

JÁSZSÁGI ÉVKÖNYV

2020

A kötet szerzői:

Besenyi Vendel helytörténész, Jászberény; Bojtos Gábor levéltáros MNL Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltára Szolnok; Csikós Gábor történész, Budapest; Csörgő Terézia ny. gimnáziumi tanár, Jászberény; Dinnyés István ny. régész, Tápiószéle; Érsek Attila tanár, Jászárokszállás Deák Ferenc Gimnázium, Közgazdasági és Informatikai Szakgimnázium; Fábián Rigó Attila vállalkozó, helytörténeti kutató, Jászberény; Feledy Balázs művészettörténész, Budapest; Földi Erzsébet ny. könyvtáros, Budapest; Goda Zoltán ny. mérnök, Jászberény; Gulyás Erzsébet ny. könyvtáros, Jászberény; Konkoly Mihály szőlész-borász szakmérnök, bortanácsadó, Budapest; Kovács István László ny. építészmérnök, Budapest; Kovács Viktória műszaki menedzser, Budapest-Jászárokszállás; Kőkényné Nemoda Enikő egyetemi hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Eger-Jászárokszállás; Lánckziné Taczman Gizella ny. tanár, Debrecen; Lukácsi László ny. tanár, Jászalsószentgyörgy; Ördög János egyetemi hallgató, ELTE BTK Budapest-Jászfelsőszentgyörgy; Papp Izabella ny. levéltáros, Jászboldogháza; Pethő László ny. egyetemi docens, Jászberény; Rideg István ny. középiskolai tanár, Karcag; Szabóné Szikszai Boglárka biomérnök, osztályvezető, TEVA Gyógyszergyár, Debrecen; Szabó László vállalkozó, Jászszentandrás; Tóth Tibor helytörténész, Jászfényszaru; Tóth Péter ny. egyetemi docens, Miskolci Egyetem; Vincze János Farkas segédlevéltáros, MNL Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltára Szolnok

JÁSZSÁGI ÉVKÖNYV
2020

A szerkesztésben közreműködtek:

Csörgő Terézia, Parti Csaba, Szabó Jánosné és Turjányi Sándor

Felelős szerkesztő: Pethő László

Borítóterv: B. Jánosi Gyöngyi

Tördelőszerkesztő: Buschmann Éva

Olvasószerkesztő: Egyedfi Gizella

Nyelvi lektor: Nagy J. József

Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány

ISSN 1217-7954

Felelős kiadó: Kertész Ottó kuratóriumi elnök

Nyomda: Creatív Color Stúdió Kft., Jászberény

TARTALOMJEGYZÉK

MŰVÉSZET

Feledy Balázs: Rajzsobrok

– részletek Zilahy Zoltán szobrászművész albumából.....7

Kökényné Nemoda Enikő: Hosszú út a gyermekportrékig.....23

Rideg István: És akkor azt írja Körmendi Lajos.....32

Láncziné Taczman Gizella: Jászberénytől Orleans-on át Debrecenig

– beszélgetés Gemza Melindával és Gemza Péterrel.....36

HISTÓRIA

Bojtos Gábor: Jászberényiek az útlevélyügyi iratokban.....49

Csikós Gábor: Panaszok a Jászságból.....59

Ördög János: Kovács Mihály jászfelsőszentgyörgyi plébános munkássága.....69

Pethő László: Az urbánus és gumicsizmás falukutató.....76

Tóth Péter: A Jászság betelepülése és az „írott források”84

Vincze János Farkas:

A jászkiséri szüretidőpontok, mint éghajlattörténeti források 1823–1860.....91

INNOVÁCIÓ ÉS GAZDASÁG

Csörgő Terézia: A természet egy és határtalan

– Integrált természettudományos kísérleti oktatás 1976–1984.....105

Érsek Attila: Kutatóprogramom és a digitális oktatás összefüggése.....114

Konkoly Mihály: A boron át a világ.....126

Kovács Viktória: Fenntarthatóság a hazai textiliparban

termelői és fogyasztói oldalról.....141

Szabóné Szikszai Boglárka: A gyógyszergyártás parányi munkatársai.....157

ÖRÖKSÉGÜNK

Besenyi Vendel: Jászboldogháza szarvasmarha tenyésztéséről.....164

Fábián Rigó Attila: Magyarok és oszétok vitézsége.....171

Goda Zoltán: Csak azt tettem, amit kötelességemnek éreztem	
– Interjú Beniamino Benetazzoval.....	184
Lukácsi László: In memoriam Fodor István Ferenc (1949–2020).....	189
Szabó László: Szeretem ezt a menedéket, ezt a jász települést	
– Kő Pál jászszentandrasi kötődése.....	192
Tóth Tibor: Gyüttmentből jász lett - Macsi Sándor 1926–2020.....	200

KÖNYVISMERTETÉSEK

Dinnyés István: A Jászság kapuja, Jászfényszaru – régészeti tanulmányok.....	200
Földi Erzs: Jászárokszállás története:	
Krónika a kezdetektől 2020. I. félévéig.....	206
Kovács István László: Bódy Irén, a képfestés művésze.....	208
Papp Izabella: Szabó István – Egy jászsági fiú a történelem viharában.....	211

Feledy Balázs

RAJZSZOBROK

RÉSZLETEK ZILAHY ZOLTÁN SZOBRÁSZMŰVÉSZ ALBUMÁBÓL

A művész esetében rajz és szobor nem két önmegvalósítási forma, hanem sajátos egyedi szimbiózis, együttesség. Zilahy Zoltán úgy rajzol és olyan rajzot készít, amely nem a lehetőségét hordja magában egy későbbi szobornak, hanem rajzai maguk – sajátos imaginárius módon – egyben szobrok is.

A szó szoros értelmében tehát szobrász rajzokat látunk, melyek mindegyikében ott a plasztika. Ezek a rajzok, miközben egy nagy hagyományú rajzművészet képviselői, aközben a XXI. század művei is. Ugyanis elárulható, hogy a művész igénybe veszi a számítógépet, a rajzok első változatait beszkenneleli, különböző méretekben kinyomtatja, majd újra történnek manuális beavatkozások rajzi kiegészítések. A különböző folyamatok végén állnak előttünk a véglegesnek tekinthető művek, melyekről aztán ő maga készíti a műtárgyfotót, s amelyek e kötetben ritkán jelenhetnek meg egy az egyes méretarányban – hiszen kiadványról és nem kiállításról van szó –, ám szuggesztivitásuk, atmoszférájuk minden esetben igen erős.

Zilahy Zoltán rajzainál alapvető fontosságú, hogy munkái szintetizálva és szisztematikus alkotó tevékenységet követően egyaránt a tradíció és az innováció művei. Döntően fontos az alkotó számára – tudásban és szemléletben egyaránt – a hagyomány, az emberiség, valamint a magyarság kultúrtörténetének és művészettörténetének minden fundamentuma. Művészeti formavilágát a hagyományra építi, rajztudása is nagy példákat és példaképeket követ, a rajzi felkészültség nála minden munkájánál döntő kíváncsi.

De! Ugyanakkor a kor, korunk, az innováció, a megújulás személyisége is az alkotó, aki az imént emlegetett tradicionális tudásra építi rá a 2019-es év minden általa elérhető technikai tudását, szemléletét. Az innováció kifejezést manapság nem művészeti zsargonként használjuk, hanem inkább gazdasági kategóriaként. Ez esetben jogos ennek alkalmazása, mert Zilahy Zoltán rajzi minőségét olyan high-tech módzatokkal frissíti, amely indokolja az innováció fogalom használatát.

Zilahy Zoltán tehát rajzait kidolgozza, átdolgozza, felnagyítja, számítógépen véglegesíti, bár az is előfordul, hogy a végeredménynek tekintett műre is rákerül még egy kréta-húzás vagy ceruzaív. S most csak jelezzük, hogy e rajzok további művészeti alkalmazását bővítheti (esetében bővíti is!), amikor e munkák többszörös nagyságban felnagyítva és kinyomtatva, mint bannerek (molínók) véglegesülnek, kiállítási tárgyakká transzponálódnak. Akár az időjárás megpróbáltatásait is jól viselik, szabad téren is kiállíthatók (van is erre már példa), s a nagyítás során is megőrzik rajzi minőségüket.

A művész 6/B-s ceruzával rajzol, s mint látható, a szigorúbb vonalképzés és a tónusozás egyaránt erőssége, de vannak színes rajzai is, ám a szint minden munkájánál úgy alkalmazza, mint plaszticitást erősítő tényezőt.

*Dávid – ceruzarajz 24x19 cm
(2011)*

Amikor átlapozzuk könyvét, akkor azonnal érzékeljük tematikáinak változatosságát, szélességét, tágaságát, stílusának szemléleti különlegességét.

Miközben a művész egy-egy témájában nagyon is ragaszkodik az előtte elterülő látványhoz, illetve az általa elképzelt látványhoz, azonközben ezek a valósághoz ragaszkodó rajzok elrugaszkodni is tudnak a fantázia világába, majd ezzel együtt új funkciókat is kapnak, amikor végső megvalósulásukban tele vannak jelképekkel, mintegy szimbólumokat is hordozó művekké alakulhatnak, alakulnak. Különös felfigyelnünk arra, hogy mennyire vezérli a történelmi, az antik, valamiféle klasszicizálódást is magában hordozó eszménye – (historia est magistra vitae = a történelem az élet tanítómestere) –, ugyanakkor érzékeljük, hogy milyen közel áll hozzá a természet, a natúra világa, s ez a körülmény mennyire befolyásolja művészetét (natura artis magistra = a természet a művészet tanítómestere).

Összességében elmondható, hogy miközben ezek a rajzok szuverén, önálló műveknek tekinthetők, ezzel együtt úgynevezett tanulmányrajzok, vagyis előtanulmányok egy-egy későbbi szobor megvalósulásához, ám nem kizárva a rajzszobor lehetőségét, amelyről már szó volt és még szó lesz. Nem elhanyagolható szempont, hogy a rajzok sora szinte végigkíséri egész pályáját. Éppúgy látunk a kötetben több mint harminc évvel ezelőtt készült munkát, mint az elmúlt hónapokban megvalósultat. De vissza az emberközpontúságához. Érdeklődésének és figyelmének tágaságát jelzi, ahogy központba kerül a már jelzett történelmiség, az ókori szépségeszményhez közelítés, hogy milyen elmélyültséggel készít rajzokat ókori szobrok másolatairól, de kiemelt fontossága van az egyetemes művészettörténet – számára is fontos – nagyjainak. Így születik meg puha, plasztikus rajza még főiskolás éveiben Donatello műve láttán.

Szívesen foglalkozik a magyar múlt jeleivel. Hol szinte egyvonalas rajzként jeleníti meg a zeneszerző-zongoraművész fejkarakter ívét, hol szinte expresszíven szárnyaló, tónusgazdag, plaszticitással teli rajzban, amelyeken a koncentrált Liszt éppúgy érzékelhető, mint a meditáló, hitét gyakorló, töprengő gondolkodó. Az a munkamódszer és válogatási, szerkesztői elv, hogy egy-egy jeles személyiségről a művész több rajzot is beválogat a kötetbe, nem csak szellemi vonzalmait jelzi, de egyben mindig feltűnően karakterizálják rajzi technikájának variabilitását, változatosságát. Apponyi Albertről készített több munkája arra is utal, hogy erősen foglalkoztatja egy Apponyi köztéri szobor gondolata, terve, ezért is válik fontossá a több fejportrén túl az egész alakos vázlat is. Irodalmi vonzalma érzékelődik, amikor Ady Endréről és Krúdy Gyuláról, illetve József Attiláról és Radnóti Miklósról készült rajzaikat látjuk.

Érzelmekre is erősen hatnak azok a rajzai, melyek 1956-os dokumentum és riportfotók alapján készültek. Furcsa feszültség megteremtésére képes a rajzoló szobrász akkor, amikor a puritán és feszültségekkel teli fényképek alapján egyedi értelmezésű, szubjektív kiemelé-

*Sisakos fej – ceruzarajz 9x9 cm
(1990)*

sekkal, hangsúlyokkal teli rajzokat készít, többször csak jelzésszerű felvillantásokkal.

A forradalmi láz éppúgy jelen van, mint a tragikus fájdalom.

Zilahy Zoltán azonban így is, tehát rajzain keresztül is kinyilvánítja, hogy ő e kor, a XX–XXI. század alkotója. Ábrázolásai nagy részét fotográfiák, illetve régi (korabeli) metszetek, másolatok, reprodukciók alapján kell készítenie. Ez a művész számára abból a szempontból nem könnyű feladat, hogy el kell kerülni a pusztán naturális leképezés veszélyét, de nem szabad átesnie a kép lényegét jelentő, például arcvonások egzakt visszaadásának mellőzésébe. Zilahy Zoltán jól halad e kockázatok Szköllái és Kharübdisei között, egyéni rajzi felfogása jól érzékelhető. Megfigyelhető, hogy a rajzokon nemcsak az anatómiai arányosság, pontosság a fontos, hanem döntővé válik a tekintetek, a nézés egyéni megragadása, azok kiemelése, melyek megrajzolása még egyénibbé

és hitelesebbé teszi a műveket. A rajzoló számára természetesen fontos az öltözetek, a gyűrődések, a kopottság és az elegancia megjelenítése is, melyek mindig korjellemzők is egyben.

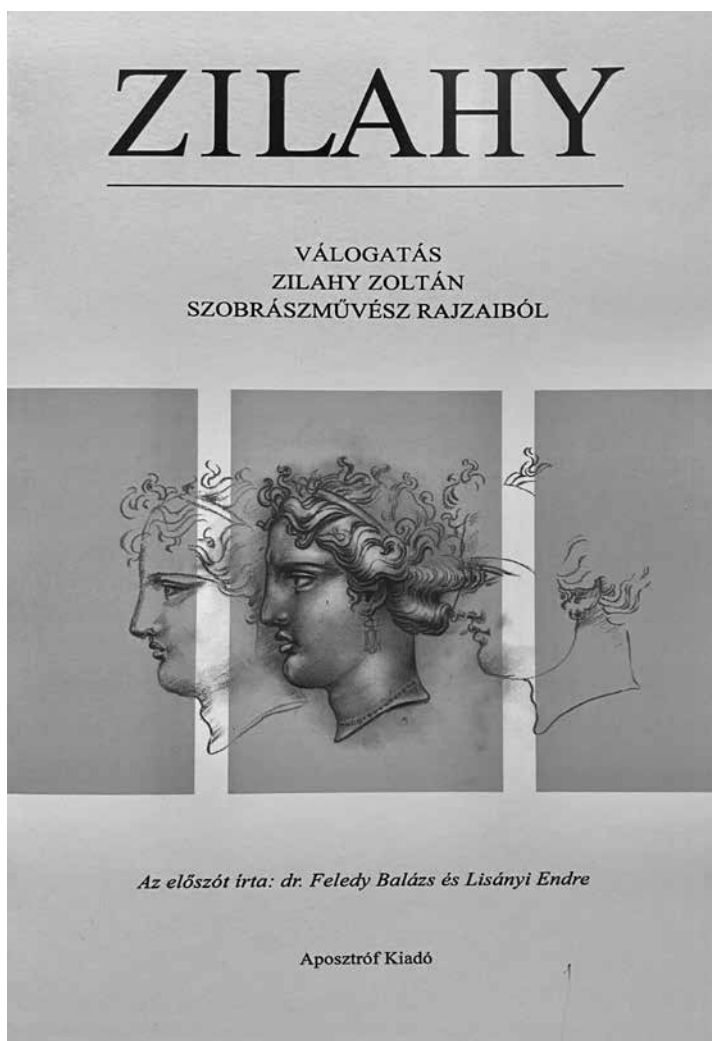
Csak utalunk arra, hogy e kötet természetesen erősen szelektált válogatás Zilahy Zoltán rajzainak sokaságából, melyek íve a magyar történelmi múlt megidézésétől eljut éppen Mick Jagger vagy John Lennon szintén ikonikus alakjának megjelenítéséig is. Izgalmas látnunk, hogy természetesen erőteljes emberközpontú rajzi szemléletében milyen sok hely jut az állatoknak, különösen a lovaknak, de ugyanígy mondjuk a kakasnak, vagy épp az oroszlánnak.

Zilahy Zoltán korán elkötelezte magát a szobrászat mellett. 1958-ban született, 1972-ben felvételt nyert a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolába – és ez fontos –, annak plasztikus osztályába. Már itt jó közegbe került, osztálytársai közül többen később szintén jeles szobrászok lettek. Pályaválasztására döntő hatással volt kitűnő szobrásztanárának tudása, felkészültsége, szemlélete, nevezetesen Borbás Tiboré. Mesterével később is kapcsolatban maradt a szobrász haláláig, 1995-ig. Technikai ismereteinek gazdagodása nagyrészt neki köszönhető. Az érettségit követően, 1979-től a Magyar Képzőművészeti Főiskola szobrász szakos hallgatója volt, ahol mesterétől, a Kossuth-díjas Somogyi Józseftől a lendületes mintázás elsajátításához kapott instrukciókat. Ekkor ismerkedett meg a kitűnő képességű Török Richárd szobrászművésszel, akivel annak haláláig (1993) baráti-szakmai kapcsolatban állt. A főiskola szobrász szakának akkori megújulását jelzi, hogy ekkor kezdett tanítani az oktatásba idősen visszatérő Borsos Miklós szobrászművész.

1985-től tagja a Művészeti Alapnak, majd utódszervezetének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének. Az elmúlt évtizedekben nagy formaérzéssel rendelkező, magas szintű mintázási felkészültségű, technikákat bravúrosan értő és alkalmazó szobrászként van jelen a magyar művészeti életben, akinek köztéri szobrai elsősorban a Jászságban valósultak meg.

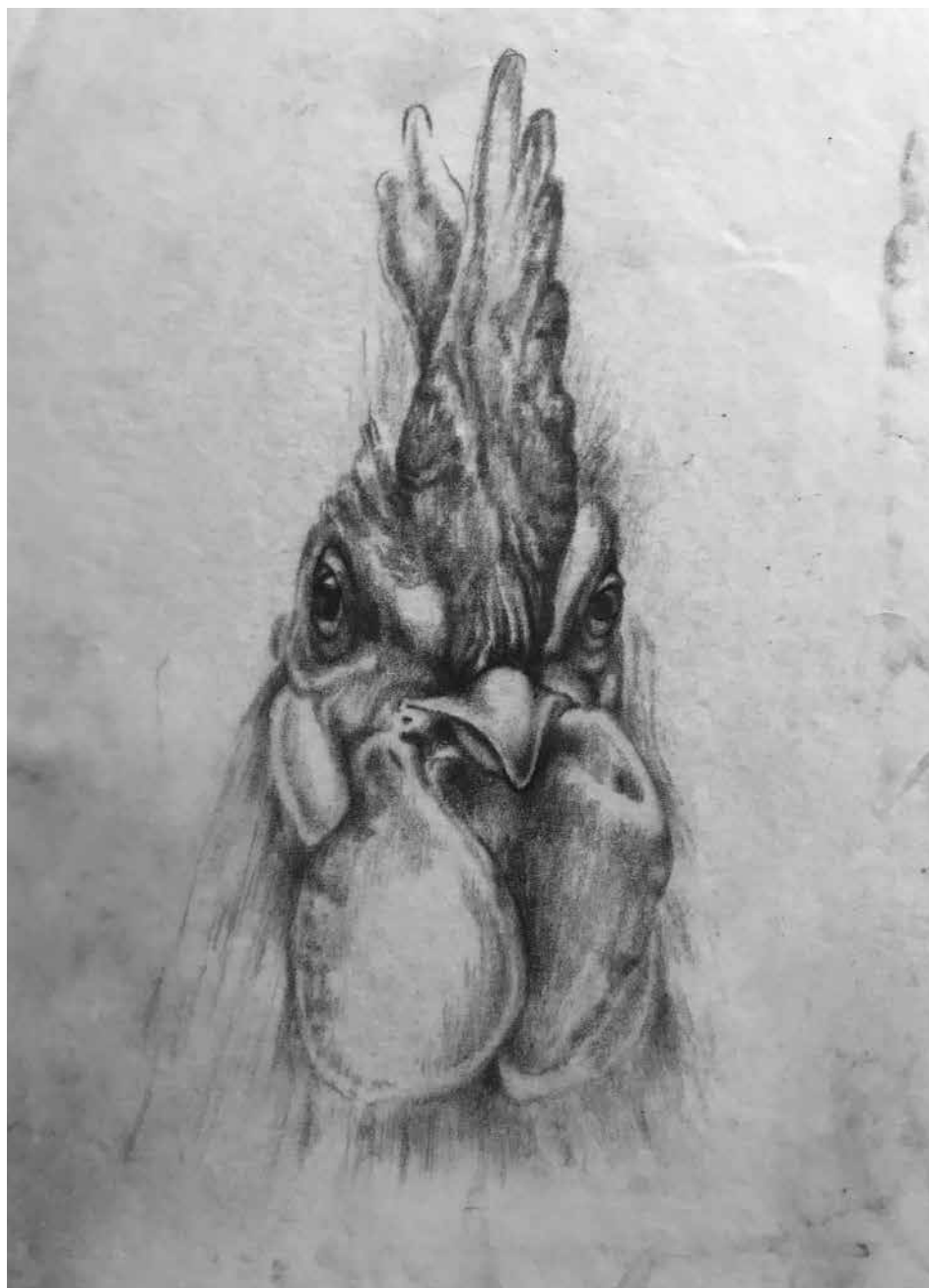
Jászberény főterén 1994 óta áll a Drapériás nő (Korsós lány), az Ady Endre utcában pedig a költő szobra található (1989). Jászsószentgyörgyön, Jászárokszálláson és Jászfényszarun Petőfi Sándorról készült alkotásai láthatók (1988, 1986, 1987).

Elöljáróban címként ez a kifejezés került ezen írás élére: Rajzsobrok. Valószínűleg ön-ellentmondásnak lehet minősíteni ezt a kifejezést, hiszen valami vagy rajz, vagy szobor, már csak azért is, mert az egyik sík, a másik térbeli kiterjedésű. Egyértelmű lenne e kifejezés fordítottja: szoborrajzok. Az igen! Olyan rajzok, amelyek szobrokról készültek vagy esetleg szobortervek. De itt nem erről van szó. Zilahy Zoltán e munkái ennél többek. Ezek – mint ezt már jeleztem is – úgy rajzok, hogy egyben szobrok is. Megtörtént a művészi alkotómunka döntő lépése: rajzokban plasztikák születtek.

Alvó oroszlán – ceruzarajz 15x11 cm (1955)

Kakas – ceruzarajz 15x7 cm (1990)

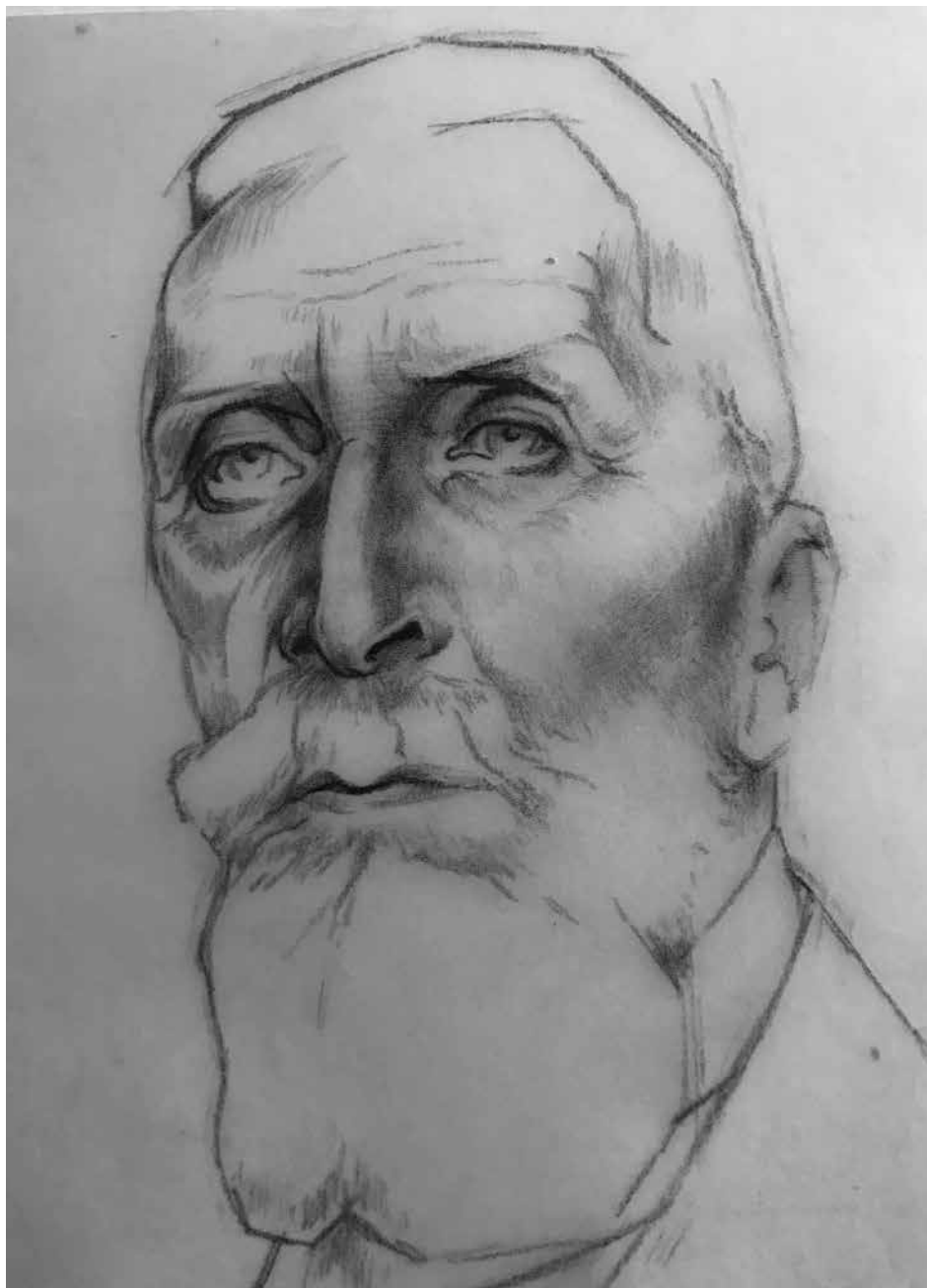
Liszt Ferenc – ceruzarajz 17x16 cm (2000)

Rózsa Sándor – ceruzarajz 26x18 cm (2015)

Lótanulmány – ceruzarajz 27x13 cm (1989)

Gr. Apponyi Albert – ceruzarajz 25x12 cm (2018)

56-os sorozat VII. – ceruzarajz 40x25 cm (2013)

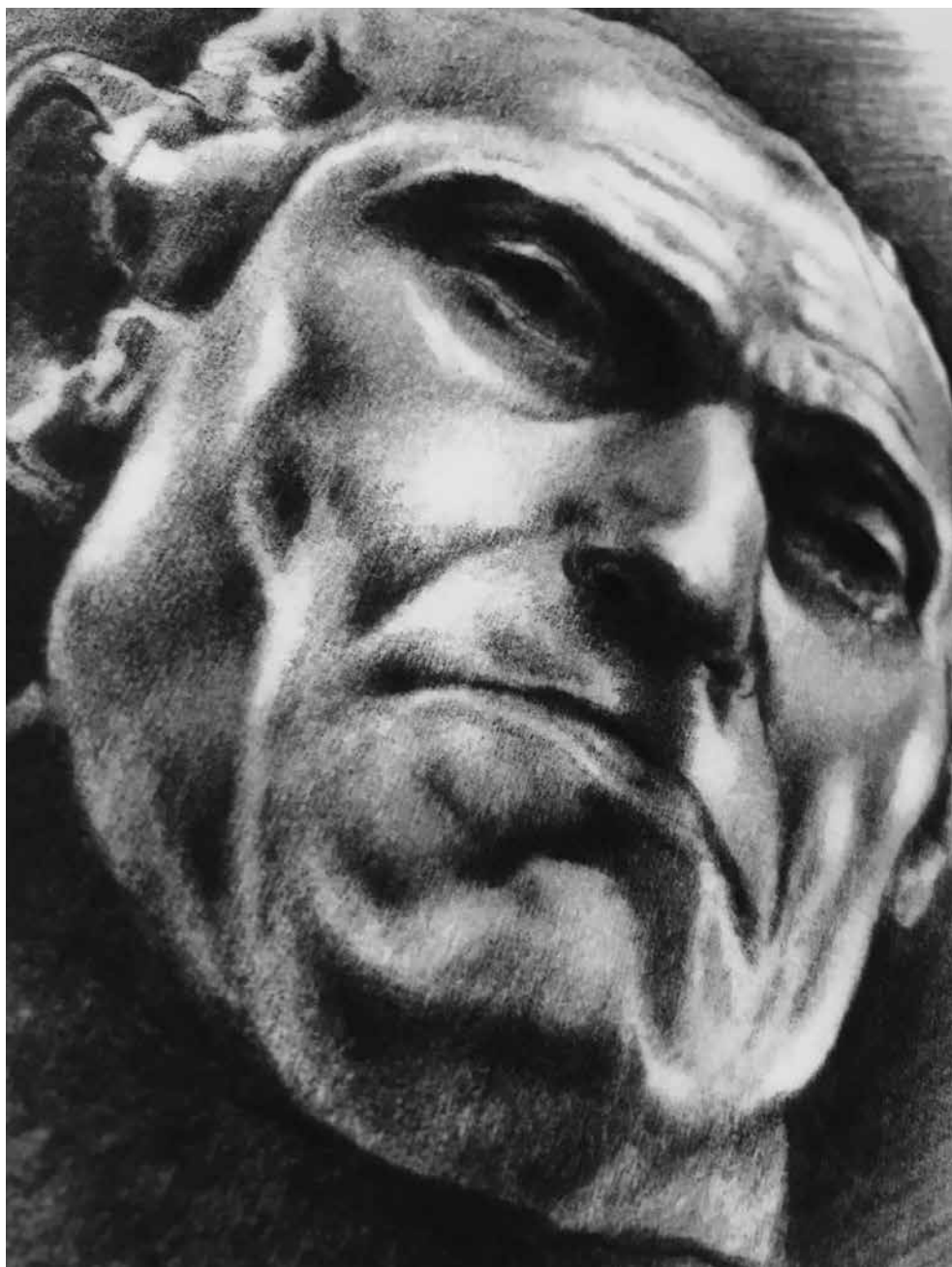
Ady Endre – ceruzarajz 8x6 cm (2001)

Tudósító – ceruzarajz 13x13 cm (2013)

Cilike – ceruzarajz 18x26 cm (2011)

Rodin sorozat II. – ceruzarajz 19x17 cm (1989)

Radnóti Miklós – ceruzarajz 13x10 cm (2001)

Kökényné Nemoda Enikő

HOSSZÚ ÚT A GYERMEKPORTRÉKIG

Tízéves korom óta vagyok mentoráltja a Csányi Alapítványnak, melynek programjai már az általános iskolában is segítségemre voltak, ám a középiskolában még hangsúlyozottabban. Az Alapítvány keretein belül számos tanulmányi úton vettem részt: négy alkalommal jártam Angliában, illetve többször is volt lehetőségem a környező országokba vagy éppen belföldre utazni. Az Alapítványnál kapott nyelvi óráknak köszönhetően 2017-ben felsőfokú angol nyelvvizsgát szereztem. Előkészítő rajzórákat is kaptam, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy felvételt nyertem az Eszterházy Károly Egyetem képzőiskolájának festészet szakirányára. Középiskolai tanulmányaimat a jászárokszállási Deák Ferenc Gimnáziumban 2017-ben fejeztem be.

Az egyetemi alapképzés három éve a kísérletezésről szólt, hiszen kipróbáltam magam mindenféle művészeti tevékenységben, az absztrakt festéstől kiindulva a body artig. A diploma évében azonban megtaláltam azt a témát, ami a leginkább érdekelt, és hozzá azon médiumot, amivel a legjobban meg tudtam valósítani az elképzeléseimet. Végül a gyermekportrékban találtam meg azt a tematikát, amit tovább szeretnék vinni. 2019 októberében kezdtem el ezt a festménysorozatot, amiből kiválasztottam öt darabot, végül így alakult ki a diplomamunkám. A sorozat címe: Gyermekportrék. A festmények vegyes technikával készültek vászonra, a portrék mindegyikét olajjal festettem meg, és emellett ragasztószalagot használtam.

A témaválasztásban fontos szerepe volt az önkéntes munkámnak. Már középiskolás koromban bejártam a Járszág településeit voluntőr munkát végezve. Cigány hagyományőrző delutánokat és programokat szerveztem fiataloknak. Már akkor megtetszett az, hogy ilyen módon segíthetek másoknak, hiszen én is nehéz körülmények között nőttem fel. Ez elősegítette azt, hogy azonosulni tudjak velük. Az utóbbi években az Egri Roma Szakkollégium tagjaival az egri Szala-parti szegregátumban élő családoknak nyújtunk segítséget, szabadidős, illetve hagyományőrző programokat szervezünk számukra, továbbá korrepetáljuk is a gyerekeket.

Ezen foglalkozások alatt számos fotót készítünk, amelyek nem előre beállítottak, hanem a gyerekeket spontán és őszinte érzelmeik közben mutatják meg. Ezek a fotók nyújtották számomra a legnagyobb inspirációt, amikor ezt a sorozatot festettem. A képeken látható gyerekek mindegyikét személyesen ismerem, ezért az alkotásokat az ő neveikkel címeztem meg. A képeken látható gyerekeket a foglalkozás szituációjából kiemelem, és egy újabb környezetbe helyezem. A fehér háttér arra szolgál, hogy a gyerekekre, az ő érzéseikre, mimikájukra és hangulatukra összpontosuljon a figyelem. Pontosan ezért nem festek a háttérbe semmi olyat, ami ezt a szemléletet befolyásolná. Az arcot realista stílusban, részletesen kidolgozva ábrázolom, ezzel ellentétben a haját, a ruházatot vázlatosan jelenítem meg. Így különböző minőségeket ütköztetek, amely a befejezetlenség érzetét keltheti.

Huszonegy éves vagyok. Ha visszaemlékszem eddigi életemre azt látom, hogy a rajzolás mindig sokat jelentett számomra. Hosszú, kihívásokkal és élményekkel teli út vezetett el odáig, hogy 2020-ban sikeresen diplomáztam képzőiskolai alapszakon, festészet, grafika szakirányon.

A férjem és a családom mellett az alapítványtól is maximális segítséget kaptam.

Bori

Buci (közeli)

Buci

Dávid

Dzseni

Milán

Milán

Milán (részlet)

Rideg István

ÉS AKKOR AZT ÍRJA KÖRMENDI LAJOS

Állandó kutatási területem Körmendi Lajos, a Nagykunság legnagyobb írója, költője, irodalmi-lelki szervezője, a Barbaricum József Attila-díjas mindenésének életműve. Talán övele kellenem szólnom valami fontosat. Talán éppen a szépirodalmi igényű újságcikkeivel.

De vajon mit írt a Jászságról?

Így aztán megnéztem, hogy 2000 és 2004 között Körmendi miként fordul a jászok felé – a Szabad Föld robotosaként, mint a Nagykunság lelkiismeretének ébresztője, az alkotó ember discsérője, a nemzeti érdekek érvényesítője. Majd fellapoztam a Véleményem szerint ciklusa esszéit is, amelyek ugyancsak 2000 és 2004 között készültek, és a szeretetre, a szolidaritásra alapozott bölcsesség tárházát képezik a Metróban. Ott, ahol Körmendi volt az egyetlen jobboldalinak számító szemleíró munkatárs. Ott vajon mi a véleménye? Ezekről számolok most be.

Lám, Körmendi egészen otthonos Jászberényben is! A Szabad Földben az ottani csángófesztivál ihletli az Aki nem tud mulatni, mehet haza aludni! (2002. 08. 02.) című riportját.

„Napokig a népi kultúra igézetében élt Jászberény, szokásosan. Akármerre ment az érdeklődő, viseletbe öltözött emberekkel találkozott, népzene szólt, szinte vibrált a levegő. Még folkmi-sét is tartottak, ahova csak népviseletben mentek a hívek.”

Egy hétre rá a csángófesztivál ihletésében jelenik meg Körmendinek A csángó legény című karcolata (Karcagi Szuperinfó, 2002. 08. 09.), amely még az igen jó barát, a Sarusi Mihály gondozta és az író kétperceseit tartalmazó Édes otthon (2007) című posztumusz kötetében is olvasható. Csak egy pillanat kellett, hogy megszülessen a nagy vágy a csángó legénykében, és csak egy pillanat, hogy el is haljon. Bizony, sokszor vagyunk így az életben!

A csángó legény

A csángó legény jött-ment a hatalmas forgatagban. Egymást érték a mézeskalácsosok sátrai, tele ismeretlen édességekkel, ugyanakkor a sült kolbászt, pecsenyét kínáló bódék terjengő illatai is csiklandozták az orrát. Ennyi finomságot még soha életében nem látott. Fájó szívvel fordította ki mindkét üres zsebét.

– *Az Isten áldja meg a magyarokat, hogy elhívtak ide! – hallotta egy öreg széky hangját.*

– *Otthon mi két tyúk ára nyugdíjat kapunk, de olyan boldogok vagyunk! Oly jól élünk! Ritkán eszünk, keveset.*

A csángó legény szemügyre vette azt a riporterforma embert, akinek az öreg széky beszélt. Egészen jó ruha volt rajta, a kezében valami drága masina, abba beszélt az öreg. A legény elgondolkodott, s némi fejtörés után megállapította magában, hogy igaza van annak az erdélyi embernek. Otthon, Moldvában, az ő szülei is hol a kaszálóra mennek, hol az erdőbe favágó munkára, korán kelnek, izzadnak, az állatokkal bajlódnak, s mégis nagyon szűkös az asztalra kerülő étel. Hirtelen elhatározta, hogy ő változtat a sorsán.

– *Neked van lányod? – kérdezte váratlanul a riporterfélét.*

– *Van – mérte végig az meglepetten a csángó legényt.*

- *Hány éves?*
- *Tizennyolc.*
- *Akkor nem érdekel.*
- *Miért?*
- *Mert öreg.*
- *Te hány éves vagy? – mosolygott a riporterfele.*
- *Tíz.*

A Szabad Földbe Körmendi az önérzetes jászokról készíti a következő riportját is: Ismét magukra öltik a jászviseletet (2002. 08. 30.).

„Nemrég az egyik nagy jászági ünnepségen találkoztunk a Jászapátiba való Borbás családdal. Ők vették fel elsőnek a jász viseletet 1995-ben, amikor a redemptio kétszázötvenedik évfordulójára emlékezett a Jászkunság.” „A jászok ruhája parasztpolgári viselet, ami a jászágiak kiváltságos voltából adódik. Mindig jómódú, tehetős nép volt, meg tudta venni a finom kelméket, a selymet, a brokátot, a bársonyt, a taftot. Emiatt nagyon elegáns ez az ünnepi viselet.”

Körmendi egyik legfontosabb Szabad Föld-beli interjút Botka Jánossal készíti, akit régtől fogva ismer, hiszen Botka János 1990–91-ben a Körmendi által jegyzett Jászkunság folyóirat szerkesztő bizottsági tagja volt. Botka János Bálint Sándor tanítványaként kandidátusi disszertációját a Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai a betelepüléstől a kiegyezés koráig címmel írta. Botka hosszú ideig Csépa polgármestere volt, majd Szolnokon a levéltár igazgatója lett. A vele készült interjú a Tanulhat az egész nemzet a kunoktól és a jászoktól (2002. 11. 01.).

Legfontosabb kérdése: *„Miért fontos a kunok és a jászok öröksége?”* Botka János elismerő válasza a kun és a jász identitás erősödéséhez járult hozzá a kis haza olvasóiban.

„Mert az egész nemzet javára szolgál. Sok mindent tanulhatunk meg tőlük: keménységet, kitartást, szorgalmat, akaratot. Nagyon megszerettem a kunokat, pedig nem vagyok sem kun, sem jász. De megismertem a török kori forrásaikat. Ők akkor sem sírtak, ha nagyon nagy baj volt az országban, vagy ha eladták őket. Inkább taktikáztak és dolgoztak. Hihetetlen, hogy milyen élni akarásról tettek tanúbizonyságot. Példát mutattak mindenkinek. Ezt tették a török korban is, a környező magyar falvak tanulhattak tőlük: összefogtak, fegyvert gyártottak, paraszti seregeket hoztak létre, s megvívták a maguk harcát a törökkel. Minden bajra találtak valamilyen megoldást. És a legújabb korban, a rendszerváltozáskor is a kunok és a jászok voltak az elsők, akik egymásnak kezet nyújtva rögtön megszerveződtek, visszakövetelték magukat a megye megnevezésébe, megalkották a címereiket. Kutattam a kiskunokat is, és bizvást állíthatom, hogy a kunok és a jászok példás népcsoportok.”

Körmendi szeretné, ha az EU-nak a kultúránk is kellene, nem csak a gyáraink, a földjeink és a munkaerőnk. Azt mondja a Metróban: „Csak magyarként lehetünk európaiak.” Már a 2003. április 12-ei eredményes országos népszavazás után vagyunk, ami azt jelenti, hogy 2004. május 1-jével kezdődően Magyarország az EU „teljes jogú” tagja lesz.

„Bevallom, el sem tudom képzelni, hogy magyar helyett európainak nevezsem magam.(...) Ha ugyanis nem kell az, ami magyar, akkor a lényegem, lényegünk sem kell. Akkor viszont nem a kultúránkra, az értékeinkre van szüksége Európának, hanem csak a munkaerőnkre és a fogyasztási hajlandóságunkra.” Ebben a cikkben Körmendi lelkesen üdvözlí Sugárné Koncsek Arankának a könyvét, a Jász történelmi arcképcsarnokot. A jászok a kunok szolgáinépeként érkeztek meg a Kárpát-medencébe. Körmendi bevallja: *„Örömmel tölt el, hogy tanulhatunk tőlük, például a ha-*

gyományok, a gyökök életése, a közelmúlt és a jelen értékeinek a számontartása tekintetében.”

Egyre világosabbá, nyilvánvalóbbá válik számára, hogy a globális világhatalom, a pénz uralma csak akkor nem jelentheti a népi kultúra halálát, ha nem engedjük elveszni mi magyarok magunk magunkat, és ha tudjuk és cselekedjük, hogy a hagyományaink nélkül nincs nemzetünk.

És akkor most -- e jegyben: egy gyerek „büszke lehet arra, hogy jásznak nevezheti magát” -- következék teljes terjedelmében Körmenyi Lajos szép és még ma is fontos, aktuális esszéje!

*„Csak magyarként lehetünk európaiak
(2003. 07. 22., kedd)*

Bevallom, el sem tudom képzelni, hogy magyar helyett európainak nevezem magam. Ha rendes tagjai leszünk az Európai Uniónak a következő esztendőben, akkor is csak magyarnak tartom magam, még hozzá olyannak, aki nem akar beolvadni abba a nagy masszába, amivel Európa nyugati felén talán már sokan megbarátkoztak, nekem viszont eszemben sincs ezt tenni.

Remélem, nem akkor tartanak majd európainak, ha békésen tűröm, hogy kivonják belőlem mindazt, ami magyar; és szavam sem lesz, ha egy lengyellel tesznek hasonlót. Ha ugyanis nem kell az, ami magyar, akkor a lényegem, lényegünk nem kell. Akkor viszont nem a kultúránkra, az értékeinkre van szüksége Európának, hanem csak a munkaerőnkre és a fogyasztói hajlandóságunkra.

Mint ahogy az európai alkotmány is csak egy sápadt írat marad, ha nem tartalmazza a föld-rész történelmét és életét meghatározó, alakító keresztény hagyományokat. A gyökereket. Minél nagyobb globális szélfúvás hajlítgatja törzsünket, annál fontosabbak a gyökereink.

Egy számomra fontos hírt találtam az egyik megyei lapban. »Nemrégiben több jász hely-történész felkereste Fodor Ferenc egyetemi tanár volt lakóházát Budán, ahol dr. Pethő László emlékezett meg a »jászok bibliájaként« emlegetett, 1942-ben megjelent A Jászság életrajza című könyv alkotójáról.« Meg is koszorúzták a falon lévő emléktáblát. Hála Istennek, a jászokkal kapcsolatban sok hasonló hírt lehet olvasni, hallani.

Úgy tűnik, ott még nagyon fontosak a gyökök. Számon tartják értékeiket, s ezeket az értékeket időről időre felmutatják, okulására az újabb nemzedékeknek. Erre utalnak azok a küldemények is, amik az utóbbi napokban érkeztek hozzám Jászberényből.

Az egyik Sugárné Koncsek Aranka könyvének második, bővített kiadása, amely a Jász történelmi arcképcsarnok címet viseli. Valóságos panteonja ez a jász életnek! A lapokon ott sorakoznak mindazok, akik fontosak voltak egy-egy időszakban a tájegység életében, akik tevékenységükkel meghatározó módon befolyásolták ennek a karakteres vidéknek a sorsát. Ha elolvassa ezt a könyvet egy gyerek, egyik-másik életpálya kapcsán talán eszébe ötlík, hogy íme, itt a mérce, van hová felnőni, s büszke lehet arra, hogy jásznak nevezheti magát.

És jött egy másik könyv is, amely Jászberény és a hűtőgépgyár ötven esztendejéről, a cég és a város kapcsolatáról szól. Kiss Erika rengeteg érdekes tény, adatot tartalmazó kötetét böngészve gondolkodtam el azon, hogy mennyi kiváló mérnököt, ragyogó műszaki elmét adott ez a kis nép a világnak, a Jászság fővárosának jeles gyára pedig az országnak! Közöttük olyat is, akinek a nevéhez világszabadalom fűződik.

Nagykunsági lévén, némelyek olykor megpróbálnak engem a jászok ellen hangolni. Cinkos mosoly keretében említik meg, hogy a jászok a kunok szolganépeként érkeztek a Kárpát-medencébe, s eme sanda megjegyzés arra lenne hivatott uszítani, hogy tekintsem őket alacsonyabb rendűnek. Hát nem teszem! Örömmel tölt el, hogy tanulhatok tőlük, például a hagyományok, a gyö-

kerek éltetése, a közelmúlt és a jelen értékeinek a számontartása tekintetében. Tetszik, hogy máris jászként és magyarként élük át európaiságukat, ezt a tartást, magatartást nyomatékosítják is fontos könyvekkel, nagyszerű rendezvényekkel, emléktáblákkal, és például a »jászok bibliájaként« emlegetett, nemzedékek önazonosságát meghatározó könyv alkotójára való emlékezéssel is.”

Jászberénybe mindig érdemes elmenni. A Szabad Földre onnan mindig színes riportokat lehet küldeni. Mint ahogy a Herceg vezeti a zulu csoportot a csángó fesztiválon (2003. 08. 22.) is az. „Tizennegyedszer rendezték meg a minap a csángó fesztivált, amelynek keretei már régen túlhaladták a Kárpát-medencét. Járnak ide baszkok, portugálok, franciák, olaszok, törökök, mindenféle náció.” H. Bathó Edit, a csángó fesztivál egyik szervezője is ámulatba ejtő sokszínűségről beszél. „Az idei az egyik legnagyobb létszámú fesztiválunk: összesen harminc csoport vonul föl. A közönség sem volt még ekkora. A rengeteg jászági és erdélyi, felvidéki, vajdasági magyar táncos mellett szerepel norvég, olasz, török, görög, grúz, örmény, izraeli együttes. A legnagyobb szenzáció most a zulu csoport. Művészeti vezetője egy zulu herceg.”

Körmendi sok műfajban ír, a publicisztika eszközeivel is teszi a dolgát: népszerűsít, lelkesít, jóra buzdít, a népi értékek feléledését szolgálja. Kisközössége, tájházaja érdekeiért rója a napi „robotos” penzumait. Ezek az írások mégsem fáradtak. Mert azzal a népi íróktól örökölt és az 1979-es lakiteleki találkozó által megerősített felelősségérzettel dolgozik, amelyet a Ló a mecsetben (1982) ciklusa hatodik darabjában, A télben így fogalmazott meg költőileg: „megdajkálom/ az egyszer volt hol nem lesz/ szép/ Magyarországot.”

A kedves olvasó talán nem veszi rossz néven, ha most röviden megemlítem a lakiteleki műnációt is! A Fiatal Írók Országos Találkozója 1979. május 18–19-én volt Lakitelken. A házigazda Lezsák Sándor volt. Csák Gyula, az Írószövetség titkára elnökölt. Szót kapott többek között Fekete Gyula, Ratkó József, Czákó Gábor, Veress Miklós, Pálffy G. István, Dobozy Imre. Sőt Illyés Gyula is, akiről Körmendi később nagyon jó érzéssel ír, mert számára nagyon emlékezetes, „ahogyan figyelt a fiatal írók lakiteleki, történelmet és nemzettudatot faggató tanácskozásán”. Körmendi emlékezésében „megmarad az a jelképes stafétabot-átadás, amellyel mintegy felnőtté avatta az új írónemzedéket”. (Új Néplap, 1990. június 20., napló rovat). Való igaz, elhangzott a fiatal író számára olyan fontos, öt igazoló illyési bátorítás: „A ti első leckétek az, hogy emelt fő és mosoly. Sőt, kellő humor. Rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkiállattal áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és – éltesse isten a tisztas ipart!”

Könnyű belátni, hogy a Körmendi által megerősíteni kívánt keresztény és nemzeti értékek mindig szemben állnak az erőszakos globalista törekvésekkel: az újabb rendszerváltással szintén drasztikusan átalakított társadalomban például a vadkapitalizmussal, a kozmopolitizmussal éppen úgy, ahogyan korábban szemben álltak az internacionalizmussal, a sok fájdalommal fogadott „kommunizmussal”.

Irodalom

Rideg István: Körmendi Lajos világa. Harmadik kötet. A pálya kiteljesedése (1996–2005). Barbaricum Könyvműhely. Karcag, 2014. 533 p.; 348., 350., 244., 356.

Körmendi Lajos összes művei III. Szerk., utószó: Rideg István. Barbaricum Könyvműhely. Karcag, 2015. 628 p.; 200–201., 577–578.

Rideg István: Körmendi Lajos világa. Első kötet. Körmendi Lajos pályakezdése (1964–1981). Barbaricum Könyvműhely. Karcag, 2012. 356 p.; 181–186., 184.

Láncziné Taczman Gizella

JÁSZBERÉNYBŐL ORLEANS-ON ÁT DEBRECENIG – BESZÉLGETÉS GEMZA MELINDÁVAL ÉS GEMZA PÉTERREL

Jászberényi születésüként, de régóta Debrecenben élőként kaptam felkérést, hogy készítsek interjút Gemza Péter színházigazgatóval és feleségével, Gemza Melinda színházi nevelési szakemberrel. Beszélgetésünkben kirajzolódnak pályafutásuk fordulói, a meghatározó jászberényi főiskolás évektől napjaink rendkívüli kihívásáig.

LTG:

Először a gyermek- és ifjúkoruk érdekel: Hol töltötték ezeket az éveket, volt-e a környezetükben valaki, aki nagy hatást gyakorolt a gondolkodásukra, továbbtanulásukra, pályaválasztásukra? Arra is kíváncsi vagyok, hogy ekkor megvolt-e már a vonzódás a színház, az előadó-művészet iránt?

Gemza Péter:

Én Gyöngyösön töltöttem a gyerekkoromat, a város egyik lakótelepén nőttem fel. A legnagyobb hatással igazán a szüleim voltak rám abban az időszakban. Valószínűleg onnan ered az a nézet, hogy a munkaszeretet a legfontosabb. Voltak periódusok, amikor gyerekként soknak tűnt az az idő, amit a szüleim a munkára áldoztak. Aztán az élet fölülírta ezt a dolgot. Nagyon fontos lett, hogy az embernek milyen a munkabírása és azt hogyan kezeli, milyen viszonyban van vele. Rengeteg törődést kaptunk tőlük ahhoz képest, amilyen elfoglaltak voltak. Azt éreztük, hogy folyamatosan jelen van a meghallgatás, folyamatosan odafigyelnek ránk. Szerintem ez nagyon sokban befolyásolta későbbi döntésemet. Nem tudom azt mondani, hogy nehéz sorsú gyerek voltam, és hogy ebből következtek bizonyos dolgok. Nem. Kifejezetten jó gyerekkorom volt. Semmi nem utalt arra, hogy valaha az előadó-művészetek valamelyikével kerülök kapcsolatba. Egyedül talán az, hogy nagyon szerettem táncolni, és abban már akkor is volt egyfajta egyedi hang vagy egyedi szín, ahogy én csináltam.

A pályaválasztást leginkább a tanítás szeretete befolyásolta. Édesanyám pedagógusként végzett, aztán nevelőszülő felügyelő volt, állami gondozott gyerekekkel foglalkozott. Így nekem a tanítás, ez a „világmegváltás” a kezdetektől jelen volt az életemben. Én azt gondoltam, hogy a pedagógián, a tanításon keresztül lehet a legnagyobb hatást gyakorolni a világra. Nekem ez volt a hajtóerő, ez volt, ami működtetett sokáig. A színház közelébe is a pedagógián keresztül találtam utat. A Jászberényi Tanítóképző Főiskolán Várszegi Tibor tanár úr elindított egy kurzust, aminek nagyon leegyszerűsítve az volt a lényege, hogy jó színésznek kell lennie annak, aki jó pedagógus szeretne lenni. Ez volt az alapgondolat, és ezzel azonosulva sodródtam én valahogy a színház felé. Ez volt az, ahol egy kicsit már eltérítődött a pályáról az ember. És így lettem pályaelhagyó – csak félig-meddig –, mert ugyan a tanítói pályát nem vittem tovább, de a tanítás periodikusan mindig megjelenik az életemben. Amikor Franciaországban éltünk, ott is tanítottam főiskolán. Kifejezetten azt vittem tovább, amit a Tanítóképző Főiskolán csináltunk. Utána a világban nagyon sokfelé tartottam kurzusokat, majd tanítottam a Kaposvári Egyetem Művészeti Karán, jelenleg pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem színészképzésén tanítok.

Gemza Péter

Fotó: Máthé András

a pályát, ebbe az irányba indultam el. Aztán Jászberényben találkoztam Péterrel és Várszegi Tiborral. Ott még nem kezdtem el színházzal foglalkozni, viszont nagyon-nagyon sokat tanultam Tibortól, főleg irodalommal, dramaturgiával kapcsolatosan. Egy kicsit azért belefolytam a színházi csoport életébe is, főként szervezőként, ugyanis a másik szakom a művelődésszervező volt. Ott találkoztunk Péterrel, azóta vagyunk egy pár. Mivel együtt voltunk, viszonylag hamar elkezdtünk együtt mozogni, sokszor elkísértem őket a turnékon. Kívülről láttam rá a színházi világra. Már a főiskolán is nagyon érdekelt, és ez azóta sem változott, a mindenféle alternatív pedagógia. Így kerültem kapcsolatba a drámapedagógiával, amivel tulajdonképpen most foglalkozom. A jászberényi évek után mi rövid időn belül Franciaországba kerültünk, ami gyökeresen megváltoztatta az életünket.

LTG:

Önök egy nagyon sajátos generáció tagjai. Gyermek- és ifjúkoruk még az előző rendszerben telt, a puha diktatúra és a legvidámabb barakk idején, felsőfokú tanulmányaik pedig már a rendszerváltás első éveire estek. Jászberényben a főiskolán szoros munkakapcsolat alakult ki tanáruk és önök között. Mit jelentett az önök számára a Pont Színház?

Gemza Péter:

Nagyon fontos volt. Jászberény szempontjából igen érdekes és értékes tényező, hogy abban az időben ott volt egy csapat. Nyilván ez mindig valaki köré szerveződik.

LTG:

Nem vesztek kárba a pedagógiai ismeretei.

Gemza Péter:

Nem, egyáltalán nem. Sőt! Mindig tudtam rá támaszkodni. Rendezés közben is nagyon sokszor megérzi az ember, mikor tud még hatni, mikor kell visszavonulni. Van ehhez egyfajta érzésem a pedagógián keresztül. Szerintem ez fontos.

Gemza Melinda:

Az én gyerekkorom Péter lakhelyének közelében telt, egy Gyöngyös melletti faluból származom, Gyöngyössolymosról. Ezek az évek nyugalomban teltek, szerettem olvasni és írni, de egyáltalán nem gondoltam én sem, hogy valaha színházzal foglalkozom majd. Egerben végeztem óvónőképző szak-középiskolában, és onnan kerültem a jászberényi főiskola tanító-művelődésszervező szakára. Az életemet is alapvetően meghatározta a pedagógia, vonzónak találtam ezt

Mindez Várszegi Tibor nélkül nem valósulhatott volna meg. Kialakult egy csoport, és gyakorlatilag két-két és félév alatt Magyarországon az egyetemi társulatok között az egyik pozícionált együttessé vált. Hirtelen már Németországban voltunk, hirtelen már ott voltunk minden találkozózn, minden összejövetelen. Nagyon jó metódus volt a tanár úrtól, hogy rögtön elvitt bennünket Pestre: Nézzük az új előadásokat, lássuk, hogy mik történnek! Ezen kívül beavatott minket a nemzetközi érába is. Ő már akkor könyvet írt Nagy Józsefről, akinek a társulatába én később bekerültem. Vele megjártuk úgy Európát, hogy beültünk egy autóba és ketten végigmentünk egész Toulouse-ig. Utána Párizs! Nagy utakat jártunk be, hogy rá-látásunk legyen a kortárs színházra. Azt is nagyon értékeltem akkor, hogy ezt meg lehetett ott csinálni. Nyilván neki voltak ezzel harcai, de hogy egyáltalán Jászberényben ez így megtudott születni, annak óriási jelentősége volt. Volt kapcsolatunk a táncosokkal, a képzőművészekkel az Alkotárs Művészeti Egyesületből. Performanszokat adtunk elő, amelyekkel beke-rültünk az országos körforgásba Krupa Sándor barátommal meg a tanár úrral. Hirtelen meg-jelentünk az akkori előadóművészeti közeg alternatív rétegében. Jászberényből jelentünk meg, és abszolút erőt jelentettünk. Olyanok voltunk, mint egy meteorit. Senki nem számított arra, hogy Jászberényből majd egyszer csak jön három srác, vagy öt, tíz – attól függ mikor éppen mennyien –, és akkor valami olyasmit csinálnak, amire mindenki felkapja a fejét. Az volt az óriási dolog, hogy olyan táborokat szervezett Tibor abban az időben, ami páratlan kuriózumként hatott. Például eljött zenélni a Dresch Quartet vagy Szabados György, jöttek tanítani nyaranta Nagy József táncosai, és gyakran maga Nagy József. A pezsgés húzott előre minket.

Franciaországba Nagy József révén jutottam el. Megkérdeztem tőle, mit kell tenni azért, hogy az ember ott kint dolgozhasson. Akkor igazán nem is kaptam arra választ. Amikor Magyarországon voltak és saját előadásokat csináltak csatlakoztam a táncosaihoz, elkezdtem együtt dolgozni velük. Gyakorlatilag akkor, onnan hívott meg a társulatába.

LTG:

Fantasztikus! Számomra annyira különleges dolog, hogy valaki tulajdonképpen...

Gemza Péter:

A semmiből. Igen, igen a semmiből hirtelen ott voltam az élvonalban.

LTG:

Mindenképpen elismerésemet szeretném kifejezni ezért. Én nem vagyok egy bennfentes ember, de át tudom érezni, hogy milyen lehet így elindulni és a legmagasabb szintre eljutni.

Gemza Péter:

Igen, nagyon érdekes volt. Eleinte a tornász múltam és a kitartásom jelentett belépőt ebbe a világba. Nagyon sokat edzettem, gyakoroltam, és ennek pozitív hozadéka volt az a fajta erő vagy az a fajta tudás, ami nagyban segítette a mozgásformák elsajátítását. Természetesen ehhez szükségeltetik egyfajta akarat is! Az embernek erre törekedni kell, menni kell vele, kell hozzá egy olyan tetterő, ami előrevisz.

Én sokkal jobban hiszek a munkában, mint a tehetségben. Sokkal többre tartom a munkát, mint a tehetséget. Több olyan embert láttam, aki kevésbé volt tehetséges, de nagy szor-

galommal el tudta érni a kitűzött célokat. A tehetségek esetében gyakran előfordul, hogy egy nagyon rövid időszakban kiemelkedőt nyújtanak, de később – ha nincs mögötte munka – könnyűnek találtnak. Persze aki tehetséges és dolgozik is, az a legjobb kombináció.

LTG:

Bekerült Nagy József társulatába. Már a Ponttal is eljutottak külföldre, de ezzel a társulattal a világ kinyílt ön előtt. Nagy József délvidéki származású, de Franciaországban vált nemzetközi hírnű koreográfussá. 1986-ban hozta létre társulatát, a Jel Színházat. Milyen élményei, tapasztalatai fűződnek a Jelhez?

Gemza Péter:

Bekerültem ebbe a társulatba és megcsináltuk a Woyzeck című előadást, ami az első évben óriási bukás volt. Ez azért érdekes, mert annyira formabontó előadás volt a tánc világában, annyira nem számítottak rá, hogy mindenki úgy értékelte, mint valami hibát. És akkor kellett hozzá egy „kanyar”. A francia kritika rossznak ítélte meg, de az előadás eljutott Németországba, utána Magyarországra, tehát bejárt egy igen hosszú utat. A következő évadban már óriási siker lett Franciaországban és külföldön. S akkor egyszer csak a francia kritika fölfigyelt rá, hogy hoppá, hoppá, várjunk már, valami mellett elmentünk, mert a fél világ arról beszél, milyen ez a Woyzeck. Ezt követően az előadás elindult egy hódító úton, és volt egy 25 éves utazása. Gyakorlatilag még tavaly is játszottuk, több mint 350 előadáson vagyunk túl. 1994-ben kiköltöztünk Franciaországba. Ott bekerültünk az európai kortárs művészet sűrűjébe és abban élünk intenzíven körülbelül 15 évet.

LTG:

És akkor beszéltek már franciául?

Gemza Péter:

Ó, nem! Én úgy mentem ki, hogy valamit beszéltem angolul, de aztán nagyon gyorsan megpróbál az ember nyelvileg is alkalmazkodni. Melinda úgy jött ki, hogy... De ezt már meséld el te!

Gemza Melinda:

Péternek könnyebb dolga volt, mert ő bekerült egy olyan csapatba, ahol az emberek 80 %-a magyar volt. A Nagy József körül lévő művészek a Vajdaságból származtak vagy Magyarországról. A munkában a nyelvhasználat nem okozott nekik problémát. Nekem nagyobb kihívás volt, mert én akkor diplomáztam. Egy magyar pedagógus oklevéllel Franciaországban – úgy, hogy nem beszél az ember franciául – nem nagyon lehet mit kezdeni. Nagyon gyorsan beiratkoztam az egyetemre, először csak egy francia kurzusra, aztán pedig francia nyelvtanári szakra. A kettőt párhuzamosan végeztem mind amellet, hogy rendkívül sokat utaztunk abban az időben. Az év háromnegyed része különböző turnékból állt. Szerencsére én is el tudtam Pétert kísérni.

Gemza Péter:

Akkor még nem voltak gyerekeink.

Gemza Melinda:

Igen, akkor még ketten voltunk.

Gemza Péter:

Arany időszak volt olyan szempontból, hogy így együtt bejártuk a világot.

LTG:

A személyes életükben is és a művészi tapasztalatok megszerzésében is egy nagyon tartalmas időszak lehetett.

Gemza Melinda:

Igen, mert nagyon sok lehetőségünk volt olyan előadásokat, olyan alkotókat látni Párizsban, akik mára már legendává váltak. Ez tényleg egy nagyon termékeny időszak volt. Aztán megszületett a lányunk 1999-ben, és onnantól nekem egy kicsit máshová helyeződtek a hangsúlyok. Akkor már letelepedtünk Orléans-ban, és ott éltünk fixen, ott alapítottunk családot. A társulat is oda koncentrált, mert Nagy József ott kapott lehetőséget egy regionális koreográfiai központ vezetésére, amit aztán 25 éven keresztül ő irányított.

Gemza Péter:

Orléans lett az otthonunk. Szerettünk ott lenni. Ez egy érdekes dolog, hogy mi vonzódnak az ilyen típusú városokhoz, mint Debrecen. Orléans nagyon hasonló felépítésű. Ugyanúgy nincsenek dombok, ugyanúgy belátható, egy nagyon emberléptékű város, mint Debrecen. Nekünk valahogy mindig ez jutott, ezt kedveljük. Nem is szerettünk volna más típusú városba költözni. Visszatérve a társulatra. A csapatot úgy kell elképzelni, hogy 120-150 fellépés volt egy évben. Oda-vissza utazással ez azt jelentette, hogy folyamatosan úton voltunk: Japántól egészen Kolumbián keresztül Brazília, aztán Norvégia, Ausztrália, Afrika, Marokkó, Egyiptom, Oroszország! Tényleg az egész világot bejártuk. Nagyon izgalmas volt. Akkor nyílt ki igazán a világ, amikor rendszeren megtanultunk franciául. Nekem beletelt jó 3-4 évbe, amikor jól birtokoltam a nyelvet. Melindához képest ez egy örökkévalóság volt, mert neki ez nagyon hamar működött.

LTG:

Én éppen azon gondolkodtam, hogy egy táncművésznek nem kell feltétlenül a nyelvet bírnia, a tánc meg a mozgás egy nemzetközi nyelv.

Gemza Péter:

Igen, de azért is lett olyan különleges ez a Nagy József-féle világ, mert a táncosoknak nála nem a tánc volt a legfontosabb. Nyilván fizikálisan teljesíteni kellett, de azon felül nagyon széles intellektuális rálátásunknak kellett lennie arra a dologra, amit éppen csináltunk. Ez mindig arról szólt, hogy iszonyú mennyiségű információt kellett begyűjteni, és ez már nagyon jó volt, amikor az ember jól tudta a nyelvet, írt, olvasott, főleg olvasott, egy idegen nyelven. Tehát az egy nagyon fontos lépés volt.

LTG:

És közben az angol is használta?

Gemza Péter:

Az angol nyelvhasználat abban a nemzetközi csapatban kötelező volt. Attól függetlenül, hogy sokan voltunk benne magyarok, a próba mindig angolul folyt, nem lehetett kizárni a többieket. A magyaroknak eleve szorosabb volt a kapcsolata, de az is fontos volt, hogy abban a közegben hogyan létezik akár a chilei, a norvég, a lengyel vagy az orosz táncos. Ők mind úgy tudtak együttműködni velünk, hogy egy nemzetközi nyelv, az angol volt a kommunikáció nyelve. Ez fontos volt.

LTG:

Olvastam, hogy Párizsban, Franciaország Nemzeti Táncközpontjában (Centre National de la Danse) kortárs tánc tanár végzettséget szerzett. Miért Párizsban tanult?

Gemza Péter:

Nekem a tanulás, illetve a tanítás-tanulás mindig primer szerepet játszott az életemben. Egyébként ez a szemlélet szerintem mindkettőnket jellemez. Oka volt annak, hogy én ezt a nemzeti tánc tanári diplomát Franciaországban szereztem meg, bár lett volna lehetőségem más típusú diplomához jutni valahol máshol Európában. Franciaországban viszont van egy olyan lehetőség, amely szerint 10 évnyi professzionális szinten végzett művészeti vagy egyéb munka után valaki bekerüljön egy speciális osztályba. Akkor ez a speciális osztály a következő összetételű volt: Angelin Preljocaj-nak, Mathilde Monnier-nak, Maguy Marin-nak és Nagy Józsefnek a táncosai közül voltunk páran, mi konkrétan 13-an. Egy nyáron keresztül összezártak bennünket, ez a csapat együtt tanult, és a képzés zárásakor kaptunk egy diplomát. Ez önmagában is egy nagyon nivós mesterkurzus volt, mert a résztvevők már régóta az élvonalban dolgoztak. Azt a néhány hónapot rendkívül eredményesnek ítélt meg, a diplomát pedig igen értékesnek az életemben, még akkor is, ha nemzetközi szinten kevésbé elfogadott. Franciaországban viszont igen fontosnak tartják, csak ezzel a nemzeti tánc tanári diplomával lehet oktatni. Nemzetközi szinten nem is próbáltam validáltatni, mert ez annyira nem is érdekelt.

Utána a táncantropológiát egy teljesen más dolog miatt kezdtem el tanulni. Szerettem volna magát a táncot más, mélyrehatóbb aspektusban szemlélni, felfedezni a számomra még ismeretlen rejtélyeit.

A Clermont Ferrand-i Blaise Pascal Egyetem táncantropológia mesterképzésén rítusokkal foglalkoztunk, egy amerikai és egy angol antropológus vezette a szakot, zseniálisak voltak. Hirtelen még nagyobb távlatok nyíltak meg előttem a tánc világán belül. Jelentős előrelépés volt ez számomra.

Gemza Melinda:

A tánc tanári diplomával Péter tanítóképzőkben, tanárképzőkben pedagógusokat oktatót, és ezen kívül sokat foglalkozott különböző csoportokkal, óvodás korúaktól a felnőttekkel bezárólag. Egészen speciális dolgokat is végzett: pl. börtönben dolgozott elítéltekkel, vagy művészetterápiát alkalmazva foglalkozott nehezen kezelhető, nehéz sorsú gyerekekkel. A tánc, az alkotómunka mellett a tanítás nagyon sokáig meghatározta Péter tevékenységét.

Woyzeck – Gemza Péter

Fotó: Szalai György

Nekem ennél egyszerűbb életem volt. Három gyermekünk született, mindegyik Franciaországban. Közben folyamatosan tanultam, elvégeztem az egyetemet és elsősorban fordítással foglalkoztam, igyekeztem az anyaságot és a szakmai előmenetelt összeegyeztetni. Amíg Franciaországban éltünk én nagyon erősen arra koncentráltam, hogy biztosítsam a nyugodt családi hátteret, mert Péter az elfoglaltságai miatt ritkán volt otthon.

Gemza Péter:

Igen, de ha így visszagondolunk az egészre, illetve a jelen körülményeinkre, akkor nyugtázzhatjuk, hogy nagyon sok minden ott alapozódott meg. Melinda pályafutása az egyetem befejezése után igen hamar irányt váltott. Figyelmét egyre inkább a gyermeki-rodalom és az ifjúsági színház világa kötötte le. Már ott mesterkurzusokon, gyermeki-rodalmi könyvheteken vett részt, ahol követni lehetett, hogy merre felé halad ez a diszciplína. Nyilván még nem hivatalos formában. Mind-

eközben összehangolt logisztikát igényelt a család zökkenőmentes életvitele, mert ott voltunk egyedül a nagyvilágban!

LTG:

Nem lehetett egyszerű a család, nagyszülők, testvérek nélkül külföldön szervezni az életüket. Gondolom fontos volt egy erős baráti kör kialakítása, akikre lehetett számítani.

Gemza Melinda:

Ez így is történt. Mindkettőnk családja itthon élt, mi valóban teljesen egyedül voltunk. Nagyon erős baráti közösségünk alakult ki, akikkel a mai napig tartjuk a kapcsolatot, és ők számunkra ma is fontos emberek. Csak rájuk támaszkodhattunk, és persze saját magunkra. Abban az időben sem fapados repülőjárat, sőt eleinte még internet, skype sem volt, tehát erősen nehezített pálya volt ahhoz képest, ami jelenleg már elérhető a külföldön élő magyarok számára. Tulajdonképpen így éltünk 2005-ig, majd hazajöttünk, aztán visszamentünk.

Gemza Péter:

Én ezt egy intermezzónak éltem meg, mert folyamatosan jártam ki, folyamatosan úton

voltam. Az, hogy most az a bázis nem Orléans-ban volt, hanem itthon, az bizonyos dolgokat nehezített, bizonyos dolgokat könnyített.

LTG:

Péternek hosszú külföldi tartózkodása révén széleskörű rálátása van az európai színházi világra. Ezekkel a tapasztalatokkal visszatért Magyarországra. Hogy látja? Mi a közös és mi az eltérés a magyar és a nemzetközi színházi világban? Mi hozta haza, és hogyan történt a visszailleszkedés?

Gemza Péter:

Azért jöttünk véglegesen haza, mert a lányunk általános iskolába ment, és úgy gondoltuk, hogy egy waldorf iskolában jobb helye lesz. Mindezek mellett volt egy olyan dinamika itthon, főleg Debrecenben, amiről azt gondoltuk, hogy ebben részt kell vennünk, ez az a közeg, ahol most történik valami. Itt lehetőség van alkotni, előre menni, és akkor indult Vidnyánszky Attila debreceni időszaka is. Fontos pillanat volt, úgy éreztük, hogy ezt meg kell ragadni. Ezzel egyidőben Franciaországban volt egy lelassulás. Nagy József leginkább már szólóban dolgozott, emellett elkezdett képzőművészettel foglalkozni. Tehát több oka is volt a hazaköltözésünknek. Nekem ugyan megmaradt a sok tanítás, de kevés volt a kreatív munka, a társulat gyakorlatilag megszűnt, én voltam az egyetlen tag. Ezért is döntöttünk úgy, hogy inkább itthon folytatjuk tovább, ahol éppen akkor pörgött az élet, és hívtak is dolgozni. 2008–2009-ben itthon ténykedhettem Anatolij Vasziljevvel, Viktor Ryzsakovval, Vidnyánszky Attilával, Rusznyák Gáborral, Keszég Lászlóval két évadon keresztül.

LTG:

Péter szinte végigjárta a „színházcsinálás” minden szintjét. A jászberényi főiskolán létrehozott közösségtől kezdve a nemzetközi színházi életben is jegyzett társulat tagjaként, majd egy magyarországi vidéki kőszínház első számú vezetőjeként már sok mindent kipróbált. Ezen belül is rendezett zenés darabot és prózát, készített koreográfiákat, tervezett díszletet. Hol érezte/érzi magát legotthonosabban? Melyik feladat jelenti a legnagyobb kihívást az ön számára?

Gemza Péter:

Folyamatosan izgalmas kihívások történtek. Mint például Mispál Attilával a Krisztus oratórium elkészítése, ami 10 évig valamennyi tévécsatornán a karácsonyi és a húsvéti műsor része volt. Ezt az oratóriumot együtt csináltuk, Attila volt a rendező, én pedig a koreográfus. Óriási élmény volt, nagy zenekar, nagy kórus. Hirtelen egy teljesen más szellemű és másfajta dinamikájú közegbe léptünk. Minden vonatkozásában, de elsősorban szakmailag jelentett előrelépést.

Ezután szép lassan alakult, formálódott a pályám. Sokat koreografáltam, aztán rendeztem is Vidnyánszky Attila mellett. Az ő távozását követően – az utolsó fél évben – én voltam az igazgatóhelyettes a Csokonai Színházban, én irányítottam az átmenetet. Az is egy fontos lépés, amikor az ember „kitanulja” a színház másik oldalát, a menedzsmentet is. S ez azért sok idő. Nem úgy kell elképzelni, hogy valakiből egyszer csak vezető lesz, mintha annak született volna. Ez is folyamatos tanulás: az ember elolvas számtalan könyvet, beszél olya-

nokkal, akik ehhez értenek, közben mentorokat keres. Egy permanens tevékenység, amit nem szabad, nem lehet félvállról venni. Véleményem szerint akkor válik jó vezetővé az ember, ha ezeket a lépéseket tényleg megteszi. 2013-ban lettem művészeti vezető Ráckevei Anna igazgató mellett a Csokonai Nemzeti Színházban, és akkor költöztünk Debrecenbe.

Gemza Melinda:

Előtte még Gyöngyössolymoson éltünk 1-2 évig, miután hazaköltöztünk Franciaországból. Péter szinte állandóan távol volt tőlünk, Debrecenben dolgozott. Amikor már nagyon sok időt kellett itt töltenie, akkor úgy döntöttünk, hogy mozgatjuk a családot.

Gemza Péter:

Az egy jó döntés volt. 2014-ben Melinda azzal az ötlettel állt elő, hogy legyen egy színházi nevelési előadása az intézménynek. Ilyen akkoriban nagyon kevés volt még az országban. Kőszínházban meg pláne! Elszórva voltak hasonló kezdeményezések, voltak olyan szervezetek, amelyek ezzel foglalkoztak, de főként Budapesten. Kőszínházi viszonylatban, különösen vidéken, nem volt ilyen még, csak Zalaegerszegen. Rövid tanácskozás után a beindítás mellett döntöttünk. Művészeti vezetőként első körben nagyon sokat gondolkodtam azon, hogy ez mennyire lesz hosszú távon tényleg fontos része a színháznak. Hamar beigazolódtott, hogy ez igen fontos pillére lett a színház identitásának Ráckevei Anna (2013–18), majd 2018 óta az én igazgatóságom alatt is. A színházi nevelési előadások ezen túlmenően lényeges részei a társadalmi felelősségvállalásnak, továbbá annak, hogyan gondolkodunk a fiatalokról. Nagyon sok színháznál hallom vagy olvasom, hogy azért kell ezzel a korosztállyal foglalkozni, hogy a későbbiekben nézőink legyenek. Nézetem szerint nem ez az elsődleges szempont. A színházzal azért kell foglalkozni, mert a színházon keresztül megérthető a világ. Jobban, mélyebben megérthető, fontosabb dolgokat lehet általa közvetíteni. Ez nem egy marketingfogás! Nyilvánvaló viszont, hogy később azok a fiatalok remélhetőleg színházba járók lesznek, amennyiben jól végeztük a munkánkat. Az elsődleges szempont tehát az, hogy a világot minél jobban meg tudjuk érteni, tudjunk róla gondolkodni, legyen lehetőségünk beszélni róla! Ez a program ezt célozza meg, mi ezt csináljuk.

Gemza Melinda:

A színházi nevelési előadás gondolata ötletszerűen villant be egy szakmai workshopot követően. A programot beindítottuk, és azóta folyamatosan megy. Nagyon sok munka van benne, én ezt hetedik éve csinálom. Most már van egy kis csapatunk is, hárman dolgozunk együtt. Évi 100-150 előadást viszünk el a diákoknak osztálytermekbe. És ez csak az, amit elviszünk az iskolákba, mert ezeken kívül van számtalan programunk, amit a színház mellé szervezünk a fiataloknak. Különböző műhelymunkák, drámaórák, alkotócsoporthoz, széles a skála. A fiatalokkal való foglalkozás keretében a pedagógia ismét teret kapott az életben, de emellett a színház elméleti oldalát is igyekszem feltérképezni. Elvégeztem egy mesterképzést a Károli Gáspár Egyetem színházstudományi szakán, és jelenleg a Debreceni Egyetem doktori iskolájában készülök az elmúlt évek tapasztalatainak egyfajta összegzésére. Fontosnak tartom, hogy az eddigi munkánk elméleti leírása is elkészüljön, ezáltal a szakmai diskurzust erősítem. Mindezek mellett – amit Péter is említett –, a társadalmi felelősségvállalás abszolút szívügyem. Keresem azokat a lehetőségeket, módokat, amelyek révén olyan közösségekkel

kerülhetnek kapcsolatba – sajnos ebből nincs hiány itt Hajdú-Biharban sem –, akik a legkitaszítottabbak, akik egyébként nem jutnának el a színházba. Minden pályázati lehetőséget megragadunk, hogy ezeket az előadásokat a nagyon hátrányos helyzetű települések diákjai is láthassák. Szerintem alig van olyan hely, ahol ne jártunk volna: nagyrészt Hajdú-Bihar megyében, Balmazújvárostól Furtán keresztül Körösszegapátiig. Amikor még létezett a Malom Színház Jászberényben, akkor többször voltunk vendégjátékon az ottani iskolákban, játszottunk továbbá Budapesten és Gyöngyösön is.

Gemza Péter:

Itt a kis falvakban szinte mindenhol. Nagyon-nagyon sok helyen.

Gemza Melinda:

A pályázati forrásoknak köszönhetően nagyon sok helyre díjmentesen tudtuk elvinni ezeket az előadásokat.

Gemza Péter:

Szerencsére vannak olyan nagy pályázataik az EMMI-nek (Emberi Erőforrások Minisztériuma) vagy az NKA-nak (Nemzeti Kulturális Alap), amelyek kifejezetten ezt az ügyet szolgálják, ez sokat segít.

Gemza Melinda:

Valójában az a célunk, hogy együtt tudjunk gondolkodni a dráma, a színház segítségével olyan témákon, olyan emberi és társadalmi kérdéseken, amikre gyakran nincs sem idő, sem energia a hagyományos oktatás keretein belül. Most mutattuk be a legújabb részvételi előadásunkat a Kimondhatatlant, ami a családon belüli erőszakot tematizálja. A diákok mellett már a felnőttek számára is kínálunk részvételi lehetőséget. Most ezzel foglalkozom szívesen. A gyerekek már nagyok, viszonylag egyszerűbbé vált az idő egyeztetése is.

LTG:

Az elmúlt évadban a Covid járvány okozott nem várt nehézségeket, ebben az évadban pedig a színház épületének felújítása miatt kell megküzdeni új játszóhelyek kialakításával, a közönség érdeklődésének fenntartásával. Mit tekintenek a legfontosabb feladatnak a jelenlegi helyzetben?

Gemza Péter:

Ez az év számunkra felemásan alakult. A járvány kezdetekor még két bemutatónk volt hátra, amelyeket a mai napig nem tudtuk megtartani, mert ott a helyszínek annyira speciálisak voltak. Most a Debreceni Művelődési Központot már belaktuk, az egy fix játszóhelyünk lett, és ilyen lesz majd a Kölcsény Központ is. Mindent elterveztünk, de a pandémia megnehezítette a kiköltözésünket és mindenben hátráltatott bennünket. A mi stratégiánk jelen helyzetben is a régi: ha valaki Debrecenben színházba akar menni, akkor biztosítsuk számára annak lehetőségét. Azt akarjuk elérni, hogy bármilyen áron elkezdhessünk játszani. Egyaránt fontos a kollégák és a nézők védelme is, de folyamatosan hirdetünk valamilyen akciót azoknak, akik a színházban kívánnak kulturálódni, élményhez jutni egy-egy előadáson. Ez alaptézis lett, és

ezen nagyon sokat dolgozunk. A kiköltözés nehéz volt, de közben egy nagyon erős csapatot látok, mindenki arra törekszik, hogy ezt vigye előre. Azt gondolom, ebből olyan átütő társulat lesz mire visszatérünk, hogy ott robbantani fogunk. Ez biztos!

LTG:

Nem akarok bókolni, de önök most a legjobb életkorban vannak. Rengeteg tapasztalattal a hátuk mögött és számtalan lehetőség előtt! Milyen terveik vannak a jövőre nézve?

Gemza Péter:

Jelen helyzetünkben nem kívánunk nagyobb távlatokban tervezni. Elsődlegesen azt szeretnénk elérni, hogy az igazgatói ciklusom végére (2023) felépüljön a két színház. Ezután több feladat megoldására kell koncentrálnunk. Például arra, hogy szakmailag belakjuk az új épületeket, illetve arra, hogy az új infrastruktúrára alapozva átgondoljuk az előrelépések lehetséges módjait. Szerintem ez kardinális jelentőséggel bír. A közeli célok közül kiemelném ennek a periódusnak a sikeres zárását akképpen, hogy két szakmailag jól megalapozott színháza legyen Debrecennek. A Csokonai és a Latinovits, amit én Csokonai Fórumnak szoktam nevezni. Teszem ezt azért, mert szerintem a fórum, mint hely lefedi azt a színházi közeget, amit ott szeretnénk megvalósítani. Ez a kortárs színjátszás helye lenne, sokkal inkább fiatalos, más légkörű hely a Csokonai Színházon belül.

LTG:

Szeretnék visszatérni a kiinduló pontunkhoz, a jászberényi induláshoz. Olvastam, hogy Péter 2017-ben részt vett az Új Színházért Alapítvány létrejöttének 25. évfordulójára szervezett szimpóziumon Jászberényben. A főiskola befejezése óta ezenkívül jártak-e máskor Jászberényben? Mit „üzennek” a jászberényi színházkedvelőknek?

Gemza Péter:

A 25. évfordulóra rendezett szimpóziumon kívül a Malom Színház működésének időszakában jártam Jászberényben. Ezen idő alatt aktív, élő kapcsolatunk volt a színházzal, minden évben vittünk legalább egy-két előadást vagy egy színházi nevelési programot. Mindannyiszor óriási élmény volt visszamenni oda, ahol életünk – akárhogy, akárhonnán nézem – meghatározó három-négy évét töltöttük. Tibor ott színházat csinált, megteremtett egy olyan kulturális közeget, ami addig nem létezett a városban. Azt gondolom, hogy ezért valamilyen állami kitüntetést érdemelt volna. Végül ő is belefáradt a szélmalomharcba, vagy nem nagyon talált támogatókra, így „kulcsra zárta” a színházat. Nem tudom, hogy távozása után mi lett az épület további sorsa, mindenesetre, azóta nem nagyon vagyunk kapcsolatban, kb. 2-3 éve.

Gemza Melinda:

A színház megszűnéséig rendszeresen visszajártunk, és mindig nosztalgiával mentünk, mert nagyon fontos periódus volt ez mindkettőnk pályafutása során. Azt remélem, hogy valaki továbbviszi azt a lelkesedést és tüzet, ami Tibort annyira jellemezte, mert ő nagyon-nagyon sokat tett Jászberény kulturális életének nivójáért. Nagyon sok tanítványa neki köszönheti, hogy tanulmányaik befejezése után kicsit más szemmel látták a világ dolgait.

*Gemza Melinda foglalkozást tart: „Jeruzsálem” – Svetits Gimnázium.
Fotó: Máthé András*

Gemza Péter:

Igen, tényleg fontos periódus volt.

LTG:

A legutóbbi fontos történés, hogy a napokban mutatták be az Őszintén szólva című darabot a színházban. Egy francia szerző, Xavier Daugreilh műve, ami újabb bizonyítéka a francia kapcsolat meglétének, a francia kultúra iránti lelkesedésüknek, szeretetüknek.

Gemza Melinda:

A gondolkodásunkat ez alapjaiban határozza meg.

Gemza Péter:

Ez valahol a második kultúránk. Nyilvánvaló, hogy kultúránk alapjai, anyanyelvünk, neveltetésünk szempontjából mindenféleképpen magyarok vagyunk, de mi 20–35 éves korunkig francia kulturális közegben mozogtunk. Ezt az időszakot igazából nem is tudnánk, de nem is akarjuk megtagadni, ez továbbra is fontos tényezője, építőköve a munkánknak.

LTG:

A francia kultúra mindig előttünk járt: festészetben, költészetben, prózában egyaránt.

Gemza Péter:

Maga a közeg nagyon érdekes és nagyon inspiráló, mert hagyja szabadon szárnyalni az alkotás folyamatát. Nincsenek előítéletei egy-egy kreációval szemben, és ez fontos dolog. Szerintem ezért összpontosult rájuk a figyelem a világ minden szegmenséből. Az embernek olyan érzése van francia földre lépésekor, hogy itt szabadon lehet alkotni. Ez egy lényeges különbség az összes többi országgal szemben. Olyan életstílusuk van, ami megengedi a gondolatok egyfajta burjánzását, amiből aztán remek dolgok születhetnek. Meghatározza, befolyásolja az ember művészi fejlődését, gondolati síkon segít képet alkotni arról a műről, tevékenységről, amit éppen végez.

LTG:

Köszönöm a beszélgetést, és azt is, hogy ilyen szeretettel és lelkesedéssel beszéltek szülővárosomról. Arról a városról, ahol a tanítás újszerű szellemiségét szívták magukba és vitték el a nagyvilágba tevékenységük során.

Bojtos Gábor

JÁSZBERÉNYIEK AZ ÚTLEVÉLÜGYI IRATOKBAN

Írásunk a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában található alispáni iratok között fellelhető – jászberényi vonatkozású – útlevélügyi iratokkal foglalkozik. Érdekes azonban már most leszögeznünk, hogy itt és most csak egy szűk időintervallum válogatott kérelmeit mutatja be.

„Azl kérdezik, mi a nevem? Hol az utazólevelem?” – Néhány szó az úti levelekről¹

Magyarországon a 20. század elején elfogadott törvényeknek (így az 1903. évi IV. törvénycikk „a kivándorlásról”, V. törvénycikk a „külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról”, a VI. törvénycikk „az útlevélügyről” és a VIII. törvénycikk „a határrendőrségről”) köszönhetően alapvetően alakult át az úti okmányokkal és ellenőrzéssel kapcsolatos korábbi gyakorlat.

Az útlevéltörvény kimondta, hogy a határátkeléshez útlevél „rendszerint” nem szükséges (1.§), de a kormány „háború esetén, vagy ha az állam vagy valamely részének biztonsága, vagy valamely állammal szemben a viszonzosság megkívánja”, elrendelheti az „útlevél-kötelezettséget” (2.§). Az útlevelek kiállítására – 6.§ – Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében és a rendezett tanácsú városokban az alispán volt jogosult. Az okmányok formai és tartalmi követelményeit is szabályozták:

„9. § Az útlevelek teljesen azonos alakú, a magyar korona országai egyesített címérének rajzával ellátott nyomtatványokon állítatnak ki; és pedig Magyarországon magyar és francia [...] nyelven.

10. § Az útlevélnek legalább is a következő adatokat kell tartalmaznia: az utazó nevét, annak megjelölését, hogy az illető magyar állampolgár, továbbá állását vagy foglalkozását, lakhelyét, korát, személyleírását, annak az államnak vagy világrésznek megjelölését, hová az utazás terveztetik, továbbá az esetleges utitársaknak nevét, korát, személyleírását s az útlevél tulajdonosához való viszonyát, végül az útlevél érvényességének időtartamát.”

Az útlevelek érvényességét egy, kivételes esetekben maximum három évben szabták meg (12.§).

A kivándorlás fékezésére is szolgáló törvények azonban nem váltak be, így 1909-ben (1909. évi II. törvénycikk „a kivándorlásról”) új jogszabállyal próbálták a milliós nagyságrendű exodust szabályozni. Az első világháború kitörése után természetesen szigorítottak a határátkelésen. Az 1915. január 20-án életbe lépett rendelet szerint („A m. kir. minisztérium 1915. évi 285. M. E. számú rendelete, az útlevélkötelezettség elrendeléséről”)² útlevéllel kell rendelkeznie mindazoknak, akik „a magyar szent korona országainak határán oly ország területére vagy olyan ország területéről készülnek átlépni vagy lépnek át, amely nem áll Ő császári és apostoli királyi Felségének uralkodása alatt” (1. §), és csak olyan útlevelet lehet elfogadni, amely tartalmazza „a tulajdonos pontos személyleírását és sajátkezü névalíráásával ellátott

¹ Fontosabb irodalom: FánCSI József: Az útlevélügyi iratok történeti forrásértéke. In: Baranyai helytörténetírás.

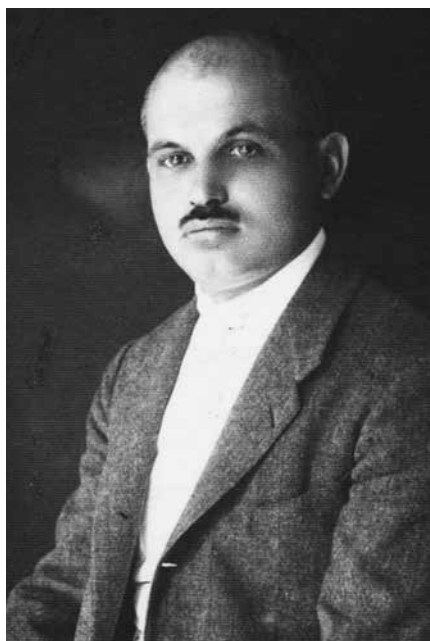
A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1969. Pécs, 1969. 175–191.; Bencsik Péter: A magyar úti okmányok története, 1867–1945. Budapest, 2003.; Dienes István: „Az útlevél hazai históriája”. In: Rubicon, 1993/3. 21–26.

² Magyarországi Rendeletek Tára, 1915. Budapest, 1915. 38–40.

élethű fényképét” (3. §). Ez időtől kezdve jelennek meg tehát a fényképes útlevelek. A világháborút lezáró békediktátumok nem segítették a kölcsönös utazási könnyítések megadását sem, ráadásul az Egyesült Államok törvényekkel korlátozta a bevándorlást.

Jászberényiek

A jelenlegi feltárás adatai szerint 293 jászberényi adatai szerepelnek adatbázisunkban a két világháború közötti időszakból. Az útlevélkérés okai között megtaláljuk a kivándorlást, a munkavállalást, a rokonlátogatást, az üdülést, a tanulmányutat, az esküvőt és a temetést is. Az alfabetikus sorrendben közreadott kérelmeknél a forrásban szereplő adatokon túl – ahol tudunk – rövid életrajzot is közlünk. Válogatásunk egyik előzményét képezik azok a karikatúrák, melyek részben ugyanezen személyekről készültek.³

neve:	Bathó Károly
Állása vagy foglalkozása: (mivel részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlíteni, hogy önálló-e vagy segédtermelő?)	ügyvéd
születési helye:	Jászberény
születési ideje: év, hó, nap	1883 június 27
anyanyelve:	magyar, német, tót, román, horvát, szerb, egyéb
lakóhelye:	Lászlóváros, Szabadka u. 79.
esaládi állapota:	Nős
vallása:	róm. kath., gör. kath., ref., ág. ev., gör. kel., unitárius, izr.
terméte:	Körny
arca:	Kerek
szeme:	Kék
haja:	Sötét
bajusza, szakállja:	Borotvált
orrja:	Pontos
szája:	Pontos
különös ismertető jele:	Nincs
Hová utasít, vagyis az útlevél, mely államra (vagy világrészekre) érvényes:	Külföldre, országonként
utazásának (oka) célja:	Üdülés

1. Bathó Károly (1883–1955)⁴

Bathó János és Streitmánn Mária gyermekét 1905-ben Kolozsvárott avatták doktorrá, majd 1908-ban tette le ügyvédi vizsgáit Budapesten. Ügyvédi hivatásán túl a két világháború közötti Jászberény meghatározó alakja volt. Városi és vármegyei képviselőisége mellett számos egyesületben töltött be vezető szerepet. 1922 és 1944 között a Jász Hírlap felelős kiadója volt. Sírja a Fehértói temetőben található. Neje: Besenyei Irén (1896–1977), gyermekei: Károly (1920–2016) és Irén (1922).

3 Farkas Edit: Karikatúrák a véncserkész naplójából. In.: Jászszági Évkönyv 2019. 18–34.

4 MNL JNSzML IV.407. 8674/1938.

neve:	Bercsényi Bertalan Névvál
állása vagy foglalkozása: (minden részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlítenivaló, hogy önálló-e vagy segédtermelő?)	Kórházgondnok
születési helye:	Fászberecny
születési ideje: év, hó, nap	1891. máj. 3. ai
anyanyelve:	magyar, német, tót, román, horvát, szerb, egyéb
lakóhelye:	Fászberecny
családi állapota:	özvegy
vallása:	róm. kath., gör. kath., prot. és ev.* gör. kelt., unitárius, izr.
termete:	szőke
arca:	négyzet
szeme:	kék
haja:	barna - őszes
bajusza, szakáll:	barna - nyírt
orr:	rendes
szája:	rendes
különös ismertető jele:	nyit
hova utazik, vagyis az utazás mely átlalma (vagy világ-része) érvényes:	európa
utazásának (oka) célja:	látogatás

2. Bercsényi Bertalan István (1891–1964)⁵

Bercsényi Bertalan és Thorma Laura gyermeke 1911-ben szerezte meg építési oklevelét Budapesten. A magyar királyi 29. honvéd gyalogezredhez vonult be 1914 nyarán. 1915-ben orosz hadifogságba esett. Elévülhetetlen érdemei voltak a krasznajarszki hadifogolytábor tisztí színházának felépítésében. Hazatérése után kórházgondnokként működött. Aktív szerepet játszott a város életében, több egyesület, testület elnöke, vezetője volt. Sírja a Szent Imre temetőben található. Neje: Werner Terézia (1894–1931), majd Knahl Anna (1914). Gyermekei: Béla (1923), Blanka (1928).

5 MNL JNSzML IV.407. 18588/1938. Knahl Anna útlevele: MNL JNSzML IV.407. 19518/1939.

neve:	Bercsényi Tibor
allása vagy foglalkozása: (minél részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlítsendő, hogy önálló-e vagy segédüzemély?)	díszlettervező
születési helye:	Georberény
születési ideje: év, hó, nap	1901. január 10.
anyanyelve:	magyar, német, tót, román, horvát,* szerb, egyéb
lakóhelye:	Kassza (Košice)
családi állapota:	nős
vallása:	róm. kath., gör. kath., ref., ág. ev.,* gör. kél., unitárius, isz.
termete:	közep
arca:	hosszú
szeme:	sötét
haja:	barna
bajusza, szakála:	~
orr:	keskeny
szája:	keskeny
különös ismertető jele:	~
hova utazik, vagyis az utazás mely államok (vagy világ- részek) érintése:	Csodák Csehországban
utazásának (oka) célja:	színházhoz szerződés

3. Bercsényi Tibor (1901–1975)⁶

Bercsényi Bertalan és Thorma Laura gyermeke, a fentebb tárgyalt Bertalan öccse díszlettervező művész és festőművész volt. A budapesti Iparművészeti Főiskolán végzett, majd a fővárosban, Kassán, Pozsonyban és Prágában is dolgozott. Szülővárosának szabadttéri színpada az ő tervei alapján épült. Sírja a Fehértói temetőben található. Neje: Pénzes Margit (1903–1978).

⁶ MNL JNSzML IV.407. 28899. és 28900/1937.

Személyleírás. — Signalement.

Foglalkozás: Festőművész
Profession: peintre
Születési hely és idő: Jászberény 1902. máj. 23.
Lakhely: Jászberény
Domicile: Jászberény
Családi állapot: nős
État de famille: marié
Vallás: evang. — Luther
Termet: — Taille: 1,75 m
Arc — Visage: hosszú — long
Szeme — Yeux: kék — bleu
Haja — Cheveux: barna — brun
Különös ismertetőjelei:

Jászberény, 1920. máj. 11.
Bertalan Albert

Igen tisztelt Főjegyző Ur!

A fiam, Bertalan Albert most érkezett hazra Nagybányáról és általa ügyelendő után rövid idő múlva Párizsba kell mennie, amelyben ott meg kell állnia kiállítására. Utólevélnek érdemű lejár 1. máj 15.-én és miután a rendes hivatalos eljárás során az utólevél megkészenítésénél csak időt vesz igénybe, az utólevélnek ezen napon vanni, ha ezen utólevél privát úton azonnal a tisztelt Főjegyző úrnak megküldeni, hogy azt a megkészenítésétől máraddal ellátva és később lehetőleg postafordulattal visszaküldeni kérem, mert amint még a francia követésen kell az utólevél láttatásának.

Az idén esztendő az alkalmatlanoké sőt — melyre csak az ügy sürgőssége kötelezett — becsületet kérek, szíveskedjék előre is kérés közlésétől nyilvánosan.

Bertalan, hogy a francia követésen meg volt a 15. májban és az Főjegyző ur, mint a Főjegyző ur elítélésére kérésre kérem.

Ha ezen levélnek tartására való igen tisztelt Főjegyző urnak nagyon köszönöm, hogy értesített az utólevélnek, vajon Főjegyző ur elítélésére a kért elítélésen legyen alkalmas, amelyben fiam az elítélésére ügyelendő esetben megengedje Párizsba utazni előtti elítéléséről tisztelt Főjegyző úrnak ígérni.

Ismertelt közönséggel és hivatalos magánösszeüléssel kifejezésével vagyok igen tisztelt Főjegyző úrnak

Köszönöm

Hagyadom

Dr. Václav Károly
várnagyai Főjegyző urnak

Üdvözléssel.

4. Bertalan Albert (1899–1957)

Neuberger Ignác és Frim Olga gyermeke 1917-ben érettségizett Jászberényben. 1919-ben áttért az evangélikus vallásra, 1921-ben pedig vezetéknevét Bertalanra változtatta. Leszerelése után a szolnoki és a nagybányai művésztelepen tanult és alkotott, a húszas évek végén Párizsba költözött. Festőművészként és restaurátorként működött.

neve :	dr.Csiky Gusztáv
allása vagy foglalkozása: (minél részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlíteni, hogy önálló-e vagy megalkalmazott?)	kir.közjegyző
születési helye :	Penyige /szatmár m/
születési ideje : év, hó, nap	1894 július 14
anyanyelve :	magyar, német, tót, román, horvát,* szerb, egyéb
lakóhelye :	Jászberény
családi állapota :	nős
vallása :	róm. kath., gör. kath., ref., ág. ev.* gör. kel., unitárius, izr.
terméte :	magas
arcá :	hosszas
szeme :	barna
haja :	őszes -barna
bajusza, szakála :	---
orra :	rendes
szája :	rendes
különös ismertető jele :	nincs
hova utazik, vagyis az utazás mely államban (vagy világ-része) érvényes :	Európa
utazásának (oka) célja :	üdülés-utazás

5. Csiky Gusztáv (1894–1964)⁷

Csiky Gusztáv és Hamar Erzsébet fia Zilahon érettségizett, majd 1923-ban doktorált Budapesten. Ügyvédi oklevelét 1925-ben szerezte. A magyar királyi 29. honvéd gyalogezredhez vonult be 1914 nyarán. 1916-ban orosz hadifogságba esett, ahonnan csak 1920 végén tért haza. Jászberény társadalmi és sportéletének jelentős alakja volt. Sírja Budapesten a Farkasréti temetőben található. Neje: Pénzes Ilona (1899–1947). Gyermeke: Ottó (1928–2008).

⁷ MNL JNSzML IV.407. 15890/1939.

neve:	Gere Béla
állása vagy foglalkozása: (munka- szervezési, megjelölés, ha iparos vagy kereskedő, annak is megjelölésével, hogy önálló-e vagy segédkezéssel?)	bankigazgató
születési helye:	Tatabánya
születési ideje: év, hó, nap	1885
anyanyelve:	magyar, német, tót, román, horvát, szerb, egyéb
lakóhelye:	Jászberény
családi állapota:	nép
vallása:	róm. kath., gör. kath., ref., ág. ev., gör. kat., unitárius, ter.
termete:	korcs
arca:	korcs
szeme:	szürkés
haja:	szürkés (fehér)
bajusza, szakállja:	nincs
orrja:	normális
szája:	normális
különös ismertető jele:	nincs
hova utazik, vagyis az utazási mely államban (vagy világrésze) érkezése:	Magyarországról
utazásának (ok) célja:	kezelés

6. Gere Béla (1885–1944)⁸

Grünwald Károly és Neumann Janka fia Késmárkon végezte iskoláit. 1903-ban vezetéknévét Gerére változtatta. A magyar királyi 29. honvéd gyalogezredhez vonult be 1915-ben. A huszas évek elejétől a jászberényi Hitelbank és Kereskedelmi Rt. igazgatójaként működött. Neje: Schweitzer Alice (1895–1944). Gyermeke: György (1924–1944). Családjával együtt 1944-ben deportálták.⁹

⁸ MNL JNSzML IV.407. 19767/1937.

⁹ MNL JNSzML XXXII.2. Jászberény, halotti anyakönyv, 250., 252. és 253/1948.

Név: <i>Köröskényi Jenő</i>	
Állása vagy foglalkozása: (minden részletekkel megjelölendő, ha iparos vagy kereskedő, annak is meg kell adni, hogy önálló-e vagy megrendelői?) <i>művezető főmérnök</i>	
Születési helye: <i>Kunszentmárton</i>	
Születési ideje: év, hó, nap <i>1885. 11. 8.</i>	
Anyanyelve: <i>magyar-német, tót, román, horvát,* szerb, egyéb</i>	
Lakóhelye: <i>Szatmárnémeti</i>	
Családi állapota: <i>nős</i>	
Vallása: <i>róm. kath., gör. kath., ref., ág. ev.* gör. kat., ortodox, izr.</i>	
Személyi adatok	termete: <i>termés</i>
	arca: <i>hísz</i>
	szeme: <i>kék</i>
	haja: <i>hosszú, fekete</i>
	hajusza, szakála: <i>nincs</i>
Otta: <i>szatmárnémeti</i>	
szája: <i>széles</i>	
különös ismertető jele: <i>nincs</i>	
Bőve utasít. várja az utasít. mely államban (Czgy. vizsg. részben) érvényes: <i>magyar</i>	
utazásának (oka) célja: <i>intézet</i>	

7. Köröskényi Jenő (1883–1980)¹⁰

Kurtz János és Kiss Amália gyermeke Kunszentmártonban született, 1910-ben vezetéknévét Köröskényire változtatta. Középiskoláit Nagyváradon végezte, majd 1906-ban szerezte meg mérnöki oklevelét Budapesten. Mérnökként dolgozott Jászberényben, Szatmárnémetiben, majd a húszas évek második felétől ismét Jászberényben. Nevéhez köthető a városi „Nagyhíd” terve és az 1909-ben kiadott városi térkép.

Neje: Makay Blanka. Lánya: Éva (1922)

neve:	Oz. Szilágyi, Domitro Brand Viktória	
állása vagy foglalkozása: (minél részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlítésével, hogy önálló-e vagy segédszemély?)	ny. áll. és isk. tanító	
születési helye:	Ó-Orsova	
születési ideje: év, hó, nap	1882 márc. 2.	
anyanyelve:	magyar, német, tóth, román, horvát,* szerb, egyéb <u>német</u>	
lakóhelye:	Jászberény	
családi állapota:	özvegy	
vallása:	rom. kath., gör. kath., ref., ág. ev.* gör. kel., unitárius, <u>ten</u>	
Személyleírás	termete:	magas
	arca:	kerek
	szeme:	zöld
	haja:	barna
	bajusza, szakállja:	—
	orra:	egyenes
különös ismertető jele:	szája:	rendes
	különös ismertető jele:	—
hová utazik, vagyis az utazás mely államba (vagy világ-részbe) érvényes:	Ásh-Horvátia	
utazásának (oka) célja:	egyetemes felgyakorlás	

8. Szilágyiné Brand(t) Viktória (1882)¹¹

Brand Károly és Domitrovich Viktória német anyanyelvű gyermeke Ó-Orsován született 1882-ben. Szilágyiné ellen – aki férjével együtt tanítóként működött Jászberényben – a Tanácsköztársaság bukása után azért indult fegyelmi eljárás, mert helyeselte férje egyik előadását, illetve

¹¹ MNL JNSzML IV.407. 14328/1937.

annak megállapításait. Szilágyi József 1919-ben a tanítói szakszervezeti gyűlések alkalmával négy valláserkölcsei előadást tartott („*célom az volt, hogy az embereket elgondolkoztatva közreműködjem esetleg egy jobb, mélyebb, tisztább erkölcsiség kialakulásában*”), amelyeket a kommün bukása után egyház- és katolikusellenesként jellemeztek, és így informálták iskolája vezetését is. Szilágyi ellen nem indult vizsgálat, de ő – mivel szerinte mondandója „*néhány pontját félreértették és félremagyarázták*” – a felesége elleni eljárás miatt is mellékelte elmondott beszédeit, amelyek egyikén Szilágyiné „a fejével bólintott”.

A Közigazgatási Bizottság által elrendelt és Vadász Károly vármegyei aljegyző vezette fegyelmi vizsgálat során Szilágyinét és számos kollégáját is meghallgatták. Szilágyiné légből kapottnak nevezte a vádat és egyáltalán nem érezte vétkesnek magát: „*férjem előadásánál teljesen ki van zárva, hogy bólintottam volna, mivel nem helyeseltm egyáltalán, hogy férjem szerepelt.*” Az önmagát csendes és visszavonult életet élő, a nyilvános eseményektől és a politikától tudatosan távolmaradó embernek jellemző, frissen házasodott¹² tanítónő szerint férje előadását egyébként általános rokonszenv fogadta. Mindketten úgy gondolták, hogy azok jelentették be őket, akik a beszédek után elsőnek siettek gratulálni s elismerésüknek kifejezést adni.¹³

A tanúk emlékezte szerint:

- „*felesége nem helyeselt, már csak a jó ízlése is tiltotta azt*” – Szilágyi József
- „*én szemben ültem Szilágyinével a beszédeken, okvetlen feltűnt volna, ha bólint, de nem láttam, hogy bólintott volna*” – Baumer János főgimnáziumi tanár
- „*szemben ültem s nem láttam bólintani s határozottan állítom, hogy nem bólintott, hanem akkor bólintott, mikor Szilágyi Orosszal szemben a vallást és klérust védelmébe vette*” – Orosz József főgimnáziumi tanár

A fegyelmi választmány végül 1920 elején a fegyelmi vizsgálat beszüntetéséről határozott, mert „*egyetlen egy tanú sem akadt*”, aki igazolta volna azt, hogy Szilágyiné Brandt Viktória „*férjének nyilvánosság előtt tett s állítólag a kath. vallást gyalázó megjegyzéseit helyeselte volna, sőt több tanú arra tett vallomást, hogy nevezett tanító férjének azon beszédjét helyeselte, amikor az Orosz György támadásával szemben a papokat védelmébe vette*”.¹⁴

12 MNL JNSzML XXXII.2. Jászberény, házassági anyakönyv, 291/1919.

13 MNL JNSzML XV.3.b. XI.167/1920. Szilágyiné Brandt Viktória levele a tanfelügyelőnek, 1919. szeptember 18. és 1919. november 26-i jegyzőkönyv.

14 Uo. A Közigazgatási Bizottság határozata, 1386/1919. Kb., 1920. január 2.

Csikós Gábor

PANASZOK A JÁSZSÁGBÓL¹*Történelmi háttér*

Vélhetően az időtáv történelmivé válása is közrejátszik abban, hogy egyre nagyobb történészi érdeklődés mutatkozik a téesszervezések időszaka iránt.² A mezőgazdaság kollektivizálása 1948-ban Rákosi Mátyás kecskeméti beszédével indult. A szavak szintjén ez a szövetkezés útját jelentette, a gyakorlatban viszont hadjárat volt a munkaeszközök kisajátítása, az egyre növekvő adózás és beszolgáltatás, a folyamatos zaklatás és sok esetben fizikai erőszak képében, ugyanis a kommunista államnak közel hárommilliónyi embert kellett arra rávennie, hogy a földtulajdonáról lemondjon.³ Ennek keretében 1948 és 1955 között négyszázezer parasztgazdát ítéltek el a közellátás veszélyeztetése címén. A sztálinista szellemben végrehajtott kollektivizálás azonban katasztrofális hatást gyakorolt nemcsak a vidéken élőkre, hanem az ország egészére is. A mezőgazdasági termelés az 1951-es év kivételével az 1934–1938 közti átlag alatt maradt, a termelőség- és termelési-erő növelésének érdekében eszköz- és munkaerőhiánnyal küzdöttek. 1952-ben a koreai háború miatt a zárt stratégiai élelmiszerkészletet a duplájára növelték, hamarosan jegyrendszert kellett bevezetni.⁴ A falvakban terjedtek a sokszor a kommunizmus végére vágyakozó szóbeszéddek: Heves megyében például arról beszéltek, hogy a szerb hadsereg már felvonult a határnál, háború lesz, aminek végeztével visszaáll a kolhozok előtti élet.⁶ Jászboldogházán pedig 1949 áprilisában már tudni vélték, hogy a háború elkezdődött, az amerikaiak megszállták Albániát, Jugoszláviát és Finnországot is.⁷

Noha a vidéki társadalomban való első beavatkozást jelentő, 1945-ös földosztás is sok visszaélést hordozott magában, ám akkor még lehetséges volt a fellebbezés, az utólagos korrekció. A Jászságra jellemző volt, hogy a megyei fórum átlagosan végül a birtokok kevesebb mint 40%-ában hagyta csak jóvá az elkobzásokat. Hogy nem pusztán jászsági túlkapásokról van szó, hanem rendszerszintű jelenségekről, azt példázza a Nagy Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium tájékoztató füzet. Ebben külön hangsúlyozták, hogy a földosztó bizottságok joga eldönteni, kinek a földjét akarják elkobozni, és nyomatékosították azt is, hogy a bizottságok éljenek ezzel a jogukkal. A későbbi gyakorlat valóban azt mutatta, hogy a rendelet paragrafusain túl a háborús és népellenes bűnösség fogalma meglehetősen rugalmassággal volt értelmezhető.⁸ Jól példázza ezt az önkényességet Gosztony Géza (1904–1964) esete, aki náciellenes magatartására hivatkozva kérelmezte birtokai visszajuttatását. A helyi földigénylő

1 A kutatás az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

2 A jászsági kollektivizálás történetének további részletei fellelhetők az alábbi tanulmányokban: Cseh 2014; Cseh 2019; Csikós 2019.

3 Varga 2006

4 Závada 1999

5 Gyarmati 2011: 190 – 196

6 Nádasdi 1996: 107–117; 123–128; 152–153

7 JNSZML XXXV.41.b2 MDP Jászberény Járási Bizottság 1949–1953. – 4. 1949. IV. 6

8 Csöngé 2012

bizottság azonban csak hat hold visszaadására mutatott hajlandóságot.⁹ Igaza keresésére még kevesebb reménye lehetett a pártállam időszakában.

Különös tény, hogy a kollektivizálás ügye mellett még a kommunista vezetőség egésze sem köteleződött el. Tartottak ugyanis a szovjetek iránti kiszolgáltatottság további növelésétől, és attól féltek, hogy ezzel tovább erodálnák pártjuk amúgy sem túl erős vidéki befolyását,¹⁰ a téesszervezés mégis számos jogsértés kíséretében valósult meg. Már a második világháborút megelőző egy évszázadra is jellemző volt, hogy a magyar állam növekvő ellenőrzést gyakorolt a vidékre, végül azonban a kommunista diktatúra valósította meg annak radikális átforgatását. A kommunizmus mint modernizációs elmélet nyersanyag- és munkaerőforrásként tekintett a vidékre, aminek hagyományos, paraszti társadalmait felszámolandónak ítélte.¹¹ A kollektivizálásnak célja volt, hogy a tulajdonviszonyok átalakítása révén megváltoztassa a társadalmi viszonyokat és intézményesítse a kommunista hatalmat.¹²

A Rákosi-korszak ugyanis minden munkás–paraszt szövetségről való szólama ellenére is másodrendű állampolgárként kezelte a parasztságot. Jellemző adalék, hogy még a rendszer vidéki bázisainak tekintett szövetkezeti tagok is csak 1953-tól váltak jogosulttá a családi pótlékra (1966-ig csak a harmadik gyermek után kapták meg, 1975-ig pedig alacsonyabb összeget). A politika és a sajtó rendszeresen a „haladás kerékkötőiként” ábrázolta a földjéhez ragaszkodó parasztságot.¹³ Nem meglepő tehát, ha az 1956-os forradalom fő vidéki követelése éppen ennek a parasztellenes politikának a felfüggesztése volt, amelynek következtében eltörölték a kötelező beszolgáltatást, visszavezték a szabad földforgalmat és megszüntették a vetéskényszert. 1957 elején pedig még akár úgy is tűnhetett, hogy hosszú küzdelem után, de a mezőgazdaság többszektorú maradhat.¹⁴

Az uradalmi munkások üdvözölték¹⁵ ugyan a termelőszövetkezetet, és a nagyüzemi gazdálkodás mutatott is bizonyos részeredményeket (például a rizstermesztés terén¹⁶), a korabeli hangulatjelentések azonban azt mutatják, hogy a gazdák az egész országban passzív érdekszolidaritást vállaltak.¹⁷ A történelmi Jászság parasztgazdái legalább két évszázados kisbirtokosi hagyományaikkal szintén elleneztek a kollektivizálást, amely így csak erőszakkal volt végrehajtható.¹⁸ A jászsági szembenállás olyannyira általános volt, hogy annak módzatairól már az 1960-as években született helytörténeti dolgozatok is beszámoltak. Jellemzően a „felszabadulás” évfordulójára írt munkák közül több utalt az ellenséges falusi hangulatra. Az egyik például közli Kiss Erzsébetnek, a Vörös Sarok első titkárának visszaemlékezését: „*Sokat nélkülöztünk, az sem titok, hogy néha még éhezünk is. Tehát a szemlélődő módosabb gazdák reményének – hogy majd csak éhen halnak ezek a kolhozosok – volt egy kis alapja.*”¹⁹ Más megfogalmazásban: „*Tésszel szemben nincs komoly ellenállás, bár az alapító tagok gyakran a gúny tárgyai:*

9 Szakdolgozat: N. n.: „Az embertől függ minden”. é. n. 22–23. MNL JNSzML szám nélkül.

10 Fejtő 1991: 232–235

11 Horváth 2016

12 Oláh 2008

13 Horváth 2012

14 Valuch 2001: 191–200

15 Lampland 2016: 268–270

16 Borvendég–Palásik 2015: 163

17 Gyarmati György 2011: 182–188; 190–196

18 Thelen 2005; Ioardachi–Verdery 2009

19 316. számú dolgozat: 29

táblások, csajkások, kolhozosok. A tsz közgazdasági adottságai jó közepesnek mondhatók, a tsz központi majorja viszont 7 kilométerre volt a községtől, jelentős kárt okoztak az újonnan Magyarországra hozott ipari növények.”²⁰ Jászszentandrásan az 1948 és 1952 közötti évekre úgy hivatkoztak, mint a „földtől menekülés korszaka”, és ennek oka a dolgozat értékelése szerint főként a beszolgáltatási rendszer volt.²¹ Megjelent a korai termelőszövetkezetek bírálata is: „A hiba az is volt, hogy a tervgazdálkodást nekik szigorúan be kellett tartani, mert könnyebben ellenőrizhették őket, mint az egyéni gazdákat, így nyakukba sózták a rengeteg és nagyon munkaigényes cukorrépát, gyapotot, gumipitypangot, amik csak kísérleti növények voltak hazánkban. [...] Ellepte földjüket a gaz, és az elnökük a járási kiküldöttek érdeklődésére azt mondta a parajos táblákra – keserű iróniával – hogy az szudáni fű.”²²

A legnyíltabb kortársi visszaemlékezést egy Jászfényszaru-ról készült, 1965-ös dolgozat tartalmazza: „1948-ig eltelt időszakot Jászfényszaru lakossága úgy nevezi, hogy jóvilág. Bőven volt pénz, termés, bővelkedtek mindenben. [...] 1948 után a tervgazdálkodás áldozatkészséget követelt a dolgozó parasztságtól is, ezért köteles beadásokkal egyre nehezebbé vált Jászfényszaru élete is. [...] A tények azt mutatják, hogy még ez a világ sem fogott ki a község lakosságán. [...] Hatalmas érték lett a föld. Ha sok terhet jelentett is, de mégis egymásután vásárolták meg a földeket. [...] Egyedül a bánásmód volt az, ami sértetet a dolgozó nép önértetét. A személyi kultusz keserű emléket hagyott hátra. Idős asszonyokat bántalmaztak, az öreg Seresnét például arcul ütötték, mert nem tudta a tojás beadást teljesíteni. Ők öregek, tehetetlenek voltak. De nemcsak velük szemben, hanem sokszor becsületesen dolgozó középparaszttal is durván és diktatórikusan foglalkozott a párttitkár. Ezért ebben az időben az eszmei politikai élet visszaesett. Az említett okok miatt az 1956 eseményei Jászfényszarut is megrázkódtatták.”²³

A következőkben, a „jóvilág” elmúlását követő, ötvenes évek elején született dokumentumok kerülnek bemutatásra. A politikatörténetben járatos, a korszak számos visszaélését már ismerő olvasó valószínűleg megütközik az első ránézésre talán egyfajta naivitásról árulkodó panaszokat olvasva, amelyek mintha azt a képzetet próbálnák meg fenntartani, hogy létezik jogállami keret. Fikció volt ez? Naivitás? Vagy éppen ellenkezőleg, ez bizonyulhatott az egyetlen járható útnak? Milyen keretben érdemes értelmezni ezeket a panaszokat és a rájuk adott válaszokat?

Megközelítések, keretek

A magyar szókészlet nagy változásokon ment keresztül az 1945-öt követő évtizedben,²⁴ részben azért, mert a nagyfokú bürokratizálódással jellemezhető kommunista állam az első lépéseit éppen ebben a nyelvi térben tette meg. A modern diktatúrák jellemzője, hogy az állami erőszak az áldozat identitásának feloldásával kezdődött, ami különösen jól tetten érhető a rezsim ellenségeinek tekintett személyek kapcsán alkalmazott szavakban, kifejezésekben. A gazdag-paraszttal vagy éppen egyháziak minősítése és leírása az ideológiából fakadt, nem kapcsolódtak a társadalmi megélésekhez.²⁵ Életszerű közelségbe hozza ezt a folyamatot egy jászdózsai

20 320. számú dolgozat: 90

21 sz.n 1969: Jászszentandrás község társadalmi-gazdasági fejlődéséről 1944–69-ig. Kézirat 35

22 170. számú dolgozat: 13

23 170. számú dolgozat: 9–13

24 Jobst 2004

25 Ö. Kovács 2019

parasztgazdának az 1970-es években rögzített visszaemlékezése: „Egyszer azt mongya nekem egyik cseléd, Bugyi Béla vót hogy mindig jöttek hozzánk. Keresztapámnak hitt, mer bérmake-resztapja vótam: — Keresztapám! Azér tartunk itt két ökröt, hogy másnak dogozik mindig? Haragudott a cseléd, mer mindig kellett valakinek segíteni. Vót hat ökör, meg négy ökör, mikor ezek a húzások vótak (a tüzes gépet arrébb vontatni!). Mindig jöttek. Ha valaki épített, akkor avvót, hogy valaki ígás gyűjjön, azt adunk ökröt neki. Erre mondta nekem a cseléd, hogy mindig megy az ökör. Hun vájtot hordani valakinek, hun ide, hun oda. Vagy vót neki egy fordulója. De én nem kértem pénzt senkitől. Mégis kizsákmányolók lettünk. De én mondtam is az elnöknek, kérdezzék meg a cselédet, kizsákmányoló vótam-e? Kérdezzék meg!”²⁶

A szocialista korszak bürokratikus szelleme más mozzanatokban is tetten érhető. Jellemző, hogy a korszak dokumentumaiból a szereplők – a pártot kivéve – jelentős mértékben törlésre kerülnek; a cselekvéseket jelölő igék főnevekké válnak (például beszámol helyett beszámolás). Ezek a motívumok sok esetben nem annyira a tényleges eseményekről vagy szereplőkről, hanem a dokumentumokat létrehozók funkcionárius mivoltáról, illetve pozíciójáról szólnak. Ez természetesen visszahat a társadalom egészére is, az emberek fokozatosan kénytelenek voltak tudomásul venni társadalmi valóságukat, el kellett sajátítaniuk a lehetséges viselkedésmódokat, ami a konfliktuskezelés bizonyos módozatainak elvesztésével járt. Mivel a modern egyeduralmi rendszerek már nem fogadták el az alattvalói passzivitást, hanem lelkesedést és közreműködést vártak, az emberek alakítói és sokszorosítói lettek a diktatúrának.²⁷

Fontos, hogy a kommunista diktatúra időszakának vidéki eseményei nem csupán a vidék átforgatásának kísérletéről szóltak. Az ekkori történeteket a társadalom egészének átforgatásaként kell értelmeznünk, amely során jelentős változások történtek az államtól való nagyobb függés, tulajdonformák vagy éppen a társadalmi rítusok változása révén.²⁸

A következőkben három panaszlevél közlésével igyekszem bemutatni a Rákosi-korszak járszági megvalósulását. Jelen tanulmány természetesen nem merítheti ki a rendszer minden jelenségét, de érintik a kulcstényezőket: a helyi pártvezetést, az ellenségképek alakulását, illetve a vidéki modernizáció letéteményesének tekintett termelőszövetkezetek működését.

Panaszlevelek

1. Termelőszövetkezetek működésére tett panasz²⁹

„Kedves Csillik elvtárs! Farkas Barnabás járszapáti lakos a Szabad Néphez fordult panaszával, amely szerint a községben a cigányokat lenézik és csak azért, mert cigányok, nem adnak nekik munkát. Így pl. Seres István 6 gyermeke családjában a párttitkárhoz ment segítséget kérni, a titkár a Tszcs elnökhöz utasította, aki nem adott neki munkát, bár a Tszcsben munkaerőhiány van. Szerinte ez már több esetben előfordult. Kérjük, hogy vizsgálják ki ezt az ügyet és annak eredményét március 27-ig közöljék.

Elvtársi üdvözléssel, Spacsek Lajos pol. munkatárs, Szarvas Imre szerv. titkár”

²⁶ Szabó 1978: 160

²⁷ Viola 2005: 4; Ö. Kovács 2015

²⁸ Horváth 2015

²⁹ MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: 33/5/495/2.1952

A válasz:

„Kedves Elvtársak,

A fenti számra hivatkozva közöljük az Elvtársakkal, hogy a Farkas Barnabás Jászapáti lakos levelét, amiben a Szabad Néphez fordult, kivizsgáltuk és megállapításunk az, hogy nem fedi a valóságot, amit bizonyítja, hogy a Jászapáti Velei Tszcsben és az Alkotmány Tszcsben összesen 110 cigány van mint csoporttag. Persze, a vezetőség megnézi, hogy milyen munkás az a cigány, aki jelentkezik a csoporthoz. Pl. akiről ír; Seres Istvánról az is jelenleg a Jászapáti Alkotmány Tszcs tag, igaz, hogy most lépett be két hete a csoportba.

Jászapáti. 1952. március 26.

Elvtársi üdvözléssel:

Fügedi János, pol. munkatárs”

Miről árulkodik ez a panasz és a rá adott válasz? A levél tartalma feltárja, hogy a termelőszövetkezeti munka mint vidéki munkalehetőség mind kizárólagosabbá vált az adott időszaktól kezdődően, igaz ez végül 1961 után, a téteszesítés korszakát követően lett meghatározóvá. Ez az irány volt kijelölve a jászági cigányságnak is, akiknek a háború előtt mindössze 1-5%-a dolgozott csak mezőgazdasági segéd munkásként; megélhetésüket nagyobb részben a sármunka adta (10-15%), illetve a zenélés (30-35%).³⁰ Mint a fenti levél mutatja, a termelőszövetkezeti munka nem akadályok nélkül valósult meg. Egyelőre még nagyobb részt feltáratlan, miként illeszkedtek be a jászági cigányok a nagyüzemi termelésbe, egy olyan munkakultúrába, amely nemcsak számukra volt idegen, de a kisparasztok számára is. A kollektivizált mezőgazdaság a Rákosi-korszakban magas áron, alacsony fokú gazdasági hatékonysággal működött. A rendszer ideológiája, hogy az egyéni parasztgazdákat elmaradottnak láttatták, a termelőszövetkezetet viszont a modern jövő képviselőjeként, amely felszámolja a régi beidegződéseket és egyenlőtlenségeket.³¹ Ez azzal is járt, hogy a differenciált falusi társadalom tagjai egy munkaközösségbe kényszerültek. Néprajzi dolgozat eleveníti fel a korábban egyéni gazdák szenvedését, akik nem végezheték munkájukat olyan pontossággal, mint a maguk pár hold földjén azt megszokták. „Volt, akit a brigádvezetőnek kellett figyelmeztetni, hogy ne dolgozzon olyan lelkiismeretesen, ha valamit keresni is akar.”³² (Az egyes társadalmi csoportok alkalmazkodása a szocialista nagyüzemhez külön tanulmány témája lehetne.)

A levelezés másik érdekessége, hogy a címzett a Szabad Nép. Árulkodik ez egyfajta (képzelt) hierarchiáról, amely az újság szerkesztőségét a helyi vezetés fölé helyezi. Másrészt kifejezhet egy bizalmat is, amely szerint a lap által remélt nyilvánosság ereje – dacára a sajtószabadság megszűnésének – orvosolhatja a megélt igazságtalanságokat.

2. Pártvezetésre tett panaszok

„Kedves elvtárs! Értesítjük az elvtársat, hogy tudomásunk szerint a Zatkó elvtárs, a Jászalsószentgyörgy községi párttitkár sűrűn ittas állapotban van, amiről a községben többen tudnak. Berki Ferenc magáncég kocsmájában szokott inni, kontóra. Önálló kisiparosok fizetnek neki, arról is tudnak, hogy ittas állapota miatt leesik a kerékpárról. IV. 30. este a felvonulásnál is

30 Kollár-Lázár 1993

31 Cseszka-Schlett 2016

32 Jávör 1978

ittas állapotban volt és kiabált. Az ügyet Csillik elvtárs személyesen nézze meg, mivel a Holló elvtárs patronása a területnek és van olyan nézet, hogy igyekszik elsimítani. A kivizsgálás eredményéről V. 10-ig az MB szervezési osztályát, Szarvas elvtársat értesítse.

Eltvársi üdvözlettel: Szarvas Imre szerv. titkár, Nyitrai Gábor pol. munkatárs”³³

A válaszlevél a következő:

„Kedves Elvtársak! A fentiszámú levelükre a Járási Pártbizottság az alább felsorolt adatokat közli Zatkó elvtárs Jászalsószentgyörgyi függ. titkár magatartásáról. Zatkó elvtársnál ugyan fennáll az, hogy egy-két fröccsöt naponta megiszik, azon nem tapasztaltuk azt nála, hogy részegségig igya le magát, annyira, hogy ne tudja, mit cselekszik.

A mostani nyomozásunk alapján több emberrel az elbeszélgetésünk során sem tudtuk megállapítani azt, hogy a kocsmában hitelei állnának fenn, azt sem, hogy különböző kispolgári vagy egyéb személyektől bort fogadjon el, sőt a Bárány elvtárstól és a Kátai elvtárstól azt az információt kaptuk, hogyha meg is iszik Zatkó elvtárs egy pohár bort, de senkitől megfizetés, vagy ehhez hasonló alapon bort nem fogad el.

Érdeklődésünk és nyomozásunk alapján IV. hó 30-án este a felvonulás alkalmával nem-hogy ittas állapotban lett volna Zatkó elvtárs, még kocsmában sem volt. Ez a jelentés Róla valószínűleg onnan ered, hogy a felvonulás rendezése alkalmával tekintettel azzal, hogy a malom vállalatvezető nem készítette elő jól a dolgozókat a felvonulásra, késve érkezett, szervezetlenül, lampion kigyújtása nélkül kezdtek felsorakozni a malom dolgozók, ezért Zatkó elvtárs dorongoló kritikát gyakorolt a malomvállalat vezetője felé, ami igaz, hogy nem volt Pártszerű, azonban ez az ügy Zatkó elvtárs és Dávid vállalatvezető között tisztázva lett.

A Járási Pártbizottság véleménye az, hogy bár fennáll Zatkó elvtársnál, hogy megissza a fröccsöt, azonban ezzel a magatartásával nem idéz elő semmiféle Pártromboló munkát. Az is megállapítható, hogy Zatkó elvtárs ebből kinevelhető.

A Járási Pártbizottság Zatkó elvtársat úgy ismeri, hogy kemény, határozott fellépésű titkár s megköveteli a munkát munkatársaitól, tanácsvezetőségétől stb. A kulákság, a klerikális reakció, kitelepítettek ellen pedig kíméletlen harcot folytat, nyilvánvaló, hogy az ellenség ezt a gyenge pontját iparkodik kihasználni s ennek alapján szeretné eltávolíttatni a funkciójából. Határozottsága alapján Zatkó elvtárs jó munkát végez, a népnevelő értekezletek látogatottak, 150 – sőt 200 dolgozó is részt vesz egy-egy népnevelő értekezleten taggyűlés látogatottság 90%-os, tagdíjfizetéssel 94,3%-ban állnak. A fölfejlesztési munka Jászalsószentgyörgyön állandóan folyik, tagosítás óta 40%-ból 60%-ra állnak, jelenleg 3 előkészítő bizottság működik.

A J.B-nek az a kérése a megyebizottság felé, hogy a Zatkó elvtárstól kapott jelentés alapján személyesen végezzenek ellenőrző munkát, és győződjenek meg az ő munkájáról és magatartásáról személyesen.

Jászapáti, 1952. V.13. Elvtvársi üdvözlettel: Csillik András jár. titkár”

Milyen motívumok bontakoznak ki a fenti levélváltásból, amelyek pártállami szűrőn keresztül ugyan, de mégis bepillantást engednek Jászalsószentgyörgy közéletébe az 1952-es évben? Mindjárt szembetűnik, hogy a korábban idézett panasszal ellentétben ez névtelen, a bejelentő személyét homály fedí. A „községben többen tudnak” fordulat egyszerre teríti szét a

33 MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: 33/6/786/1.1952

felelősséget és kölcsönöz az ügynek különös jelentőséget. A kivizsgálás eredménye megnyugtató: a vád nem kirívó részelemeit (alkoholfogyasztás) elismerik, de azonnal ellentámadásba is lendülnek, amelyek még inkább megerősítik a párttitkár személyét. A jelentés értékelése szerint a „kulákság, a klerikális reakció, kitelepítettek” igyekeznek megszabadulni tőle, mivel őket sújtja leginkább Zatkó elvtárs állhatatossága. Záró mondatként a járási pártbizottságot kéri fel ellenőrzésre: ez nem csupán a felelősség háritása, hanem árulkodó jel a Rákosi-korszak intézményei által biztosított mind kisebb autonómiának is.

Hasonló mintázatokat fedezhetünk fel egy 1953 júliusában, a jászdózsai pártvezetésre tett bejelentésben:

„Kedves Elvtárs! Mellékelten küldjük Ludmerszki Béláné /Jászdózsai/ Rákosi elvtárshoz intézett levelét, melyben bejelentést tesz Kiss András községi párttitkár ellen, hogy az állítólag munkakerülő, apósa pedig kulák. Kérjük az Elvtársat, hogy a levélben foglaltakat vizsgálta-e ki és annak eredményéről, esetleges intézkedésről értesítsen bennünket az eredeti levéllel együtt.

Eltvársi üdvözlettel: Liszakai Imre Rákosi Titkárság”³⁴

A kivizsgálás eredményeiről a következőképp számoltak be:

„Kedves elvtársak! A fenti számú levelet kivizsgáltuk, amely panaszt tesz Jászdózsai község egyes vezetőivel szemben. A levélben foglaltak egyes helyeken fedik a valóságot, de arra nem vezetett jól, hogy a község párttitkára, Kiss elvtárs valamikor a nyilaskeresztes pártnak tagja lett volna. A dolgozók véleménye az volt, hogy úgy felszabadulás előtt, mint felszabadulása után mindig saját kezével kereste meg a kenyeret. Ugyan apósának úgy felszabadulás előtt, mint felszabadulás után egy bizonyos ideig mészáros és hentes üzlete volt. De a községben kulák listán nincsen és soha nem alkalmazott idegen munkaerőt. Ugyan Kiss elvtársnak az apja eléggé vallásos ember, de Kiss elvtárs nem megfelelően tartja vele a kapcsolatot.

Továbbá a levél foglalkozik Kiss elvtárs magatartásával. Valóban tapasztaltuk nála azt, mint községi titkár hozzátartozó rokonait iparkodott jobb helyekre elhelyezni, de a JB figyelmeztette, s ezen a téren változtatott. Továbbá az is valóban fedi a valóságot, hogy Kiss elvtárs a Dózsai Népe tisztségviselője volt s a termelőcsoportot otthagyta. Erről a Járási Pártbizottság tudott, mert a Kiss elvtárs elmondotta, hogy ő maga beteges ember, felesége abban az időben állandóan kórházban volt, egy 60 éves anyósa betegágyon fekszik s két családja van, és ezeknek az ellátásuk bizonyos mértékig nehézségekbe ütköztek.

A 600 kg árpának az ellopását, amelyet a levélíró szintén megírt. Ezt a kérdést nem sikerült tisztázni abból a szempontból, mert Kiss elvtárs elmondja, hogy az árpát nem szándékosan vitette el, hanem egyik alkalommal tszcskocsija vitte az árpát és a raktár már akkor nem volt nyitva és állítólag Kiss elvtárs a kocsisnak azt mondta, hogy az árpát vigye el a sógorának a lakására. Ezért a járási Pártbizottság Kiss elvtársat felelősségre vonta és pártfegyelmi elé állította. Fegyelmi Bizottság álláspontja az volt, hogy nem szándékos.

A másik bejelentés Béres Béla ált.isk. igazgatóról feltárt bizonyos mértékig komoly hiányosságot. Valóban fedi a valóságot, hogy felesége kuláksaládból származik és Béres igazgató pedig eléggé erős középparaszt családból, de arról nem tudunk tudomást szerezni, hogy

34 MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: P/Tza/30210/1953

volt-e a nyilaskeresztes pártnak tagja. Különben a JB-n nyilván van tartva a járás területén lévő nyilasok névsora, de ebben sem Kiss, sem Béres nevét nem találtuk. Arról tudomása van a járási Tanácsnak is, hogy rokonai között kulákok vannak. Béres pártunknak tagja és valóban szemináriumokat is vezet.

A másik bejelentés Kovács Lászlóról szól, aki jelenleg a földműves szövetkezeti gabonarakár vezetője. Kovács pártunknak tagja és valóban Orosz Mihály volt nyilaskeresztes párt országgyűlési képviselőjének sógora. És még ez az illető jelenleg párttag, sőt a községi pártszervezetnek hosszú időn keresztül propagandistája volt. Kovácsnak az eltávolítása és tevékenységének kivizsgálása Államvédelmi Hatóság részéről kivizsgálás alatt van. Amit a levélíró levelében feltüntetett nevek, ezek pártszervezetből kizártak. És magával Ludmerczky Béláné elvtársnővel elbeszélve ő maga alá támasztotta, ezek a kizártak nagyobbik százaléka nyilaskeresztes pártnak tagjai és vezetőjei voltak.

Ludmerczky Béláné elvtársnő elmondja, hogy erről a levélírásról tudomása nincsen és ő nem írta, és ő maga érzi olyan bátornak magát, mint párttag, bátran föl szereti vetni a hibákat.

Mivel, hogy nem tudjuk, hogy ki írta a levelet, a levélírónak sokban igaza van. A JB határozata az, hogy még alaposabban megnézzük a járszócásai munkát.

Eltársi üdvözléssel: Varga Pál"

Az idézett dokumentum számos szempontból korfestő. Egyrészt, hogy maga a párttitkár volt az, aki otthagya a termelőszövetkezetet, rációfólia a propaganda által festett pozitív képre. Indoklása szerint beteges volt, és a családja megélhetéséről gondoskodnia kellett: a sorok között kiolvasható, hogy a termelőszövetkezet a valóságban kemény munkát és alacsony, bizonytalan fizetést kínált csak.

Szintén árulkodó az árpa eltűnésének ügye. Egyrészt rávilágít a szabályok képlékenységre, illetve arra a gyakorlatra, hogy a rendszer kedvezményezettjeinek esetleges bűneit is pozitív keretben tárgyalják. Valódi büntetés, jogi eljárás nem követte a bűncselekményt vagy annak gyanúját: a párt saját berkein belül kezelte a helyzetet. Mindez sok egyéb mellett felveti például a korabeli bűnügyi statisztikák megbízhatóságának kérdését is.

Nagyon hangsúlyos a nyilaskeresztes párthoz fűződő viszony több helyi kommunista reprezentánssal kapcsolatban. A korabeli közvélemény valószínűleg pontosan tudta, kik voltak a pártnak a tagjai a háború alatt, ám dokumentumok szintjén ez nehezen ellenőrizhetőnek bizonyult. Jól példázza ezt egy jászkiséri eset, ahol az „egyik elvtársnő kijelentette, hogy nem lesz tagja olyan pártnak, ahol nyilasok vannak. Felmutatta azt a névsort, amelyen a nyilasok szerepeltek. Azonban ezt a névsort a rendőrség az elvtársnőtől elkobozta és azóta nyomtalanul eltűnt”.³⁵

Miként a korábbi dokumentumban, úgy itt is érzékelhető a felelősség hárítása. Orosz Mihály volt nyilaskeresztes országgyűlési képviselő rokona kapcsán például az ÁVH vizsgálódásait említették meg. Ez nemcsak a helyi autonómiák korlátozottságára mutat rá, de érinti azt a kérdést is, hogy vajon a helyi szinten megfogalmazott véleményeknek volt-e bármiféle relevanciája. Érdekes utalni arra az érdekes folyamatra is, amely során a névvel ellátott levél az eljárás során névtelenné vált, ugyanis a bejelentésben szereplő személy nem vállalta a szerzőséget. Mindez érzékelhető közelségbe hozza a diktatúra légkörét.

Végezetül érdemes azokra a sztereotip fordulatokra is utalni, amelyek javulást, még alapsabb munkát ígérnek, és elismerően szólnak a bátor kritikákról. Azonban ezek csak szólamok voltak: éppen a tanulmányban bemutatott levelek illusztrálják mindezt. A Rákosi-korszak vidéki működés mechanizmusainak jellemzője volt, hogy névleg maradt ugyan tér az állami segítség kérésére, a valóságban ez azonban vajmi kevés sikerrel kecsegtetett.

Felhasznált levéltári forrás

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei

Felhasznált irodalom

Borvendég Zsuzsanna–Palásik Mária 2015: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon. 1948–1956.* Napvilág K., Bp.

Cseh Dániel 2015: A jászberényi téesz-szervezés társadalomtörténeti látószögei. *Studia Vincentiana.* 2. 205–226

Cseh Géza 2014: „Az önértzet lázadása”: panaszos levelek és pártbizottsági feljegyzések a tsz-szervezés befejezésének időszakából. *ZOUNUK–A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve* 28. 381–416

Cseh Géza 2019: „Minden kényszer nélkül”: A mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakítása Szolnok megyében az 1956-os forradalomtól a kollektivizálás befejezéséig. In: Galambos István–Horváth Gergely Krisztián szerk. *Magyar dűlås: Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* MTA BTK–NEB. Bp. 87–101

Cseszka Éva–Schlett András 2016: Tradition – Interest – Labour Organisation: Transformation of Rural Mentality during the Period of Communism in Hungary. In: Sorin Radu – Cosmin Budeanca szerk. *Countryside and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda.* LIT. Bécs 546–561

Csikós Gábor 2019: „A Jászság a megyében a legkeményebb harci terület”. A hagyományos paraszti társadalom felszámolásának első évtizede a Jászságban (1945–1956) In: Galambos István–Horváth Gergely Krisztián szerk. *Magyar dűlås: Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* MTA BTK–NEB. Bp. 63–86

Csönge Attila 2012: „Vagy írott törvény van vagy igazság!” Adalékok az 1945-ös földosztás történetéhez. *Levéltári Szemle* 62. 52–60

Fejtő Ferenc 1991: *A népi demokráciák története. I.* Budapest–Párizs.

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon. Bp.

Horváth Attila 2012: Kulákok elleni koncepciós perek. In: Schlett András szerk. *Földindulások – Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Szent István Társulat. Bp. 35–46

Horváth Gergely Krisztián 2016: Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei. In: Pap József–Tóth Árpád szerk. *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület. Bp. 11–28

Horváth Sándor 2015: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás a*

kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 9–28

Iordachi Constantin–Verdery Kathrine 2009: *Conclusions*. In: Iordachi Constantin – Dobrinicu, Dorin szerk. *Transforming Peasants, Property and Power*. CEU Press. Budapest–New York. 455–472

Jávor Kata 1978: Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Vársány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Néprajzi tanulmányok*. Bp. 295–373

Jobst Ágnes 2004: A magyar szókészlet módosulása 1945 után. *Valóság. Társadalomtudományi Közlöny*. 47:9. 87–96

Kollár József–Lázár Tibor 1993: A jázsági cigányok. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1993/1. 102–114

Lampland Martha 2016: *The Value of Labor. The Science of Commodification in Hungary 1920–1956*. University of Chicago Press. Chicago–London.

Nádasdi József (1996): *Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig*. Stúdium Kiadó. Nyíregyháza

Oláh Sándor 2008: Társadalmi konfliktusok egy székely falu kollektivizálása idején. In: Uő: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön. 1940–1989*. Pro-print. Csíkszereda. 2008. 283–310

Ö. Kovács József 2015: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp. 29–48

Ö. Kovács József 2019: Pócspetri, a „rendőrgyilkos falu”. Kommunista szómágia és társadalmi reakciók az egyházi iskolák államosítása idején. In: Fazekas Ferenc–Fedeles Tamás–Nagy Levente szerk. *Évszázadok forrásaiban. Keresztényüldözés – krisztianizáció – egyház*. Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont. 131–150

Szabó László 1978: A redempció hatása a Jászság kultúrájára. In: Kaposvári Gyula szerk: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. Szolnok. 147–166

Thelen Tatjana 2005: Violence and social (dis)continuity: comparing collectivization in two East European villages. *Social History* 30(1) 25–44

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó. Bp.

Varga Zsuzsanna 2006: A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk*, 2006/4. 223–239

Viola Lynne, Danilov V. P., Ivnikitskii N. A., Kozlov Denis, 2005: *The War Against the Peasantry, 1927–1930 The Tragedy of the Soviet Countryside*. Yale University Press, New Haven & London

Závada Pál 1999: Teljes erővel. Agrárpolitika 1949–1953. In: Fokasz Nikosz–Örkény Antal szerk. *Magyarország társadalomtörténete 1945–1989*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 206–221

Ördög János

KOVÁCS MIHÁLY JÁSZFELSŐSZENTGYÖRGYI PLÉBÁNOS MUNKÁSSÁGA

Kovács Mihály 1890-ben

Írásomban *Kovács Mihály* (1867–1962) jászfelsőszentgyörgyi plébános munkásságát mutatom be. Kovács Mihály a harangokkal foglalkozó szakirodalom megteremtője, az 1919-ben megjelent *A harang* című munkája alapozta meg a harangkutatót. Településünkön, Jászfelsőszentgyörgyön máig emlékezünk rá, és büszkék vagyunk munkásságára.

Elsőként a pappá szentelés előtti időszakot, valamint korai papi éveit mutatom be (1867–1897), majd a jászszentandrás évek (1897–1909) fókuszálók. Ezt követően a Jászfelsőszentgyörgyön eltöltött 26 év kerül bemutatásra (1909–1935). Kitérek a Jászberényben eltöltött nyugdíjas évekre (1935–1962) is, amely életének utolsó szakasza volt. Végezetül a haláláról és emlékezetéről ejtek szót. Írásom végén néhány kép található, amely Kovács Mihályhoz kapcsolódik.

Kovács Mihály élete pappá szenteléséig és korai papi évei

Kovács Mihály 1867. szeptember 29-én született Jászkiséren. Szegény sorsú családból származott: apja, Kovács Gáspár szücsmester, anyja Kasznár Eszter.¹ Ugyanezen év október 1-jén keresztelte meg Kaszap Alajos helyi plébános. Keresztszülei Pirner Mária és Zeke Lajos voltak.² A gimnázium hat osztályát Jászberényben, a maradék kettőt Egerben végezte el, majd 1884-ben az egri papnevelő intézetbe került. Pappá 1890. június 27-én szentelték, ekkor adta első szentmiséjét.³ Korai éveiben elsőként Sata községben volt káplán 1890 és 1892 között. A község templomában restaurálta az oltárképet, amiért főnökétől, Makra Pétertől egy ún. Makra-pipát kapott ajándékba.⁴ 1892–94 között Jászfényszaruban, 1894 és 1895 között Verpeléten, 1895–97 között pedig Kunszentmártonban volt káplán.

Fiatalkorában sokat foglalkozott a festészet és a festőművészet történetével is. Több írása is megjelent: az Egri Egyházmegyei Közlönyben olvashatjuk a *Mária a festészetben* (1890), *A festői szép* (1890), valamint *A művészetek hivatása* (1891) című írásait.

1 Suba Györgyné: *Cipruság-virágszál*. Isten országának munkásai Jászberényben 1546–2015. Jászok Egyesülete, Jászberény, 2015. p. 561 (A továbbiakban Suba 2015)

2 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-MHWP-Y?i=276&cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX28D-Q4V> (letöltve: 2019. szeptember 29. 18:25)

3 Suba 2015 p. 561

4 Benedek József: Kovács Mihály. Kisér, 18. évf. (2012). p. 3. (A továbbiakban Benedek 2012)

Kovács Mihály 1960-ban

Ferdeségek címmel pedig a női divatot bírálta a Jászsági Híradóban (1890).⁵

A jászszentandrási évek 1897–1909

1897-ben Jászszentandrásra került, ő volt ott az első plébános. A jászszentandrasi plébánia alapítólevele 1897. október 2-án kelt.⁶ Már 1898-ban felvetette a helyi templomépítés gondolatát, hiszen az itteni kis kápolna már nem tudta kielégíteni a hívek igényeit. Az alapkövet 1902-ben tették le, s 1903-ra készült el élete fő műve. A templom Ziegler Győző tervei szerint készült el és harangot is kapott.⁷ Egyéb szakrális emlékek is fűződnek a nevéhez: a Palotay-kereszt, a 31-es úti határkereszt, a Bódis-féle kereszt, az Apáti-határkereszt és a Járasi-tanyai iskolakereszt. Emellett felvette a harcot a nazarénusok (azaz a Krisztusban hívők gyülekezete) ellen is, akik Kálból érkeztek Jászszentandrásra.⁸

Jászfelsőszentgyörgy plébánosa 1909–1935

Papi szolgálatának legtöbb idejét Jászfelsőszentgyörgyön töltötte el. A községbe való kerülése egy érdekes történet. 1909-ben Kotán Jánost választották meg plébánosnak – valószínűleg azért, mert ő jász származású volt. Ezt követően kezdődött el az érsekséggel való harc. Amikor Kotán János a településre érkezett, néma csend fogadta. A falu tekintéllyel rendelkező férfijai Egerbe mentek, hogy felülvizsgálatot kérmezzenek, sőt még a helyi Rózsafüzér Társaság is aláírásokat kezdett el gyűjteni. Ennek ellenére János atya megpróbálta összefogni a híveket, de mindhiába: a lakosok inkább a szomszédos településre, Szentlőrinc káptárára jártak át gyónásra, keresztelkedésre vagy éppen misére. A helyzet már odáig fajult, hogy a falu radikálisabbjai egy másik vallásra akartak áttérni. Ilyen helyzetben érkezett tehát Kovács Mihály 1909 júliusának közepén. A nép az utcán szorongott, a szentandrasiak ebédet kaptak. Azt, hogy Kotán János hogyan és miként távozott, nem tudjuk. Elképzelhető, hogy Kovács Mihály első látásra elnyerte a szentgyörgyi hívek tetszését. A második napon már temetnie kellett, és a lakosok kezét csókoltak neki, valamint egy Isten hozta köszönőformulával üdvözölték az új plébánost. Kezdetben ugyan *nyakrajött Misának* gúnyolták, de ez a jelző hamar lekopott róla.⁹

Tevékenységeének köszönhetően a nép visszaszokott a templomba. Hozzálatott a kápolna szépítéséhez, sőt új harangot is kapott az istenháza. Történt ugyanis, hogy 1908-ban az úrnapi körmenet során megrepedt a harang. Okát legény-virtuskodásban jelölte meg, szerinte

⁵ Suba 2015 p. 561.

⁶ Uo. p. 562.

⁷ Jászkiár. A kezdetektől napjainkig. Szerk. SZIKSZAI Mihály. Jászkiár, 2000. p. 25.

⁸ Suba 2015 p. 563.

⁹ Felsőszentgyörgyi Hírek, 15. évf. (2011). p. 7.

Kovács Mihály egy szüret alkalmával (jobb szélén)

erősen húzták meg a harangot, nem engedték kirezegni és ezért megrepedt. Három okot jelölt meg, amely szerinte a repedést okozhatta: a helytelen felfüggesztés, a rendetlen harangozás és a hanyag kezelés.¹⁰

S ha már a harangokról (és hazánk első harangokkal foglalkozó kutatójáról, azaz Kovács Mihályról) van szó, akkor bemutatnám röviden településünk templomának három harangját.¹¹ A *nagy harangot* Seltenhofer Frigyes fiai császári és magyar királyi udvari harangöntők készítették Sopronban 1909-ben. Ez a felirat áll rajta latinul: „A fulcure et tempestate libera nos Domine! Sancte donate, ora pro nobis! Inpensis ecclesiae Felso Szent

Gyorgyiensis.” (A villámcsapástól és a vihartól ments meg uram minket. Szent Donát, könyörögj érettünk. A felsőszentgyörgyi templom költségére.)

Az ún. *Gosztonyi-féle harangot* Isten dicsőségére Gosztonyi Aladár és neje bőkezű ajándékának köszönheti templomunk (olvasható a harangon), amelyet 1928-ban a pesterzsébeti Harangművek Rt. állított elő. Az alábbi felirat olvasható rajta még: „Szent asszony szép virág az Isten kertjében, őrködj mifelettünk a bús magyar égen.” A *lélekharangon* pedig az Üdvözlégy... szövegét találjuk meg latinul.

Gyarapította az egyházközség vagyonát is, de az összeget a templomra fordította. Óriási tekintélyt szerzett magának: beleszólt az újszülöttek névadásába, az asszonyoknak és a gyermekeknek kezet kellett csókolni. De érthető magyarázatai közkedvelté tették, és a nép között élt, mindenféle gondjukban-bajukban velük volt.¹²

1919-ben jelent meg *A harang* című munkája. Nagy szorgalommal és buzgalommal dolgozott a történet felkutatásán. A harangokról technológiai leírásokat és adatokat is mellékel. Sőt, levelezés útján a Trianon előtti hazát is felkereste. Mindezt pénz és taps nélkül tette, s kezdetben a környezete is alig méltányolta. Joggal mondhatjuk, hogy Kovács Mihály a harangokkal foglalkozó szakirodalom megteremtője.¹³ Például a győri püspökség 1920. évi körlevele is melegen ajánlja ezt a munkát a plébánosoknak. Úgy ír róla, hogy ez minden plébániának az alapkönyve legyen. A körlevélből kiderül, hogy a Szent István Társulat adta ki, s az ára 20 korona volt.¹⁴

10 Kovács Mihály: *A harang*. Budapest, Szent István Társulat, Bp. 2015. p. 203.

11 A gyűjtés Ménkü János helyi művelődésszervező munkájának eredménye.

12 Felsőszentgyörgyi Hírek, 15. évf. (2011). p. 7.

13 Szántai Lajos: Kovács Mihály – az elfelejtett tudós plébános. Jász Szó, 20. évf. (2010). p. 10.

14 A Győri Püspökség Körlevelei, 1920. p. 10.

Kovács Mihály gyászjelentése

1910. március 6. és 13. között lazarista atyák érkeztek Jászfelsőszentgyörgyre, hogy a hitéletet növeljék. Erdős András plébánostól kért és kapott engedélyt erre Kovács Mihály. Rendszeresen tartott egyházvizsgálatokat is, leginkább a környező településeken.¹⁵

Az Egri Újság 1920. július 23-ai száma tudósít minket arról, hogy „Kovács Mihály, jászfelsőszentgyörgyi lelkész h. (helyettes – a szerző) esperessé nevezetett ki”.¹⁶ Ezenkívül 1922 és 1935 között kerületi rendszerinti esperes, 1928-ban tiszteletbeli kanonok¹⁷, 1935-ben pedig a jászfelsőszentgyörgyi Hangya Szövetkezet felügyelőbizottságának a tagja volt.¹⁸

Az alábbi két anekdota az ő két fő jellemzőjének a reprezentációja. Az első arról szól, hogy egy helyi gazdának a falu határában volt szőlője, és nagyon jó kapcsolatban álltak a plébános úrral. Ám Kovács Mihály egyszer rengeteget késett, amikor őt ebédre hívták. A gazda így fakadt ki: „Hun voltál már Misa, az apád csuhás szentségit?!”, mire a plébános úr csak ennyit válaszolt: „Jézus Krisztus bocsásd meg neki.” Ebből a történetből jól látszik az, hogy a nép között élt. A 2. számú melléklet is jól mutatja ezt: a kép egy szüret alkalmával készült. A másik pedig arról szól, hogy ennek a gazdának az egyik női rokonát nagyon megróttá, mert szerinte túlságosan kirívó ruhát viselt. Ez pedig jó bizonyítéka annak, hogy tekintéllyel rendelkezett.¹⁹

1926-ban részt vett a Jászberényben szervezett jász bálon. Jászfelsőszentgyörgyről összesen tizennégyen voltak jelen, s Kovács Mihály foglalkozásaként az esperes, plébános címek

¹⁵ Suba 2015 p. 563.

¹⁶ Egri Népiújság, 28. évf. (1920). p. 1.

¹⁷ SUBA 2015 p. 563.

¹⁸ Uo. p. 563.

¹⁹ A történetet egy helyi lakos, Thuróczy György mesélte el, s a kép is tőle származik.

Kovács Mihály sírja

Nyugdíjas évei Jászberényben

Nyugdíjas éveiben Jászberényben a Tejút utca 5. szám alatt lakott.²⁴ Ezeket az éveket igen tevékenyen töltötte el. 1940-ben Szent Péter és Pál apostolok ünnepén tartotta aranymiséjét. Itt kihangsúlyozta, hogy az 50 év nagy részét egy elvadított és felbőszített községben töltötte, ahol a hívek nem jártak templomba. Feladata volt „egy ilyen elvadított községet Krisztus szelíd és édes igájába visszavezetni.”²⁵ Ezt a misét Kele István beszéde vezette be, és Magyar János tiszalöki plébános „felolvasta az érsek-főpásztor gratuláló sorait.”²⁶

1944. október 7-én küldte az alábbi levelezőlapot özv. Nagy Józsefné Kovács Erzsébetnek: „Édes öreg néném! A nehéz napokban százszorosan jól eső jókívánságaidat szeretettel köszönöm és szívből viszonzom. Megöregedtünk. Jól tudod én is betöltöttem szeptember 29.-én a 77. évet. A jó Isten áldása kísérje minden lépteteket. Szerető öcséd, Mihály”²⁷

20 Jászok Egyesülete Budapesten. 1921-1946. Szerk. DR. SUBA Györgyné Kocsis Julianna. Budapest, 2017. p. 212.

21 Varga Kamill: *A ferences templom, kolostor és plébánia jelenkori történetéből*. In: Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Főszerk. Pethő László. Jászberény, 2017. p. 123.

22 Valójában 26 év volt, feltehetőleg elírás.

23 Suba 2015 pp. 563-564.

24 Besenyi Vendel: *A helytörténész igaz meséi*. Berényi Kárméntő, 15. évf. (2008). p. 3. (A továbbiakban Besenyi 2008)

25 Kovács Mihály kanonok Péter-Pál napján tartotta aranymiséjét. Jász Hírlap. Évf. nélkül (1940). p. 2.

26 Uo. p. 2.

27 Benedek 2012 p. 3.

szerepelnek.²⁰ 1927. október 23-án a Katolikus Népszövetség naggyűlésére került sor Jászberényben, ahol megválasztották a tisztségviselőket. A vezetőség soraiban Kovács Mihályt is megtaláljuk mint házfőnököt.²¹

1935-ben Kele Istvántól nyugdíjazását kérte. A következő sorok a leveléből származó részletek: „[...] Sokkal kilátástalanabb, nehezebb és végsőkéig megfeszült kitartást követelt az a 28 év,²² melyet lelkiekben teljesen lezúllott Jászfelsőszentgyörgy plébániáján [...] működtem. Itt kilátástalan, csaknem kétségbeejtő volt kezdetben a lelkipásztorkodás [...], de [...] utódom működése a siker kilátásával a szabályozott mederben folyhat. [...] A munkateljesítmények felőrölték testi szervezetemet, [...] lelkiismeretem sugallata okán tehát nyugdíjazásomat kell kérnem.”²³ Kérését természetesen elfogadták.

1960-ban már acélmiséjét tartotta, és a Szentatya különleges áldását küldte neki.²⁸

Kovács Mihály példamutató papként élt, akinek nagyon jelentős volt az irodalmi tevékenysége is.²⁹ A hagyatékában két kötetre való kézirat maradt, amelyben az egyházi és a világirodalom klasszikusaiból olvashatunk idézeteket és közmondásokat.³⁰ Emellett Boldogságos Szűz Mária életének kutatója és Jézus Anyjának nagy tisztelője volt.³¹ Ami pedig a jászfelsőszenyörgyi vonatkozást illeti, jelentékenyen megszépítette a vallási életet.³²

Halála, emlékezete

1962. február 1-jén hunyt el az egri főegyházmegye nesztoraként. Akkoriban úgy tudósítottak róla, hogy „Kovács Mihály tb. kanonok, f. év. február 1-én az örök hazába költözött.”³³ Sírja a jászberényi Fehértói temetőben található. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó temette el.^{34,35} A halotti anyakönyvi kivonatból megtudjuk, hogy halálát szívizom-elfajulás okozta.³⁶ Gyászjelentéséből³⁷ leolvasható, hogy 72 évet szolgált papként és 95 évesen hunyt el. Temetésére ugyanezen év február 3-án került sor. Emléke településünkön, Jászfelsőszentgyörgyön sem múlt el nyomtalanul: 2010 áprilisában Szántai Lajos, az Öntödei Múzeum Öntésztörténeti Szakosztályának elnöke leplezte le emléktábláját.³⁸

Legutóbb *A harang* című munkájára emlékezve rendezték meg Egerben az I. Harangtörténeti Konferenciát (2019. szeptember 20.), hiszen 100 éve jelent meg az említett dokumentum. Egy héttel később, 2019. szeptember 27-én pedig a Jász Helytörténeti Kör egyik ülése alkalomával is megemlékeztek róla. Településünkön, Jászfelsőszentgyörgyön pedig 2020. február 2-án rendeztek egy szentmisével és egyháztörténeti kiállítással egybekötött megemlékezést Kovács Mihályról.

Végezetül pedig álljon itt Kovács Mihály jelszava, amely mindenki számára megfontolandó: „Tanítani mindig, töretlenül, fáradhatatlanul.”³⁹

Felhasznált irodalom

Monográfiák

Kovács Mihály: *A harang*. Budapest, Szent István Társulat, Bp. 1919. p. 203.

Jászkisér. A kezdetektől napjainkig. Szerk. SZIKSZAI Mihály. Jászkisér, 2000. p. 25.

28 Eltemették az egri főegyházmegye nesztorát. Új ember, 18. évf. (1962). p. 2.

29 Suba 2015 p. 564.

30 Benedek 2012 p. 3.

31 SUBA 2015 p. 565.

32 Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene. Szerk. Scheftsik György. Pécs, 1935. http://vfek.vfink.hu/00000113/adat_14.htm (letöltve: 2019. szeptember 29. 16:30)

33 Suba 2015 p. 565.

34 Besenyi 2008. p. 3.

35 Sugárné Konczek Aranka: *Jászberény temetői*. Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény, 2006. p. 40.

36 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGBQ-KP3?i=19&wc=929N-6TR%3A40681101%2C4670001%2C40889801&cc=1452460> (letöltve: 2019. október 4. 20:29)

37 https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/684465/default/doc_url/kovacs_mihaly_1962.jpg (letöltve: 2019. szeptember 29. 16:25)

38 Felsőszentgyörgyi Hírek, 14. évf. (2010). p. 5.

39 Suba 2015 p. 565.

Sugárné Konksek Aranka: Jászberény temetői. Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény, 2006. p. 40.

Suba Györgyné: Cipruság-virágszál. Isten országának munkásai Jászberényben 1546–2015. Jászok Egyesülete, Jászberény, 2015. pp. 561–565.

Varga Kamill: A ferences templom, kolostor és plébánia jelenkori történetéből. In: Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Főszerk. Pethő László. Jászberény, 2017. pp. 112–132.

Jászok Egyesülete Budapesten. 1921–1946. Szerk. DR. SUBA Györgyné Kocsis Julianna. Budapest, 2017. p. 212.

Folyóiratok

Egri Népiújság, 28. évf. (1920). p. 1.

Kovács Mihály kanonok Péter-Pál napján tartotta aranymiséjét. Jász Hírlap. Évf. nélkül (1940). p. 2.

Eltemették az egri főegyházmegye nesztorát. Új ember, 18. évf. (1962). p. 2.

Besenyi Vendel: A helytörténész igaz meséi. Berényi Kármentő, 15. évf. (2008). p. 3.

Szántai Lajos: Kovács Mihály – az elfelejtett tudós plébános. Jász Szó, 20. évf. (2010). p. 10.

Felsőszentgyörgyi Hírek, 14. évf. (2010). p. 5.

Felsőszentgyörgyi Hírek, 15. évf. (2011). p. 7.

Benedek József: Kovács Mihály. Kisér, 18. évf. (2012). p. 3.

Levéltári források

A Győri Püspökség Körlevelei, 1920. p. 10.

Internetes adatbázisok

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene. Szerk. SCHEFTSIK György. Pécs, 1935.

http://vfk.vfmk.hu/00000113/adat_14.htm (letöltve: 2019. szeptember 29. 16:30)

https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/684465/default/doc_url/kovacs_mihaly_1962.jpg (letöltve: 2019. szeptember 29. 16:25)

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-MHQB-Y?i=276&cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX28D-Q4V> (letöltve: 2019. szeptember 29. 18:25)

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGBQ-KP3?i=19&wc=929N-6TR%3A40681101%2C46700001%2C40889801&cc=1452460> (letöltve: 2019. október 4. 20:29)

A képek forrásai

1-2. kép. SUBA Györgyné: Cipruság-virágszál. Isten országának munkásai Jászberényben 1546–2015. Jászok Egyesülete, Jászberény, 2015. p. 561.

3. kép. Magángyűjtemény.

4. kép. Saját fénykép.

5. kép. https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/684465/default/doc_url/kovacs_mihaly_1962.jpg

(letöltve: 2019. szeptember 29. 16:25)

Pethő László

AZ URBÁNUS ÉS GUMICSIZMÁS FALUKUTATÓ

Tudósnak indult

Márkus István azon szociográfusok közé sorolható – ez nem mindegyikükre jellemző –, aki alapos felkészültséggel, nyelvtudással és tudományosan megalapozott ismeretekkel rendelkezett. Kutatói erényei már legkorábbi munkáiban is megmutatkoztak. A családi tradíció által is táplált, az Alföldre és annak problémáira koncentráló kutatásai messze átlagon felüli disszertációt és publikációkat eredményeztek.

A Jászsággal való első találkozása a *Fodor Ferenc: A Jászság életrajza* című monográfiájáról készült, a *Századokban* publikált könyvismertetés elkészítése. Egy ilyesfajta munka megírása általában nem tartozik a jelentősebb teljesítmények közé, ebben az esetben mégis komolyabb figyelmet érdemel. Márkus 1943-ban fiatal, az egyetemet éppen csak befejező kutató, aki ennek ellenére igen bátran és kritikusan ismertette és elemezte nagy hírű pályatársa monográfiáját. (Fodor Teleki Pál legszűkebb köreihez tartozó egyetemi oktató volt.) Érdemes külön hangsúlyozni, hogy ebben az esetben tudományos módszerekkel készült munka bemutatására vállalkozott. A megjelent írásban kiemelte, hogy Fodor műve az első magyar kísérlet egy történeti tájmonográfia elkészítésére, melyben szerencsés módon ötvözte a földrajz-, a történettudomány és a néprajztudomány eszközeit és módszereit, minek következtében újszerű megközelítést és nívós teljesítményt produkált. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a monográfus teljesítménye távolról sem hibátlan, sőt „sok jól megalapozott fejtegetés között itt-ott néhány kellőképp meg nem indokolt állítást, bizonytalan értékű adatokból levont következtetést, felületes általánosítást is találunk könyvében” – szögezte le a recenzió. A citált ismertetésből Márkus egész életművének egyik központi kérdése, a parasztság sorsának alakulása is megjelent. Meglátása szerint: „A Jászság eszserint olyan értelemben volt szabadparaszti, hogy nem nyomorította meg külön egy jobbágyosító, robotoltató, az élet mindennapjaiba úri érdekből beavatkozó hatalom. A parasztság itt bizonyos értelemben a maga útján fejlődhetett.”

Az első – akár szimbolikusan is nevezhető – találkozást a tájjal hosszú szünet követte. Márkust magával ragadták a negyvenes évek közepén bekövetkezett történelmi fordulatok, majd a következő évtized különféle kihívásai. Egy társadalomkutatásra jól felkészült és elkötelezett fiatalember pályája fokról-fokra távolodott el a különféle forrásokat és adatokat feltáró, majd azok elemzésére vállalkozó tudósétól. Helyette sokkal inkább politikacsinálással próbálkozott, mozgalmak bűvkörébe került, szerkesztőségekben nyüzsgött, sőt még egyetemi oktató is lett belőle, de mégiscsak eltávolodott attól a pályától, melyben ígéretesen elindult. Ráadásul hihetetlen mélységekbe kényszerült, kénytelen volt fizikai munkát vállalni, sőt hosszú éveket töltött börtönökben.

Vidékiség és Jászság

A sommásnak tűnő megállapításokat meg lehet és kell toldani azzal, hogy Pista igazi urbánusként ugyan több tucatnyi helyen lakott a fővárosban. Így jól ismerte és meg is élte a várost. Ezzel ellentétben vidéken inkább csak szemlélődő szociográfusként, tollforgatóként és kutatóként töltött lényegesen kevesebb időt. Furcsa, mert írásai alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az aszfalton idegenebbül mozgott, mint a falut jelképező sárban. Valószínűleg kevés olyan nagyvárosi trágyaszakértő akad, mint ő. Időnként olyan alaposan tárta fel és kifogásolta a trágya okatlan elégetését, hogy az kész csoda. Amikor ráadásképpen elmélyülten fejtegette a trágya talajerő-utánpótlásban játszott szerepét, akkor alaposan meg kell dörzsölnünk a szemünket. Mintha ez az ember mindig földet túrt volna.

Itt érdemes némi kitérőt tenni. Eredendően különféle alföldi városokhoz kötődő szülei többször váltottak. Úgy adódott, hogy egyszer csak nagyvárosiak lettek, még hozzá nem is akármilyenek. Apja otthonosan mozgott a pénz- és bankvilágban, anyja pedig különösebb végzettség nélkül egy világhírűvé lett pszichiáter, Szondy György szűkebb munkatársi körébe tartozott.

A háború borzalmai ugyan őket is megviselték, de ettől sokkal nagyobb csapásnak számított kitelepítésük, amikor ott kellett hagyniuk a nagyvárost. Újra vidékiek lettek. Előbb ugyan Polgárra deportálták őket, majd Klotild ligeti kitérő után Jászberénybe kerültek. Jó másfél évtizedig itt is maradtak. Az apa – régi kapcsolatait hasznosítva – némely fondorlatok útján

Jászberényi hallgatókkal 1980-ban a Jászszentandrásen rendezett szociográfiai táborban

a korábbinál lényegesen jobb életfeltételekhez és elfogadhatóbb lakáshoz juttatta a családját. A fondorlatokba az is beletartozik, hogy Márkusék egy kulákká minősített nagygazda polgárházában lettek nem szívesen látott bérlők.

Több mint valószínű, hogy Márkus Pista nem gyakran fordult meg a jászberényi házban, melyek egyike 1957 februárjában történt, amikor újabb börtönbe vonulása előtt, búcsúlátogatása alkalmából kereste fel szüleit. Ők alkalmazkodtak az itteni létfeltételeikhez. Áruba bocsátották az akkor Argentínában élő lányuktól érkezett segélycsomagokat. Időnként ezekben olyan kurrens áruk akadtak, hogy a Hűtőgépgyár középvezetői is szívesen vásároltak belőlük. Pista anyja német és francia nyelvtudását hasznosítva tanítást vállalt. Idővel még Zsuzsa unokájukat is fogadták, aki többször nyaralt a városban.

Furcsa, mára talán inkább elképzelhetetlennek nevezhető dolgok történtek akkoriban ebben a mikrovilágban. A Sárközi-féle kulákházzal szemközti telken helyezkedett el a Bathó kert, ami a mezőváros polgárságának és polgárosodásának fontos helyszíne volt. Ebben a kertben, a Zagyván alakították ki a város első strandját, ahova nemcsak a polgárok jártak ki fürdeni, hanem nyaranta a közeli kolostor ferences szerzetesei is megjelentek csónakjukkal a strandon. (Maga a kolostor is csak néhány lépésre volt innen.) Egy-egy nyári nap végeztével pedig a Margitsziget Gondúzó vendéglőjében gyűltek össze a látogatók strandolás után.

1945, majd 1950 után mindennek vége szakadt. Sárköziékből máról-holnapra kulákok lettek, a Bathó kertet „szocialista közérdekre való hivatkozással” kisajátították, a strandot bezárták. Bathóék az ötvenes évek végén ugyan még gyümölcsfákat ültettek a kertbe, de azokat tíz évvel később a gimnáziumi tornakert létesítése idején kivágták. (A korábbi tornakert helyén részben gyári bérlakások épültek.) Ennek az „élménynek volt részese” egy mérnök-közgazdász, aki gyerekkorában ültetőként, gimnazista korában viszont megsemmisítő kivágóként működött közre a kert átalakításában. Ő a rendszerváltás után befolyásos pozícióba került, a költségvetés atyjaként ismerte meg az ország. Mindeközben a környékbeli fiatalok által csak Barátpástként emlegetett teret Marx Károlyról nevezték el, majd a rendszerváltás után Ferenciek tere lett belőle. További újkeletű jelképként itt állították fel a város 56-os emlékművét. Pista ritkán fordult errefelé, a hatvanas évek végén viszont szaporodtak látogatásai.

Vályogváros a Zagyva partján?!

1968 végén frissen végzett diplomásként kerültem Jászberénybe. A várost ugyan nem ismertem, s főleg azért jöttem ide, mert innen csak 80 kilométerre volt a főváros.

Rendhagyó elemekkel tarkított volt első találkozásunk. November végén jöttünk össze a könyvtár igazgatójának lakásán, s ha jól emlékszem mindegyikünk cipőben volt. Ezt valószínűleg azért jegyeztem meg, mert Pista gumicsizmában jelent meg, s jócskán elütött azoktól, akikkel mindennap találkoztam a művelődési központban, nem beszélve a nemrég otthagyott egyetemi tanáiraikról. Megviseltnek, kiegyensúlyozatlannak tűnt, és rögtön beavatott bennünket ambiciózus terveibe: tudomásunkra hozta, hogy elfogadták tervezetét és könyvet írhat a Jászágról. A nyomaték kedvéért magabiztosan még hozzá is tette, hogy nem akármilyen vállalkozásról van szó. Mondókáját külön alátámasztotta azzal, hogy maga Óvári Miklós, a Politikai Bizottság befolyásos tagja karolta fel és támogatta terve megvalósítását. Nem emlékszem arra, hogy közreműködésünket vagy segítségünket kérte volna munkájához. Mivel ettől kezdve folyamatosan Jászberényben laktam, találkozniuk kellett volna. Nem

emlékszem ilyenre, pedig megbízott Művelődési Központ igazgatóként 1969 májusától magam is a szülei szomszédságában laktam szolgálati férőhelyemen.

Érdemes ezután számba venni, hogy mi valósult meg és mi nem a tervezett szociográfiából. Ő a *Kortárstól az Új Írás*on keresztül a *Társadalmi Szemléig* sok folyóiratban számított gyakran foglalkoztatott szerzőnek. A Jászsággal foglalkozó írások azonban főleg az *Élet és Irodalomban* jelentek meg. Az 1969-ben közzétett tucatnyi írása felének-kétharmadának anyagát itt gyűjtötte. A közöltekből kiderül, hogy ambiciózusan és lendülettel fogott hozzá terve megvalósításához. Leginkább kedvenc helyein, különféle jászsági falvakban járt. Ezzel szemben konkrét jászberényi helyszínekre, intézményekre, személyekre nem vagy csak elvétve hivatkozott.

Az imént említett hetilap 1969. február 8-i számában jelent meg vizsgálódásának első darabja *Félig se kész városok* címmel. Az írásban egy tájékozódó, szemlélődő szociográfus tapasztalatait, véleményét, vízióit és javaslatait összegezte. A hatvanas évek alföldi kisvárosait állította középpontba, tény- és élményanyagát nemcsak Jászberényben, hanem másutt is – főleg Karcagon – gyűjtötte. A jelenre koncentrált, feltűnően keveset foglalkozott a kisvárosok történetével, habár megállapította, hogy: „... ez a hiány ugyanúgy a félféudális félmúlt hagyatéka. Mint maguk a közművesítetlen vályogvárosok.” Feltűnő, hogy itt használta először a *vályogváros* szóösszetételt, ami később többeket irritált. Ez abban a szövegkörnyezetben is tartalmazott pejoratív élt, amivel az imént említett infrastrukturális és egyéb elmaradottságokra próbált utalni. A materiális hiányok rögzítése után a következő mondatokban élesen váltott, kiemelte a számszerűen gyarapodó, megannyi szakmai feladatot ellátó kisvárosi értelmiséget. Róluk igen pozitív megállapításokat tett, sőt kifejezte reményét: „Az a város, amely jó otthona tud lenni képzett és művelt lakóinak, és eleven központja vidékének – gyorsabban gyarapíthatja anyagi és szellemi erőit, többet áldozhat tehát arra, hogy lakótelepülésként is – korszerűsítse önmagát.” (A korabeli olvasók túlnyomó többsége aligha tudhatta, hogy Márkus itt Bébőre és részben Erdeire is utalt akkor, amikor a város és vidéke egymásrautaltságát említette.)

A következő két cikk a 16. és a 23. heti lapszámban jelent meg. Két faluba, pontosabban termelőszövetkezetbe, Jászsós-szentgyörgyre és Jászboldogházára látogatott el és az ott szerzett tapasztalatait rögzítette. Feltűnő, hogy mindkét dolgozat pozitív hangvételű: számba vette a szövetkezetek centralizálási és egyesítési folyamatát és azokat rendben levőnek találta. Megállapította, hogy a szövetkezetek megerősödésének és tudatos fejlesztésének főszereplői olyan elnökök voltak, akik adottságaikat és lehetőségeiket pontosan felmérve, célirányosan irányították az általuk vezetett gazdaságokat. A jászsós-szentgyörgyi vezetőről a következőket jegyezte fel: „Az új elnök: fiatal ember. 30 éves. Agronómusból lett pártmunkás, és pártmunkásként – munkaterülete követelményeit megértve – közzéadva képezte magát.”

A másik helyszínen, a többszáz tanyából 1946-ban önálló községgé vált Jászboldogházán felidézte a két háború közötti időszak tejszövetkezeti kezdeményezését, a kiterjedt állattartást, amit a termelőszövetkezet megalakulása után is sikerült megtartani, sőt fejleszteni. Ebben az esetben is hangsúlyozta az elnök meghatározó szerepét, és külön kitért arra, hogy a termelőszövetkezetben egymással jól kooperáló szakemberek együttese jött létre. „Nemcsak az élgárda, a szűkebb vezetőség volt készen, hanem a másodgarnitúra is: a brigádvezetésre, munkacsoport-vezetésre, egy-egy ágazat vagy telep irányítására alkalmas emberek.”

Ötven év elmúltával lehetetlen kideríteni, hogy milyen megfontolások alapján választotta ki a két közös gazdaságot. Feltételezhető, hogy járási párt- és tanácsvezetők és a tájat

ismerő szakemberek véleményét is meghallgatta, mielőtt felkereste az átlagosnál jobb teljesítményt felmutató, mintának is nevezhető szövetkezeteket. További megjegyzésként megemlítendő, hogy az ötvenes években a megye nagykunsági részén alakultak meg azok a termelőszövetkezetek, amelyeket favorizáltak, követendő példaként ajánlották nemcsak a megye, hanem az ország más közös gazdaságai számára is. Akkoriban a Jászságban szervezett gazdaságok inkább ellenpéldának számítottak. Az írárok készítése idején ez a trend módosult, sőt bizonyos esetekben még meg is fordult. A hitelnyújtásban gyakorlott szakemberektől hallottam, hogy a Kunsággal szemben ide szívesebben adtak hitelt, mert sokkal biztonságosabbak lehettek annak megtérülésében.

A 34. számban jelent meg a *Kisvárosok önállósága* című, szembetűnően kritikusabb hangvételű cikk. Ebben részben folytatta a 8. számban vázoltakat. Szinte drámai hangvétellel irányította rá a figyelmet a kisvárosok elmaradottságára és kiszolgáltatottságára: „*A felduzzadt (És önduzzasztásukat ambicionáló) centrumok olyan mértékben szívják el az erőt a kisebb városokból, a várostájakból, s oly keveset adnak vissza belőle, hogy ez már az egész szervezet – az ország – egészségesebb erősödését veszélyezteti.*” Feltételezhető, hogy már ezek a megállapítások is szemet szúrtak a helyi hatalmi szervek illetékeseinek. Még inkább felkaphatták a fejüket akkor, amikor a tanácsok működésének diszfunkcióira hívta fel a figyelmet a szerző: „*Erre való lenne, valóban, ha tanácsként való működése nem lenne formális, s ha ez a formalizmus nem következne törvényszerűen szervezetéből, többek közt sajátos módon – éppen a területi – körzeti választási rendszerből. A tanács-szisztémát lehet is, kell is javítani, de legtökéletesebb formájában sem helyettesítheti az olyan forma intézményt, amiről mint egyik lehetséges demokratikus szervről most beszélünk.*” Ez a cikk ismételten felhívta a figyelmet a kisvárosi értelmiség szerepére, sőt egy új szervezeti forma, a tájparlament bevezetésére tett javaslatot: „*Képzeliünk el például valamiféle táji parlamentet. Talán ne is olyat, amelynek választott képviselők a tagjai. Működésképesebb lehetne az olyan testület, amelynek mintegy hivatalból tagja mindenki.*”

További három cikkben egyetlen konkrét jászsági helyszínt sem említett, de maguk a témák arra utalnak, hogy a tájon szerzett információit is beépítette írásaiba. *A gazdagodó falusiak*, *A munkahely rangja* és a *Sejtelmek a cigányvilágról* című cikkek egy jó szemű, problémákra élesen figyelő, következtetésekre jutó szociográfus munkái. Az előbbieken kiemelt termelőszövetkezetekről szóló dolgozatokkal szemben itt szaporodtak a kritikai elemek. A gazdagodó falusiakról szóló írásra a megyei lap recenzense is felkapta a fejét. A cigánysággal kapcsolatban pedig kifejtette: „*Földet is kaptak nem egy korban, otthagyták. Még a földosztáskor is, nálunk, 45-ben: úgazda lett néhány ezerből; hány állt lábra pár év alatt, a többi földhöz juttatott módjára? Talán pár tucat, aki már előbb kiszakadt a cigányközösségből.*”

A bemutatott írárok arra utaltak, hogy a szerző szorgosan gyűjtötte tervezett könyvének anyagát, amit belátható idő múltán akár szép nyugodtan be is fejezhetett volna. Furcsa módon mégsem ez következett, hanem megtorpant, majd nem sokkal később elakadt a munka.

A fordulatot egy rádióriport okozta. Mivel Pistának széleskörű kapcsolatai voltak, elképzelhető, hogy rádiós ismerőseivel találkozva vetődött fel egy vidékkel, faluval foglalkozó riport készítésének ötlete. Joggal feltételezhető, hogy ezzel a téma popularitását is fokozni akarta, hiszen akkoriban a rádiók hallgatottsága még messze megelőzte a televíziók nézettségét. Nem is beszélve arról, hogy egy értelmiségi hetilap olvasótáborra jóval szerényebb volt, mint a rádióhallgatóké. A rádió illetékes szerkesztői befogadták a javaslatot, de valószínűleg

kikötötték, hogy egy szerkesztőt (Belyó Márta) és riportert (Vas István Zoltán) is kijelölnek a javaslattevő mellé. Végül is 1969. augusztus 14-én délután 3-kor elhangzott a riport.¹

A riport kritikusabb hangnemet ütött meg, mint az *Élet és Irodalomban* megjelent idézett írások. Már a címadás is arra utalt, hogy Pista újra elővette a vályogváros fogalmát, amivel ebben az esetben konkrétan Jászberényt illette. Azt a várost, aminek fejlődése és fejlesztése részben történelmi okok, de nem kevésbé vezetési fogyatékoságok miatt megrekedt. Erről alkotott véleményét így összegezte a riporteri szerepet vállaló szociográfus: „*A jászberényi állapotok egészében véve is arról tanúskodnak, hogy sokáig tartott itt a társadalmi passzivitás korszaka. És a város vezetése is elmaradt feladatai mögött.*” Ezzel ellentétben, komoly kontrasztba állítva jelent meg a progresszív hűtőgépgyári vezetés, amelyben: „*A fejlődés üteme elképesztően nagy volt ... és termékeik messze jobbak, mint az átlagos európai hűtőgépek.*” Ebben a kontextusban nem esett szó a kisvárosi értelmiség szerepvállalásáról vagy tájparlamentről. A riportban megszólaltatott mérnökök kritikus hangnemben nyilatkoztak, és szóvá tették, hogy őket nem tekintette partnernek a város vezetése.

A riport fogadtatása meglehetősen sokszínű volt. A megyei lap előbb a heti rádióműsorban, utóbb pedig a közvetítés napján hívta fel a figyelmet a megyét érintő műsorra. Ezen túl semmiféle nyoma nem maradt annak, hogy foglalkoztak volna a városról elhangzott műsorrall.

Engem – mivel alig volt információm a rádiós esemény előkészületeiről – félig- meddig meglepetésként ért a riport elhangzásának híre. Amikor megtudtam, természetesen magam is odaültem a rádió mellé és meghallgattam a riportmontázst. A műsor elhangzása után szinte rögtön felmerült, hogy az akkor működő ifjúsági klubba hívjuk meg a riport készítőit. Nem sokkal ezután levélben kértük fel a találkozóra. Hamarosan kiderült azonban, hogy a párt- és tanácsi vezetőknek nem tetszett a műsor. Bányai János tanácselnök különösen sérelmesnek tartotta a vályogváros minősítést és az ezzel összekapcsolt maradiságot és lemaradást. Tudatták velünk, hogy nem szívesen látják a riport készítőit. Nem tehattünk mást, lemondtuk a meghívást. Pistával így megszakadt, majd hosszú évekig „szünetelt” a kapcsolatunk, az sem túlzás, hogy meggorrolt ránk.

A riportról merőben más vélemény alakult ki a pozitív felhangokkal bemutatott Hűtőgépgyárban. Ők nemhogy tiltást alkalmaztak volna, hanem rögtön a *Hűtőgép* újság címlapján hozták le a riport részleteit. A város elitjének véleménye tehát megoszlott, sőt a különféle érdekeltségűek ugyancsak szembekerültek egymással.

A történeteknek több megfejtése lehet. Kisváros ide, kisváros oda, a városban több hatalmi központ, köznyelven szólva „szemétdomb” működött. Akkorra már az ötvenes évek szigorú centralizációjához képest valamelyest önállósodott a város, de más akaratképező tényezők is jelen voltak. Ezek közé tartozott a járás párt- és tanácsi vezetése, amely számos tekintetben ellenérdekeltnek bizonyult. Egyik példája ennek a Pista által bemutatott két termelőszövetkezet, ami a járást képviselte, és a jobbak közé tartoztak. Ezzel szemben a városi párttitkárnak, Bacsa Ferencnek felrótták, sőt minősítésébe is beleírták, hogy „*a város mezőgazdasági üzemeiben nagy a lemaradás, lassú a fejlődés*”.

Zaftosabb és kacifántosabb eset a riportban szereplő Jászberény városi tanácselnöki pozíció kezelésének ügye. A szálak a Nagykunságba vezettek. 1969 januárjában a karcagi tanácselnök, Bojti János ugyanis megbukott, mert összeszűrte a levelet egy takarítónővel.

¹ A riport teljes szövege itt olvasható. Pethő László: Márkus István és a Jászág – Jászkunság Évkönyv – Szolnok 2014. p. 104–120.

Feljelentést feljelentés követett, kivonult a nagykunsági városba a megyei vezérkar és a „szocialista erkölcs elleni vétség” miatt fegyelmi eljárás alá vonta a vétkes tanácselnököt. „Mellékbüntetésként” hamarosan áthelyezték az illetőt Jászberénybe, s jobb híján a Járasi Tanács épületében helyezték el, sőt egyúttal megbízták a költségvetési üzem vezetésével. Ez a megbízás viszont hamarosan lejárt, mert 1970 őszén Jászberény tanácselnöke lett a korábban fegyelmeivel büntetett káder. Őt éppen annak a városvezetőnek a helyére állították, akinek szemét a vályogváros riportja bántotta.

A rádióriport és a szociográfia ügye valószínűleg megjárhatta ezeket a fórumokat. A helyi sajtó hallgatott róla, sem a megyei lapban, sem a megye folyóiratában, a *Jászkunszágban* nem foglalkoztak vele. Velük szemben a pártszerveknek viszont foglalkozniuk kellett az üggyel. Ha másért nem, akkor azért, mert a hetente bekért hangulatjelentésekben minden bizonnyal felbukkant jónéhány vélemény.

Analógiaként kínálkozik még egy Somogy megyei dokumentum, amelyben egy 1968-ban tartott megyei pártbizottsági ülésen szóvá tették és felhánytorgatták Márkus István és Kunszabó Ferenc ellenforradalmi tevékenységét, mert „a megyében széleskörű tiltakozásra talált a fenti írók nyilvános szerepeltetése”. Feltételezhetően Szolnok megyében is hallottak arról, hogy Márkus Istvánt leültették egykoron. Az sem kizárt, hogy errefelé is akadtak olyanok, akik ferde szemmel nézték a rovott múltú szociográfus jelenlétét.

A politikai okvetetlenkedések mellett érdemes megemlíteni, hogy Pistát sokkal inkább a falu és az agrárium érdekelte, mintsem az iparosodás és különösen nem az iparosodó mezőváros. Jászszági kutakodásának helyszínét feladva néhány év múltán visszatért doktori témájának helyszínéhez, melynek végeredményeként 1979-ben közreadta a *Nagykőrös* című munkáját.

Néhány év elmúltával újabb jászszági szociográfia készítése került előtérbe, és Kunszabó Ferenc kapott megbízást a könyv megírására. A *Jászkunság* pályázatán díjazták első, egy aprítógépgyári munkásról készült szociográfiámat, melyet 1975-ben tett közzé a folyóirat. Nem sokkal később jött el a városba Valkó Mihály főszerkesztővel Kunszabó Ferenc, akivel ekkor ismerkedtem meg. Akkor már a Tanítóképző Főiskolán tanítottam, és hallgatóimmal együtt tevékenyen bekapcsolódtam a Kunszabó kérdőívei alapján készült felmérésbe. Ez az 1980-ban megjelent könyv utóbb el is készült, de nyilvános bemutatója ennek sem volt! – A Városi Könyvtár igazgatója hívott meg néhányunkat egy zártkörű eszmecsere.

Szociográfiai táborok, faluszociológiai szakosztály és egy interjú

Hosszabb szünet következett. Valamikor a hetvenes évek vége felé találkoztunk újra a kőbányai lakótelepi lakásában. Ott már sokkal konszolidáltabb életfeltételek között élt. Olyasmit mondott, hogy magas vezetők közreműködésével jutott ehhez a lakáshoz. A kilencedik emeleten vele lakott a Jászberényből felköltöztetett édesanyja, akinek lakásáért egy ügyvéd útján lelépési díjat kért Sárköziéktől, a ház tulajdonosaitól.

Ahogy említettem, az idő tájt intenzívebben foglalkoztam szociológiai, szociográfiai kérdésekkel. Ösztönzést adott ehhez, hogy rendre előfordultam Balatonalmádiban a Népművelési Intézet továbbképzési házában, ahol az olcsó nyaralást szellemi karbantartással lehetett összekapcsolni. Ott ismerkedtem meg Fodor Katival, aki családi klubok létrehozását kezdeményezte. Tanár létemre maradt bennem annyi népművelő, hogy a főiskola tanyai

kollégiumában tanuló gyerekek és szüleik számára szerveztünk klubot. A tanyai diáktotthon – minden jószándék ellenére – lehetetlen és kilátástalan helyzet megoldására vállalkozott. A téjesztetés után a tanyai iskolákat is felszámolták, így akár 8-10 éves kisgyerekeket is elszakították szüleiktől. Az alapos, családlátogatással egybekötött tájékozódás nyomán hoztuk létre a klubot, melynek keretében sokféle, együttműködésre épített foglalkozást szerveztünk.

A következő lépést a Nyilas Gyurival való találkozás jelentette, aki a Népművelési Intézetben az egykori falukutató táborok újjáélesztésével és új feltételek közti megvalósításával foglalkozott. Valamilyen úton-módon némi pénzt is szereztek erre, így 1980-ban szociográfiai táborozást szerveztünk Jászszentandrason. Úgy gondoltam és gondoltuk, hogy önfenntartó módon is megvalósítható egy ilyen tábor, így a Haladás tsz-ben jelentkeztünk munkavállalóként. Paradicsomszedést és hasonlókat ajánlottak, s úgy gondoltuk, hogy a munka végeztével még marad időnk és energiánk a faluval való ismerkedésre. A tsz-ben végzett munkával ugyan élelmezésünk fedezetét sem sikerült megkeresni, de Sipos István, művelődési ház igazgatója és Molnár István iskolaigazgató segítségével nagyon sok falubelivel találkoztunk és beszélhettünk. Eljöttek hozzánk a Gulyás testvérek, akikkel egy tanyán egyedül élő, beszédes özvegyasszonyt kerestünk fel csapatosan. A néni kiszolgáltattott helyzetét látva szinte mindenki kíváncsi lett és aktív módon kapcsolódott be a beszélgetésbe.

Az újabb táborra egy évvel később került sor, ahová Pista is eljött. Néhány táborozóval interjúzni is elment, segített a kapcsolatteremtésben és a kérdezősködésben. Este tábortűz mellett közösen értékeltük tapasztalatainkat. Természetesen énekeltünk is, sőt ő volt az előéneke a Nagyboldogasszony anyánknak.

További találkozásaink színhelye a Faluszociológiai Szakosztály volt, amelynek összejövetelei a Szövetkezeti Kutató Intézet helyiségében zajlottak. A havonta-kéthavonta rendezett eseményeken előadások hangzottak el, majd vitákra került sor. A szakosztály fő mozgatói Juhász Pál és Magyar Bálint voltak. Az egyik összejövetelen Donáth Ferenc is ott volt, akit akkor még csupán a *Reform és forradalom* című munkája miatt ismerten. Máskülönben eme kis társaság tagjai különféle szerepet vállaltak és töltöttek be a rendszerváltás idején.

Utolsó találkozásunkra az adott alkalmat, hogy 1993-ban friss kandidátusként a *Jászkunság* főszerkesztője, Körmendi Lajos megkért egy jászági tematikus szám összeállítására. Hamarosan készítettem egy tervet és egy névsort, amelybe az elsők között vettem be Pistát. Találkoztunk és sokféle témáról ejtettünk szót. Az interjú egyik hangsúlyos témája az újjáéledő önkormányzatiság volt. Pista külön figyelmeztetett arra, hogy ne nosztalgiazzunk, ne értékeljük túl a számos korláttal működött jászkun autonómiát. A régmúlt mellett újra szóba kerültek a hatvanas években lefolytatott vizsgálódásai. Felelevenítette és mintegy újra figyelmembe ajánlotta a Hűtőgépgyár híressé lett vezérigazgatóját, Gorjanc Ignácot. Róla könyvet kellene írni! – hangsúlyozta. Jóval később, 2015-ben írtam is róla egy komolyabb, sok forrásra épülő tanulmányt.² Tehát javaslatát részben elfogadtam és meg is valósítottam.

2 Pethő László: Vezérigazgató és képviselő – Gorjanc Ignác pályaképe. In: Jászberény története III. 2017. p. 311–366.

Tóth Péter

A JÁSZSÁG BETELEPÍTÉSE ÉS AZ „ÍROTT FORRÁSOK” *

Jászkunság, Jászkun kerület, „Jász kunok előre” – ezek és a hasonló fogalmak annyira beleivódtak nemcsak a közbeszédbe, hanem a tudományos kutatások nyelvébe is, hogy kétség sem nagyon merül fel bennünk: a jászok és a kunok magyarországi története közös alapokon nyugszik, vagyis az országba és későbbi lakóhelyükre való betelepedésük egyszerre és együtt történt. Ugyan sokak számára feltűntek a különbségek (a jászok említésének teljes hiánya a XIV. századig, a „jász szék” eltérése a „kun székektől”, a főtisztségviselők személyében mutatkozó sok eltérés stb), az ezekre adott magyarázatok sem vonták azonban kétségbe a közös múltat, hanem más és más tényezőkben keresték a kontrasztok okait, s az így megtalálni vélt magyarázatok csak tovább erősítették az ebben a közös múltban való hitet. Mindez módszertani következményekkel is járt: a kutatás az egyik népcsoporttal kapcsolatos forrásokban felbukkanó fogalmakat minden további nélkül vonatkoztatta a másik népcsoportra (így született meg „rurális jász”, a „kun módon való birtoklás” stb. fogalma), jóllehet az efféle vonatkoztatás egyáltalán nem magától értetődő.

A helyzet az 1980-as években változott meg. Amint az köztudott, gyakorlatilag az összes Árpád-kori és jelentős számú Anjou-kori oklevél ismeretében Györffy György figyelt fel arra, hogy a Jászság területe a XIV. század közepéig nem volt királyi birtok, ezért a király nem is telepíthette oda a jászokat. Ebből következik, hogy a Jászság és a Kunság betelepítése nem egy időben történt.¹ Az ugyanis vitán felül áll, hogy IV. Béla király a visszahívott kunokat 1243 és 1246 között telepítette le a tatárjárás által leginkább sújtott alföldi területekre.

Itt rögtön kívánczik egy megjegyzés: való igaz ugyan, hogy a kunok letelepítésére rendelt terület gyakorlatilag lakatlan lehetett (ennél fogva a környezettel való, korábban annyi bajt okozott súrlódásokról sem kellett tartani), de ebben az esetben mégsem ez a lényeg. Sokkal inkább az, hogy a letelepítés királyi birtokokra történt, amelyek – például a várföldek vagy az udvarnoki földek – eleve az uralkodó birtokában voltak, vagy oly módon szálltak a kezére, hogy a korábbi birtokosok örökös hátrahagyása nélkül haltak meg (nyilván nem függetlenül a nagy pusztítással járó tatár hadjáratról).

Györffynek a Jászság betelepülésére vonatkozó következtetéseit elfogadta a korai magyar történet másik meghatározó kutatója, Kristó Gyula is (ami önmagában figyelemreméltó). Sőt, úgy gondolta, erre tekintettel kell közreadnia általános érvényűnek szánt véleményét az etnikumok és a régészeti kultúrák összekapcsolásáról. A következőket írta: *„Az etnikai kérdésekben a régészet jelenleg aligha tud érdemben állást foglalni. Ez több körülménnyel kapcsolatos. Egyrészt elvileg jogos kételyek merülhetnek fel azzal kapcsolatban, hogy a régészet egyáltalán alkalmas-e etnikai minősítések adására, mivel a régé-*

* A tanulmány azon előadás alapján készült, amelyet a szerző „Az utolsó keleti honfoglalók” – A jászok beköltözése a Kárpát-medencébe című, a MTA BTK Régészeti Intézet és MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoport által 2015. június 3-án szervezett konferencián tartott.

¹ Györffy György, 1990. 312–315. p.

szeti kultúrák és az etnikumok távolról sem fedik egymást. Másrészt: valószínűleg le kell számolni azzal a sztereotípiával, hogy bármilyen környezetben élő, de egyazon nyelvű népességnek azonos régészeti kultúrájának kell lennie. A régészeti műveltséget ugyanis nem a nyelv hozza létre és alakítja, hanem az együtt élő népek természeti és társadalmi viszonyainak bonyolult kölcsönhatása.”²

Erre a kijelentésre az szolgáltatott indokot, hogy úgy látta: a Jászság XIV. századi betelepítésének csak a jászok régészeti hagyatékát a Négyyszálláson végzett ásatásával azonosító Selmeczi László következtetései mondanak ellent. Kristónak azonban nem a régészeti hagyaték és az etnikum összekapcsolásával volt gondja, hanem néhány leletnek és ezekkel összefüggésben a temetőnek a datálásával. Selmeczi a személyes érintettség jogán felvette a kesztyűt és további leletek bevonásával próbálta bizonyítani, hogy az általa feltárt temető a XIII. század második felében keletkezett. Ugyanakkor nem vett tudomást arról, hogy Györffy és Kristó felvetései óta egyáltalán nem az a kérdés, hogy bármiféle, a régészet által megfogható kulturális párhuzamokkal bizonyítható-e a négyyszállási vagy más jászsági temető XIII. századi megnyitása, hanem az, hogy a Jászság egésze vagy egyes települései mikor kerültek királyi kézbe, hiszen csakis ezáltal és ezután válhatott lehetővé a jászok odatelepítése. Kettőjük vitájából pedig egyenesen következik, hogy a külső szemlélő számára úgy tűnik: a történész és régész kutatók között van vita a Jászság betelepítését illetően.³

Pedig egy ilyen vita elvileg sem igazán képzelhető el. Hogy csak Colin Renfrew álláspontját idézzem: „Az őskor (prehistória) – az írott források megjelenése előtti korszak – és a szorosabb értelemben vett történelem között az általánosan elfogadott különbség tehát az, hogy a történelem a múltat írott források felhasználásával kutatja.”⁴ Úgy gondolom, ez a megállapítás nemcsak az őskorra vonatkoztatható, hanem a későbbi korszakokra is: azaz a történeti kutatások alapját az írott források képezik, a régészet pedig, mint a történelem segédtudománya csak korlátozott módon és bizonyos tárgykörökben egészítheti ki a források alapján kirajzolódó történeti képet. Ahogyan egyébként a dolog fordítva is igaz: sok esetben az írott forrásokon alapuló történelem a régészet segédtudománya. Selmeczi például a következőket írja: „Mielőtt Négyyszállást, az általam megkutatott első lelőhelyet kiválasztottam volna, a megmaradt írásos források elemzése alapján az egykor ott élt népesség etnikai hovatartozásának a vizsgálatát végeztem el... a késő középkori (feudalizmuskori), az ásatásokon feltárt kulturális horizontok elemzésénél pusztán a feltárt anyagból való kiindulás számos veszélyforrást rejt magában, következésképpen könnyen tévútra vezethet.”⁵ Innét jut el aztán a Kristóval való vita hevében oda, hogy alig 10 oldallal később már így fogalmazzon: „... a megmaradt okleveles anyagra támaszkodva bármiféle kizárólagos érvényű történeti konstrukció felvázolása meglehetősen ingoványos talajra épül (sic!).”⁶

Bizonyos esetekben az írott források figyelmen kívül – vagy inkább magyarázat nélkül – hagyása érdekes problémákat vehet fel. Erre egyetlen példa: ugyancsak Selmeczi László azonosította Szentkozmadamján szállást és tárta fel kicsiny templomát, illetve temetőjét. A feltárt leletanyagot egyértelműen a jászok hagyatékaként azonosította.⁷ Csakhogy: pontosan ez az a szállás,

2 Kristó Gyula, 2003. 25–26. p.

3 Hadházi Gábor is úgy véli, hogy a „történelmi nézet szemben” hoz fel Selmeczi László „minden kétséget kizáró, kifogástalan régészeti bizonyítékokat”. Lásd Hadházi Gábor, 2006. 137. p.

4 Renfrew, Colin – Bahn, Paul, 1999. 12. p.

5 Selmeczi László, 2005. 31–32. p.

6 Selmeczi László, 2005. 54. p.

7 Selmeczi László, 2001. 127–149. p.

amelyről lakosait illetően biztos információkkal rendelkezünk. Abból az oklevélből ugyanis, amellyel 1407-ben Zsigmond király a négyszállási Kompoltot és Lászlót az ország nemesei közé emelte – és amelyet Selmeczi fordításban idéz is – megtudjuk, hogy a Heves vármegyében fekvő Szentkozmadamján descensus teljesen lakatlan volt. Csak házakat és kúriákat (nyilván nem épületeket, hanem telkeket) birtokolt benne a nevezett Kompolt és László, akik azonban éppen ezzel az oklevéllel arra is engedélyt kaptak, hogy letelepíthessék itt a boszniai hadjárat során szerzett foglyaikat és jobbágyokként bánjanak azokkal.⁸ A birtokba iktatás 1408-ban meg is történt,⁹ s afelől sem lehetnek kétségeink, hogy a friss nemesek, akik rögtön fel is vették a Szentkozmadamjáni előnevet, letelepítették ott rabjaikat (ezért nem maradt a szállás a Jászság része). Ők maguk azonban feltehetőleg továbbra is Négyszálláson laktak, hiszen a későbbi ügyeik mind erre a településre és környékére vonatkoznak, 1449-ben László is a Négyszálláson lévő házában tett végrendeletet.¹⁰ Nyilván itt is temették el őket. Viszont így felmerül a kérdés: kik nyugodtak akkor a szentkozmadamjáni temetőben, s hol temetkeztek a biztosan idetelepített nem jász jobbágyok?

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy Györffy és Kristó kutatásainak eredményeképpen egy repedés azért megjelent a korábban annyira egységes, a jászok és a kunok együttes beköltözésére és letelepedésére vonatkozó nézetben: van, aki szerint Györffy álláspontja további tudományos elemzést és vitát igényel.¹¹ Sőt olyan véleménnyel is találkozhattunk már, amely szerint a betelepülés története nem kellőképpen tisztázott, és az a XIV. század második felénél korábban bizonyosan nem történhetett meg.¹² Legutóbb pedig egy régész kutató a négyszállási temető újradatálásának a szükségességét is felvetve állt ki a XIV. század középső harmadában történt betelepítés mellett.¹³

* * *

Ami a jászok Magyarországra való beköltözését illeti, Györffy ezt megoldatlan kérdésnek tartja ugyan, de több lehetőséget és így időpontot is számításba vesz. Elképzelhetőnek véli, hogy kisebb számban már a kunokkal is beköltözhettek; továbbá, hogy 1283 körül is érkezhettek, amikor a bizánciak 10 000 alánt telepítettek Moldvából és Havasalföldről a határok védelmére; végül, hogy 1342 után és Moldvából telepedtek be, amikor Máramarosból Bogdan vajda vezetésével románok költöztek Alániába (azaz Moldvába). Kristó Gyula bár nem zárja ki teljesen a Moldvából való beköltözés lehetőségét (amit egyébként azért tart kevésbé valószínűnek, mert Magyarországon már a románok odaköltözése előtt találkoztunk jászokkal), mégis inkább a dél felől (vagyis előbb a Balkánról a Szerémségbe és a Temes vidékére, majd onnét az ország belsejébe) való betelepülés mellett foglal állást.

A források – és ebben az esetben kifejezetten az elbeszélő források – hiánya miatt a kérdésben lehetetlennek látszik állást foglalni. Valóban feltűnő a jászok hiánya például a népfelsorolásokból, azonban tudni való, hogy az *argumenta ex silentio* értéke csekélyebb a kutatásban. Inkább

8 Gyárfás István, 1870–1885. III. kötet, 81. sz.

9 Gyárfás István, 1870–1885. III. kötet, 83. és 85. sz.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Középkori oklevelek gyűjteménye, 14 228. sz. (Korábbi jelzete: Neoregistrata Acta, fasc. 576. nr. 6.)

11 Kocsis Gyula, 2005. 11. p. 2. jegyzet.

12 Belényesy Károly–Szebeni Andrea, 2000. 147. p.

13 Töröcsik István, 2014. 45–49. p.

csak kérdésként merül fel bennem, hogy ha a jászok és kunok kapcsolata annyira szoros volt, akkor miért a keleti szláv nyelvi hatást mutató önelnevezésük (jász) terjedt el Magyarországon és miért nem a valószínű kun nevük (aslar)? Ugyanakkor az Apátiszállás felosztásáról kiadott oklevélben több személynév is utal erre a kapcsolatra, bár az időpontjára nem.

* * *

Néhány szót az írott forrásokról. Ezek egy részét kifejezetten abból a célból hozták létre szerzőik, hogy történeti jelentőségűnek ítélt információkat hagyományozzanak az utókorra. Más részük – és ez a sokkal fontosabb számunkra – nem történeti forrás akart lenni, hanem olyan eseményekről, történesekről való dokumentum, amelyeknek az emlékeztétét éppen az „írás gyámulával” kívánták fenntartani az érdekeltek. Létrejöttük oka és célja tehát a jogbiztosítás volt. Ennek megfelelően az adott korszakban és a történeti kutatás számára is kulcskérdés a hitelesség (bár közhely, hogy a hamis oklevél is lehet jó történeti forrás, ha ismerjük a hamisító szándékait). Mivel a kutatót maga az esemény érdekli és annak körülményeiből vonja le történeti következtetéseit, ezért külön is érdemes kiemelni a nyilvánosságot: a birtokba iktatás, a határjárás a szomszédok és más érdekeltek jelenlétében zajlott, a végrendeletnek „meghallgatói”, azaz tanúi voltak, bármilyen jogügylet ellen lehetett tiltakozni stb. Mindez természetesen növeli az adott forrás hitelességét és történeti értékét.

Való igaz, hogy a fennmaradt oklevelek száma nagyon csekély (nemcsak a kutatói igényekhez, hanem a keletkezettekhez képest is) és a fennmaradásuk véletlenszerű. Így érthető az is, hogy a kutatás, mint a csodát, úgy várta és várja az új adatok felbukkanását. És mivel új adatokkal leginkább a régészet szolgálhat, az sem meglepő, hogy szerepe egyre növekszik a történeti kutatásokban. S ez rendjén is van így, amíg megfelelően kezeljük az írott forrásokat és belátjuk jelentőségüket.

Mi tehát a kutatás teendője ezekkel az írott forrásokkal, jellemzően oklevelekkel? Első lépésként pontosan, s akár újra és újra el kell olvasni, lehetőleg az eredetieket, mert különösen a XIX. században készült kiadások sok olvasati hibát, sőt nyomdahibát tartalmaznak. Ha ez a jász vonatkozású oklevelek esetében a legutóbbi majd másfél évszázadban megtörtént volna, akkor nem pazarolt volna a kutatás nagy energiákat például arra, hogy Pázsánt és Vidszállást elhelyezze a Jászság térképén, hanem mint téves olvasatokat, már régen törölnie kellett volna a településeket a jász szállások sorából. Másodszor: az elolvasott okleveleket meg is kell érteni (és nem csak úgy tenni, mintha megértettük volna). A tökéletes (vagy közel tökéletes) nyelvi megértés hiánya, különösen akkor, ha következtetéseket is levonunk, nagymértékben félrevezetheti a kutatókat – erre tárgyunkat illetően is számos példát tudnék hozni.¹⁴ Harmadszor: mivel az okleveleknek jó része formula, az is fontos, hogy az adott formulától való eltéréseket észrevegyük. Nem elegendő tehát egy konkrét oklevél vizsgálata, hanem az adott forrást sok-sok másikkal is össze kell vetni. Erre egy példa: emlékeztet, hogy Apátiszállást a jászok „donatio seu provisio” formában kapták meg I. Lajos királytól. Ez a kifejezés ismereteim szerint egyedülálló és másra nem következ-

14 Illusztrációképpen egy jellemző példát azért legyen szabad bemutatni. Az egyik kutató ezt a jól ismert formulát: „[pro ... fratre suo patrueli] sine litteris procuratoriis [onus et gravamen eius ... super se assummendo]” így fordította le: „mekkora terhet jelentett, hogy nagybátyjuk után írásos rendelkezés nem maradt”, és ebből rögtön következtetett is arra, hogy a XIV. század végén a jászok között a jogügyleteket még nem fektették írásba, mert a szokásjog uralkodott. A „fordítást” egy későbbi tanulmányában újra közreadta.

tethetünk a használatából, mint arra, hogy maga az oklevél kiadója (vagy a scriptor) sem tudta eldönteni, melyik szó a helyes ebben az esetben. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kapitányságok adományozásáról kiadott oklevelekben is lényegesen eltérnek a formulák a megszokottaktól, akkor biztosak lehetünk abban, hogy előttünk áll a *mos Philisteicus*, vagyis az a jellegzetes mód, ahogyan a jász kapitányok birtokolták szállásaikat: azaz a szállás királyi birtok maradt, az ott lakó jászok pedig jobbágyok. Ámde hogy eleget tudjanak tenni nem szokásos szolgálatuknak, vagyis a katonáskodásnak, a más oklevelekből kiolvasható kedvezményes adózás mellett megkapták a királyi haszonvételeket, azaz a malomtartást, a halászatot, a legelőhasználatot. A sort még nyilván lehetne folytatni, de most csak annyit jegyeznék meg, hogy a nyelvi és oklevéltani ismeretek mellett nem lehet eltekinteni az írott források keletkezési korának alapos megismerésétől sem, hiszen a Jászság a középkorban nem egy világtól elzárt terület volt, lakosai minden szinten szoros és kölcsönös kapcsolatban voltak a környezetükkel, s e kapcsolat nyilvánvalóan hatást gyakorolt életük minden mozzanatára.¹⁵

* * *

A továbbiakban szeretném röviden összefoglalni azokat az eredményeket, amelyek az írott források elemzése alapján körvonalazódnak.¹⁶ Először is ismételten le kell szögezni, hogy a történeti Jászság királyi birtok volt, következésképpen a jászok királyi jobbágyok voltak, akik közül a kapitányi családok adók és katonai szolgálat ellenében „jász módon” birtokolták az egyes szállásokat, azaz rendelkeztek az adott szállás területével és regálé-jövedelmeivel. Néhány várföldet (és az azokon gazdálkodó várjobbágyot) nem számítva azonban, ahogyan azt Györffy György felismerte, a XIV. század közepéig királyi birtoklás nem mutatható ki a későbbi Jászság által elfoglalt területen.

Arra nézve nem rendelkezünk közvetlen adatokkal, hogy mikor és milyen körülmények között történt a birtokjogi változás. Indirekt adatoknak azonban nem vagyunk híjával. Időrendben haladva ezek közül az első az az 1350-ben kelt egyezés, amely a sági konvent és Töttös mester (egyebek mellett a jászok bírása) között jött létre a Szolnok vármegyei Iva és Hacak possessiók betelepítését illetően. Bár egyet lehet érteni Selmeczi László véleményével, amely szerint a betelepítés szándéka nem feltétlenül járt együtt a betelepítés tényével, mégis elgondolkodtató, hogy amikor három évvel korábban Töttös mester csere útján megkapta Udaltól, szükségesnek látták megjegyezni az oklevélben, hogy ott „most jászok laknak” – mintha ez egy olyan probléma lett volna, amit az új birtokosnak kell megoldania. Kézenfekvő megoldásnak tűnik áttelepítésük Ivára és Hacakra, s mivel e birtokoknak különben sem vette sok hasznát a sági konvent, esetleg el is cserélhette azokat a királlyal.

Akárhogyan is történt a dolog, annyi bizonyos, hogy ez idő tájt a mai Jászság északi-északkeleti részén már biztosan megjelentek a jászok: 1366-ban Árokszálláson, 1370-ben Négyszálláson találkozunk velük. Miután e szállások előzményei (Árok falu és Hajóhalom) a XIV. század kezdetén, illetve 1345-ben még magánbirtokosok kezén voltak, ezért a betelepítésnek a század köze-

¹⁵ A fentieket mi sem bizonyítja jobban, mint az a tanulmány, amely a konferencia után, de még e kézirat lezárása előtt jelent meg, és amely két, a jászok középkori történetével foglalkozó munkából kihagyhatatlan (tehát elvileg „agyonelemzett”) oklevél újraolvasásával helyez egészen más megvilágításba korábban kétségbevonhatatlannak tűnő tényeket. Lásd Zsoldos Attila, 2017. 28–31. p.

¹⁶ Részletesebben lásd Tóth Péter, 2013. 111–123. p. Ebben a tanulmányban természetesen szerepel a hivatkozott munkák jegyzéke is, ezért e helyütt a hivatkozásoktól eltekintek.

pén kellett történnie. Hasonló időpontot feltételezhetünk Apátiszállás esetében, és feltételezésünket az is erősítheti, hogy az 1391. évi birtokosztályt elrendelő oklevél olyan értelemben említi I. Lajos királyt, amely összefüggésbe hozható a betelepítéssel (vagy legalábbis az első betelepülők közvetlen leszármazottai között felmerülő birtokjogi vitákkal). Családrekonstrukció kronológiai eredményeiből következtethetünk még Kisértnek az ugyanazon idő tájt történt betelepítésére is.

Úgy látszik, a jászoknak ez a korai településterülete a XV. század elejéig nem változott. Annál inkább változott azonban maga a jász társadalom. Ha volt – és az 1323. évi kiváltságlevél szerint kellett hogy legyen – nemzetségi kapitány vagy bíró, akkor ez a tisztség átalakult (vagy inkább megszűnt), és az egyes szállásoknak lettek külön kapitányai, akik „jász módon” birtokolták az adott szállás területét és az ahhoz tartozó haszonvételeket. Hogy ezek a szálláskapitányok törekedtek mind az officiumhoz, mind a possessióhoz való jogukat a saját (kis)családjukon belül örökíteni, arra nemcsak Apátiszállás bírói úton való felosztásából következtethetünk, hanem abból a perből is, amely Borsóhalma miatt folyt az érdekeltek között és amely hivatkozott egy korábbi tanúságtételre: eszerint 1442-ben egy törvényszéki ülésen Frank berényszállási kapitány kérelmére a jelenlévő kapitányok egybehangzóan vallották, hogy a kapitányságot fiú örökös hiányában régtől fogva a lányok és rajtuk keresztül az unokák öröklik. Ebből viszont egyenesen következik, hogy sok és nagyon közeli rokon előtt bezárult a kapitányi tisztség megszerzéséhez vezető út.

A törekvés ellen nyilván lehetett védekezni. Apátiszállás fentebb említett, törvényes úton való felosztása mellett ilyen védekezés lehetett, hogy testvérek közösen birtokolták a kapitányságot, amint azt Borsóhalma és a Bartaliusok esetében látjuk. Arra is van példánk, hogy egy eredetileg nagyobb szállás területén újabbak jöttek létre: Apátiszállás határjárása bizonyítja ezt, amelyből egyértelműen kitűnik, hogy 1391-ben ott is Négyszállás volt a szomszédja, ahol később (a feltehetőleg Újszállással azonosítható) Dózsa és Jákóhalma, vagyis ezek a települések a határjárás időpontjában még nem léteztek. Végül talán Rassangszállás is hasonló módon válhatott ki Kisért területéből.

Ezek a megoldások azonban valószínűleg nem bizonyultak elégségeseknek és ez lehet az oka annak, hogy a XV. század elején kezdetét vette egy folyamat, amely régóta ismeretes a kutatás előtt: jász expanciónak nevezte el és okát a relatív túlnépesedésben, illetve a „jászok földéhségében” kereste. A jelenség példái jól ismertek, ezért itt csak felsorolom ezeket: 1410-ben Kürt megszerzése a négyszállási jászok által, 1411-ben kiséri és ladányi jászok próbálkozása a Cegléd környéki Hegyes megszerzésére, 1423 és 1459 között árokszállási, négyszállási, fényszarui és talán más jász kapitányok kísérlete Szentandrás megszerzésére, 1465-ben egy Erczegyház nevű birtok megszerzése újszászi jászok által.

Az expanzió e sikeres vagy sikertelen, de világos példái mellé kevésbé világosakat is fel lehet sorakoztatni. Teljes joggal ilyennek minősítette például Selmeczi László az árokszállási jászok próbálkozását, amikor viszonylag távol fekvő hevesi és nógrádi falvak határát akarták élni. Én magam szintén expanzív törekvésnek értelmezem Újszász és Szarvas apátiszállási, illetve Alsó-szentgyörgy és Ladány apátiszállási és kiséri jászok által való megszerzését valamikor a XV. század elején. Ez az értelmezés egyes személyek, illetve kapitányi családok név alapján feltételezett azonosítására, tehát őszintén megvallva eléggé bizonytalan alapokra épül. Hasonló megfontolásból feltételezem továbbá, hogy árokszállási jászok részt vettek Felsőszentgyörgy, Berény és Ágó, valamint négyszállásiak Borsóhalma és Mihálytelek megszerzésében. Végül ugyancsak a nem adatolható expanzió eredményének tulajdonítom, hogy a XV. században egyes szomszédos,

korábban önálló birtokok már valamelyik jász szállás határának részeként jelennek meg (például: Füged/Hegyesegyház Jákóhalma, Himesegyház Ladány része lett).

Zárásként szeretném hangsúlyozni, hogy nem törekedtem munkám során „kizárólagos érvényű konstrukció felvázolására”. Hiszem ugyanis, hogy amikor a múltról beszélünk, végső soron nem a múltat rekonstruáljuk, hanem a hozzá való viszonyunkat írjuk le – és ez a tény nem engedi meg a kizárólagosságot, inkább az állandó ellenőrzést és vitát követeli meg. Ahogyan egy (nem történész) kutató fogalmaz: a történeti kutatásokban „*nem az lesz a fontos, hogyan volt, hanem hogy hogyan kellett volna lennie a mai felfogásunk alapján.*”¹⁷ Mai – és mindenkori – felfogásunknak azonban, mivel a történelemről van szó, nyilvánvalóan az írott forrásokon kell alapulnia.

Irodalom

Belényesy Károly–Szebeni Andrea, 2000

Jászfényszaru középkori temploma. In: Szállástól a mezővárosig. In: Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. 145–163. p. Jászfényszaru

Csányi Vilmos, 2006

Az emberi viselkedés. Bp.

Gyárfás István, 1870–1885

A Jász-kunok története. I–IV. kötet. Kecskemét–Szolnok

Györffy György, 1990

A Jászság betelepülése. In: A magyarság keleti elemei. Bp.

Hadházi Gábor, 2006

A kun és jász székközpontok kérdéséhez. In: Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata. 3–4. sz.

Kocsis Gyula, 2005

A Jászság társadalma, népessége és gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp.

Kristó Gyula, 2003

Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp.

Renfrew, Colin–Bahn, Paul, 1999

Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Bp.

Selmeczi László, 2001

Egy elveszett jász település: Kozmadamján-szállása. In: A Jász Múzeum Évkönyve, 1975–2000. Jászberény

Selmeczi László, 2005

A jászok betelepődése Magyarországra. In: Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása. Kiskunfélegyháza

Tóth Péter, 2013

A Jászság betelepülésének a kérdéséhez. In: Jászkunság kutatása, 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában. Kiskunfélegyháza

Törőcsik István, 2014

A jász települések kialakulásának időpontja. In: Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. 45–49. p. Jászberény

Zsoldos Attila, 2017

Az első évtizedek. Jászok a középkori Magyarországon. Rubicon, XXVIII. évf., 308. (2017/6.) sz., 28–31. p.

¹⁷ Csányi Vilmos, 2006. 79. p.

Vincze János Farkas

A JÁSZKISÉRI SZÜRETIDŐPONTOK,
MINT ÉGHAJLATTÖRTÉNETI FORRÁSOK
(1823–1860)

A korai szőlőtermesztés dióhéjban

A szőlőtermesztés és a bortermelés már az Árpád-korban megjelent Magyarországon, elsősorban az alacsonyabb dombvidékeken. A Somló-hegy XI. századi telepítése az első szőlőskert. Később tovább terjedt a szőlőművelés. A gazdálkodásban megjelenő német és vallon hatások tovább erősítették a szőlő és bor szerepét az Árpád-korban. A 14. században a szőlőterületek több mint fele a Dunántúlon volt található. Azonban egyre több olyan területen is megjelent a szőlőművelés, ahol az éghajlati viszonyok nem voltak kedvezők. A XIV–XV. században nőtt a szőlő szerepe az egyházi birtokokon is, és a XV. századtól kezdett jelentősebbé válni az alföldi bortermelés is. A hódoltság időszaka alatt a bortermelés súlypontja a Mátra- és Bükkalja, valamint Tokaj-Hegyalja vidékeire került át.¹ Ez azonban nem jelentette a Nagyalföld szőlőtermesztésének pusztulását.

Kitekintésként érdemes megemlíteni, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján a szőlőtermesztés Európában kezdett visszaszorulni. Ezalatt a Franciaország északi részén, a Németalföldön, az Alsó-Rajna vidékén és az észak-német területeken lévő szőlők értendők. Az éghajlat a déli területeknek kedvezett. Fellendült Burgundiában, a Rhône-vidéken, Dél-Franciaországban és a Rajna középső vidékén, ahogy a Magyar Alföldön is.² Nagy valószínűséggel kapcsolat van a szőlővonal délre húzódása és az izlandi Laki, valamint a japán Aszama vulkánok 1783-as kitörése, később pedig a Tambora 1815-ös kitörése között. E vulkáni tevékenységek hatása az elkövetkezendő évek éghajlatát jelentősen befolyásolta, utóbbi kitörésének közvetett hatása pedig az 1831-ben Magyarországot is súlyosan érintő kolerajárvány volt.³

A kiséri szőlőtermesztés

Feltételezhető, hogy a Jászság területén a szőlőtermesztést a törökök honosították meg.⁴ A jászkiséri szőlőskert telepítésére nincsenek pontos adatok. Az bizonyos, hogy 1570-ben már Kisér 180 akcsa hordóadót fizetett a törököknek. Azonban 1699-ben Kisér kapcsán nem említ a Pentz-féle összeírás szőlőterületet. 1713-ban említik a kiséri szőlőt, de sem az 1720-as, sem az 1721-es összeírásban nem jelenik meg.⁵

1 Frisnyák (1999) 19–20., 43–44.

2 Pounds (2003) 311.

3 Behringer (2010) 207–208., 212–215.

4 Bathó (2018) 63.

5 Bathó (2014) 8., 13., 16., 42.

1. ábra. MNL JNSzML XV. 1.a. – T. 54.
Helyzeti terve a csatornázandó J:Kis-Éri határnak. 1857.

A település első említett szüretidőpontja 1761-ből való. Ekkor szeptember 21-én zajlott a termés leszedése.⁶ Bathó Edit idézte a kiséri szőlő vonatkozásában Bedekovich Lőrinc feljegyzését 1799-ből. „[...] Kisér jó kerti szőlőkkel ditsekedik, és azokban teremni szokott borával [...]”.⁷

A kiséri szőlőskert méreteiről Fodor Ferenc nyújt támpontot, miszerint 1789-ben az éves bortermés 2559 cseber⁸ volt. Összehasonlításképpen a kisérinél több csak Jászberényben volt, 4411 cseber. Apátin ekkor 2363, Fényszarun pedig 1786 cseber volt.⁹ 1828-ból a szőlőterület méretére maradt fenn adat. Ez alapján Jászberénynek 1220, Árokszállásnak 536, Fényszarunak 353, Apátinak 211, majd a sorban Kisérnek 198 kataszteri holdja volt, míg a többi jászsági településnek ettől kevesebb.¹⁰ 1852-ben 160, 1879-ben 200, 1895-ben 208 kataszteri hold területet tett ki a kiséri szőlőskert. A XX. század első felében a korábbiak már csak töredéke volt. 1935-ben 46, majd később, 1962-ben 19 kataszteri hold.¹¹

6 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1761. 123.p. 144.nr.

7 Bathó (2014) 42.

8 1 cseber kb. 42 liter.

9 Fodor (1942) 293.

10 Fodor (1942) 303.

11 Bathó (2014) 42.

Szőlő, szőlő, de milyen szőlő?

Joggal merül fel a kérdés, hogy milyen szőlőfajtáról is van szó Jászkisér esetében? A korabeli források erre nem adnak közvetlen választ, mivel a megnevezés minden esetben csak „szöllő”, „szöllő”, vagy „borszüret.” Ennek egyik oka lehet, hogy a különböző szőlőfajtákat nem elkülönítve, hanem vegyesen ültették. Ez a szokás csak a XIX. század végére kezdett megváltozni.¹² A fajta ismerete viszont mindenképpen fontos, mivel a szüret ideje fajtánként eltérő, bizonyos esetekben pedig jelentősen eltérő lehet. A XVI–XVII. században a Balkán felől érkező vörösborkultúra nagy befolyással volt a magyar szőlészetre. Ennek legjelentősebb képviselője a balkáni eredetű Kadarka.¹³ A jászsági szőlőfajták közül a legrégebbi a Kadarka, amit török szőlőnek vagy török góhéznak is neveztek.¹⁴ Hajdu Edit a hasonló nevű taglalása kapcsán a Fehér góhér esetén a Török góhért, míg a Kadarka esetén a Törökszőlő megnevezést említi.¹⁵ Kedvelt szőlőfajta volt a Jászságban a Rizling és a Kövidinka.¹⁶ Továbbá termelték a Szlankamenkát, az Oportót, Mézesfehéret, Ezerjót, Saszlát, Izabellát és a Delavári szőlőt.¹⁷

A XIX. század előtt jelen voltak a Kadarka, a Fehér góhér és az Oportó.¹⁸ Saszla Magyarországra Fábian József lelkész révén került a XIX. század elején. Meghonosítását az Alföldön Csókás József végezte a XIX. század derekán.¹⁹ Az Izabella az 1820-as éveket követően jelent meg Európában és terjedt el Franciaországon és a német területeken át később Magyarországon.²⁰ Az 1830-as évektől ismert a Szlankamenka neve.²¹ A század második felétől terjedt el a francia eredetű Rizling²² és a Felső-Duna vidékéről származó Ezerjő.²³ A Kövidinka szintén a XIX. század közepén jelent meg Magyarországon, ám a filoxéravész követően terjedt el jobban,²⁴ ahogyan a Delavári is.²⁵

A XIX. század első felében már jelenlévő fajták közül a Kadarkát a törökök elől menekülő rácok hozták az ország területére a XV. században. A XIX. század elején az ültetvények kétharmadán Kadarka termett. Fogyaszthatóságának kezdete a szeptember 22. és október 28. közötti időszak, de ideálisan október 15. A Kadarka bora illatos, fűszeres, csersavdús.²⁶ A Fehér góhért a XVIII. század végén már említik. Fogyaszthatóságának kezdete a szeptember 6. és szeptember 24. közötti időszakra tehető, ideálisan szeptember 16. Bora illatos, zamatos és testes.²⁷ Az Oportó a svábok révén jutott az országba a törökök kiűzése után. Fogyaszthatósága szeptember 17. és október 7. között kezdődik, ideálisan október 2. Az Oportó színe rubinvörös, íze kissé fanyar, lágy.²⁸

¹² Bathó (1996) 242.

¹³ Égető (1993) 96.

¹⁴ Bathó (2014) 100.

¹⁵ Hajdu (2003) 39., 75.

¹⁶ Szabó (1982) 178.

¹⁷ Bathó (2018) 66.

¹⁸ Hadju (2003) 39., 75., 81.

¹⁹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Saszla> (megtekintve: 2020.09.24.)

²⁰ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_\(szőlőfajta\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_(szőlőfajta)) (megtekintve: 2020.09.24.)

²¹ Kiss (1991) 172.

²² Hajdu (2003) 72–74.

²³ Hajdu (2003) 36–38.

²⁴ Hajdu (2003) 60–62.

²⁵ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Delavári> (megtekintve: 2020.09.24.)

²⁶ Hajdu (2003) 75–76.

²⁷ Hajdu (2003) 39–40.

²⁸ Hajdu (2003) 81–82.

Kitaibel Pál 1795 és 1810 között két alkalommal is járt átutazóban a Jászságban. Feljegyzéseiben megjegyzi, hogy „*Az itteni borok savanyúak [...]*”.²⁹ Savanyúság alapján a kiséri szőlőben Kadarka és Oportó feltételezhető. Mint arról esett szó, a XIX. század végéig a szőlőfajtákat vegyesen ültették. Jászkiséri és jászberényi szüretidőpontokat (4. táblázat) és a szőlőfajták fogyaszthatósági időszakát összevetve bizonyos fajtadominancia feltételezhető, miszerint a berényi szőlőkben a Kadarka, míg a kisériben az Oportó lehetett túlsúlyban. Mindez azonban döntő erejű bizonyíték hiányában csupán feltételezés.

Az elkészült bor kapcsán meg kell említeni, hogy a XVIII. században a gyenge, alacsony alkoholtartalmú savanyú borok a fertőzött víz helyettesítését szolgálták a lakosság körében.³⁰ Ez azonban jóval korábban, már a török korban is fennállt.³¹ A XVIII–XIX. század fordulóján általánosnak volt tekinthető az ecetesedés, amelynek oka a tisztátlan edényekben és a poshadt dongájú hordókban kereshető.³²

A szüret és az éghajlattörténet kapcsolata

A szőlőszüret időpontjának vizsgálata a klímaingadozás megfigyelésében nyújt segítséget. Egy-egy haszonnövény fenológiai jellemzői állandók, amelyek egyes időszakai az időjárás hatására időben rövidülhetnek, hosszabbodhatnak.

1883-ban először Alfred Angot dolgozta fel a francia szüretidőpontokat. Eredményes munkájának követői is akadtak, mígnem az 1960/70-es években Emmanuel Le Roy Ladurie végezte el a szüreti idősorok szintézisét. Ennek során elkülönítettek korán érő és későn érő periódusokat.³³ Kiindulópontot jelentett azon fenológiai megfigyelés, miszerint a kései szüretet hűvös, a korai szüretet meleg vegetációs időszak előzte meg.³⁴

A szüret, vagy más vegetációs fázis elemzése a növény fejlődésére ható időjárási elemek összhatását tükrözi.³⁵ Kovács Erik és Puskás János vázolta, hogy az általuk vizsgált szőlőfajták esetében a szüret időpontjai a gyakoribb meleg és száraz hőhullámok hatására korábbra tolódtak. Míg korai szüretet idéz elő a vízhiányos és meleg időjárás, révén a gyors cukorfelhalmozódásnak a szemekben, addig ugyanezt, vagyis a korai szüretet eredményezi a rendkívül csapadékos időjárás is, mivel a sok csapadék, a magas páratartalom éppúgy nagy károkat okoznak. A szüret előtti hatvan nap csapadékmennyisége jelentősen befolyásolja a szőlő minőségét és mennyiségét egyaránt.³⁶

A szüret kezdetét befolyásoló tényezők

A szüret idejét befolyásolhatta a szokásjog, valamint külső tényezők. Solton például a szokásjog volt a mérvadó a szüretkezdet kijelölésében, nem pedig a szőlő érettségi foka. A

²⁹ Bathó (2014) 21.

³⁰ Rácz (2008) 218.

³¹ Feyér (1981) 170.

³² Feyér (1981) 299.

³³ Rácz (1989) 129.

³⁴ Rácz (1990) 155.

³⁵ Berényi–Justyák (1956) 104.

³⁶ Kovács–Puskás (2014) 44–45.

kialakult szokás szerint Szent Mihály napjától³⁷ kezdhették el a szüretet.³⁸ Ez volt jellemző az Alföld több vidékén és Eger környékén is.³⁹ A Nagyalföld méretéből fakadóan akár Szent Lőrinc napjától⁴⁰ is kezdődhettek szürettek.⁴¹ Kubinyi András a középkori szürettek kapcsán szintén általánosnak tartotta a szüretkezdet hagyományokhoz kapcsolódását, amely a középkorban szeptemberről októberre tolódott át. Buda esetében azonban kitért arra, hogy az érés volt a meghatározó, nem pedig a hagyomány.⁴² A Jászságban már más helyzet állt fenn. A szüretet az eladottság időszakában (1702–1731) a földesúr engedélyével, később pedig a helyi tanács engedélyével kezdhették meg. A szőlő felszabadítását az előljáróság dobszó útján adta hírül a lakosság számára.⁴³ Égető Melinda megállapítása szerint országszerte elterjedt volt, hogy nem a szőlősgazda, hanem a közösség határozta meg az időpontot. Ennek egyik oka a dézsmaszedés, de még fontosabb volt a közösségi rend megtartása, amelynek részét képezte a szüret.⁴⁴

1793-ban a tervezett szüretidőpontot eltolták, mivel „a’ szőlő fele érésben vagy on [...] rothadáshoz közelegvén”.⁴⁵ 1827-ben rendkívül kedvező időjárás volt a szőlő számára. A szüreti időpontot igen koránra, szeptember 10-ére hirdették ki, de megjegyezték: „[...] a’ Szőlő már oly szép érésben vól, hogy Kis Asszony nap⁴⁶ előtt is meg lehetett volna a’ szüretet ejteni.”⁴⁷ A következő esztendőben az eső befolyásolta a szüret időpontját: „A’ Szőlőnek termése meglehetősen meg erni, és az essős idő miatt rothadásra indulni tapasztaltatván a’ szüretnek ideje folyó September hónap 15ik napjára határozatott.”⁴⁸ 1833-ban szintén az eső bírt befolyásoló hatással, „[...] mivel a’ sok essőzés miatt a’ különben jó termésű szőlő nagyon öszve rothadt”.⁴⁹ 1842. szeptember 25-én a kihirdetéskor még bizonytalan volt a szüretidő. „Az idő állhatatlansága miatt nem határozódhatván meg a’ szüret ideje, minden a’ teendő rendelkezést várja be, addig edényeit készítse el.”⁵⁰ Végül a városi tanács szeptember 29-ében állapodott meg.⁵¹ 1845-ben szintén az időjárás függvénye volt a szüret. „Szüret ha idő engedi hólnap szabadul [...]”.⁵²

Külső tényezők esetében nem csak az időjárásról lehet szó. Ilyen volt az 1795. évi szüret is, amely „minthogy az Egri Vásárnak napja a jövő Hétfőre vagy on rendelve, hogy azon vasara szándekozok úttokban ne akadályoztassanak, [...] az szőlő szüret az jövő csütörtökre⁵³ tétetik által”.⁵⁴

37 Szeptember 29.

38 Égető (1975) 460.

39 MNL V. 129.

40 Augusztus 10.

41 Égető (1993) 151.

42 Kubinyi (1964) 383.

43 Bathó (2014) 111., 119.

44 Égető (1993) 152.

45 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1793. 53.p. 195.nr.

46 Szeptember 8.

47 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1827. 314.p. 180.nr.

48 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1828. 98.p. 192.nr.

49 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1833. 499.p. 251.nr.

50 MNL JNSzML V. 617. Hirdetési könyv. 1842. szeptember 25.

51 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1842. 137.p. 228.nr.

52 MNL JNSzML V. 617. Hirdetési könyv. 1845. szeptember 28.

53 1795. október 1.

54 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1795. 20.p. 185.nr.

Éghajlati jellemzők a XIX. század első felében és derekán

Mivel a szőlő fenológiája szempontjából a vegetációs időszak április elejétől október végéig tart, ezért csak a vegetációs időszak hónapjairól lesz szó.

A XIX. század első felében a korábban jellemző áprilisi hidegek mérséklődtek, míg a század második felében újra hidegebbé váltak egészen a XX. század közepéig.⁵⁵ A májusok a XVIII. század második felétől szárazabbá váltak, és a XIX. század első évtizedében érte el e ciklus mélypontját (52mm). A 30-as években ismét csapadékos időszak következett (77mm). A tízéves ciklusok ingadozása egészen a XX. század közepéig megmaradt.⁵⁶

A júniusok átlaghőmérsékletei a XVIII–XIX. század fordulójától a század közepéig megegyeztek az 1901–1960 közötti referenciaértéknek vett átlaghőmérséklettel. A XIX. század közepétől a XX. század közepéig egy újabb átlaghőmérséklet-csökkenés mutatkozott. A júniusok csapadékosak voltak, ami a XIX–XX. század fordulóján változott és egy szárazabb periódus következett.⁵⁷

A júliusok a XVIII. század második felétől erőteljesen melegedtek, amely az 1780/90-es években érte el tetőpontját. A következő évszázad első felében a XX. századi átlaghoz mérséklődött, a XIX. század második felétől pedig erősebb lehűlés mutatkozott. A XIX. század első felének júliusai az 1901–1960 közötti időszakhoz képest szárazabbnak bizonyultak.⁵⁸

Az 1710-es és 70-es évek között viszonylag kiegyensúlyozottnak bizonyultak az augusztus hónapok, ám az 1780-as években érte el a hőmérsékleti maximumát (21,2C) és hasonló értéket produkált az 1820-as években is. Az augusztusok a XIX. század derekától mutattak lehűlést a XX. század első harmadáig. A csapadék terén az augusztusok a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében szárazabbá váltak. Kifejezetten száraz volt az 1820-as és 30-as évtized (30–31mm).⁵⁹ A szeptemberek a budapesti műszeres mérések idősora szerint a XVIII–XIX. század fordulójától a XX. század közepéig tartós és jelentős lehűlést mutattak, majd a hőmérséklet a XX. század második felétől ingadozva, de emelkedett. A szeptemberek szárazodási trendje az 1700-as évek második felétől kezdődött és a műszeres mérések szerint napjainkig tart.⁶⁰

Az október hónapokat a XIX. század első felében enyhébb időszak jellemezte, majd a század közepétől tartós lehűlést hozott egészen a XX. század közepéig. Az 1740-es és 50-es évek különösen csapadékosak voltak, de a tendencia a XIX. század első felére mérséklődött, majd a század közepétől egy konstans állapot állt be a XX. század derekáig.⁶¹

Rácz Lajos éghajlattörténész Christian Pfister hétfokú skáláját használva⁶² feldolgozta 1500-tól 1850-ig havi, évszakos és éves szinten a hőmérsékleti és csapadékindexeket. E táblázatból az 1823–1850 közötti időszak évszakos és éves indexei láthatók, amelyek segítséget nyújtanak a szüretidőpontok elemzéséhez. (A 0 az átlagos, +–1 száraz/csapadékos vagy hideg/enyhe. A +2 a szokatlanul száraz/csapadékos vagy szokatlanul hideg/enyhe. A +3 pedig rendkívül száraz/csapadékos vagy rendkívül hideg/meleg.)

⁵⁵ Rácz (2001) 117.

⁵⁶ Rácz (2001) 130.

⁵⁷ Rácz (2001) 139–141.

⁵⁸ Rácz (2001) 151.

⁵⁹ Rácz (2001) 164–166.

⁶⁰ Rácz (2001) 175–176.

⁶¹ Rácz (2011) 182–184.

⁶² Rácz (2001) 43.

év	hőmérséklet					csapadék				
	tél	ta- vasz	nyár	ősz	éves	tél	tavas	nyár	ősz	éves
1821	1	0	-2	1	0	-2	0	2	0	0
1822	2	0	2	1	2	0	-1	-2	-1	-2
1823	-2	0	0	0	-1	1	-1	0	-2	-1
1824	2	-2	2	0	1	0	0	-2	-2	-2
1825	2	0	-1	-1	0	0	-2	2	1	0
1826	-1	-2	0	0	-2	0	1	0	0	0
1827	1	0	1	0	1	0	-1	-2	-1	-2
1828	0	0	-1	-1	-1	0	0	1	0	0
1829	0	-2	0	-1	-1	0	1	0	1	1
1830	-3	0	3	0	0	1	0	-2	-1	-1
1831	0	0	-1	0	0	0	0	2	0	1
1832	2	-1	-2	0	-1	0	0	-1	-2	-2
1833	-1	0	-1	0	-1	0	0	0	2	0
1834	3	-2	3	1	2	0	-1	-3	-1	-2
1835	2	-1	0	0	0	0	0	0	0	0
1836	-1	-1	1	0	0	-1	0	-2	-1	-2
1837	0	-1	-1	0	-1	0	1	2	0	1
1838	0	-2	-1	1	-1	2	0	0	0	1
1839	1	-2	3	1	1	1	2	-3	0	0
1840	1	-2	-1	0	-1	1	0	1	2	1
1841	-1	0	2	2	2	0	-2	-2	0	-2
1842	0	-2	0	0	-1	2	0	-2	1	0
1843	3	-2	-1	0	0	0	0	1	0	0
1844	2	0	-1	0	0	0	0	1	0	0
1845	2	-2	0	0	0	0	2	2	0	2
1846	2	0	1	1	2	0	-2	-2	0	-2
1847	1	-1	0	0	0	0	0	1	2	1
1848	0	-1	1	0	0	0	0	0	0	0
1849	1	-1	0	0	0	0	0	0	0	0
1850	0	-2	2	0	0	0	0	x	1	0

*1. táblázat Hőmérsékleti- és csapadékindex 1823–1850 között
[Rácz (2001) 293–294, 302–303.]*

A szüretidőpontok elemzése

A XVIII. század második feléből mindössze 8⁶³ szüretidőpont ismert, a feljegyzések szórványosak. A 8 időpontból 4 az 1793 és 1799 közötti időszakra esik, majd 1823-ig ismételten szórványossá válik. A hiányos feljegyzések miatt elemzésre nem használhatók fel. Csupán az 1777. évi szüret kidobolása beszédesebb: „Az időnek jó forgása, és a' helyes rend tartás kívánja hogy a' Szőlő még tökéletes érését el nem érvén a' Szüret meg ne engedtesse; azért el rendeltetett, hogy Borainak Cofiscatiója⁶⁴ alatt senki October 6dik napja előtt a' Szüretet el kezdeni ne merészellye.”⁶⁵ A címben is jelzett 1823-tól 1860-ig terjedő időszakban viszont csak hat év⁶⁶ szüretidőpontja nem ismert.

Az Oportó esetében a termés beérése és ebből fakadóan a szüret ideje valamikor szeptember 17. és október 7. között várható. Az ideális időszakon belül október 2-át tartják az érés maximumának és ideális szüreti időpontnak.⁶⁷ A szőlőfajták érési skáláját Victor Pulliat 1879-ben alkotta meg,⁶⁸ amely alapján a szeptember 1. előtt érő fajták az igen korai, szeptember 1–15. közöttiek a koraiak, szeptember 16–30. között érők a közepes érésűek, az október 1–15 közöttiek a kései érésűek, az október 16. utániak pedig az igen kései érésűek.⁶⁹

A szüretidőpontok alapján (2. táblázat) látható, hogy október 2-án kezdődött a termés betakarítása 1826-ban, 1844-ben, 1851-ben és 1854-ben. A hőmérsékleti- és csapadékindexekkel csupán az első két évet lehet összehasonlítani (1. táblázat), de már e két esetben is szembeötlő, hogy csapadékmennyiség terén kiegyensúlyozott évekről van szó. 1826-ban a tavasz, 1844-ben a nyár volt csapadékosabb, de egyébként átlagos mennyiségű esett. 1826 tavasza szokatlanul hűvösnek bizonyult, azonban ebben az évszakban hullott több csapadék is. Feltehetően ez, valamint a nyári és őszi hónap átlagos hőmérséklete kompenzálta a kilengést. 1844 esetében a tél bizonyult szokatlanul enyhének, a nyár pedig hűvösnek. A nagyobb mennyiségű csapadék azonban nyáron hullott, így az őszi megfelelő időjárás elősegíthette a megfelelő érést.

Az 1844-es esztendő ideális szüreti idejét és a szőlőtermesztés szempontjából megfelelő időjárást tűnik alátámasztani a Borászati Füzetek 1869-es visszaemlékezése a Kadarka kapcsán, miszerint az „1844-iki kadarka-termés nem szorult rá az oportó vagy burgundi általi feljavításra, [...]”.⁷⁰

Az október 2. mint ideális szüretidőpont közel azonos a Pulliat-féle érési skála határával, ami lehetőséget nyújt arra, hogy a szüretnek csoportosíthatók legyenek. Ez alapján kiderül, hogy igen korai érés nem fordult elő, míg korai érés hat esetben. Meg kell jegyezni, hogy mindössze egy nap eltérés mutatkozik a korai érés felső határa és az Oportó érésének alsó határa között! Az Oportó érésének ideális időszakát tekintve a szüretidőpontok szerint inkább közepes érésűnek tekinthető. A Pulliat-skála alapján ez még jellemzőbbnek bizonyul, vagyis az esetek 62,5%-ában közepes érésűek voltak a szőlők. A kései és korai érést összevetve a kései érés bizonyult dominánsabbnak, mígnem egy esetben igen kései érésűnek bizonyult a szőlő.

63 1761, 1777, 1782, 1784, 1793, 1795, 1798 és 1799.

64 elkobzás

65 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1777. 119.p. 66.nr.

66 1824, 1825, 1829, 1836, 1848 és 1859.

67 Hajdu (2003) 81–82.

68 https://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Pulliat (megtekintve: 2020.09.18.)

69 Bényei–Lőrincz–Sz. Nagy (1999) 153.

70 Borászati füzetek I. füzet. (1869. január 19.)

Mit árulnak el az éghajlatról? A 2. táblázatban a vizsgált időszakból legkorábbi szüretidőpont (szeptember 9.) az első, míg a legkésőbbi (október 17.) a 39-es számot kapta, amely a két végpont között eltelt napokra utal. Tízéves ciklusokra bontva, valamint a segédszámokat felhasználva megfigyelhetők bizonyos tendenciák.

1821 és 1830 között négy évről nem maradt fenn szüretidőpont. E hat időpont segédszámainak átlaga 14,6 volt, vagyis szeptember 22–23. bizonyult az átlagos szüreti időpontnak. 1831 és 40 között csupán egy évről nincs adat. A kilenc év átlaga 21,1. Tehát a szüretes átlagos ideje jócskán kitolódott, egészen szeptember 29-ig. Mint arról szó esett, ez néprajzi és az Oportó ideális érési idejének szempontjából is optimálisnak tekinthető, azonban a korábbi átlaghoz viszonyítva jelentős elmozdulásról van szó. Mindez jobban kitűnik, ha a további évtizedekkel is összehasonlításra kerül. Így az 1841 és 1850 közötti időszak, ahogyan az 1851–1860 közötti időszak átlaga is szeptember 24-re esett. Előbbi 16,11-es értéket, utóbbi 16,4-es értéket mutatott.

A húszas évek értékét befolyásolja a négy hiányos év, de így is jól megállapítható a 2. táblázat segítségével, hogy a szőlők érési ideje vagy korai, vagy kései volt. Az évek kilengései jelentősebbnek bizonyultak, amit alátámaszt az 1. táblázatban az éves értékek mozgása is. Míg 1823-ban a hőmérséklet hűvös volt, addig a következő évben már meleg. 1825-ben átlagos, majd egy évvel később szokatlanul hideg. Hasonló ingadozások figyelhetők meg a csapadék megoszlásában is.

A húszas évek négy átlagos és egy csapadékos évéhez viszonyítva a harmincas években három átlagos és három csapadékos volt. Mindkét évtizedben három rendkívül száraz év volt, illetve a húszas években még egy szokatlanul száraz. Az 1830-as évtized jóval csapadékosabbnak bizonyult (1. táblázat), ami késleltette a szőlőszüret időpontját.

A korábbi két évtizedhez képest a XIX. század negyvenes éveit mind hőmérséklet, mind csapadék tekintetében kiegyensúlyozottabbak voltak. A hőmérséklet csupán 1842-ben ütötte meg a hűvös értéket, a többi esztendőben átlagos vagy átlagon felülinek bizonyult. A harmincas években ezzel szemben öt hűvös év is volt. A csapadékmennyiség hasonlóképpen alakult. 1846-ban volt szokatlanul száraz, a többi évben átlagos vagy csapadékosabb. A harmincas években viszont három évben is szokatlanul száraz évet zárhattak. Ezeknek a tendenciáknak tudható be az 1840-es évek szőlőszüret kezdőpontjainak korábbra tolódása, és érthető el a kortársak számára is nagyon korai szüretidőpontot az 1841-es év.

Az 1850-es évekre a szüretes nem hasonlíthatók össze hőmérsékleti- és csapadékindexekkel, azonban a szüretekből (2. táblázat) kevesebb kilengést mutat. A Pulliat-skála szerint egy korai szüret volt az évtizedben a harmincas évekhez hasonlóan, míg a negyvenes és húszas években kettő-kettő. Az Oportó ideális érési idejét tekintve tovább árnyalódik a kép. Az ötvenes években egy esetben zajlott korábban a szüret, míg a negyvenes és húszas években három-három, a harmincas években pedig két alkalommal. A kései szüretes száma közel azonos, azonban az ötvenes években nem volt az Oportó ideális érési idején túlnyúló anomália, míg a korábbi évtizedekben rendre előfordult (a húszas évekre nem bizonyítható a négy hiányzó év miatt).

Szüret-anomáliák

Az Oportó ideális szüretideje szeptember 17. és október 7. közé esik. Anomáliának tekinthető az ettől eltérő időpont. A vizsgált időszakban nyolc korábbi és kettő későbbi fordult elő.

[illegible]

- dupla vastag vonalak: a Pulliat-skála határain

- szimpla vastag vonalak: az Oportó érési határai

- kék cellák: a jászkiséri szüretidőpontok

3. táblázat Szüretidőpontok hároméves átlaga

Ezek a kilengések az adott év sajátosságait még inkább bemutatják. 1827-ben a szüretet szeptember 10-re határozták meg. Külön érdemes megjegyezni, hogy a tanácsülési jegyzőkönyvbe fel is jegyezték, hogy „a' Szőlő már olly szép érésben vólt, hogy Kis Asszony nap⁷¹ előtt is meg lehetett volna a' szüretet ejteni”.⁷² A Kisasszony napi szüret pedig már kilencnapos eltérést jelentett volna! Rácz az 1827-es évre vonatkozóan megjegyzi, hogy áprilistól októberig a száraz időjárás volt jellemző. Ugyanez a helyzet állt fenn az 1834-es, az 1841-es és az 1846-os évvel is. Szokatlanul melegek, szárazak, aszályosak voltak. (1. táblázat) Mind a három esetben tavasztól ősziig tartottak a száraz és meleg időszakok,⁷³ vagyis a szőlő vegetációs időszakát érintették. Ezt követően 1850-ből és 1852-ből van korai szüretéről értesítés, az évtized többi évében az optimális időszakban zajlottak a szüretetek.

A kései szüret kevésbé volt jellemző. Legnagyobb eltérés az 1832-es évben mutatkozott. Ekkor október 17-re esett, azaz tíz nappal az optimális szüretidőszakot követően. Az esztendő mind csapadék, mind pedig hőmérséklet terén negatív tendenciát mutatott (1. táblázat), ami a szüret jelentős kitolódásához vezetett.

A következő későbbi szüret 1843-ban mutatkozott, ekkor csupán két nappal lépte túl a szüret optimális határát. Az év tele rendkívül enyhe volt, míg a tavasz szokatlanul hűvös, a nyár pedig hűvös. (1. táblázat) Ez az időjárás a termés beérésének idejét hátráltatta és tolta ki az ideális időszakon túlra.

Mint az látható (2. táblázat) kilengések jelentős számban az 1820-as évek második felétől a 30-as évek első feléig nagyobb számban, a 40-es évek években pedig szórványosan fordultak elő. Az 50-es évek második felére a szüretidőpontok kilengése lecsökkent, az optimális időszakban zajlottak.

Az 1. táblázat segítségével megfigyelhető, hogy az anomáliák idején a csapadékmennyiség döntő többségben szokatlanul száraz volt. Eltérést mutatott az 1842-es és az 1850-es év, amikor is a csapadékmennyiség átlagos volt, ellenben a tavaszi hőmérséklet szokatlanul hideg,

71 1827. szeptember 8.

72 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1827. 314.p. 180.nr.

73 Rácz (2001) 254.

ami a vegetáció szempontjából negatív hatásúnak tekinthető. A hároméves szüretidőpontri átlagok (3. táblázat) alapján szintén jól kirajzolódik az ingadozás. Éghajlattörténeti szempontból vett későn érő periódus⁷⁴ Jászkisér esetében az 1835/1837-es időszak. A húszas évek közepétől fokozatosan kitolódott a szüretidőpont, mígnem az 1838-tól következő évtizedben a hároméves átlagok konstans állapotot mutatnak.

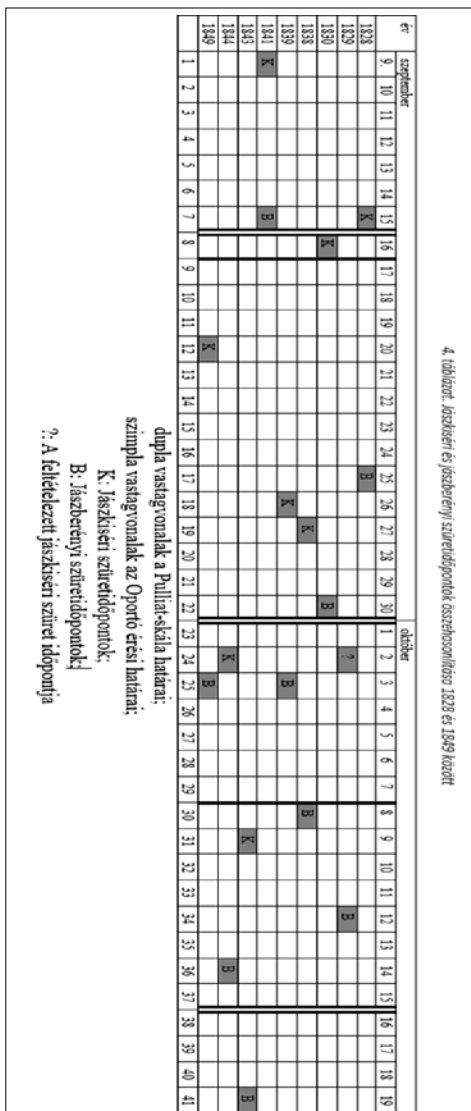
A szüretetek kezdete a 40-es 50-es évek fordulóján korábbra tolódott, majd az 1853/55-ös időszak kiugrását követően újra visszaállt.

Összegzés

E rövid előtanulmány Jászkisér kiragadott példáján keresztül igyekszik bemutatni a nagy éghajlati rendszerek változását mintegy jelezve, mennyire jelentős hatással van az emberi életre, jelen esetben egy közösség gazdasági életére.

A jászkiséri szüretidőpontok elemzése semmiképpen nem nevezhető reprezentatívnak. Az időjárás sokszor kegyes, máskor kegyetlen. Gyakran véletlenszerűen csap le. A település egyik felén esik, a másik végén nem. Segít vagy éppen rombol az adott széljárás? A megfelelő időszakban érkezik több csapadék vagy éppen kínzó aszály áll be? Tehát e felmérés csak a jászkiséri időjárást mutatja be, nem vetíthető ki egyértelműen az egész Jászságra. Mindenképpen célszerű lenne a szüretetek felmérése a többi jászsági település esetében is, hogy azok összehasonlítása és elemzése komolyabb adatbázist nyújtson éghajlattörténeti vizsgálódásokhoz, amelyhez természetesen elengedhetetlen egy részletesebb, jelentősebb idősorokat lefedő, időjárási jelenségekre vonatkozó feltérképezés.

Az összehasonlítások létjogosultságát bizonyítandó álljon itt egy izgalmasnak ígérkező felvetés. (4. táblázat) Az 1829. év jászkiséri szüretidőpontja sem a tanácsülési jegyzőkönyvből, sem pedig a település hirdetőkönyvéből nem derült ki.

⁷⁴ Rácz (1989) 130.

Azonban az 1828 és 1849 közötti időszakra vonatkozó jászberényi hirdetőkönyvek⁷⁵ által rögzített szüretidőpontokkal összevetve némi rendszer rajzolódik ki. A 22 éves időszakból kilenc jászberényi szüretidőpont került elő, amelyből nyolc évre vonatkozóan megvannak a jászkiséri időpontok is. Azokban az esetekben, ahol mindkét település időpontja fennmaradt, a jászberényi szüret minden esetben a jászkisérit követően zajlott. A legkisebb különbség 1841-ben volt: hat nap eltérés. A legnagyobb, 14 napos eltérés pedig 1830-ban mutatkozott. A szüretetek közötti átlageltérés 10,3 nap volt. Ez alapján az 1829-es jászkiséri szüret megközelítőleg az ideális időpontban, október 2-án történhetett. Ha néhány nap eltérés is mutatkozna, akkor is megállapítható az adott év időjárására vonatkozóan tendencia. Rác Lajos az 1829-es évre megállapította (1. táblázat), hogy a tél és a nyár átlagos hőmérsékletű volt, a tavasz szokatlanul hűvös, míg az ősz hűvös. Csapadékindex alapján minden évszak átlagos vagy csapadékos volt. Ezeket összevetve reálisnak mutatkozik az október eleji szüretidőpont. Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy nyolc időpont összehasonlítása nem lehet mérvadó, csupán hipotézisként szolgálhat. Azonban további izgalmas lehetőségekkel kecsegteti az érdeklődő kutatókat.

Források

Borászati füzetek. I. füzet. (1869. január)

MNL JNSzML: Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

V. 617. (Jászakisér) Tanácsulési jegyzőkönyv 1745–1772; 1772–1784; 1787–1792; 1793–1795; 1795–1798; 1795–1796; 1798–1801; 1802–1809; 1809–1812; 1812–1815; 1815–1818; 1819–1822; 1823–1825; 1825–1827; 1828–1830.

V. 617. (Jászakisér) Hirdetési könyv 1815–1817; 1832–1835; 1835–1842; 1842–1849; 1849–1852; 1852–1856; 1856–1860.

V. 1. (Jászberény) Hirdetések jegyzőkönyve 1779–1816; 1820–835; 1835–1849.

XV. 1.a. – T. 54. Helyzeti terve a csatornázandó J:Kis-Éri határnak. 1857.

Online irodalom

https://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Pulliat (megtekintve: 2020.09.18.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Delavári> (megtekintve: 2020.09.24.)

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_\(szőlőfajta\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_(szőlőfajta)) (megtekintve: 2020.09.24.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Saszla> (megtekintve: 2020.09.24.)

Felhasznált irodalom

Bathó (1996): Bathó Edit: Adatok a Jászság XVI–XIX. századi szőlőtermesztéséhez. In: Jászsági Évkönyv 1996. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 1996. 116–132.

Bathó (2014): Bathó Edit: A szőlő termesztése a Jászságban. Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény, 2014.

Bathó (2018): Bathó Edit: „Dzsánfeda, Csincsa, Gohér” – A jászberényi szőlőtermesztés múltjának török vonatkozásai. In: Jászkunsági gyökerek. Jászkunság kutatása 2017 – konferencia-kötet. (szerk. Örsi Julianna). Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület – Túrkevei Kulturális Egyesület, Szolnok–Túrkeve, 2018. 60–75.

⁷⁵ MNL JNSzML V. 1. Hirdetések jegyzőkönyve 1813. október 10., 1828. szeptember 21., 1829. október 4., 1830. szeptember 29., 1836. szeptember 27., 1838. szeptember 30., 1839. szeptember 29., 1841. szeptember 12., 1843. október 8., 1844. október 6., 1849. szeptember 23.

- Behringer (2010): Behringer, Wolfgang: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Corvina, Budapest, 2010.
- Bényei–Lőrincz–Sz. Nagy (1999): Bényei Ferenc–Lőrincz András–Sz. Nagy László: Szőlőtermesztés. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1999.
- Berényi–Justyák (1956): Berényi Dénes–Justyák János: Fenológiai felvételezés hegyvidéki szőlőállományban. In: Időjárás LX. évf. (1956) 1. sz. 104–111.
- Égető (1975): Égető Melinda: XVIII–XIX. századi paraszti szőlőművelésünk néhány jellemző vonása. A solti példa. In: Agrártörténeti Szemle 1975. 3–4. 450–462.
- Égető (1993): Égető Melinda: Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés a középkortól a múlt század közepéig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Feyér (1981): Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Fodor (1942): Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
- Frisnyák (1999): Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Kiss (1991): Kiss Jenő: Magyar szőlőnevek eredetéről. In: Magyar Nyelv LXXXVII. évf. (1991) 2. sz. 162–175.
- Kovács–Puskás (2014): Kovács Erik–Puskás János: A szőlő fenológiájának tanulmányozása a zalai dombvidéken. In: Kertgazdaság XLVI. évf. (2014) 1. sz. 38–47.
- Kubinyi (1964): Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. (Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből) In: Agrártörténeti Szemle 1964. 3–4. 371–404.
- MNL V: Magyar Néprajzi Lexikon V. kötet. Szé–Zs. (szerk. Ortutay Gyula) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Pounds (2003): Pounds, Norman J. G.: Európa történeti földrajza. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Rácz (1989): Rácz Lajos: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. In: Agrártörténeti Szemle 1989. 1–4. 118–147.
- Rácz (1990): Rácz Lajos: Az éghajlattörténeti forrásgyűjteményekről. In: Agrártörténeti Szemle 1990. 1–4. 150–157.
- Rácz (2001): Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. JGYF Kiadó, Szeged, 2001.
- Rácz (2008): Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2008.
- Szabó (1982): Szabó László: Jászság. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

Csörgő Terézia

A TERMÉSZET EGY ÉS HATÁRTALAN – INTEGRÁLT TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KÍSÉRLETI OKTATÁS 1976–1984

Az 1976/77-es tanévben 12 másik gimnáziummal párhuzamosan több évre kiterjedő oktatási kísérlet indult a jászberényi Lehel Vezér Gimnáziumban. Ez a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kísérleti integrált természettudományos oktatása volt.

A terv

A természettudományok tanításának megújulása, megújítása már egy 1972-ben tartott konferencián téma volt. A Fizikai Szemle XXVI. évfolyamának 1976. évi 7–8. számában jelent meg a *Javaslat a Természettudomány tanítására* című írás, melyet a Magyar Tudományos Akadémia tett közzé. A javaslat az általános iskola első osztályától egészen a természettudományos érettségig tartó tanítási folyamatot írja le. A terv kidolgozását az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága Természettudományi Albizottsága végezte, az Albizottság elnöke Marx György akadémikus volt.

A tervezetben az általános iskolára és a középiskolára vonatkoztatva többek között a következők olvashatók: „*A természettudományos műveltség éppoly fontos a gyakorlat, a világnézet, a közérzet szempontjából, és éppen úgy egységet alkot, mint az anyanyelvi, a matematikai vagy történelmi műveltség. A természettudomány a természeti jelenségek és technikai folyamatok széles körében a lényeges összefüggések kiemelésével lehetővé teszi a tájékozódást, sőt előrelátást. Ezen alapul a természettudomány iránt megmutatkozó társadalmi igény. (...) A természettudományi nevelés egységes céljai indokoltá teszik, hogy (...) egységes tervet dolgozzunk ki a természettudomány egybehangolt tanítására. (...) A gimnáziumban az egyes klasszikus természettudományok történelmileg kialakult ismeretanyagának közlése helyett egységes természettudományos világnép bemutatását tűzzük ki feladatul. Az egyes tárgyak maximális összehangolása csökkenti azt a tanulókra nehezedő terhet, amelyet az összefüggéstelen, inkohereus ismeretek elsajátítása jelent. (...) A természettudományos tantárgyak iskolai tanterve történetileg egymástól függetlenül alakult ki abban az időszakban, amikor az egyes tudományok kapcsolódását még nem ismerték. A tantárgyak neve, az egyes években tanított blokkok témája alig változott a múlt század (19. század) vége óta. Ez a múlt századból örökölt elszigetelődés ma már anakronisztikus. Nemcsak többletterhet jelent a tanuló számára, hanem ellentmondásokat is teremt a tananyagban belül, így feltétlenül túlterheléshez vezet.*”

A természettudományos műveltséget négy alapvető részre lehet osztani: Az anyag mozgástörvényei, az anyag struktúrája, az anyag története, evolúciója és az élő anyag speciális jellemzői. Azaz a természettudományok egyes ágait (csillagászat, fizika, kémia, földtudomány, biológia) nem lehet mereven elhatárolni egymástól, össze kell hogy kapcsolódjanak, egymásra épüljenek.

Vagyis fel kell oldani a természettudományos tantárgyak évtizedek (évszázadok?) óta meglévő merev elkülönítését, a tananyag feldolgozásának éles elkülönülését. Tehát a tanár, de elsősorban a diák *ne gondolkodjon* fizika órán csak fizikus ésszel, kémián csak kémikus és biológián csak biológus ésszel. A XX. század utolsó évtizedeinek „*legszebb kutatási eredményei éppen a határterületeken születtek, miközben felszámolódtak az egyes rész tudományokat elszigetelő fehér foltok*”.

A RENDEZVÉNY VÉDNÖKEI:

DR. GOSZTONYI JÁNOS, az OM elnöktitkára,

DR. PÁL LÉNÁRD akadémikus, az OMFB elnöke,

ANDRIKO MIKLÓS, az MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának első titkára,

BARTA LÁSZLÓ, a Szolnok Megyei Tanács elnöke,

DR. NAGY SÁNDOR, a KISZ KB titkára,

GORIANC JONÁC országgyűlési képviselő, Állami Díjas vezérezredes,

DR. MARX GYÖRGY akadémikus, egyetemi tanár,

SZIVÓS ANTAL, az MSZMP Jászberényi Bizottságának első titkára,

TARI KÁLMÁN, a Szolnok Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályának vezetője,

KÁRPÁTI JÓZSEF Jászberény város tanácselnöke

A Szolnok Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya,
Szolnok Megyei Pedagógus Továbbképző Intézete,
Eötvös Loránd Fizikai Társulat Szolnok megyei Csoportja,
Szervezési- és Vezetéstudományi Társaság Jászberényi Csoportja,
MTA-OM Természettudományi Oktatási Munkabizottsága
és a Jászberényi Lehel Vezér Gimnázium
együttműködésben rendezik

1978. augusztus 17 – 25. között

Jászberényben
a Lehel Vezér Gimnáziumban az

ANYAGFEJLŐDÉS '78
természettudományi oktatási konferenciát,
címjének témája:

Az élet keletkezése

A megnyitó időpontja:
1978. augusztus 17. dé. 11 óra
helye: a Jászberényi Városi Tanács Oktatóterme

Megnyitó: mond: PÁL LÉNÁRD akadémikus

Aanyagfejlődés Konferencia meghívó

A kísérleti oktatás során és befejezése után arra törekedtek, törekedtünk, hogy kerüljenek kidolgozásra a legjobb módszerek a különböző természettudományos tantárgyak anyagának összhangba hozására úgy, hogy a diákokban 18 éves korukban, az általános iskola és a gimnázium elvégzése után kialakuljon a természettudományos világlkép.

Az oktatási kísérletben országosan 13 középiskola vett részt, volt olyan intézmény, ahol több osztályban is folyt a kísérleti oktatás. Az országos kísérlet irányítója is Marx György akadémikus volt, vezetésével már 1973-tól elindult a kísérleti oktatás. A programban részt vettek egyetemi tanárok is, többek között Károlyházi Frigyes, Kajtár Márton, Vida Gábor, Sükösd Csaba, Csányi Vilmos, Gánti Tibor, Kőrös Endre, illetve Róka András, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Papp Katalin, a Szegedi József Attila Tudományegyetem, Dede Miklós, Isza Sándor, a Debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem oktatója, s több középiskolai tanár, akik a kísérletben használt tankönyvek írói voltak, így Tóth Eszter, az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Oktatási Szakcsoportjának titkára, Holics László és Varga Ernő, a budapesti Apáczai Csere János Gimnázium pedagógusai.

Jászberényi adatok

A Lehel Vezér Gimnázium az 1976/77-es tanévben kapcsolódott be a kísérletbe. A gimnázium akkori igazgatója, Izsó Gyuláné értesült erről a lehetőségről, s szervezése, szorgalmazása eredményeként vettünk részt egy osztállyal az akadémiai kísérleti oktatásban. A gyöngyösi Berze Nagy

János Gimnázium követője volt az iskola, ők már egy évvel korábban indították a kísérletet, velük tartottuk a közvetlen kapcsolatot, a tapasztalatcseréket.

Az első lépésben a nagykanizsai Anyagfejlődés '76 konferencián vett részt Csörgő Terézia és Nagyné Porpáczy Erzsébet, ahol megismerték a teljes tervet és megkapták a jegyzeteket, segédanyagokat.

A programban az iskola akkor legfiatalabb, 8-9 év tanítási gyakorlattal rendelkező, természettudományi tárgyakat tanító tanárai vettek részt.

A program vezetője Csörgő Terézia (biológia–kémia szakos) igazgatóhelyettes volt, aki Nagyné Porpáczy Erzsébettel (matematika–fizika szakos) indította a kísérleti oktatást. Később csatlakoztak hozzá Nagy András (matematika–fizika szakos), Turi István (biológia–földrajz szakos) és rövid ideig Boros Dezső (matematika–fizika szakos) tanárok.

A „C” jelű általános tantervű osztályokban került sor a komplex természettudományos oktatásra. Az első osztály 1976 szeptemberében indult el a különleges, érdekes úton, *s az éppen negyven éve érettségizett diákok az utánuk következő, a kísérletben résztvevő iskolatársaikkal együtt a pedagógiai tudománytörténet kishősei lettek.* Az utolsó kísérleti osztály 1980-ban kezdte meg a tanulmányait és 1984-ben zárták le életük középiskolás korszakát. S ezzel együtt a kísérleti oktatás is – melyben körülbelül 150 diák vett részt – befejeződött.

Az osztályba kerüléshez nem kellett felvételi vizsgát tenni, nem volt válogatás, de a tanulók többnyire természettudományos érdeklődésűek voltak. Bár, hogy mit is jelent az integrált természettudományos oktatás, csak lassan jutott el a tudatokig. A következő évek beiskolázásakor kiderült, hogy az oktatás újszerűsége is vonzóerővé vált. A tanulmányokra való emlékezés során sokan azt mondták, hogy a négy integrálos év az élet ajándéka volt, *„teljesen új dimenziókat kapott az akkor még kutató lelkünk.”* – írta az egyik volt diák.

A közös munkánkról röviden

A négy év alatt a tanulók a részekről az egészig, az atomoktól az anyagig követték nyomon a fejlődést és sajátították el a természettudományos ismereteket. A négy év tananyagának felépítését mutatom be röviden az alábbiakban.

Az I. (9.) osztályban *az Anyagszerkezet* című tantárgy volt heti 4 órában, melynek célja az anyagszerkezet és kémia megalapozása az atomok létéből és azok belső mozgástörvényeiből kiindulva, a fizika és a kémia tantárgy oktatása közötti ellentmondás megszüntetése. A tantárgy módszertani célkitűzése a modellalkotásnak mint készségnek az elsajátítása. Az anyag mechanisztikus (korpuszkuláris) *atommodellje* (golyómodell) és *hullámmmodellje*, mint hasznos munkamodellek szerepelnek. *„A tudományos modellezés alapja az, hogy a tanulmányozott ismeretlen jelenséget a már ismerthez hasonlítjuk. A modell nagyon leegyszerűsítheti a dolgok, jelenségek tanulmányozását, mert csak a lényeges vonásokat tartja meg az eredetiből. Így a modell általában egyszerűbb a valóságnál, de éppen ezért könnyebben felfogható, áttekinthető, tanulmányozható.”* (Anyagszerkezet – A golyómodell)

Az Anyagszerkezet tantárgyi órákon a következő fejezetek részletezésére került sor: A modellalkotás motiválása; A három halmazállapot korpuszkuláris modellje; A hőtan statisztikus tárgyalása; Kémiai folyamatok; Az elektromosság és a fény atomizmusa; Hullámmozgás leírása; A fény hullámmmodellje; Az elektron hullámmmodellje; Kémiai kötés.

Az Anyagszerkezet – A golyómodell, az Anyagszerkezet – A hullámmodell című tankönyvek mellett Olvasókönyv az atomról, illetve Anyagszerkezet gyakorlatok című segédanyagok is rendelkezésünkre álltak az eredményes munkavégzéshez.

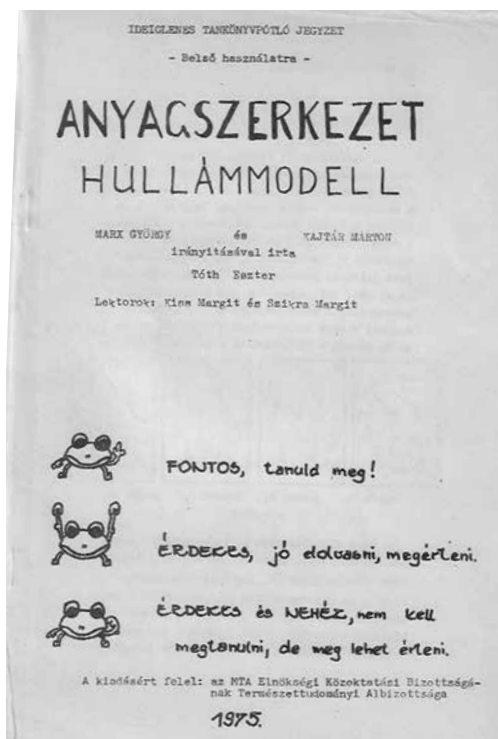
A következő három év tananyagának felépítésében is dominált az ismeretek egymásra épülése, az egyre magasabb szintre kerülés, melynek csúcán az emberi élet található. Bár a következőkben a tantárgyak és óraszámok szerepelnek, ez nem a korábbi tantárgyfelosztást jelenti: II. (10.) osztályban: *Szerves kémia* – 3 óra/hét, *Mechanika* – 3 óra/hét, *Földtudomány* – egy félév 2 óra/hét. III. (11.) osztályban: *Szervetlen és fizikai kémia* – 2 óra/hét, *Elektromágnesesség* – 3 óra/hét, *Biológia* – *egyed alatti szint* – 4 óra/hét. IV. (12.) osztályban: *Atomos szerkezet/Atomfizika* – 3 óra/hét, *Biológia* – *egyed feletti szint* – 3 óra/hét.

A kísérleti osztályok tanulói kísérleti tankönyvekből tanultak. Ezek többnyire ideiglenes tankönyvpótló jegyzetek voltak, de volt oroszról fordított fizikakönyvük is. A tankönyvek terjedelmessége kezdetben zavarta a tanulókat a munkában. A szerves kémia tankönyvük például nyolc kötetben sok száz oldalon hozta az ismereteket, amiből a kémiatanárnak kellett a diákok számára használható anyagot készíteni úgy, hogy a kísérlet céljainak is megfeleljen. A tananyag mennyisége miatt feszített tempóban kellett dolgoznunk. A tanéveket nem zártuk le mereven (természetesen az utolsó tanév kivétel), az év vége nem jelentette azt, hogy az előzőekben tanultak többet nem kerültek elő, az új tanévben ott folytattuk a munkát, ahol abbahagytuk. Megtapasztalták a tanulók, hogy minden korábbi ismeretre építhetünk, minden, amit megtanultak az egyik vagy másik tantárgyban, többször és több helyen alkalmazható.

Az osztályokban tanórákon gyakran differenciált foglalkozásokat tartottunk, így minden tanuló sikerélményhez juthatott. A diákjaink az új anyag tárgyalásába is egyre jobban bekapcsolódtak. A gondolkodtató kérdésekre bátran válaszoltak, hiszen tudták, hogy rossz válaszaik, tévedéseik miatt nem marasztaljuk el őket. A szerepléseiket, hozzászólásaikat értékeltük, s a jót jutalmaztuk. Ők is gyakran tettek fel kérdéseket, hozzászóltak, vitatkoztak a tananyag tárgyalásakor. Azt tapasztaltuk, az idő haladásával egyre inkább építkezőn gondolkodtak, tovább gondolták a probléma megoldásának lehetőségeit, észérvekkel indokolva hozták meg döntéseiket. A beszédkészségük, természettudományos szókincsük egyre jobban fejlődött. Írásbeli és szóbeli kifejező készségük más tantárgyakban is jól kamatozott.

Anyagszerkezet golyómodell belső kezdő oldal

*Anyagszerkezet hullámmodellel
belső kezdő oldal*

Az ismereteik rögzülését, mélyülését segítették délutáni korrepetálással, sok gyakorlással matematikából, fizikából, biológiából, kémiából. „(...) az osztály minden tagja lelkiismeretesen készült az órákra. Ez igen nehéz feladat volt, mert a tankönyvpótló jegyzet, amelyből felkészülhettünk, 7-8 oldalon tárgyal egy-egy órai anyagot. (...) Két tanárunknak köszönhetjük, hogy mégis sikerült ilyen jól befejezni ezt a félévet, hiszen fáradságot nem kímélve délutáni korrepetálás keretében segítettek nekünk.” – Lehel Harsona, iskolai újság 1977-ben, részlet Kecskés Mária I. C osztályos tanuló írásából.

A felvételre készülőket bevontuk az órai kísérletek előkészítésébe, szakkörökben dolgoztak, versenyeken vettek részt. A szakkörökön az önálló munkavégzés, a normál gimnáziumi anyag alkalmazásszintű elsajátítása volt a cél. Az utolsó két évben természetesen hetente, lehetőség szerint több órát szántunk a felvételre való készülésre, hiszen nem szeretnénk volna, hogy a kísérleti jelleg miatt kimaradjanak a felvettek köréből. Nincs számszerű adatom a felvételi eredményekről, de az osztályok névsorát végig nézve azt állapítottam meg, hogy az integrálos tanítványok nagy

számban természettudományos, műszaki, közgazdasági pályát választottak. A kísérleti oktatás vezetője, irányítója, Marx György évente 3-4 alkalommal jött Jászberénybe. Tapasztalatainkról kérdezett bennünket, segített, tanácsokat adott, az tananyaghoz kapcsolódó témákból előadást tartott. A tanulókkal beszélgetett, kérte a véleményüket, vitázott velük.

Itt jegyzem meg, hogy az integrálos diákok a nagy szorgalmat igénylő, nem egyszerű tanórai munka és a tantárgyi szakkörök mellett az iskolai élet aktív résztvevői voltak. Az iskolai és városi énekkarok, az országjáró diákok köre, sakkszakkör, irodalmi színpad tagjaiként tevékenykedtek, zenét tanultak, futballoztak, atletizáltak. Nem voltak, nem maradtak szakbarbárok.

„Természet Egysége” verseny

Ez az új oktatási forma azonban az új módszerek új szemléletű tanulmányi verseny létrehozását is jelentette. Az oktatási kísérletben résztvevő tanulóknak évenkénti versenye a „Természet Egysége” tábor volt, melyet mindig a gyöngyösi gimnázium és Gyöngyös város Művelődési Központja rendezett meg. A különböző évfolyamok külön versenyeztek, egy osztályból 3 fő vehetett részt a táborban.

A táborba pályamunkákat, posztereket vittek az iskolák diákjai. A mieink egyik táblázatának fényképein egy kecskebéka boncolása volt követhető. (Akkor még lehetett biológia gyakorlaton békát boncolni.)

A verseny írásbeli és szóbeli, illetve kísérleti részből állt. A szóbelibe 4-4 fő kerülhetett, akik érdeklődő közönség jelenlétében akadémikusokból, egyetemi tanárokból álló zsűri előtt adtak számot a tudásukról. A versenyek díjai akadémiai kutatóintézetekben tett egyhetes látogatások voltak. Így például az Atommag Kutató Intézet (Debrecen), a pizskéstetői Csillagvizsgáló, a Biokémiai Intézet (Budapest), az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet Observatóriuma (Tihany), a Központi Kémiai Kutató Intézet, a Központi Fizikai Kutató Intézet, a SOTE Anatómiai Intézet, a SOTE Belgyógyászati Klinika, a Szegedi Biológiai Központ, a Számítástechnikai és Automatizálási Intézet és még több intézet fogadta a díjazott diákokat.

A „Természet Egysége” tábor fő programja a verseny volt, de a tábor résztvevői nagy érdeklődéssel kísért előadásokat hallgattak akadémikusoktól, egyetemi tanároktól, a tudományos világ kedvelt előadóitól. Például Marx György (ELTE Atomfizikai Tanszék): *Mit csinál az elektron?*, Kajtár Márton (ELTE Szerves Kémiai Tanszék): *Miért piros a paprika?*, Hámori József (SOTE Anatómiai Tanszék): *Memória – tanulás elemi szinten* című előadások hangzottak el. Emellett érdekes kísérleteket, tudományos filmeket láthattak, tanulmányi kiránduláson vettek részt a diákok.

A nyári táborokban az integrálos, leheles diákok közül többen részt vettek. Néhány emlékező idézetet, gondolatot osztok meg, melyek egyben a kísérleti oktatás eredményességére is rámutatnak. „*A Természet Egysége gyöngyösi tábor versenyén, amelyen az integrált természettudományos osztályok tanulói vettek részt, 7 tanulónk versenyzett. A népes mezőnyben az első 15 hely valamelyikén végeztek. Zsolyomi Katalin III. C osztályos tanuló évfolyamának versenyében az 5. helyet szerezte meg, jutalmul egy hetet tölthetett a pizskéstetői Csillagvizsgálóban, ahol igen sok új ismeretre tett szert. Zsolyomi Katalin igazgatói dicséretben részesül. Nyári Zoltán, Jáger Ilona, Kiss József II. C osztályos, Kecskés Mária, Újvári Rita, Telek Zsolt III. C osztályos tanulók pedig osztályfőnöki dicséretben részesülnek.*” (Lehel Harsona 1978/79, Izsó Gyuláné évnvnyitó beszéde.) Zsolyomi Katalin a Lehel Harsonában rövid írásban számolt be a versenyről, melynek záró mondata jól jellemzi a verseny hangulatát: „*Ez az izgalmakkal teli pár nap most már csak szép emlék, fűszerezve tudományos előadásokkal.*”

Az 1980-ban érettségizett Telek Zsolt így emlékezett: „*És ennek a képzésnek volt még egy szép korszaka: A gyöngyösi Természet Egysége versenyek, ahol olyan hírneves emberekkel, tudósokkal tudtunk megismerkedni és beszélgetni, ami akkoriban nem hiszem, hogy sok középiskolásnak adatott meg. Hogy én Marx professzor úrral vagy Kajtár Márton tanár úrral éjjel egy óráig vitatkozzak egész komoly kérdéseken, 15 évesen...! Ez számomra máig meghatározó.*”

Jáger Ilona 1981-ben érettségizett, s a következőket írta: „*Voltam táborban háromszor is. Molnár Mártival az Anatómiai Intézetben, ahol még Szentágothai professzor úrral is találkozhattunk, voltam a Központi Kémiai Kutató Intézetben és a Központi Fizikai Kutató Intézetben is. Meghatározó élmény volt mindegyik! Mai napig jó érzéssel tölt el, hogy ismerhetem Marx György, Csányi Vilmos, Hámori József professzorokat. Ugyan az építész-mérnöki pályát választottam, de rengeteget segített az integrált oktatás a rendszerszintű gondolkodásban, az összefüggések felismerésében. Legjobban az anyagszerkezet órán végzett modellezéseket szerettem, s mivel vizuális típus vagyok, ez segített leginkább a körülöttünk lévő világot megérteni.*”

A tanárok a tanórán kívül

Minden félévet jelentéssel zártunk. A jelentésekben a tanórai munkáról, a diákok tudásáról, annak felméréséről, a felmérések kérdéseiről, a tankönyvek használhatóságáról, a tananyag feldolgozásának módszereiről, a megvalósított kísérletekről, a versenyeken elért eredményekről, az évenkénti változtatásokról, a különböző tantárgyak tananyagainak egymással való kapcsolatának, egymásra építhetőségének megvalósítási módszereiről számoltunk be, tettünk javaslatot. Így a kísérleti oktatás teljes ideje alatt nyomon követhettük, mennyire sikerül a kitűzött célt elérni.

A kísérleti oktatásban részt vevő tanárok szinte havonta vettek részt Budapesten (Kosuth Klubban) továbbképzéseken, szaktárgyi tanácskozásokon. „Az oktatási kísérlet nagyon hasznos oldalának tartottam és tartom, hogy az abban részt vevő tanárokat a szervezők, irányítók jól összefogták. Rendszeres szakmai konzultációkat tartottak részünkre. A budapesti találkozók sok újdonságot hallottunk, tanultunk, s számítottak az aktív, öntevékeny munkánkra is.” – emlékezett vissza több mint 40 év után a kísérleti oktatásban résztvevő Nagy András, a gimnázium későbbi igazgatója.

A nyári szünetekben Anyagfejlődés Konferenciákra került sor: Kőszeg (1972), Tata (1973), Gyula (1974), Sárospatak (1975), Nagykanizsa (1976), (itt gyűjtöttük az információt a kezdésre), Győr (1977), Jászberény (1978), Zsámbék (1979), Gyöngyös (több alkalommal). Ezeken a konferenciákon évente tartalmilag más-más téma körül járása történt módszertanilag. „Jeles professzorok tartottak lebilincselő előadásokat, a vezetőink újszerű műhely-foglalkozásokat tartottak-vezettek, és sok színes, érdekes program tette emlékezetessé és tartalmasan élményszerűvé a pár napos rendezvényt.” (Nagy András)

Jászberényben 1978. augusztus 17. és 25. között zajlott az egyhetes *Anyagfejlődés konferencia*, ennek témája *Az élet keletkezése* volt. Ez a VII. konferencia a biológiai evolúció, a biokémia evolúció problémájával, a legújabb eredményekkel foglalkozott. Ugyanakkor a résztvevők keresték az iskolai oktatásba való átvitel lehetőségét, a módszertani megoldásokat.

A konferenciára az ország minden szegletéből jöttek tanárok, több mint 80 fő. Minden figyelmet lekötő, érdekfeszítő előadásokat hallgattunk a tudósoktól, s nemcsak a tanárok, hanem diákok is. A rendezvényen elhangzott előadások előadói és címei bizonyítják a téma sokirányú megközelítését:

- * Pál Lénárd akadémikus: *Evolúció és a statisztikus fizika*
- * Vida Gábor egyetemi tanár: 1. *Az élet korai története*;
2. *Véletlen és szükségszerű események az evolúció folyamatában*
- * Marx György akadémikus: *A genetikai kód konzervativizmusa*
- * Károlyházi Frigyes egyetemi tanár: *Entrópia és élet*
- * Csányi Vilmos egyetemi tanár: *Az evolúció általános törvényei*
- * Gánti Tibor tudományos főmunkatárs: 1. *Az élet időbeli és térbeli szerveződése*;
2. *A Vikingek exobiológiai tapasztalatai*
- * Kőrös Endre egyetemi tanár: *A létfontosságú elemek kémiai evolúciója*
- * Garzó Tamás egyetemi tanár: *Kémiai evolúció, az élet biokémiai megközelítése*

A Lehel Harsona című iskolai újság az 1978/79-es tanév első számában olvasható Izsó Gyuláné igazgatónő évnyitó beszéde, amelyben említést tesz a konferenciára is: *„Augusztus 17–24 között Jászberényben megrendezett Anyagfejlődés '78 természettudományos konferencia előadásait is sok tanulónk hallgatta meg. Külön köszönetet mondok a nyitóünnepség szavalójának, az énekkarnak, a házigazda szerepét betöltő öntudatos diákoknak, akik érezték, hogy az ő közreműködésük nélkül nem lehetett volna sikeres a rendezvényt sorozat.”*

Mindennap módszertani megbeszélésekre is sor került, ahol igen hasznos ismereteket, segítséget kaptunk az elkövetkező évek munkájához. Természetesen igyekeztünk egy kicsit a Jászságot is bemutatni. Pihenésként Jászapátin a kékfestő műhelyt, Jászszentandrásan az Aba-Novák freskókat tekintették meg a konferencia résztvevői. S volt egy filmvetítés, ahol a Majmok bolygója című film egyik eredeti, angol nyelvű kópiája került vetítésre. A filmet Marx György professzor hozta az USA-ból. Döbbenetes élmény volt.

Zsámbékon 1979-ben már Pedagógiai Nyári Egyetemet rendeztek, melyen *„az Országos Távlati Kutatási Terv 6. főiránya keretében folyó kutatások természettudományos nevelést elősegítő eredményeit ismertették, valamint az új gimnáziumi tanterv természettudományos anyagának módszertani feldolgozásával foglalkoztak.”* – ez áll az ott kapott tanúsítványban. A július 5-től 14-ig tartó rendezvény megerősítette, hogy a komplex oktatási kísérlet gyakorlati, módszertani tapasztalatai felhasználhatók az új gimnáziumi tantervben.

Végezetül

Az integrált természettudományos oktatás kísérleti tantervének az is célkitűzése volt, hogy a gyerekek az anyag feldolgozásakor fedezzék fel a világnak egy-egy kis részét, amely együttesen majd a világ egészét fogja jelenteni. Keressenek magyarázatot minden eléjük kerülő jelenségre, problémára. Az évek során bebizonyosodott, hogy a gyerekekben óriási alkotni vágyás, újat keresés rejlik. Problémafelvető és problémamegoldó képességük a tanórai munkán, dolgozatokon kívül megmutatkozott különböző pályamunkákban, hagyományos tanulmányi versenyeken. Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyre készített belépő dolgozataikban a tanultakat komplex módon alkalmazták a diákok, hiszen azt tanulták, hogy így van értelme a munkának. Bizonyítékként néhány, önállóan tervezett, kísérleteken alapuló pályamunka címe: *„Hangok, hanghatások – denevér, kutya és az ember reakciói különböző hangokra”, „Miért színesek a növények levelei ősszel?”, „A növények és a radioaktivitás”*. A címekben jelölt tartalom is példát mutató.

A kísérleti oktatás fogadtatása nem volt zökkenőmentes. Voltak, akik idegenkedtek tőle, megvalósíthatatlannak tartották igazi indok nélkül. Nem vették számításba, hogy *ez egy oktatási kísérlet volt*, a benne résztvevő gyerekek és tanárok, az iskola hozzájárultak a természettudományi tantárgyaknak a kor kihívásainak megfelelő szemléletű alakításához.

Szentágothai Jánostól, a MTA akkori elnökétől kapott köszönőlevél szintén megerősített bennünket abban, hogy munkánkkal jó célt szolgálunk. Részlet a köszönőlevélből: *„Úgy véljük, az ezredforduló iskolájára tervezett, korszerű műveltség új tartalmainak és a gyermekek egyéni tehetségét, kreativitását kibontakoztató pedagógia módszereinek előkészítéséhez, az ismeretek újszerű, koordinált-integrált közvetítésének megalapozásához sikeresen hozzájárulnak a mai erőfeszítések...”*

Az MTA oktatási kísérlet 1984-ben Jászberényben is véget ért, de a benne résztvevők által profitált haszon, az új szemléletmód, a megszerezett differenciált és integrált tudás megmaradt. Bizonyítsa ezt egy volt integrálos diák 2020-ban készült írásából vett idézet: „(...) élveztem a tanórákat, mert érdekesekek voltak, kinyílt a világ. (...) sokat kaptam a gimnáziumi képzéstől, és egy életre meghatározta a szemléletemet. A középiskolában kapott és megerősített integrált szemléletmódot nagyszerűen tudtam volna hasznosítani a munkahelyeimen. Sajnos személyes pályafutásomban nem sikerült keresztülvinnem azokat az elképzeléseimet, amikben meghatározó erejű volt a gimnáziumban kapott szemléletmód. (...) tény azonban, hogy a jövő útja, a fejlődés egyedüli biztosítéka a komplex szemléletmód, és ennek a kialakítása csak az iskolai oktatás terén képzelhető el. (...) meg kell valósítani a komplex természettudományos oktatást, mert így nem képleteket és törvényszerűségeket kellene bemagolni, hanem a világot a maga komplexitásában értenék meg a gyerekek. Abban is biztos vagyok, hogy így sokkal jobban megkedvelnék a természettudományokat és összefüggéseiket, majd kialakulnának az egyéni érdeklődések, aki pedig ezen területek valamelyikével szeretne foglalkozni, az specializáció keretében részletesebben tanulhatná az egyes szakágakat.”

Nagy eredménye lett a komplex természettudományos oktatásnak az is, hogy az új állami tantervekben annak eredményeit nagymértékben felhasználták. Például a középiskola első (ma 9.) évfolyamán is van már fizikatantárgy-oktatás, éppen a fentebb említett golyómodell és hullámmodell alapvetéseivel. A következő évtizedekben a kémia és a biológia tantervek, a tankönyvek anyaga szintén nagy százalékban azonos lett a kísérleti, komplex oktatási anyaggal.

Mi, a Lehel Vezér Gimnázium tanárai igen fiatalon, nagy elszántsággal fogtunk bele a hihetetlenül összetett munkába. Nagyszerű volt, hogy hasonlóan vállalkozó szellemű, az új iránt fogékony, kreatív kollégákkal dolgozhattunk együtt, lelkesedésük ránk is hatott, nagy húzóerő volt. Öröm volt azt tapasztalni, hogy tanítványaink megértették a komplex, integrált oktatási terv célját, s eredményesen lehetett velük dolgozni. Az elvégzendő munka nagy szemléletváltást, rugalmasságot és tanulást igényelt, ami meghatározó volt a további pedagógiai tevékenységünkben is.

Érsek Attila

KUTATÓPROGRAMOM ÉS A DIGITÁLIS OKTATÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A kutatás rövid összefoglalása

Magyar–történelem szakos általános és középiskolai tanár, kutatópedagógus vagyok a jászárok-szállási Deák Ferenc Gimnázium, Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskolában. 28 éves tanítási tapasztalatom van, fő feladatomnak tanítványaim személyiségének fejlesztését tekintem. Fokozottan érdeklődöm a számítógép és a számítógéphez kapcsolódó eszközök, alkalmazások használata és módszertana iránt. Az önképzés az életem fontos részét alkotja: az Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában 2020-ban szereztem doktori fokozatot. A doktori értekezés (Érsek, 2019) címe: A történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek mérési, fejlesztési lehetőségei a 11–12. évfolyamos gimnáziumi tanulók körében elektronikus tanulási környezetben. Témavezetőm Lengyelne dr. Molnár Tünde egyetemi docens, dékánhelyettes volt.

Ez a cikk az átfogó kutatási téma során szerzett gyakorlati tapasztalatok, eredmények egy részének megosztására irányul. A téma rövid összefoglalása után a kutatáshoz kapcsolódó nemzetközi (finnsországi) tapasztalatcsere elemeiről számolok be (ez részét képezte a doktori értekezés függelékének), valamint az intézményemben (jászárokszállási DFG) az egyik megvalósított projekt pedagógiai vonatkozásait érintem, majd a fejlesztett e-tananyag egy konkrét példájáról írok zárásként.

A kritikai gondolkodás fejlesztése az amerikai társadalomtudományi nevelés egyik fő feladata, hazánkban az utóbbi évtizedig néhány munka foglalkozott ezzel. Disszertációm célja e hiányosság pótlása volt. A köznevelés rendszerében dolgozó középiskolai tanárként tantárgypedagógiai kutatást végeztem, típusa szerint fejlesztés alapú kutatásról van szó. Nem a mérési környezet (Neo LMS¹) fejlesztése volt a cél, azt eszköznek tekintettem a kutatási kérdések és hipotézisek feltárásához. Olyan neveléstudományi témában kerestem módszertani megoldást, amely szorosan kapcsolódik a kritikai gondolkodás fejlesztéséhez elektronikus tanulási környezetben. A szakirodalom külön-külön foglalkozik e területekkel, ennek együttes vizsgálatára nem került még sor.

A történelemtanítás kutatásának nemzetközi dimenziójában az egyik megközelítés szerint a kritikai gondolkodás fejlesztésének és a forráselemzésnek kell a történelemtanítás középpontjában állnia (Jancsák, 2019). A történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek mérési, fejlesztési területeire koncentráltam.

A feladat és a fogalmi keret összetettsége miatt kevés a sikeresnek tekinthető empirikus vizsgálat a kritikai gondolkodás terén. Magyarországon elindult a fogalom pedagógiai értelmezése (Molnár L., 2002.; Tóth, 2007.; Kovács, 2009.; Fábán, 2014.), és az RWCT (Reading and Writing for Critical Thinking) adaptálása módszertani elemeivel segíti a terület fejlesztését. Az angolszász pedagógia fókuszában a fogalmi tisztázás és a kritikai gondolkodás szerke-

1 A CYPHER LEARNING terméke, amely a világ minden táján működő szervezetek számára oktatási platformok biztosítására szakosodott vállalat (központja San Francisco). A felület elérhetősége: <https://www.neolms.com/> (2020. 07. 19.)

zeti elemeinek feltárása, összegzése áll (Elder–Paul, 2006.; Lai, 2011). Kutatásom során megalkottam a történelem témakörben alkalmazható kritikai gondolkodás taxonómiát, amelyet pontosítottam Anderson–Krathwohl (2001) tanulási célkitűzések modelljének segítségével. A történelemtanárok gondolkodását és nézeteit szintén feltártam strukturálatlan kognitív térkép módszerével, támogatott felidézéssel szakértői mintavétel is történt.

Az oktatástervezési megközelítések közül (Ollé, 2015. p. 86.) a kutatásom oktatás-tanulás szempontjából építette fel a tanköri modulokat, azaz a kognitív folyamatok fejlesztésére koncentrált. A pedagógiai kísérlet terepe a Neo LMS alkalmazás lett, ami e-learning keretrendszer, tananyagtartalom szervező rendszer (LCMS). Az általam fejlesztett 2 hetes tanórán kívüli anyagot osztottam meg, tutorként támogattam a diákok tanulási folyamatait. A 11–12. évfolyamos gimnazistáknál (jászági tanulóknál is) csoportos valószínűségi mintavételt alkalmaztam, kiegészítettem hólabda mintavételi eljárással (kísérleti és kontrollcsoportokat vontam be az ország különböző területeiről, összesen 330 tanulót).

Az egyik kutatási kérdés volt: Milyen módon mérhető a történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek tanulói teljesítménye elektronikus tanulási környezetben? A kutatás hipotézisei közül egyet emelek ki (egymintás t-próbát alkalmaztam ennél): A történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek tanulói teljesítményét lényegesen befolyásolja a Neo LMS fejlesztő anyagainak megismerése. Az önkontrollos csoport esetében ez bizonyítást nyert.

Bízom benne, hogy a tanulók kritikai gondolkodásának kognitív elemeit és a digitális kompetenciát fejlesztő módszertani megoldásom hozzájárul a pedagógiai kultúraváltáshoz. Az értekezésben bemutatott pedagógiai kísérlet a tanulók egyéni fejlesztésére koncentrál, egy jó példája a SAMR modell² (Puentedura, 2006) felső szintjének, alkalmazásával hatékonyá tehető a különböző történelmi források feldolgozása, miközben az IKT által nyújtott lehetőségek is megvalósulnak.

A nemzetközi tapasztalatcsere összegzése

Az EFOP-3.2.15-VEKOP-17 „A köznevelés keretrendszeréhez kapcsolódó mérési-értékelési és digitális fejlesztések, innovatív oktatásszervezési eljárások kialakítása, *megújítása*” című projekt kiemelt célja a digitális pedagógia magyarországi bevezetésének támogatása. Ennek keretében a Digitális Pedagógiai Módszertani Központ segítségével vettem részt 2018. november 5–8. között finnországi (Helsinki, Espoo) nemzetközi tapasztalatcsere-programon. Az alábbi rövid összefoglalást a DPMK számára készített szakmai beszámoló alapján állítottam össze,³ a téma szorosan kapcsolódik a kutatásomhoz.

A finn iskolai működtetésre jellemző a rendkívüli rugalmas, életre nevelő, gyakorlatias gondolkodásmód. Nagyon sok pedagógiai hozzáadott érték lehetőségét rejtí magában a projektmódszer, amely a kutatásalapú tanuláshoz, önálló döntések meghozatalához segíti a diákokat.

2 A technológiai eszközök oktatási alkalmazásának modelljét készítette el Puentedura (SAMR modell). 1. szinten a technológia megjelenése új funkcióval nem jár a tanítás során (substitution; helyettesítés). 2. szinten a technológia alkalmazása új funkciót hordoz (augmentation: kiterjesztés). 3. szinten a technológia alkalmazása a tevékenységek újratervezését teszi lehetővé (modification: módosítás). 4. szinten a technológia alkalmazása új, korábban nem lehetséges tevékenységek tervezését teszi lehetővé (redefinition: újraértelmezés). (Főző, 2016)

3A DPMK engedélyével és a beszámoló kitöltési sablonjának felhasználásával készült.

A finn tanulásszervezés jelentősen eltér a hazai gyakorlattól. „Osztály nélküli gimnázium” működik a meglátogatott espoo-i Olari gimnáziumban, de máshol is. Nincsenek osztályok, minden tanuló maga tervezi és végzi tanulmányait, egy ún. orientációs csoporthoz tartozik. A tanévet öt részre (jakso) osztják, amelyben minden tanulónak eltérő munkarendje van. Minden rész kb. hét hétig tart, és vizsgahéttel (koeviikko) végződik. Minden részben különböző tantárgyakhoz kapcsolódó kurzusokat teljesítenek. Egy kurzus kb. 18-20 tanórából áll, a tanórák hossza 75 perc. Ez lehetőséget ad az elmélyült munkavégzésre. A gimnázium iskolai kurzuskínálatot (kurssitarjotin) hoz létre, és a tanulók ebből választják ki és szervezik meg tanulmányaikat egy digitális platformon. Egy tantárgy kurzusán eltérő évfolyamok tanulói is részt vesznek, ezért az „osztály nélküli” megnevezés. A tanuló önállóan dönt a saját tanulmányainak kiterjedéséről és mélységéről, és önállóan választja ki a tanévi részek tanfolyamait az iskolai kurzuskínálatból. Az önálló választást korlátozza az iskolai kurzuskínálat és a kurzusok teljesítésének időbeli feltétele (pl. ütemezés), de így is sok lehetősége van a választásra a diákoknak. A gimnáziumi érettségihez szükséges minimális kurzusszám 75. A tanulóknak azt ajánlják, hogy három év alatt teljesítsék ezt, de a tanulmányi idő 2 és 4 év között változhat. Az eltérő tanulmányi időről konzultálni kell az orientációs csoport vezetőjével, és írásos egyezséget kell kötni az iskolával. Az ajánlott hároméves tanulmányok alapján tanévenként 31-33 kurzust kell elvégezni. Sem a tanévi, sem a teljes gimnáziumi kurzusvégzésnek nincs felső határa. A tantárgyak kötelező (pakollinen) és „elmélyített” (syventava) kurzusainak elvégzését érdemjeggyel értékelik. A tanuló érettségizhet egy alkalommal, vagy három, egymás utáni alkalomra szétbontva. A tanulóknak joguk van saját tanulmányaikra hatni. A tanulók felelősek saját kurzusválasztásukért és a kurzusok időrend szerinti sikeres elvégzéséért.⁴

Tapasztalatszerzési lehetőség a diákoknak, hogy keveredhetnek érdeklődési körüknek megfelelően a különböző évfolyamok tanulói. Ugyanakkor az egyénnek lehetőséget biztosít arra a rendszer, hogy a saját fejlődési ütemének megfelelően alakítsa a tanulását, a kimeneti vizsgáját. Ez elfogadott, természetes a finnek számára. Ez is összefügg a 21. századi készségekkel, felkészít a munka világára, az önálló döntésekre.

A konstruktív pedagógia elemeit felhasználva általánosnak tekinthető az együttműködés valamilyen felhőalapú szolgáltatásban (pl. Google Classroom, O365/M365, Wilma stb.). Ez tantárgytól, projekttől független, az IKT eszközök révén is erős szocializációs fejlesztés történik. A pedagógiai hatása: a diákok nagyfokú önállósággal rendelkeznek, a problémamegoldási képességük fejlett. Természetes folyamat az IKT eszközhasználat. Kérdés esetén mernek a náluk lévő eszköz segítségéhez folyamodni a hiányzó ismeret-lem megkeresése érdekében.

A finnek a műveltség alapú oktatás helyett a kompetenciák fejlesztésére koncentrálnak. A hospitálások során látott tanulói tevékenységek a kulskompetenciák szinte minden területét lefedték:

- anyanyelvi kommunikáció (pl. csoportban egyeztetések, prezentálás),
- idegen nyelvi kommunikáció (pl. a svéd nyelv tanulása, az angolt mindenki érti, beszéli folyékonyan),
- matematikai kompetencia (pl. programozás robotokkal),

⁴ Setényi János által készített összefoglaló alapján tekintetem át a finn gimnáziumi rendszert.

digitális kompetencia (pl. a projektek tartalmi elemeinek készítése, információszerzés, az e-biztonság betartása, online kommunikáció, a problémafelvetés megoldása), szociális kompetencia (állandó együttműködés), állampolgári kompetencia (pl. a svéd nyelv napjáról – november 6. – megemlékeztek a diákok), kezdeményezőképeség (pl. felnőttekkel a kapcsolatfelvétel, projektötletek), hatékony, önálló tanulás (pl. online egyéni és csoportos problémamegoldások esetén).

Az Olari gimnáziumban (Espoo) a SAMR modell (technológiai alapú megközelítési modell *Puentedura*, 2006) szerinti újraértelmezés fázisának pedagógiai megoldásait tapasztaltam. A tanárok menedzseltek, irányították a tanulói munkát. Nem az eszközhasználaton volt a hangsúly, mert középiskolában természetes része a diákok tanulásának. Érdekes volt látni, tapasztalni a látogatás során, hogy a tanulóknak voltak tantermen kívüli tanulási tereik (a „harmadik tanár” – *Malaguzzi*), és csoportban vagy önállóan tanúlással töltötték az időt a tanórán kívül.

A tanári és tanulói kompetenciák közül a megfigyelések és a szóban elhangzottak alapján lehetett azonosítani a digitális kompetenciaterületeket: információ, kommunikáció, tartalom-előállítás és problémamegoldás. Ezek közül nagyon erőteljes volt az IKT eszköz segítségével történő interakció és tartalommegosztás valamely felhőalapú szolgáltatást igénybe véve (pl. Google Classroom, O365/M365). A biztonság kérdése az elektronikus érettségivel kapcsolatban került elő a látogatás során (a látogatás óta már történelemből is bevezették a digitális érettségit). Erre a felkészülést központilag támogatják. A természettudományos tantárgyaknál már elektronikus rendszerben vizsgáztak a diákok 2018-ban is.

A látott iskolai jó gyakorlatok közül a legtöbb hozzáadott értéket egy hazai iskolában dolgozó pedagógusnak a kutatásalapú tanítás gyakorlatának átvétele jelentheti. Ezt a pedagógiai szemléletmódot ösztönzik itthon a digitális témahéthez kapcsolódó pedagógiai jó gyakorlatok is.

Az előzetes elvárásaimhoz képest többet kaptam a látogatások és szakértői előadások során. Meglepő, de ennyi idő alatt is tapasztalható volt az esélyegyenlőségre, szociális együttműködésre való törekvés: A finn nevelés természetes része a környezettudatos magatartás hangsúlyozása. A diákok egyszerű, természetes együttműködése volt tapasztalható az iskolai munkák során az óralátogatásokon, de a tanórán kívüli beszélgetéseknél is.

Az észrevétlen, természetes munkát támogatta az Olari gimnáziumban a 2017 óta bevezetett saját eszközhasználat (BYOD módszere⁵). Ez a magyarországi iskolákban még kihasználatlan lehetőség. 2019-től a magyar iskolák többségében megoldott a megfelelő sávszélességű internetkapcsolat. A tanulók okoseszközeit egyre jobban be lehetne vonni a tanítási-tanulási folyamatba az m-learning (a felhasználók mobileszközöket használnak) keretében. Ennek gyakorlati hasznát most tapasztalhattuk a digitális munkarendre történő áttérés esetében.

A finnországi jó gyakorlat részét képezik azok a módszerek és tanulásszervezési eljárások, amelyek megvalósíthatók a hazai köznevelésben is: e-book felhasználása (pl. az idén nyilvánossá tett okostankönyvek), kérdésorientált/kutatásalapú tanulás, kollaboratív tanulás, problémafelvetésen alapuló tanulás, digitális történetmesélés. Ezek azok a lehetőségek, amelyek

5 A tanulók saját eszközeinek tanulási célú használata (pl. okostelefon stb.) A Bring Your Own Device kifejezés rövidítése.

a SAMR modell újraértelmezési szintjéig vezethetnek (pl. e-book könyveket a diákok maguk hozzanak létre). A tanulók motivációját is növelheti a játékosítás (gamifikáció) és a játék alapú tanulás, amely elmozdulást jelent a digitális megoldások világa felé (pl. Socrative, Kahoot, LearningApps stb.).

Az általam készített kismintás mérések adatai szerint ebben jelentős lemaradás van a hazai pedagógiai gyakorlatban. A finn középiskola⁶ teljes mértékben a projektalapú megközelítést támogatja, kurzusokat és saját tanulási utat kínál a tanulók számára. A tapasztalataimat egy tantestületi tájékoztatás keretében megosztottam kollégáimmal is.

A digitális témahét projektje a DFG-ben (2018)

2018. április 9–13. között zajlott a digitális témahét, akkor harmadszor vettem részt osztályommal (11. A) megvalósítóként. Azért ennek az évnek a projektjét mutatom be, mert ez az osztály vett részt a pedagógiai kísérletben is (ők alkották az önkontrollos csoportot).

A témahéthez kapcsolódó szakmai programok segítették a tanári munkát. Az előzetes felkészülés során (és a témahét után is) webináriumokat hallgattam a tanítási-tanulási folyamat támogatására (az a támogatás jelenleg is megvan, sőt bővült a témák köre is). Néhányat kiemelek, ami kapcsolódott a projektünkhöz: Tudatosság, szűrés, biztonságos tájékozódás az online környezetben; Az e-book készítés csodálatos világa; Hogyan motiváljunk gamifikációval?; Kollaboratív tanítás és tanulás IKT-eszközökkel. A digitális témahét zárásaként részt vettem Budapesten 2018. május 18-án és 19-én az E-trend konferencián. A plenáris előadások a digitális témahét értékelésén kívül az elkészült projektek bemutatásából álltak teachmeet keretében, jó tapasztalatszerzési lehetőség volt.

A digitális témahétre történő felkészülés és tevékenység összekapcsolódott az éves munkatervben rögzített diáknappal, a Postások című projektet valósítottuk meg a DFG 11. A osztályával. A témahéten a diáknapi programokat támogató feladatokat végeztek a tanulók úgy, hogy a digitális kompetenciáik is fejlődtek (a szövegértési, szövegalkotási, szociális kompetenciák fejlesztésén kívül). A projekt neve adódott egyrészt az osztály nevéből (A), másrészt a filmkészítés forgatókönyvében a Magyar Postához kapcsolódó elemek kaptak szerepet (postás jelmez, kocsí, épület stb.). A forgatókönyvírás, operatőri munka és rendezés irányítását Ballagó Dániel, az egyik diák vállalta magára.

A problémafelvetés a következő volt: Milyen lépések, tevékenységek szükségesek egy sikeres diákválasztási kampányhoz? A projekt időbeli tervezése, előkészítése kb. 30 órát (tanórán kívüli felkészülés) vett igénybe. 9 tanórát (magyar irodalom és nyelvtan, történelem, etika és osztályfőnöki) használtunk a projektre, a tanórán kívüli tanulói munka összes óraszámát becsülni tudom: kb. 80-100 óra. Ebben benne vannak az egyéni és csoportos szervezési, tervezési feladatok is. Át kellett gondolniuk a tanulóknak, hogy a helyi körülmények között hogyan lehet megfelelő, vonzó programkínálatot nyújtani társaiknak. Ugyanakkor az előkészítő munka során csoportokba szerveződve láttak el feladatokat a diákok. Folyamat közben kooperáltak egymással közvetlenül és közvetetten is (online).

Interaktív szöfelhő-készítő programmal ismerkedtek meg a diákok többek között m-learning keretében, amelynek során egy képen (szöfelhőn) kellett bemutatni magukat (ezt a tervezett e-book készítéséhez alkották). Emellett plakátokat készítettek a kampány

6 A finn oktatási rendszer digitális átállásáról bővebben írt *Racsko* (2017).

támogatására. Egyszerű e-book jött létre (újság, 3D Page Flip Project), amelyet a diákok többségének igénye alapján nem hoztunk nyilvánosságra a diákigazgató választása során, tehát az összeállított egyik projekttermék végül nem lett nyilvános. Egymás kérését tiszteletben tartották, azóta sem publikus.

A 15 perces kampányfilm elkészítése során az együttműködésük, a kommunikációjuk, a problémahelyzetek megoldása közben gondolkodásuk fejlődött. A megfelelő sávszélességű szabad internet-hozzáférés lehetősége rendelkezésre állt. Tanítást, tanulást támogató elektronikus platformként, tudásmegosztó felületként a Drive-ot használtuk. Volt olyan plakát, amely e felületen készült közös munkával. Megismerkedtek a tanulók a Publisher alkalmazással is, amelyen csoportmunkában megalkották a jutalmazás alapjául szolgáló oklevelet. 30 plakát készült, amelyből 9 igényelt komolyabb szerkesztési feladatokat. Az igazgatóválasztás után ugyanis a versengő 2 osztály együttműködve hozott létre egy iskolaszintű közösségi napot, ahol különböző programokkal, versenyekkel várták diáktársaikat. Minden tanulónak külön feladata volt.

Online felületet is hoztak létre a diákok a Facebook közösségi portálon, ahol bemutatták a 15 perces kampányfilmet és a diáknapról készített felvételeket (ez utóbbi 3.30 perces összefoglaló). A 2 film felkerült a YouTube videómegosztó portálra, elérhető iskolánk honlapján keresztül is.

A projekt során tehát digitális eszközökkel segített, csoportmunkában zajló, kollaboratív, élményszerű, saját eszközzel támogatott tanóraszervezést valósítottunk meg. Ezáltal lehetőség nyílt személyre szabott tanulási ütem és tartalom kialakítására. Az értékelés formatív módon történt a projekt döntő részében.

Az e-tananyag felépítése példával

Említettem korábban, hogy a fenti projektben részt vett osztály alkotta a pedagógiai kísérletben az önkontrollos csoportot 27 fővel. A történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek tanulói teljesítményét esetükben lényegesen befolyásolta a Neo LMS fejlesztő anyagainak megismerése. Az eredményekből és a szakirodalomból arra lehet következtetni, hogy a tartalomfüggő, konkrét szituációhoz és helyzethez kapcsolódó kritikai gondolkodás-tanítás felé kell elmozdulni (*Molnár L.*, 2002) a tanítás során.

A Világgazdasági Fórum 2018 őszén adta ki elemzését az Európai Unióban a munkavállalókkal szemben támasztott legfontosabb munkáltatói elvárások, készségek listájáról. A jelentés alapján a kritikai gondolkodás már 2015-ben is a negyedik helyen volt, 2020-ban pedig a kritikai gondolkodás⁷ a második legfontosabb készség, amivel egy munkavállalónak rendelkeznie kell (*1. táblázat*).

⁷ A 2020 szeptemberétől érvényes Nemzeti alaptanterv nem tartalmazza külön képességként a kritikai gondolkodást történelemből, a történelmi gondolkodás részben szerepel.

	<i>2015-ben elvárt készségek sorrendje</i>	<i>2020-ban elvárt készségek sorrendje</i>
1.	komplex problémamegoldás	komplex problémamegoldás
2.	együttműködési készség	<i>kritikai gondolkodás</i>
3.	emberek irányítása	kreativitás
4.	<i>kritikai gondolkodás</i>	emberek irányítása
5.	tárgyalási készség	együttműködési készség
6.	minőségellenőrzés	érzelmi intelligencia
7.	szolgáltatói attitűd	döntéshozatali készség
8.	döntéshozatali készség	szolgáltatói attitűd
9.	aktív figyelem	tárgyalási készség
10.	kreativitás	kognitív rugalmasság

*1. táblázat. A negyedik ipari forradalom időszakában elvárt készségek
(WEF 2016 és 2018)⁸*

A Neo LMS felületén elkészített, a fenti témához illeszkedő e-tananyag kiemelkedő szerepe abban áll, hogy korszerű tanulási környezetben különböző típusú történelmi forrásokhoz kapcsolódó ismeretszerzési módszereiket, technikáikat mélyíthették a tanulók. A tanórákon ezekről tanulnak a diákok, de a fejlesztő felületen összefogottan jelent meg a tájékoztatás. Könnyen befogadható tananyagmennyiséggel és tananyagtartalommal találkoztak. Az információk feldolgozásánál a források kritikai vizsgálata és összevetése fejlett kognitív tevékenységet feltételez, a tanulónak több szempontú elemzést kell végezni igazságkeresésük során, ezt támogatta az elkészített tananyag.

A Neo LMS⁹ felületére készített fejlesztő anyag a történelmi források feldolgozásának, a feldolgozás hatékonyságának, tudatos műveleti eljárásainak támogatására készült. A tanórán kívüli tanulást támogató anyagként az adott témakörben modulokba szervezett a feldolgozandó anyag (külön ütemben és tankörben az önkontrollal, a kísérleti és kontrollcsoportoknak). Minden csoport külön kapott tájékoztatást a felületre történő belépés módjáról, a felület használatáról és a tematika ütemezéséről.

A belépés ütemezése a tanulóra volt bízva egy adott időszakban, hisz tanórán kívüli tanulási segédlet készült, amely a diákok számára napi 20 perces elfoglaltságot jelentett átlagosan. A történelem tantárgyhoz tartozó követelményeket a fejlesztési folyamat során középontba állítottam, ezek ismeretében a tanítási-tanulási folyamatot szakszerűen, az elsajátítandó tananyagtartalmat támogatva szerveztem. A cél- és követelményrendszer ismeretetésével nem terheltem a diákokat, a felület használatát, a témában az elmélyülést nem támogatta volna. A tankör teljes tematikai struktúráját láthatták a DFG tankörének felüle-

⁸ A Világgazdasági Fórum honlapjának jelentései alapján (2016, 2018): <https://bit.ly/1qyDkb6> (2019. 04. 23.) és <https://bit.ly/2z3daaf> (2019. 04. 23.) Saját fordítás.

⁹ A fejlesztési mintatankörbe a következő linken lehetett belépni: <https://dfgtortenelem.edu20.org/> (2020. 07. 19.). Belépési kóddal és jelszóval használták a tanulók.

tén, de a továbbhaladás a tartalomban akkor vált lehetségessé a tanulók számára, amikor egy kijelölt és kitűzött modult elsajátítottak. A modulokat (foglalkozásokat, fejezeteket) csak sorrendben lehetett teljesíteni. A kialakított szerkezet a programozott tanulás elemeit is felhasználta. A struktúrát a későbbiekben is lehetett használni vizuálisan áttekinthető összefoglalásként. (A digitális munkarend során is hasonló módon építettem fel a tanulási folyamatot a diákjaimnak.)

A NAT (ez nem azonos a szeptemberben életbe lépő szabályozással) nevelési-fejlesztési céljai közül kiemelt terület volt a tanulás tanulásának támogatása. A kulcskompetenciák közül a következő elemekre fókuszált a fejlesztés: anyanyelvi kommunikáció, digitális kompetencia és a hatékony, önálló tanulás. A 4 évfolyamos gimnáziumi kerettanterv fejlesztési követelményeire támaszkodott az e-learning tananyag. A diákok képességfejlesztésének támogatása a célok között szerepelt: ismeretszerzés, források használata; a szaknyelv alkalmazása; tájékozódás térben és időben; kiemelt terület volt a kritikai gondolkodás kognitív elemeire vonatkozó folyamatok fejlesztése. Az ismeretbővítés része volt néhány kötelező adatot tartalmazó szöveg, kép, feladat felhasználása (fogalom, topográfia, kronológia, személy), beépítése. Eszközhasználatban jellemző volt a mobil eszközök túlsúlya, ez volt a fejlesztői javaslat is. Igazodva a kutatási célokhoz a munkaformák közül az egyéni munkát támogatta a felület, kommunikációra a diák-tutor között került sor szükség esetén. Formatív értékelési szempontok érvényesültek, erre automatikus visszajelzést állítottam be a felületen, és szöveges értékelést is alkalmaztam.

A tematika 10 modulból¹⁰ állt, amelyet a kimeneti e-teszt zárt 11. elemként. A tanórán kívüli tevékenység témái:

1. Bevezetés
2. Logikai játék, érvelés
3. Szöveges források feldolgozása I.
4. Szöveges források feldolgozása II.
5. Képi források (pl. fényképek, festmények) feldolgozása I.
6. Képi források (pl. karikatúrák, plakátok) feldolgozása II.
7. Térképek feldolgozása, „olvasása”
8. A képregények feldolgozása
9. A filmek megértésének technikái
10. Grafikonok, táblázatok feldolgozása
11. Órai kimeneti teszt

A 2. modul egy részét (Logikai játék, érvelés) mutatom be. Két fejezetből áll a modul: Következtetés és megértés („játék” a nyelvvel - oldal); Fejtörő (teszt). A tankör egyik legnehezebben feldolgozható része ez az összeállított elméleti anyag mennyisége és mélysége miatt. Külön fájl támogatta a feldolgozást az érvelésről: A tanulók figyelmét ráirányította arra, hogy mi tekinthető helyes érvelésnek, melyek a részei. Tudatosítani kívánta ez a rész, hogy mindennapi életünk során ritkán fordul elő, hogy az alapállítás mindkét részét kimond-

¹⁰ A forrásfeldolgozásokhoz az alapvető módszertani segédlet *Kaposi–Szabó* (2017) által készített anyag volt, illetve *Tóth* (2007) könyve. Foglalkozások (az általam használt kifejezés a felületen: modulok); Fejezetek (oldalakból és tesztekkel állnak).

juk, mert az egyik premissza kimondására általában nincs szükség. Kitér a modul az érvelési hibákra, típusaira és a racionális érvelés 10 alapvető szabályára, megsértésük módjára.

A fejlesztendő, szükséges kognitív tevékenységek tudatosításának érdekében az elméleti rész röviden felhívja arra a figyelmet, hogy a kritikai gondolkodás alapvető megértési eleme az olvasás képességén alapul, amelyhez szükséges a nyelvi megértés (a beszéd megértésének képessége) és a dekódolás (az írott információ felismerése és feldolgozása). A nyelvi megértés legegyszerűbb formája az explicit megértés, amikor a hallottak közvetlen jelentését értjük meg. Másik formája az értelmezés, amely következtetésen alapul. A következtetés megértéséhez nélkülözhetetlen a kontextus (szövegösszefüggés, szöveggörnyezet). Ennek az elméleti résznek a gyakorlati megvalósítása a játékosításhoz kapcsolódó fejtörővel zárja a modult. Előtte azonban egy gyakorlati példával szemléltet, hogy a megértési folyamatot támogassa. Az alábbi példa (Tóth, 2007 alapján) utal a fejezet címére (következtetés és megértés) és a kognitív tevékenység fontosságára:

Játék a nyelvvel!

A következő az állítás:

„A képviselő bevallotta, hogy övé az a fegyver, ami kioltotta a felesége életét.”

Milyen jelentéseket lehet elemi állításként a mondathoz kapcsolni, ha gondolkodunk? Előbb gondolkozzon önállóan! Mire következtet?

Van egy képviselő.

Van fegyvere.

A képviselő nős ember.

A felesége halott.

A fegyver okozta a halálát.

A fegyver a képviselőé.

A képviselő bevallotta, hogy a fegyver az övé.

Egyéb következtetések, kérdések:

Egy ismert ember bűnténybe keveredett.

A fegyvert megtalálták.

A fegyver pisztoly? Esetleg puska? Vagy kés?

Nagyobb fegyverek valószínűtlenek ebben a helyzetben.

A képviselő ölte meg? Ez az állításból nem feltétlenül következik.

Lehetett öngyilkos a felesége?

Esetleg gyilkosság áldozata? Lelőtték, leütötték vagy leszúrták?

Esetleg véletlen baleset volt?

Megalapozottak a következtetések? A képviselő biztos, hogy az igazat vallotta?

Tehát: A következtetések lehetnek alaptalanok, nem lehet egyedüli igazsággként felfogni. Gondolni kell arra, hogy lehetnek más értelmezések is!

A tanuló számára a fenti példa tudatosítja, hogy nem szabad egy lehetséges megoldást keresnie az igazságkeresés során, és ezt kell alkalmazni a történelmi források feldolgozása esetében is. Kulturális antropológiai megközelítésben az egyén szintjén a sikeresség feltétele

az autonómia, ezen belül a tanulásra való képesség (Fábián, 2014, pp. 9–11.). A pedagógiai céloom a kutatási kísérlet megvalósításával a minőségi, hatékony létezés feltételeinek támogatása, megteremtése volt. Bízom benne, hogy a tanulók kritikai gondolkodásának kognitív elemeit és a digitális kompetenciát fejlesztő módszertani lehetőségeket kombináló megoldásom hozzájárul a pedagógiai kultúráváltáshoz.

Célom volt a pedagógiai eredményesség növelése érdekében a diákok tevékenykedtetése. Az eredmények tükrében állítható, hogy a kritikai gondolkodás kognitív elemeinek fejlesztésére több időt kell szánni tanórákon is. A további kutatási lehetőségek egyike, hogy a fejlesztéshez készített Neo LMS anyagot blended learning jellegű módszertani anyaggá lehet alakítani. Órai támogatással kell elvégezni a fejlesztést, ennek hatékonyságát össze kell vetni a jelenlegi kutatási adatokkal.

Szakmai tapasztalataim birtokában a köznevelésben tudtam hasznosítani a kutatási eredményeim, kutatói és tanári tevékenységem támogatta a diákok tanulásának folyamatát a digitális munkarend időszakában is.

A digitális munkarend tapasztalatairól

Fontos megjegyezni, hogy intézményünk tanulói a jászárokszállási önkormányzattól a 9. év elején tanulói laptopot kapnak saját használatra, ami a középiskola elvégzését követően a diák tulajdona lesz. Pedagógusként a tanulók digitális kompetenciái is tudatosabban fejleszthetők így, hisz a tanulás támogatására kapják az eszközt a diákok.

A digitális oktatással kapcsolatos eljárásrend kialakítása 2020 márciusától a szaktanári feladatok bővülését, bővítését jelentette, de nem volt előzmények nélküli a pedagógiai gyakorlatomban. A kihívást az jelentette inkább, hogy egyszerre, minden osztályra, tantárgyra ki kellett alakítani a megfelelő elektronikus felületet és kommunikációt. Minden osztálynál, csoportnál elsődleges feladat volt a digitális kommunikáció megteremtése. A kutatási területem miatt az elsődleges elektronikus tanulási környezet a Neo LMS felülete lett (DFG_tortenelem néven működik 2014 óta). A felület használatához készítettem a diákoknak osztályonként belépési és kezelési útmutatót.

Az első kihívást az 1–2. hét jelentette elsősorban a szervezési és távoktatási feladatok torlódása miatt. Esetemben 12 tankört kellett kialakítani a különböző tantárgyakhoz. Át kellett gondolni az adminisztráció lépéseit is, a tanulókhoz el kellett jutni a feladatoknak. Egyes szervezési feladatokat csak egyéni elektronikus megkereséssel lehetett megoldani (pl. belépési kódok, jelszavak kiadása), ez 143 gyereket érintett esetemben.

A kapcsolattartás módja a tanulókkal több csatornán keresztül folyt a tanítási idő alatt: a Kréta rendszerén keresztül, e-mailben, Facebookon (tanulás és információáramlás támogatására létrehozott titkos osztálycsoport) és a Neo LMS felületén (elektronikus tanulási környezet). Voltak olyan diákok (kb. 10 fő), akik számára a csoportban eljutatott információ nem volt elégséges, így folyamatosan egyéni támogatást is igényeltek.

Az év elején kiadott egyéni projektfeladatok (elektronikus portfóliók) véglegesítése, leadásának tervezett időpontja május volt, de a vészhelyzet miatti tanítási rendben hamarabb történt a tanulói e-portfóliók küldése. Az első e-portfóliót így március 16-ig kellett mindenkinek véglegesíteni (a digitális munkarend kezdetéig), a tanév során ezt folyamatosan kellett létrehozni. Lehetett javított anyagot is leadni a diákoknak, azaz kétszer értékeltem a feladatát azoknak,

akik módosítottak az első leadást követően (ebben az esetben szöveges értékelést kaptak egyénileg a digitális tanrend előtt keletkezett anyagokról). A nevelési, pedagógiai célok elérése érdekében ugyanis 3 oldalas segédletet készítettem (képernyőképekkel, példákkal) osztályonként, amely az értékelési szempontokat és a megoldás módját is tartalmazta. 3 db e-portfóliót kellett leadniuk a diákoknak a digitális tanrend során, a feladataik nyilvánvalóan bővültek az új munkarend következtében. A 2. e-portfólió esetében is kaptak tanári segítséget az összeállításához, az utolsó e-portfóliót pedig önállóan kellett elkészíteni az előző tapasztalatok alapján.

A feladatok egyre összetettebbek voltak, amelyhez a digitális kompetencián és a tantárgyi ismereteken kívül egyéb képességeiket (pl. szövegértési, gondolkodási) is kellett használnia a diákoknak. A tanulás támogatására formatív jelleggel gyakorló feladatok és tesztek is készültek ugyanúgy, ahogy tanév közben is (a Neo LMS és a Socrative felületén). A digitális munka adminisztratív támogatására jó lehetőség volt a Kréta rendszer funkcióinak bővülése.

A digitális munkarend egyik hátránya volt, hogy a személyes tanári megerősítés ebben a helyzetben nem lehetett elég intenzív. Pozitív tapasztalatom a digitális munkarenddel kapcsolatban, hogy működőképes volt a kialakított rendszer, valamint a diákok döntő többsége támogatta az együttműködést. Egyes diákokra ösztönzőleg hatott ez a munkaforma, más diákok pedig csak nagy nehézség és tanári támogatás segítségével tudták követni a tanulási folyamatot. Pozitív hozadéka az új munkarendnek az is, hogy a kialakított anyagok rendelkezésre állnak a továbbiakban a tanulók számára is.

Sok tapasztalati elem beépíthető a jövő tanév tanítási gyakorlatába. A gyakorlat megerősítette a kutatási következtetésem, azaz a blended learning jellegű módszer (jelenléti és távoktatás egysége) folytatásában látom az optimális megoldást, amit tanórán eddig is támogattam.

Irodalomjegyzék

- Anderson, L.W. (Ed.), Krathwohl, D.R. (Ed.), Airasian, P.W. Cruikshank, K.A., Mayer, R.E., Pintrich, P.R., Rath, J., & Wittrock, M.C. (2001): A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives (Complete edition). New York: Longman. Iowa State University CELT 2017. A Model of Learning Objectives. URL: <https://bit.ly/1VfUhn2> (2020. 07. 15.); idézi Heer, R. 2012.
- Elder–Paul (2006): Critical Thinking. Concepts and Tools. URL: <https://bit.ly/2kEJBjUH> (2020. 07. 15.)
- Érsek Attila (2019): A történelmi tartalomba ágyazott kritikai gondolkodás kognitív elemeinek mérési, fejlesztési lehetőségei a 11–12. évfolyamos gimnáziumi tanulók körében elektronikus tanulási környezetben. Doktori értekezés, Eger. URL: <http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/76/> (2020. 07. 15.)
- Fábián Gyöngyi (2014): Kritikai gondolkodás az osztályteremben. Gondolat K., Bp.
- Főző Attila László (2016): SAMR-létra. K.O.M.P.O.S.Z.T URL: <https://bit.ly/2mfCbC9> (2020. 07. 15.)
- Jancsák Csaba (2019): Kutatási tényeken alapuló tananyagfejlesztés az MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoportban. Félidős szakmai beszámoló. MTA, URL: <https://bit.ly/2U1KHee> (2020. 07. 15.)
- Kaposi József–Szabó Márta (2017): Módszerek a források feldolgozásához. URL: <https://bit.ly/2nh534x> (2020. 07. 15.) – Egyéb/A források feldolgozása.
- Kovács Zoltán (szerk.) (2009): A kritikai gondolkodás fejlesztése. Módszertani segédlet.

Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Lai, Emily R. (2011): *Critical Thinking and Pedagogy: Critical Thinking in Literary Studies*. URL: <https://bit.ly/3jk0Ntv> (2020. 07. 15.)

Molnár László (2002): A kritikai gondolkodás. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*, Osiris K., Bp. pp. 217–237.

Ollé János–Kocsis Ágnes–Molnár Előd–Sablik Henrik–Pápai Anna–Faragó Boglárka (2015): *Oktatástervezés, digitális tartalomfejlesztés*. Líceum K., Eger. URL: <https://bit.ly/2HqQ1jQ> (2020. 07. 15.)

PuenteDura, R. (2006): *Transformation, Technology, and Education*. URL: <https://bit.ly/2laTQ4S> (2020. 07. 15.)

Racsko Réka (2017): *Digitális átállás az oktatásban*. Gondolat K., Veszprém. Iskolakultúra-könyvek 52.

Tóth László (2007): *Kritikai olvasás. Kritikai gondolkodás*. Pedellus Könyvkiadó, Debrecen.

Konkoly Mihály

A BORON ÁT A VILÁG

Szőlész-borász szakmérnökként munkám során számos tapasztalatot szereztem hazánk és a világ borairól, nemzetközi kontextusba tudom helyezni a magyar borokat, különös tekintettel a tokaji borokra. Ebből a témából készítettem a 175 oldalas doktori disszertációm is. Bemutattam a világ és Magyarország bortermelését, illetve marketing szempontból értékeltem a tokaji borok piacát. A hazai borpiacot és a tokaji borok helyzetét sok szakértő régóta elemzi. Tanulmányomban röviden összefoglaltam a legfontosabb kutatások eredményét, amikhez a saját vizsgálati eredményeimmel csatlakoztam oly módon, hogy az eddigi eredményeket kiindulási alapként kezeltem. Ez az írás csak kis szelete ennek a munkámnak, de fontosnak tartom a téma ezen helyen való bemutatását.

Magyarország és a bortermelés

Az élelmiszerek piacán belül a borok speciális kategóriát töltenek be. A szőlő és a bor számos területen bizonyult és bizonyul ma is az emberi létezés fontos tényezőjének. Közvetlen gazdasági haszna mellett nem elhanyagolható az egyetemes emberi kultúrák fennmaradásában betöltött szerepe. A tudomány által bizonyított pozitív élettani hatásai alapján pedig egyre inkább az egészséges, kiegyensúlyozott életmód mindennapi velejárójává válik.

Magyarországról elmondható, hogy igen jelentős, tradíciókban gazdag szőlő- és borkultúrával rendelkezik. A kiváló klimatikus feltételek eredményeként a sokféle mikroklíma sokszínű bortermelést tesz lehetővé.

A szocializmus második felében folyamatosan csökkent a szőlőterületek nagysága hazánkban. Az 1980-as évek végére kialakult helyzetet tovább rontották a rendszerváltás következményei, így 2009-ben a teljes szőlőtermő terület 52 000 hektárra esett vissza. (HNT, 2010) A termelés a rendszerváltás utáni hatalmas csökkenést követően az elmúlt években körülbelül 350 millió liter/év szinten stabilizálódott. Az ültetvények hozama 45 000 liter/ha köré tehető. A minőségi és az asztali/tájborok a termelés 50-50%-át teszik ki. Továbbra is a fehérbortermelés vezet jelentősebb százalékkal, de az utóbbi években növekedett a vörösborok aránya.

Magyarországon, éves szinten kb. 2,5 millió hl-es a borforgalom, az éves egy főre eső borfogyasztás pedig 30-32 liter körül mozog, miközben a felmérések szerint a lakosság fele egyáltalán nem fogyaszt bort. Magyarországon, történelmi okokra visszavezethetően jelentős az önfogyasztás. 2007-ben a teljes bormennyiség 27%-a származott közvetlenül termelőtől vagy saját termelésből.

Hazánk borexportja 2007-ben 684 ezer hl volt, amely alig fele az 1998-ban kivitelre került mennyiségnek. Az okok között találjuk az exporttámogatás megszűnését, a hatékony közösségi marketing hiányát, valamint a magyar bor egyre romló világpiaci versenyképességét.

Az import mennyisége 2007-ben 257 ezer hektoliter volt, amely 42%-os mennyiségi növekedést jelent az előző évihez képest, és csaknem ötszöröse a 2004-ben importált mennyiségnek. (GfK Hungária Piackutató Intézet, 2008) Egy tokaji pincészetnél szerzett több éves személyes tapasztalatom is azt mutatja, hogy nagyon nehéz megfelelő ár-érték arányon ér-

tékesíteni a tokaji bort mind a belföldi, mind az exportpiacokon, mert rossz a tokaji borok pozicionálása.

A rendszerváltást megelőző több évtizedben csak hazánkban és a KGST országokban volt ismert a tokaji bor. Ma is elmondható, hogy csupán Magyarországon gondoljuk, hogy a tokaji bor világhírű, de sajnos az értékesítésben ez nem tapasztalható. Elsősorban a szakemberek ismerik a tokaji bort a hagyományosnak mondható külföldi piacainkon (Németország, Lengyelország, Oroszország stb.). A fogyasztók talán hallottak róla, de sosem kóstolták, és nem vásárolják, pedig a vásárlóerő ezen országok nagy részében meglenne. A hazai piacon is nagyon szerények az értékesítési eredmények.

Magyar borok megítélése a világ országaiban

Több kutatás megállapítja, hogy külhonban a magyar termékekről kialakult egy olyan kép, miszerint olcsóak, közepes minőségűek és gyenge a csomagolásuk. Ez a kép sajnos a magyar borokra is vonatkozik. Az elmúlt húsz évben a nagy nemzetközi borversenyeken szép sikereket érnek el a magyar borok, sok érmet kapnak. Mindezek ellenére sem sikerült az áttörés, mert zömében ezek a borok kisebb mennyiségben készülnek, mint hogy fajsúlyosan meg tudjanak jelenni bármilyen exportpiacon. A Magyarországon megtermelt bor nagyobb hányada viszont valóban nem éri el azt a minőségi küszöböt, ami pozitív visszacsatolást váltana ki a külföldi fogyasztókból vagy szakértőkből.

A bormarketing feladata, hogy ezt a képet megváltoztassa és javítson a magyar bor megítélésén. A termelőknek be kell bizonyítaniuk, hogy a magyar borok minősége kiváló és áruk arányos az értékükkel. Ennek legfontosabb „eszköze” a tokaji bor lehet, melynek világpiaci pozicionálása nagymértékben hat a többi magyar bor megítélésére, sikerére.

A helyzetet tovább rontja, hogy sok a kétes eredetű tokaji termék sokszor még az aszú borok kategóriájában is. A hipermarketek polcain ezer forint alatt is található tokaji aszú nevű termék. Gazdasági szempontokat figyelembe véve érthetetlen, hogy hogyan képesek ennyiért előállítani egyesek a világ egyik legnemesebb italát. A szlovák tokaji problémája még mindig nincs megoldva.

Hiányosak a kommunikációs eszközök, nem átláthatóan használják az értékesítési csatornákat stb. Az ismert piaci nehézségek ellenére alig-alig tapasztalható, hogy a termelők tudatosan használnák a teljes marketing eszköztárat.

Tapasztalataim alapján evidens a konklúzió: a fenti probléma okai a szükséges ismeretek, gyakorlati tapasztalatok hiányára vezethetők vissza. Nehezíti a hiányosságok felismerését a borászok innovatív szemléletének hiánya ezen a területen, és a szakmai környezet sem tud megfelelő segítséget adni. A marketing eszközök integrált használatát sok esetben az anyagi hiánya is okozza.

A hagyomány és az innováció a tokaji borkészítés technológiájában is kényes kérdés, nehéz egyeztetni az egymással szemben álló igényeket.

A tokaji borvidék bemutatása

Magyarország különleges természeti kincse, az itt élő emberek alkotóerejének csodálatos produktuma a tokaji bor. A tokaji évszázadok óta a magyar bor zászlóshajója, az ország imázsának

fontos alkotórésze, a külföld csodálatának, a magyarok büszkeségének a forrása. (Zilai, 2003) A tokaji a legtökéletesebb meditációs bor, a leghatékonyabb imabor és a legideálisabb kapcsolatteremtő bor Isten transzcendentális világával. (Cey-bert, 2001)

A tokaji borvidék a Zempléni-hegység déli oldalán a sátoraljaújhelyi Sátorhegy, az abaújszántói Sátorhegy és a tokaji Kopasz hegy közötti háromszögben terül el („Incipit in Sátor, definit in Sátor”, azaz „Sátornál kezdődik, Sátornál végződik”).

A tokaji borvidék összes termőterülete 5700 ha, 6 hektár kékszőlőt is termesztene, de természetesen a fehér szőlő a domináns. Az engedélyezett és tokaji névvel forgalomba hozható szőlőfajták: furmint (67%), hárslevelű (19%), sárgamuskotály (9%), zéta (2%), kövérszőlő (0,7%), kabar (0,2%). Érdemes megemlíteni, hogy bár összesen 2%-ot tesz csak ki, de további 17 félé fehérszőlőt termesztene Tokajban. A fajta feltüntetése minden tokaji termék kategória és terméktípus esetében lehetséges.

A tokaji borkülönlegességeket, egyéb tokaji borokat és tokaji pezsgőt fajtafeltüntetéssel legalább 85 %-ban az adott szőlőfajtából kell készíteni. (Tokaji borvidék termékleírása, 2011)

	A szőlőművelés Tokajban ősidők óta jelen volt. A leletek tanúsága szerint a szőlő e tájon endemikus (őshonos) növényfajta: itt került elő a mai szőlőfajták közös őseinek tekinthető miocén kori összölő (<i>Vitis tokaiensis</i>) levelének lenyomata. A <i>Vitis sylvestris</i> összölő mind a mai napig vadon él Tokajban.
XIII. sz.	Tokaj szőlőtermesztési hagyományairól már a XIII. századtól rendelkezésre állnak írásos emlékek. A borvidéken ekkor kezdik el a sajátos földalatti pincék építését is, amelyekről szintén írásos emlékek maradtak fent, így az olaszlisztkai és tolszvai pincékről.
XIV. sz.	A XIV. században a földalatti pincék építése kiteljesedik, számuk jelentősen megnő, ekkor építik ki a tokaji borvidékre jellemző többemeletes pincelabirintusokat.
XV. sz.	1494. Az első írásos említés a tokaji borokról (Istvánffy M.: Regni Ung. Historia, Köln, 1724)
XVI. sz.	A tokaji borok népszerűsége megnő. Ekkortájt háromféle bort készítenek: „tisztá bort” első taposással, „préselt bort” második sajtolással és „lőrért” a harmadik, a törkölyre öntött víz erjesztésével. A szőlősgazdák a mezővárosokban lakva növelték birtokaikat, közülük több úri birtokká fejlődött. A tokaji borvidéknek ez az időszak az egyik legvirágzóbb periódusa.
1550–1560	A tokaji borok döntő áttörése a hazai és a nemzetközi piacokon, a minőség javulásának időszaka. Lengyel kereskedők megjelenése a borvidéken. Az osztrák császári udvar a XVI. század közepétől évtizedeken keresztül vásárolta a tokaji bort.
1565	Lazar Schwendi szőlővesszőket visz Tokajból Elzászba.

1571	Az aszúbor első írásos említése a Garay család május 15-én kelt leltárában.
1589	Főbornak nevezik a válogatás nélkül készült, jó minőségű tokaji borokat.
1590	Szikszay Fabricius Balázs Nomenklatura című művében a „Vinum passum-aszu szeőleő bor” kifejezés szerepel.
XVII. sz.	A Tokaj név egyre jobban terjedt a borpiacon. A bortermés csaknem egyharmada került export piacra. A lengyel és az orosz export fokozatosan nőtt, lassan meghatározóvá vált a borvidék számára.
1616–1660	A Rákóczi-korszak. Ebben az időben vette fel a tokaji szőlőtermesztés máig jellemző arculatát és ekkor élte legvirágzóbb korszakát. Rákóczi fejedelem számos pincét tartott fenn, több kastélyt is építtetett a borvidék területén.
1631	Szepsi Laczkó Máté református lelkész írja le az aszúkészítés módszerét, és annak alapján a sátorlajaujhelyi Oremus-dűlő szőlő terméséből Lórántffy Zsuzsanna fejedelemasszony részére el is készíti azt.
1655	Az országgyűlésben rendelet születik az aszúválogatással elvégzett szüretéről.
XVIII. sz.	XV. Lajos francia király II. Rákóczi Ferentől kapott aszúval kínálja Madame Pompadour-t az azóta elhíresült mondás kíséretében: „C’est le roi des vins, et le vin des rois.” „Ez a borok királya és a királyok bora.” Ekkor kezdik el Tokaj-hegylánának nevezni a területet, a bort pedig a könnyebb érthetőség kedvéért tokaji bornak. A század utolsó éveiben nagy számban települtek be sziléziai és galíciai zsidók, akik néhány évtized alatt a kereskedelem irányítóiá váltak.
1707	A Rákóczi-szabadságharc államapparátusa a magyar borvidékek részére országos minősítést rendel el. Öt csoportba sorolva a területeket első osztályú besorolást csak Tokaj-hegylája kapott. A dűlő szerepe ekkor kezdett tudatosodni a minőség és a kereskedelem területén.
1720	Az újabb szőlőterületi minősítés alapján három osztályba sorolták az ország területeit, Tokaj-hegylája nagyobbik része az első osztályba került. A dűlőcsoportosítás alapját a termőhelyi szempontok mellett az akkori termések és azok minősége jelentette.
1733–1798	Orosz borvásárló bizottság gondoskodik a cári udvar tokaji borral való ellátásáról.

1737	Tokaj szabályozása: kialakul a borvidék lehatárolása, valamint az eredetvédelem alapja a világon először kerül meghatározásra. Ezzel elkészül Európa és a világ első eredet-megjelölésre vonatkozó szabályozása.
1759	A másolás (mászlás) első említése különböző dokumentumokban megtalálható.
XIX. sz.	
1826	A fordítás (másodaszú) elnevezés első említése
1857	A testület „Tokaj-hegyaljai Bormívelő Egyesülés” névvel átalakul, elsősorban a szőlőtermesztés és a borkészítés szervezeteként, érdekképviselőként.
1886	Megjelent a filoxéra, és 10 év alatt a szőlők 90%-át elpusztította. Ekkor volt az első nemzetközi per, ahol a tokaji termelők a Tokaj név védelmét érték el a bíróságon.
1898	A borvidék területét újraszabályozták
XX. sz.	
1922	A trianoni békeszerződés az országhatárok módosításával a borvidéktől elszakítja Slovenske Nové Mesto, Szőlöske és Kistoronya településeit, valamint Sátoraljaújhely egy részét és szőlőskertjeit.
1920–1950	A gyógyszerkönyvekben a tokaji aszúborot gyógyszernek tüntetik fel.
1928	A Tokaj-hegyaljai Hegyközségi Tanács megalakulása.
1936	Az aszúbor-készítés technológiájának pontosítása törvényi úton.
1949	Megalakul a borvidéki kutató bázis Tarcalon.
1950–1990	A borvidéken több állami gazdaság és állami pincegazdaság egyesülésével létrejön a Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, a Tokaj Kereskedőház jogelődje. Az állami borászat felvásárolja a kistermelők szőlőit, szervezi a termelést és a borkereskedelmet.
1982	A szőlő termőhelyi minősítésének, a termőhelyi kataszter rendszerének elkészítése országosan és a tokaji borvidékre. A Tokaj név nemzetközi lajstromozása a Lisszaboni Megállapodás alapján.
1993	Az Európai Közösség és a Magyar Köztársaság között a bormegnevezések kölcsönös védelméről és ellenőrzéséről szóló megállapodás megkötése többek között az eredet-megjelölések kölcsönös védelméről, benne a „Tokaj” név Magyarország részére szóló kizárólagos névhasználatáról, valamint a „Tokaj” név védelméről az Elzászban és a Venezia–Friuli–Gulia tartományokban használt Tocai és Tokay írásmódú fajtanevvel elnevezett borok ellenében.

XXI. sz.	
2002	A tokaji borvidéket az UNESCO Világörökség Bizottsága mint kultúrtáját felvette a Világörökségek Listájára.
2004	A bortörvény az aszúbort kizárólagosan a tokaji borvidék számára engedélyezi. A borvidék neve „Tokaj-hegyaljai borvidék”-ről „Tokaji borvidék”-re változik.
2004	A Tokaji Borbíráló Bizottság megkezdte munkáját.
2011	Megszületik a Tokaji borvidék termékleírása.

Forrás: Tokaji borvidék Hegyközségi Tanácsa (2011)

1. táblázat: A tokaji borvidék történelmének főbb eseményei

A tokaji bortermelés történeti áttekintéséből jól látszik, hogy a tokaji borok egyedisége és kiválósága már évszázadokkal ezelőtt elismert volt. Tokaji bor ajándékozása vagy a tokaji borvidéken szőlőültetvény birtoklása mindig is értéket jelentett, amelyet a diplomáciai kapcsolatokban is felhasznált Magyarország. Egy gönci hordó aszú anyagi és eszmei értéket is jelentett. Erre jó példa, hogy II. Rákóczi Ferenc diplomáciai céllal ajándékozott bort az orosz cári udvarnak, a Borvásárló Bizottságot Tokajba telepítette, az osztrák császár a Rákóczi szőlőből kincstári birtokot alapított, ajándékozással jutott a tokaji bor XIV. Lajos udvarába is.

A magyar Himnusz – nemzetközileg egyedülállóan – bort is említ, mégpedig a tokaji nektárt, vagyis aszút, ami azt bizonyítja, hogy a tokaji borkülönlegességek a leginkább egyedi és speciális magyar terméknek számítanak. Továbbá a tokaji borok és különösen az aszúk elismert gyógyító hatással rendelkeznek. A tokaji borok még 80 évvel ezelőtt is szerepeltek a Magyar Gyógyszerkönyvben. Ez a gyógyhatás a könnyen felvehető cukroknak, a szerves savaknak, a bor magas kálium- és magnézium tartalmának, valamint a botrytis működése révén létrejövő anyagoknak, az antioxidánsok egészségre gyakorolt pozitív hatásának köszönhető.

A tokaji borkülönlegességek és borok jelenleg is elismertek mind a hazai, mind a nemzetközi piacon, ezt bizonyítják a nemzetközi borversenyen elért eredmények, valamint a borszakértők és szakújságírók által készített nemzetközi minősítések. A tokaji borkülönlegességek és borok továbbra is Magyarország ikon és imázs termékeinek számítanak. (Tokaji borvidék termékleírása, 2011)

A világban kevés az olyan borvidék, bortermő hely, ahol csak fehérszőlőt termesztnek és fehérbort készítenek. Tokaj abból a szempontból is egyedi, hogy nagy száraz bort is lehet készíteni, ugyanakkor a világ egyik legértékesebb természetes édes borát is. Tokaj, mint egységes származáshely, kvázi egy ernyőmárka több különböző borstílussal.

Más borvidékekhez képest lényeges eltérés, hogy a teljes termékszerkezet meglehetősen összetett, elsősorban a külső szemlélő számára lehet a kép túl bonyolult. Sok termék van, amelyek azonban logikailag összekapcsolódnak. Létezik egységes tokaji származáshely, amit a termékek finomítanak, illetve oda-vissza hat egymásra a termék és a borvidék.

Tokaj szerepe mindenképp kiemelkedő és egyedi, ugyanakkor kétarcú is. Tokaj integráló és egyben újító szerepe szemben áll egymással. Rendkívül szigorú hagyományok határozzák meg a termelési oldalt, pl. a fajtahasználat és a technológiai lépések.

Másrésről az újító szerep is megjelenik: új birtokok jönnek létre, új borstílusok, kategóriák lépnek színre (pl. késői szüretelésű borok), a régi stílussal szakító divatosabb, fiatalosabb címkék jelennek meg.

	<i>Borászati értékelés</i>	<i>Termelési potenciál</i>	<i>Piaci pozíció marketing érték</i>	<i>Termelőhely versenyképessége</i>
<i>Tokaj</i>	Testes, elegáns savú, tartalmas, nagy potenciállal.	Furmint, hárslevelű, biztosan termelhető, 5000 ha.	Lassan nő a szerepe a gasztronómiában, értékes név, de nehezen pozicionálható.	Minden évben biztosan termelhető a Kárpát-medencében.
<i>Mosel</i>	Ásványos, élénk savakkal, néha maradék cukorral.	8800 ha.	A világ által nagyon elismert tiszta ízű borok. Ikon vagy ultraprémium borok.	Folyók védett völgye: Németország legjobb klímájává teszi. Jól érlelhetők.
<i>Eltász</i>	Fajtaazonos, redukatív, jó savgerinc.	15 000 ha. Rizling, traminer, pinot gris.	Ma nem a legmagasabb elismertség, bár a borok nagy része kiváló.	Minden évben biztosan termelhető. Változatos talaj, amely karaktert formál.
<i>Sancerre/ Pouilly Fumé</i>	Magas sav, minerális, tipikus illat.	2770 ha-on 14 faluban, főleg sauvignon blanc.	Népszerű, drága borok. Etalon sauvignon blanc. Szuper, ultraprémium borok.	Tengeri fossziliákban gazdag, meszes, köves talaj.
<i>Burgundia</i>	Összetett illat és ízvilág. Nagyon minerális.	Csak chardonnay, hosszan érlelhető.	A világ nagyobb fehérborai. Ikon/ultraprémium borok.	Tengeri fosszilikában gazdag, meszes, köves talaj.

2. táblázat: A tokaji nagy száraz boroknak és a világ nagy száraz fehérborainak összehasonlítása

A 2. táblázat alapján összefoglalható, hogy rendkívül nagy potenciál van a tokaji nagy száraz borokban, mind termelési, mind piaci szempontból. A tokaji nagy száraz bor minden évben biztosan termelhető, mert a Kárpát-medence adottságai kiválóak. A tokaji száraz fehérborok konkurenciái nagyon erősek és népszerűek, de a termékkategória rendkívül népszerű és növekszik a keresettsége. A konkurens nagy fehérborok évszázados múlttal rendelkeznek, ami komoly piaci előnyt és marketing értéket jelent a tokaji száraz borokkal szemben. Ennek fő oka, hogy a világ és mi magunk is csak most fedezzük fel „újra” a tokaji száraz borokat.

	<i>Szakmai értékelés</i>	<i>Termelési potenciál</i>	<i>Piaci pozíció, marketing érték</i>	<i>Termőhelyi versenyképesség</i>
<i>Tokaj</i>	Nagy test, elegáns savak, tartalmas, nagy potenciál.	Furmint, Hárslevelű. Évről évre biztosan termelhető, 5000 ha.	Lassan nő a szerepe a gasztronómiában, értékes név, de nehezen pozicionálható.	Minden évben biztosan termelhető.
<i>Somló</i>	Nagy test, elegáns savak, tartalmas, nagy potenciál.	800 ha. Biztosan termelhető. A túlzott savasság megjelenhet gyengébb évjáratban.	Fokozottan nő a szerepe a gasztronómiában, a somlói bor legendája és egyedisége jelentős piaci érték.	Minden évben biztosan termelhető.
<i>Badacsony/ Balaton</i>	Nagy test, elegáns savak, tartalmas, nagy potenciál.	1700 ha / 13 500 ha, minden évben biztosan termelhető.	Fokozatosan nő a szerepe a gasztronómiában, pozicionálási nehézségekkel küzd.	Minden évben biztosan termelhető.

3. táblázat: A tokaji nagy száraz borok és a hazai egyéb száraz fehérborok összehasonlítása

A 3. táblázatban látható, hogy a tokaji száraz bornak az exportpiacon jelentéktelen konkurenciája a többi magyar száraz fehérbor, ugyanakkor a hazai piacon erős a verseny a fogyasztókért. A konkurens borvidékek borai komoly hagyományokkal és legendával, valamint jellegzetes fajtával rendelkeznek. A tokaji bor a magyar fogyasztók szemében is elsősorban édes desszertbor, de érezhető, hogy a borok iránt érdeklődő fogyasztók kezdik felfedezni a tokaji száraz borok értékeit.

	<i>Borászati értékelés</i>	<i>Termelési potenciál</i>	<i>Piaci pozíció, marketing érték</i>	<i>Termelőhelyi versenyképesség</i>
<i>Tokaj</i>	Egyensúlyos, tartalmas terrior alapú, nagy édes bor.	Az átlagnál sűrűbben készíthető, jó termésbiztonság.	Szerepük csökken a gasztronómiában. Nem trendi az édes bor. Mozog a piaci pozíciója.	Az egyedülálló ökológiai feltételek és tervezhető termelésbiztonság.
<i>Osztrák és német édes borok</i>	Technológiai klasszifikáció. Tartalmas, egyensúlyos borok.	Kiváló adottságok és szőlőfajták. Biztonságosan termesztendő.	Ultraprémium és ikon borok, komoly ismertséggel.	Kiváló termőhelyi adottságok.
<i>Sauternes / barsac</i>	Terrior alapú borok a botritisz karakterével.	Kiváló, egyedi termőhelyi adottságok és szőlőfajták.	A világ legismertebb természetes édes borai. Az ikon kategóriában.	Kiváló, egyedi termőhelyi adottságok.
<i>Recioto / vin santo</i>	Technológiai klasszifikáció. Hosszas oxidatív érleléssel.	Biztosan készíthető a technológiából adódóan (szárítás).	Elsősorban lokális piaci jelentőséggel.	A technológia miatt nem a termőhely a fontos.
<i>Kanadai jégborok</i>	Technológiai borok. Édes, könnyen érthető borok.	Biztosan készíthető a technológiából adódóan (fagyás).	Márkaborok, erős piaci pozícióval. Szuper, ultraprémium.	Az ökológiai adottságok miatt korlátlan készíthetőség.

4. táblázat: A tokaji desszertborok és a világ természetes édes borainak összehasonlítása

	<i>Borászati értékelés</i>	<i>Termelési potenciál</i>	<i>Piaci pozíció, marketing érték</i>	<i>Termelőhelyi versenyképesség</i>
<i>Tokaj</i>	Édes, terriorbor	Az átlagnál sűrűbben készíthető, jól érlelhető.	Nem trendi az édes bor fogyasztása. Mozog a piaci pozíciója.	Egyedi ökológiai feltételek, jó termés biztonság.
<i>Portói</i>	Technológiai bor	Emberi közreműködést igénylő technológia: biztonságosan készíthető.	Csökkenő piaci szerep a magas alkohol és édesség miatt.	A technológia miatt nem a termőhely a fontos.
<i>Édes sherry / PX</i>	Technológiai bor	Emberi közreműködést igénylő technológia: biztonságosan készíthető.	Csökkenő piaci szerep a magas alkohol és édesség miatt.	A technológiai miatt nem a termőhely a fontos.
<i>Malaga</i>	Technológiai bor	Emberi közreműködést igénylő technológia: biztonságosan készíthető.	Csökkenő piaci szerep a magas alkohol és édesség miatt.	A technológia miatt nem a termőhely a fontos.
<i>Marsala</i>	Technológiai bor	Emberi közreműködést igénylő technológia: biztonságosan készíthető.	Csökkenő piaci szerep a magas alkohol és édesség miatt.	A technológia miatt nem a termőhely a fontos.

5. táblázat: A tokaji desszertborok és a világ erősített (avinált) édes borainak összehasonlítása

A fenti táblázatok (4-5.) édes borai komoly versenytársai a tokaji édes bornak, elsősorban a piaci ismertség, a marketing erő miatt. Még a szakemberek is alig ismerik a tokaji édes borokat. Amely szakértő találkozott a tokaji desszertborokkal, az egyértelműen a legnemesebb, legegységesebb, legelegánsabb természetes édes bornak tekinti. A piaci hátrányt viszont nehéz ledolgozni, a többi termék mindenképpen a tokaji előtt jár e tekintetben annak ellenére, hogy a terroir borok nagyobb elismerést kapnak a technológiai boroknál.

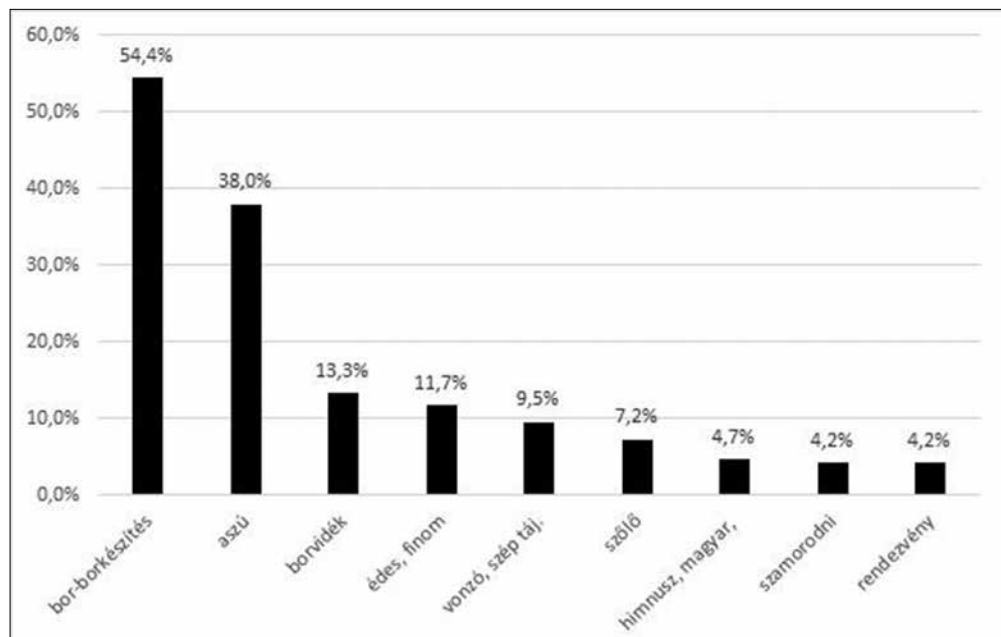
Az avinált, alkohollal erősített technológiai borok népszerűsége még nagyobb mértékben csökken, mint a természetes édes boroké. Ennek oka a magas alkohol- és cukortartalom. A nemzetközi piacon a tokaji boroknak a már ismertett borok a világ különböző pontjairól a következő szinteken lehetnek konkurenciák:

- hasonló borkaraktert képviselnek, ami technológiai, szakmai kategóriaazonosságot jelent.
- a gasztronómiai illeszthetőséggel kapcsolatos hasonlóság és versenytárs.
- a piaci pozicionálásában hasonló és versenytárs.

Fogyasztói felmérés

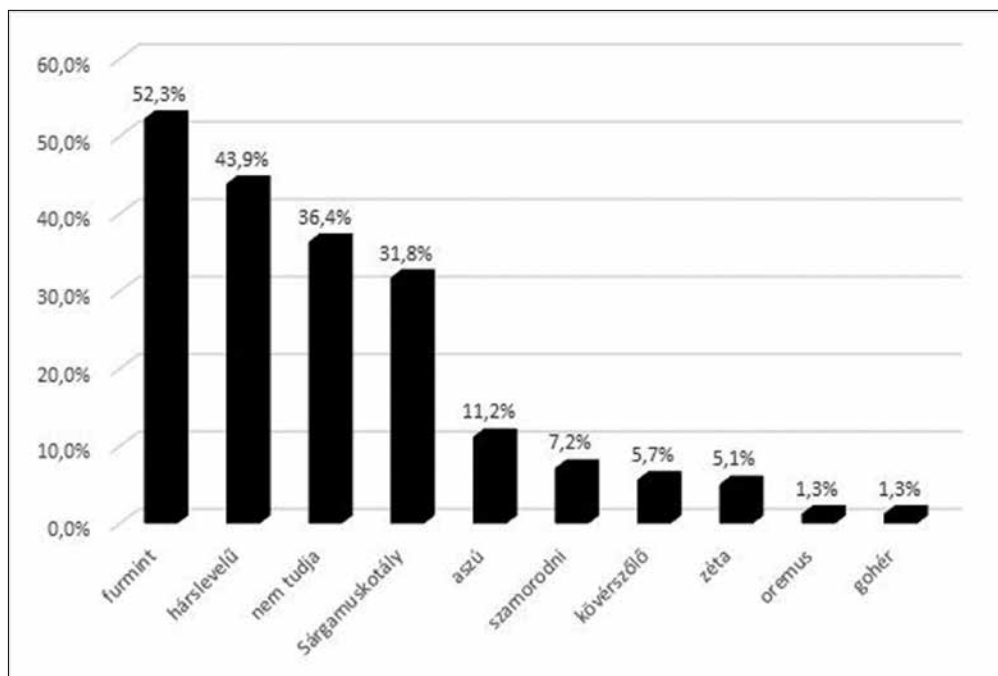
A tokaji borokkal kapcsolatban fogyasztói és termelői vonalon végeztem primer kutatást. Ebben a fejezetben a fogyasztói felmérés néhány szempontjára kapott válaszok összesítését, eredményét mutatom be.

Az 1. ábra a *Mi jut eszébe erről a szóról: Tokaj?* kérdésre adott válaszok említési gyakoriságát mutatja. A legtöbbször borral/borkészítéssel kapcsolatos tényeket említették a válaszadók, majd ezután következett az „aszú” kifejezés. A „vonzó, szép táj” asszociáció több mint kétszer annyi nőnek jutott eszébe, mint férfinak.

1. ábra: *Mi jut eszébe erről a szóról: Tokaj?*
(a 10 leggyakrabban említett)

Forrás: saját kutatás (2009) n=472

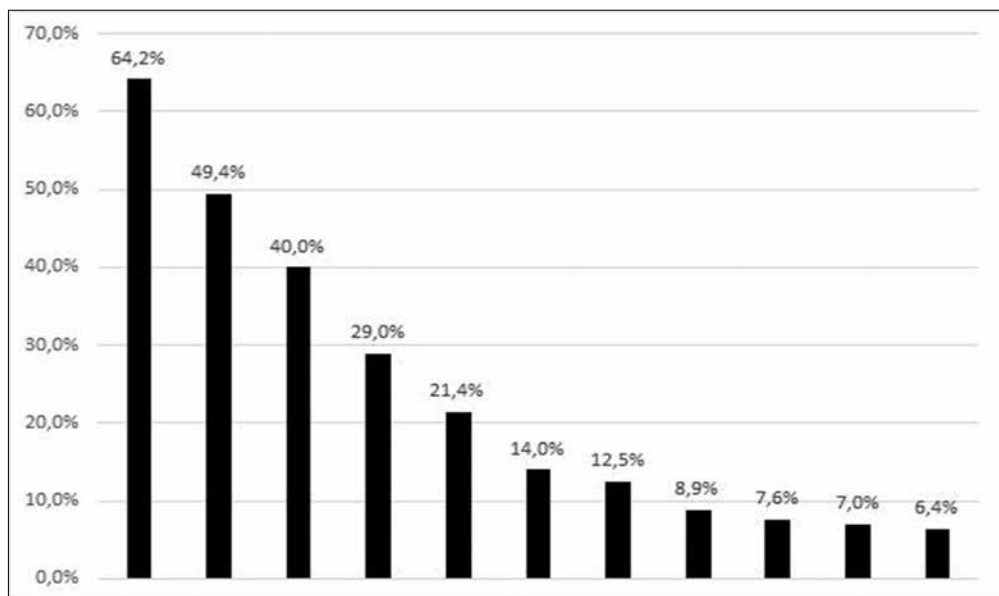

2. ábra: Sorolja fel az Ön által ismert tokaji szőlőfajtákat
(a 10 leggyakrabban említett szőlőfajta)

Forrás: saját kutatás (2009) n=472

A 2. ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók döntő többsége meg tudott nevezni valós *tokaji szőlőfajtákat*, ugyanakkor gyakran volt a válasz „nem tudom”. Az említési gyakoriságok alakulása a következő: furmint – 52%, hárslevelű – 44%, nem tudja – 36%, sárga muskotály – 32%. Az aszút és a szamorodnit is gyakran sorolták a tokaji szőlőfajták közé hibásan, hiszen ezek borkategóriák.

A *tokaji borkategóriák* felsorolását láthatjuk a 3. ábrán. A két leggyakrabban említett tokaji borkategória az aszú és a szamorodni, 64% és 50%. Magas a cuvée említési gyakorisága, ez 40%, talán abból adódhat, hogy a cuvée szóval rendkívül sokszor találkozhatnak más borvidékeken. Itt valamivel kevesebben jelölték meg a „nem tudom” (29%) választ.

3. ábra: Sorolja fel az Ön által ismert tokaji borkategóriákat
 (a 11 leggyakrabban említett borkategória: aszú, szamorodni, cuvée, nem tudja, furmint, fordítás, hárslevelű, esszencia, késői, másolás, aszúesszencia)
 Forrás: saját kutatás (2009) n=472

A fogyasztók ismerete eléggé hiányos a tokaji szőlőfajták és a borkategóriák tekintetében. Kutatásaim alapján megállapítható, hogy ez egyrészt a fogyasztók érdektelenségéből, információhiányából adódik, de felmerül a termelők, kereskedők, marketinggel foglalkozók felelőssége is, akiknek a borfogyasztási tanácsokat kellene biztosítani a fogyasztók felé.

A fogyasztói magatartásról

Fogyasztói primer kutatásom eredményeként az általános élelmiszerfogyasztói modellhez hasonlóan a 4 klasszikus fogyasztói magatartás típust határoztam meg a tokaji borfogyasztók piacán: a „magyar yuppie” (sikeres, gazdag, fiatal, kalandvágyó), a kifinomult életélvező, az igyekvő felzárkózó és az árérzékeny átlagfogyasztó.

A kutatás eredményéből arra következtettem, hogy az általános élelmiszerfogyasztói magatartás és általában a borfogyasztói magatartás szegmenseinek jellemzői megfelelnek a tokaji borfogyasztók általam megnevezett típusainak. Ebből következik, hogy az általános élelmiszerfogyasztói magatartás alaptípusainak jellemzői következetesen megjelennek a szűkebb szinteken is, ami egyben megerősíti a kutatásom módszertanának helyességét és az eredményeimet igazolhatja.

	<i>Magyar yuppie</i>	<i>Igyekvő felzárkózó</i>	<i>Kifinomult életélvező</i>	<i>Árérzékeny átlag</i>
<i>Méret</i>	A minta 21%-a.	A minta 20%-a.	A minta 30%-a.	A minta 29%-a.
<i>Demográfia</i>	Főleg 18-45 év között. Azonos nemarány. Inkább felsőfokú végzettség és alkalmazottak.	Zömmel férfi, korban vegyes. 2/3-uk felsőfokú végzettséggel. Alkalmazott és nyugdíjas is.	18-45 év közöttiek. 30%-al több a nő, mint a férfi. Zömmel felsőfokú végzettség, főleg alkalmazottak.	Azonos nemarány. 2/3-a 46 év feletti. 2/3-uk alkalmazott, középfokú végzettséggel.
<i>Fogyasztói szokások</i>	Legritkábban ők isznak bort és tokajit is. Kocs-mában soha nem iszik. 1000-3000 Ft/vásárlás.	1000-3000 Ft/vásárlás. Havonta iszik tokajit, de egyéb bort a „múlt héten” ivott. Leginkább ők isznak szórakozóhelyen.	A leggyakrabban vásárolnak és fogyasztanak tokaji bort. Legutóbb a „múlt héten” ivott bort.	Legutóbb a „múlt héten” ivott bort, de tokajit ők a legritkábban. A legkevesebbet kőlti borra.
<i>Borpreferencia</i>	Főleg palackos.	Főleg palackos.	Csak palackos.	Általában palackos, de ők isszák a legtöbb kimért bort.
<i>Tokaji bor fogyasztás alkalm</i>	Ünnepek, vendégségben, otthon vendégekkel. Étkezéshez alig.	Ünnepek, otthoni étkezéshez és kedvtelésből ők isznak leginkább.	Otthon vendégekkel, ünnepek, otthon kedvtelésből.	Ünnepek, vendégségben, otthon vendégekkel. Az első kettőt legtöbbször ők jelölték.
<i>Tokaji bor vásárlás helye</i>	Hiper- supermarket, napi bevásárlás helye.	A napi bevásárlás helye. Hiper- supermarket.	Leginkább ők vásárolnak szaküzletben, östermelőtől. Hipermarket. Legritkábban supermarketben.	Szupermarket, napi bevásárlás helye. Diszkontban, borozóban soha, termelőtől, szaküzletben alig. Boros rendezvényre soha nem jár.

<i>Tokaji bor vásárlás célja</i>	Vendégségbe, saját fogyasztásra, vendég kínálására.	Saját fogyasztás. Vendégségbe, vendég kínálására.	Saját fogyasztás, vendégségbe, kínálásra. Leginkább ők vásárolnak vizonzásul vagy gyűjteménybe.	Vendégségbe, saját fogyasztásra, vendég kínálására. Gyűjteménybe soha, más családtagnak alig.
<i>Tokaji bor vásárláskor leginkább befolyásolja</i>	Ár. Baráti ajánlás.	Termelő. Évjárat. Ár.	Baráti ajánlás. Termelő. Ár. Számukra a legfontosabb a baráti / szakfolyóirat ajánlás, a címke, a borverseny eredmény.	Számukra a legfontosabb az ár és az akció. Nem érdekli az évjárat, borverseny vagy folyóirat ajánlása.
<i>Attitűd a borhoz</i>	A tokaji nem a mindennapok része, de a meghitt pillanatokhoz sem kell a bor. Szórakozáshoz legkevésbé nekik kell bor.	A borivás szertartás. A tokaji az alkoholos italok ki-rálynője. A meghitt pillanatokhoz hozzátartozik a bor.	Kiismeri magát a borok között, érdeklik a borászattal kapcsolatos információk. Ismeri a borvidékeket, a borfajtákat, a bor-étel párokat. Leginkább ő jár borkóstolóra és bortúrára.	A megszokott ízeket szereti. Nem ismeri ki magát a borok világában. Nem tudja milyen alkalomhoz milyen bor illik. Nem ismeri a magyar borvidékeket és borfajtákat.

6. táblázat: A tokaji bor fogyasztói klaszterei a saját kutatásom alapján
 Forrás: saját szerkesztés (2010)

Konklúzió

Eredményeimet összefoglalva úgy látom, hogy a termelők piaci eredményességét javítaná, ha a lehetőségekhez képest a legnagyobb mértékben a fogyasztókhoz igazítanák a szemléletüket, csökkentenék az eltérést a vevői elvárások és a termelői elképzelések között.

Kovács Viktória

FENNTARTHATÓSÁG A HAZAI TEXTILIPARBAN TERMELŐI ÉS FOGYASZTÓI OLDALRÓL

Környezetmérnök-hallgatóként kíváncsi voltam a leg-környezetszennyezőbb iparágak közé tartozó textilipar hazai helyzetére, s arra, hogy a piac két fontos szereplője (termelő, fogyasztó) hogyan segítheti a felmerülő problémák mérséklését.

Kutatásom során több hazai textilipari vállalatot kerestem meg, a kiválasztás szempontja közé tartozott, hogy rendelkezzen tanúsítvánnyal, fontosnak tartsa a fenntarthatóságot, és hogy minél változatosabb legyen a tevékenysége. Kvalitatív kutatásom során mélyinterjút készítettem a vállalatokkal, a mozgató rugókat, problémákat, motivációkat, véleményeket mértem fel az ágazattal kapcsolatban.

A fogyasztók tájékozottságát, vásárlási szokásaikat kérdőíves módszerrel mértem fel. *A primer kutatásban* a kérdőívet 152 fogyasztó töltötte ki 2018. 08. 06. és 2018. 09. 16. között. A kérdőíves felmérésem három kérdéskör köré épült fel: személyes adatok, tájékozottság és vásárlói szokások felmérése. Személyes adatok közül a nemre, életkorra, lakhely típusára és a legmagasabb iskolai végzettségre kérdeztem rá. A tájékozottság felmérése során kitértem arra, hogy a legfontosabb fogalmakat és jelentésüket ismerik-e (fenntartható fejlődés, „fast fashion”), mely ökcímkeket ismerik, mely iparágakat tartanak a leg-környezetszennyezőbbnek, mennyire ismerik a magyar textilipart és az ágazat globális problémáit. Vásárlási szokásokon belül arra voltam kíváncsi, hogy mennyire vallják tudatos vásárlónak magukat, mely szempontokat veszik figyelembe vásárlás során, mely termékek esetén fontos a környezetbarát tulajdonság, mennyire követik a divatot, hol, milyen célból és mekkora értékben vásárolnak textilipari terméket, mit tesznek a már nem használt textiliával, és a többletfizetési hajlandóságot mértem fel. A kérdőívben szerepeltek nyitott és zárt kérdések is közel azonos arányban.

Kutatásom eredménye egy hatvannyolc oldalas munka lett, amit ezzel a rövid változattal szeretnék bemutatni.

Bevezetés

A textilipar a leg-környezetszennyezőbb iparágak közé tartozik, emellett olyan terület, amelyel a fogyasztók naponta találkoznak. A hozzá tartozó legfőbb környezeti probléma a felhasznált víz mennyisége, valamint a víz kémiai terhelése a felhasznált kémiai anyagokkal. Ezek mellett megjelennek még az energiafelhasználás és a termelés során keletkező hulladékok által okozott problémák. Az ipar heterogenitása miatt nem egyszerű vizsgálni a környezetre gyakorolt hatását, és csökkenteni azt, mivel a textiltermék előállítás, kereskedelme, szállítása és elhasználása egy összetett, komplex folyamat. Ezen kívül nehézséget okoz az is, hogy a környezetterhelés nem a fogyasztás helyszínén történik, hanem általában a fejlődő országokban, így a fogyasztók többsége közvetlenül nem találkozik a káros hatásokkal.

A fogyasztók mérsékelhetnék ezt a problémát, azonban a textiltermékek rövid termékciklusa pazarlásra ösztönzi a vásárlót. A felgyorsult világunk hatására megjelent a „fast fashion” jelenség, ami azt jelenti, hogy a megjelenő legújabb textil termékeket minél gyorsabban juttatják el a vásárlókhoz megfizethető áron, azonban rosszabb minőségben. Ez ahhoz vezet, hogy a költségek csökkentésére fókuszáló tömegtermelésben gyártják a termékeket, és háttérbe kerülnek a fenntarthatósági szempontok.

A textilipari vállalatok is hozzájárulhatnak a problémák csökkentéséhez. Viszont a vállalatok helyzetét megnehezítik az iparágon belüli változások, a szigorú szabályzások, a versenytársak között kialakult versenyhelyzet. Ezek ellenére meg kellene találniuk a módot arra, hogy hogyan érvényesítsék vállalatukon belül a fenntarthatóságot.

A fenntartható fejlődés fogalma

A fenntartható fejlődés fogalma először 1991-ben fogalmazódott meg a nemzetközi vállalatok működésével kapcsolatos követelményként. Ekkor került kidolgozásra „A Fenntartható Fejlődés Üzleti Kartája”, ehhez már 1991 végéig 600 nemzetközi cég csatlakozott, ezzel vállalták, hogy a környezeti teljesítményüket az alapelvek szerint fejlesztik [Kósi, Valkó, 2006]. 1992-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencián Rio de Janeiróban már központi téma volt a fenntartható fejlődés. Fő üzenete a generációs felelősségvállalás. Ez azt jelenti, hogy a mai generációk igényei úgy legyenek kielégítve, hogy közben ne befolyásolja károsan a következő generációk ugyanazon igényeinek kielégítését. A gyakorlati megvalósítás előtt be kell látnunk, hogy a fenntartható fejlődés nem egyenlő a környezetvédelemmel, nem lehet elkülönülten kezelni a szociális és gazdasági problémáktól. Ebből következik, hogy három alappilléren nyugszik: társadalmi, gazdasági és környezeti.

A fenntartható fejlődés három alappillére
Forrás: [Lázár, 2011]

Mindhárom pillér ugyanolyan fontosságú, együtt biztosítják a fejlődés fenntarthatóságát. A társadalom szerintem különösen fontos, mivel a fenntarthatóságot a társadalmi és egyéni felelősségvállalás nélkül nem lehet elérni. A fejlődés célja a szociális jólét, ami mindenkinek érdeke, így közösen kell tennünk érte a környezettudatosabb fogyasztói magatartás kialakításával. Azonban a szociális jólétet úgy kell elérnünk, hogy közben biztosítjuk a jövő generációk számára a méltányos életfeltételek lehetőségét, a természeti erőforrásokat fenntartható módon használjuk fel, és elkerüljük a környezet állapotában bekövetkező visszafordíthatatlan változások előidézését. [<http://www.ff3.hu/fejlodes.html>], [Kiss, 2011]

A primer kutatás során kapott eredmény

Kérdőíves felmérésem elején a fogyasztókat arról kérdeztem, hogy ismerik-e a fenntartható fejlődés fogalmát, majd definiálniuk kellett a fogalmat. A kitöltők 70,4%-a vallotta azt, hogy ismeri ezt a fogalmat. Az iskolázottság nagymértékben befolyásolja a tájékozottságot, a magasabb iskolai végzettséggel nő a tájékozottság aránya.

A 20 és 30 év közötti válaszadók esetében a legmagasabb a fogalom ismertségének aránya, utána pedig az életkor növekedésével együtt csökken, ami azt tükrözi, hogy az idősebb korosztályhoz nehezen jutnak el az új információk.

A kérdőíves megkérdezés során kapott fogalmaknál sok esetben megjelent a fenntartható fejlődés három dimenziója: társadalom, gazdaság és környezet; valamint, hogy úgy történjen a fejlődés, hogy mind a három dimenzió érdeke érvényesüljön, ne sérüljön. Több olyan megfogalmazás is előfordult, hogy úgy elégítse ki a társadalom jelen szükségleteit, hogy a jövő generációk érdekei ne sérüljenek. Azok, akik nem ismerték ezt a definíciót, azok közül is többen ugyanezt a gondolatot fogalmazták meg más módon. Azonban pár hibás fogalommeghatározás is előjön, ahol a környezet és annak megóvása áll a középpontban. Összességében pozitívnak találom a kapott eredményeket.

A fast fashion fogalma

A divatipar jelentős változáson, fejlődésen ment keresztül főként az elmúlt 30 évben. A fast fashion egy olyan ruházati ellátási láncmodell, amely gyorsan reagál a legújabb divatra, trendekre, ezáltal gyakran frissítik az üzletekben kapható ruházati termékek választékát. A fast fashion felé való elmozdulás rövidebb gyakorlati élettartamot eredményez a textilipari termékek számára. [Bhardwaj, Fairhurst, 2010], [<https://goo.gl/w4nGL3>]

Ez a változás a termelői és fogyasztói oldalt is jelentősen érinti, a termelőknek egyre több igénynek kell megfelelniük, a fogyasztók pedig egyre szélesebb árukínálatból választhatnak: a ruházati piacok egyre sokrétűbbek és növekvő ütemben változnak a jelen kiskereskedelmi környezetben. Az új, gyors divat kifejlődése a textil iparágban jeleket mutat a termelési irányultságtól a piaciorientált megközelítésig. A termelők elkezdték felismerni, hogy a piacon a legfontosabb területek, amellyel piaci előnyre tehetnek szert a rugalmasság és a gyors reagálási képesség. A fogyasztók egyre igényesebbek és divatkövetővé válnak, ami arra kényszeríti a gyártókat, hogy a megfelelő termékek a megfelelő időben a piacon elérhető legyenek. Ahogy a piacon a fogyasztási szokások egyre különfélébbek, a „gyors divat” egyre fontosabbá válik. Azonban a fogyasztók körében végzett felmérések alapján a különböző korosztályok igényei

eltérőek, az Y generáció a minél több, alacsony minőségű, olcsó és divatos ruhákat részesíti előnyben, a baby boom generáció pedig szívesebben vásárol kevesebb, jobb minőségű ruhát. [Bhardwaj, Fairhurst, 2010]

A fast fashion tehát olyan koncepció, amely a következő évtizedben továbbra is hatással lesz a divatruházati iparágra, és közvetlen hatással lesz a fogyasztók vásárlására és a trendekre való reagálásra. Bár a fast fashion kínálati oldalára vonatkozó folyamatos kutatás fontos, hangsúlyt kell fektetni a fogyasztók megítélésére is. [Bhardwaj, Fairhurst, 2010]

A primer kutatás során kapott eredmény

Számomra kérdőíves felmérésem során a fogyasztókat arról is megkérdeztem, hogy ismerik-e a „fast fashion” jelenséget, és ha igen, akkor definiálják azt. Számottevő különbség volt a fenntartható fejlődés és fast fashion ismertségi aránya között, a válaszadók mindössze 40,8%-a állította, hogy ismeri a jelenséget. Emellett az iskolázottság különbözősége sem okoz olyan jelentős differenciát az arányok között. Viszont az látszik, hogy a tájékozottsághoz hozzájárul az iskolázottság. Az egyetemet végzettek 51,8%-a, a szakközépiskolát, gimnáziumot végzettek 41,1%-a, a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzők 12,5 %-a ismeri a fast fashion fogalmat

A fogalom helyes meghatározásának hányada is alacsonyabb volt, mint a fenntartható fejlődés esetén. A fogyasztók a fast fashion jelenségről a tömeggyártásra, alacsony árra, rossz minőségre és luxusmárkák másolására asszociálnak helytállóan. Sokan azt társították hozzá, hogy a divat gyorsan változik, meg azt, hogy gyorsan, nagy mennyiségben termelnek. Szerintem többségében nem értik a fogyasztók a jelenség lényegét, és azt, hogy milyen problémák származnak belőle. Ez jelentős gond, mert ha a fogyasztók nincsenek tisztában a problémával, akkor nem fognak tenni ellene.

Textilipar

Az ágazat helyzetét – szakirodalmi segítséggel – nemzetközi és magyar vonatkozásban tekintetem át, s külön foglalkoztam az Európai Unióbeli helyzettel. Hiszen a textil- és ruhaipar jelentősen hozzájárul Európa számos régiójában a gazdasági és a társadalmi jóléthez. Ebben a részben azonban csak a hazai textiliparról adok rövid áttekintést.

A textilipar általános helyzete Magyarországon

A magyar textilipar jelenlegi helyzetét nagymértékben befolyásolja a múltja. A magyar textilipar jelentős múlttal rendelkezik, már a honfoglaló magyarok ismerték a fonás és szövés műveleteit, továbbá az Európában újak minősíthető nemezkészítést, ami sátraik alapanyaga volt. 1680 körül alapították az első magyarországi selyemfonodát és -szövedét is, vagyis a textil- és textilruházati ipar gyakorlatilag egyidős a magyar iparral.

A 20. század elején, majd a két világháború közötti időszakban a magyar textilipar jelentősen fejlődött, ebben az időszakban igen sok, később tekintélyessé vált gyár alakult. A II. világháborút követően a textilipar viszonylag gyorsan magához tért, 1945 után hamarosan újra indultak a romtalanított gyárak, hiszen mind a jelentős belföldi ruházati igények, mind a foglalkoztatottság megoldása nagy hajtóerőt jelentettek. A munkahely-teremtési kényszer

jelentős volumenfelfutást biztosított, azonban már ekkor és a későbbi évtizedekben is háttérbe szorult a korszerűsítés, a magasabb minőségi színvonalat megtestesítő gépek és technológiák alkalmazása. Az ipar szerkezetében és az üzemek vezetésében gyökeres átalakulást hozott az államosítás (1948–49), majd többszöri átszervezés után az akkori textilipari üzemek vállalatba tömörültek. 1965-ig az extenzív fejlődés volt jellemző, amit elősegített a tartós munkaerő-kínálat. Ezt követően a fejlődés intenzív jellege erősödött és a munkáslétszám csökkent.

Ezután 1970–1980 között kapacitásbővítéssel egybekötött rekonstrukció zajlott le. Eredményeképpen 10 év alatt a termelés összehasonlító áron 32–33%-kal bővült, a létszám 10%-kal csökkent, a termelékenységi pedig összehasonlító áron évi átlagban 4%-kal javult. A rekonstrukció hatására korszerűsödött a gépek és technológiák színvonala, változott a termelési struktúra, ekkor érte el az ipar átlagos beruházási színvonalát. Emellett a munkakörülmények is javultak.

Az 1989–90-ben végbement politikai és gazdasági változások következtében a korábbi igen jelentős, az akkori Szovjetunióba irányuló export kiesett, a hazai termelésű textiltermékek belföldi fogyasztása pedig erősen visszaesett, ami a nagyvállalatok tönkremenetelét, a textilipar gyors leépülését eredményezte. A textil- és textilruházati ipar működőképességét 1988-tól az adóreform és a szabályozás együttesen tovább rontotta. Tovább csökkent a fejlesztőképesség, a kamatok emelkedése, a hitelképesség csökkenése, a saját forrás korlátozott volta, illetve hiánya miatt. Romlott továbbá a vállalatok műszaki és bérfejlesztési lehetősége. A bérelmaradás nőtt, a létszámhiány viszont változatlanul fennmaradt. A korábbi állami vállalatok megszűntek, helyükön nagyszámú kisebb gazdasági társaság alakult. Az 1990-es évek gazdasági problémái negatív hatással voltak az egész gazdaságra, sajátosságaik és adottságaik miatt a textil- és textilruházati ipar eltérően reagált a változásokra.

Az alábbi fontos problémákat kell megemlíteni: a keleti piacok gyakorlatilag megszűntek, a belföldi értékesítés visszaesett, a fejlődő országok olcsó textilipari termékeivel nem tudták felvenni a versenyt. A piackiesést valahogy pótolniuk kellett, a textilruházati ipar bér munka kínálata a jugoszláviai események miatt ugrásszerűen megnőtt, kihasználták a lehetőséget. Ez azért is volt jó, mert a textilruházati ipar nagyobb ismeretekkel és nagyobb mértékben kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a fejlett piacokon, mint a textilipar, és a piaci alkalmazkodás beruházási igénye a textiliparban jóval nagyobb, mint a textilruházati iparban. Ezek magyarázatot adnak arra, hogy miért csökkent a kapacitás évről-évre, és hogy miért tértek át textiliparról a textilruházati iparra. A kilencvenes évek vége felé konszolidálódott és növekedésnek is indult a textilipar, még ha egy alacsonyabb szintről is. Néhány év után azonban az importverseny nagymértékben felerősödött, emellett a textiltereskedelemben megjelentek a tisztességtelen gyakorlatok, főként a vámcsalások, az ÁFA megkerülése, amelyek ellen az ágazat folyamatos sürgetése ellenére sem történt hatékony fellépés.

2000 után a piaci kihívások minőségileg megváltoztak. Megerősödött a globális munkamegosztás, a gyártó tevékenységek kihelyezése a kisebb költségekkel dolgozó országokba. Ezt a folyamatot felgyorsította az, hogy Kína 2002-ben csatlakozott a Kereskedelmi Világszervezethez, és az, hogy a fejlett országok textilpiacait védő kvótarendszert 2004-ben megszüntették. [<https://goo.gl/WZxmcj>], [Dr. Cseh József, 1997], [Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület, 2009].

Számos külső akadály és nehézség ellenére a textil- és ruhaiparban ma is működő vállalkozások annak köszönhetik a fennmaradásukat, hogy az elmúlt években képesek voltak

alkalmazkodni a változásokhoz. Ennek sikeréhez szükség van mind az ágazat megújulására, innovációs tevékenységének megerősítésére, mind pedig a hazai gazdasági környezet változására. Mindez lehetővé tenné, hogy fejlesztési tevékenységüket felerősítve a magyar textil- és ruhaipar vállalkozásai a jelenleginél nagyobb szerepet játsszanak a foglalkoztatásban.

A magyar textil- és ruhaipar vállalkozásaiban és az iparág fejlesztésében érdekeltet fórumát létrehozták, amely az alábbi célokat tűzte maga elé: a magyar textil- és ruhaipar visszaesésének megállítása, az ágazat stabilizálása és megújítása az innováció fokozásával, a termékszerkezet átalakításával, a versenyképes és eredményes vállalkozások számának növelése, legalább a jelenlegi foglalkoztatás megtartása és az ágazat társadalmi presztízsének, önbecsülésének emelése. Ezeket a célokat 2009-ben fogalmazták meg, ezeknek köszönhetően a magyar textil- és ruhaipar jövőképe 2020-ra olyan stabil, fejlődőképes iparágat mutat be, amely termékeivel szerepet vállal a mind fontosabbá váló életminőség emelésében, és a fenntartható növekedést szolgáló technológiai változásokban.

A magyar ruhaiparra a személyre szabott, differenciált vevő igényeket kielégítő, magyar iparművészeti értékeket is felhasználó, kis szériás igényes ruházati és lakástextil termékek a jellemzők a felvázolt jövőkép szerint. A magyar textil- és ruhaipar számára a stratégia alapja az átállás a magasabb hozzáadott értékű termékek gyártására, amelyeknél a versenyképesség fő meghatározója nem az ár, hanem valamilyen, a vevő igényeit kielégítő tulajdonság magas szintje. A versenyképesség növelésének másik területe a hatékonyság emelése, valamint az európai termékláncokba való bekapcsolódás oly módon, hogy egyre függetlenebb, széles kompetenciával rendelkező vállalkozók, illetve hálózataik az integrált termékláncokban stratégiai szerepet töltsenek be. [Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület, 2009] Pozitívnak találom, hogy törekvések vannak a magyar textilipar szinten tartására, sőt fejlesztésére. A nemzetközi áttekintés alapján ezeket reális, jól kialakított céloknak gondolom. A célok között a fenntarthatósági szempontokat is figyelembe veszik, de szerintem erre nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a növekvő fogyasztói tudatosság miatt.

A hazai vállalatok álláspontja

A következő részben a vállalatok szakembereivel készült mélyinterjúk, illetve két vállalat esetében kérdőívek alapján bemutatom néhány fontos szereplő álláspontját a hazai textilipar helyzetével és környezeti hatásaival kapcsolatban. Azért tartottam lényegesnek a szakirodalom feldolgozása mellett a primer felmérést, mert úgy gondolom, hogy a gyakorlati szakemberek, egyes piaci szereplők tapasztalata és véleménye kiegészíti, árnyalhatja a szektorra vonatkozó ismereteinket. Emellett betekintést nyertem a vállalatok működésének mindennapjaiba, részletes beszámolót kaptam arról, hogyan élik meg az iparágon belüli változásokat, nehézségeket. A következő táblázat bemutatja általánosan a vállalatokat, s azt fontosnak tartom megjegyezni, hogy mindegyik 100%-osan magyar kézben van.

<i>Vállalat</i>	<i>Temaforg Kft.</i>	<i>Naturtex Kft.</i>	<i>MEZ Crafts Hungary Kft.</i>	<i>UMATO Kft.</i>	<i>Admirer Kft.</i>
<i>Fő tevékenység</i>	nem szőtt textília gyártása	paplanok és párnák gyártása	varrócérnák, horgolócérnák, hímzőfonalak és kötőfonalak gyártása	csecsemőruházat, férfi- és női alsónemű, női T-ingek, tunikák és ruhák gyártása	alsóruházat gyártás
<i>Telephely</i>	Kunszentmiklós	Szeged	Nagyatád	Békéscsaba	Devecser
<i>Vállalat típusa</i>	középvállalkozás	középvállalkozás	nagyvállalat	középvállalkozás	kisvállalkozás
<i>Foglalkoztatottak száma</i>	92 fő	150 fő	333 fő	140 fő	30 fő
<i>Alapítás éve</i>	1971	1989	2007	1992	1976

A vizsgált vállalatok bemutatása

Forrás: Temaforg Kft., Naturtex Kft., MEZ Crafts Hungary Kft., UMATO Kft., Admirer Kft.

Összességében a vállalatok egyetértenek abban, hogy nehéz az iparágon belül fennmaradni, a versenytársak közül kiemelkedni. A vállalatokra negatív hatással volt a rendszerváltás. Az ázsiai versenytársakkal nehéz tartaniuk a versenyt, a szigorú környezetvédelmi szabályzás miatt hátrányba kerülnek, mivel a környezettudatosság érvényre juttatása a termelés során költséges, amit be kell kalkulálniuk az árba. A kisebb profitú vállalatoknak gondot jelent a minimálbér és az adók folyamatos emelése, ezáltal kevesebbet tudnak környezeti beruházásra költeni. Szerintük a textilipar nem tartozik már a leg-környezetszennyezőbb iparágak közé, a kibocsátásokat jól lehet kontrollálni, viszont a textilhulladék problémája még nem megoldott. Gondot jelent még az iparágban, hogy egyre kevesebb szakember van, a kitaníttatásuk nagy költséggel jár.

A hazai fogyasztók álláspontja

A kérdőíves felmérésben arra kérdeztem rá a fogyasztóktól, hogy mely ágazatokat tartanak a leg-környezetszennyezőbbnek. Arra voltam kíváncsi, hogy a textilipar szerintük közéjük tartozik-e. Ezenkívül arra kértem őket, hogy ötös skálán értékeljék a magyar textilipar helyzetét, és indokolják meg, hogy miért gondolják így, és ha tudnak, soroljanak fel magyar textilipari vállalatokat. Végül arra is rákérdeztem, hogy mennyivel hajlandóak többet fizetni azért, mert egy textilipari termék magyar. Továbbá nyitott kérdésben arról érdeklődtem, hogy mit tartanak globálisan legnagyobb problémának a textiliparban.

A fogyasztók szerint kimagaslóan a vegyipar a leg-környezetszennyezőbb iparág, ezután pedig a kohászat következik. A fogyasztók mintegy 34%-a gondolja azt, hogy a textilipar jelentős környezetterhelő hatással bír, amivel foglalkozni kell. Ameddig nincsenek tisztában az iparág okozta problémákkal, addig nem fognak változtatni fogyasztási szokásaikon, ami alapja annak, hogy közelebb jussunk a probléma megoldásához.

Amikor direkt módon rákérdeztem, hogy milyen problémák vannak jelen globálisan az ágazatban, akkor a kitöltők mintegy kétharmadának volt rálátása az iparág nehézségeire. A válaszok között megjelentek mind a társadalmi, mind pedig a környezeti problémák.

A visszajelzésekben az alábbi problémakörök fordultak elő. (Zárójelben azt jelzem, hogy hányszor fordult elő a válaszok között. Összesen 152-ben töltötték ki a kérdőívet, ebből 70-en adtak választ erre a kérdésre, a kitöltés nem volt kötelező):

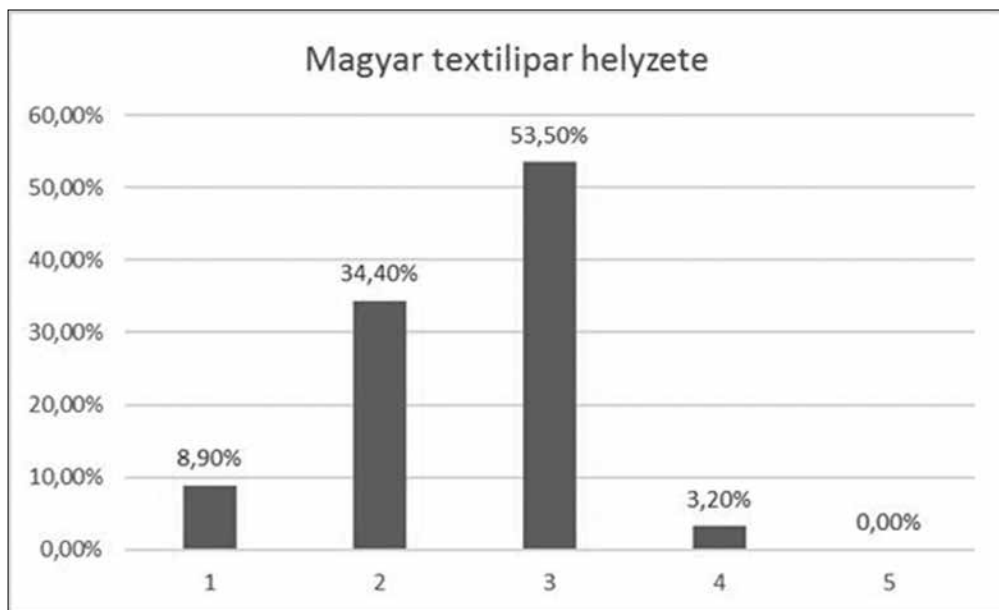
- tömegtermelés, pazarlás (12)
- minőség helyett a mennyiség van előtérben (15)
- munkavállalók alacsony bérezése, gyermekmunka (18)
- nem megfelelő munkakörülmények (15)
- nagy mennyiségű hulladék keletkezése (7)
- újrahasználat és újrafelhasználás nem megoldott (4)
- a helyi termékek nem tudják felvenni a versenyt a távol-keleti termékekkel (13)
- környezetszennyezés (20)
- vegyszerek, festékek használata (10)
- túlzott vízhasználat (5)
- ahol gyártják a termékeket, ott nincs megfelelő környezetvédelem (3)
- a fogyasztás nem a termelés helyén történik (3).

A fogyasztók minden jelentősebb területet érintettek, viszont meglepőnek találok, hogy ennek ellenére nem tartják jelentős problémaforrásnak az ágazatot. Ezen szemléletformálással javítani kellene.

Az alábbi ábra azt mutatja, hogy a fogyasztók hogyan ítélik meg a magyar textilipar helyzetét egy ötös skálán. Megítélésük szerint a hazai textilipar helyzete nagyon rossz vagy átlagos, az átlagost többségben azért jelölték be, mert nincs rálátásuk az itthoni állapotokra.

Az alábbiak az okai ennek a megítélésnek:

- sok gyár bezárt vagy nagymértékben csökkentették a termelést
- nem ismernek egyáltalán magyar vállalatot
- az üzletekben nem találkoznak magyar textilipari termékkel
- a hazai vállalatok nem tudják felvenni a versenyt a távol-keleti országok termelésével, nem megfizethetőek a hazai termékek
- hiányzik a megfelelő anyagi támogatottság, fejlődés terén korlátozottak a lehetőségek
- nincs megfelelő, szakképzett munkaerő.

A fogyasztók megítélése a magyar textiliparról

A kérdőívben feltettem azt a kérdést, hogy ismernek-e magyar textilipari vállalatot, és ha igen, akkor sorolják fel azokat. Sajnálatos módon a kitöltők több mint fele egyet sem tudott megnevezni. Meglátásom szerint a vidéki lakhelyűeknek többről van tudomásuk, mivel ismerik a környékbeli vállalatokat. Az alábbi cégek, vállalatok fordultak többször elő a válaszok között: 2Rule (3), Pécsi Kesztyű (3), Sinka és Társa Kft. (2), Dunitalia Textilipar Kft. (6), Dorko (7), Tisza Cipő Zrt. (8). (Zárójelben azt jeleztem, hogy hányszor fordult elő a válaszok között, 68-an adtak választ erre a kérdésre, a kitöltés nem volt kötelező.) A fogyasztók között megjelennek olyanok is, akik kis magyar cégeket, divattervezőket ismernek, és onnan vásárolnak. A kutatás során felmértem a többletfizetési hajlandóságot a fogyasztók körében, vagyis hány százalékkal hajlandóak többet fizetni azért, mert egy textilipari termék magyar. A következő ábra mutatja a kutatás során kapott eredményt. A kitöltők nagyjából negyede nem fizetne többet egy termékért azért, mert magyar. Viszont a többség igen, a legtöbben 5-10%-kal, páran meg még ennél is többel.

Összességében pozitívnak találom, hogy a fogyasztók közül többen átfogó képpel rendelkeznek a textiliparban jelentkező problémákról, és a többség a komplikációk bizonyos részét ismeri. Azonban a fogyasztók jellemzően nem érzik súlyosnak ezeket a problémákat, valószínűleg vásárlás során nem merülnek fel szempontként a választási folyamatban. A magyar textilipar helyzetét is realisan látják, viszont a többség negatívan áll ehhez a kérdéskörhöz abból a szempontból, hogy a magyar ipar hanyatlóban van. Szerencsére olyan fogyasztók is jelen vannak a hazai piacon, akik szerint értékesek a magyar textilipari termékek, és külön keresik azokat. A fogyasztók többségénél emeli a termék értékét, ha az magyar eredetű.

Magyar termékért többletfizetési hajlandóság

Tanúsítvány

„Az ökocímke a környezetvédelem önkéntes, pozitív eszköze, amelynek célja a gyártók, szolgáltatók és forgalmazók ösztönzése olyan termékek előállítására és forgalmazására, illetve szolgáltatás végzésére, amelyek jó minőségűek és életciklusuk egy vagy több szakaszában jelentős környezeti előnnyel rendelkeznek a piaci átlaghoz képest.” [https://goo.gl/kJMs5E].

A termékjelzésnek tehát két fontos szerepe van: az egyik a gazdasági eszköz, a másik pedig az önszabályozási eszköz. Kialakulásának alapvető oka, hogy a fogyasztók egyre tudatosabbak, igényeik között megjelenik, hogy az adott termék környezetbarát legyen, és ehhez szükségük van a vásárlók tájékoztatására. Az ökocímke ugyanis elsősorban a fogyasztói információ eszköze, azt sugallva, hogy az adott termék vagy szolgáltatás a többihez képest többlet tulajdonsággal rendelkezik. [Bándi, 2014] A gyártók és a szolgáltatók által kifejlesztett „zöld” szimbólumokkal, illetve a gyártók által kifejlesztett szlogenekkel ellentétben a tanúsítványok megbízhatóak, pártatlan harmadik fél adott kritériumok alapján auditálja a termékeket. Azért volt erre szükség, hogy az ökomarketing visszanyerje hitelességét. [https://goo.gl/dzcCaf]

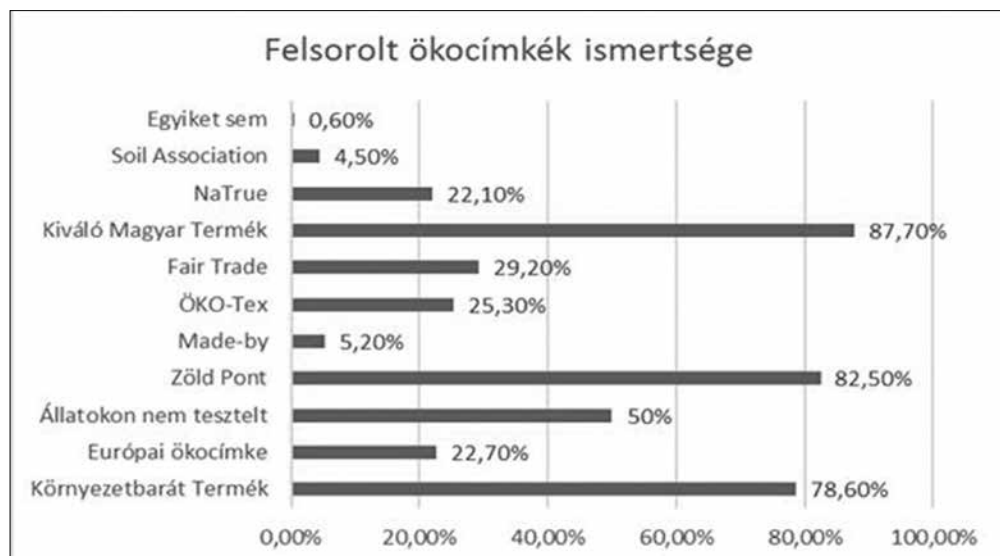
Az általam vizsgált vállalatok mindegyike rendelkezik OEKO-TEX® Standard 100 tanúsítvánnyal, és egyértelműen vevői elvárások alapján vezették be a címke használatát. A vizsgált vállalatok olyan országokba exportálnak, ahol a vevők környezettudatosabbak, a partnerek elvárják a tanúsítvány meglétét. A vevői igények, elvárások fokozódását látják többen is, viszont a hazai elvárások meglátásuk szerint alacsonyabbak, mint Nyugat-Európában. Az

ökocímke használata egyértelműen versenyelőny főleg azon cégek esetében, amelyek korán felismerték a lehetőségét. A meglévők megújítása az egyértelmű prioritás, továbbiakat csak akkor vezetnének be, ha a vevők elvárják. A tanúsítvány megszerzése és megújítása is költséges. A vállalatok úgy tudják csökkenteni ezeknek az összegét, hogy az „építőkocka elvet” alkalmazzák, olyan alapanyagokat, kiegészítőket vásárolnak a termékeikhez, amik már rendelkeznek tanúsítvánnyal, ezeket nem kell újra ellenőriztetni.

A fogyasztók tájékozottsága, véleménye a tanúsítványokról

A kérdőíves felmérés során arra voltam kíváncsi, hogy a fogyasztók mennyire ismerik a tanúsítványokat, öko címkéket, tudják-e, hogy milyen jelentéssel bírnak, mennyire fontos szempont azok megléte textilipari termék vásárlása során, és hogy mennyivel hajlandóak többet fizetni azért, mert egy termék rendelkezik vele és környezetbarát. 10 öko címke képe közül kellett a kitöltőnek bejelölnie, hogy melyeket ismeri, és hogy a felsoroltak közül melyik jelenhet meg textilipari terméken. Az alábbi öko címkék voltak feltüntetve: Környezetbarát Termék, Európai öko címke, Kiváló Magyar Termék, Fair Trade, Made-by, ÖKO-Tex, Zöld Pont, Állatokon nem tesztelt, NaTrue és Soil Association. Az alábbi ábra mutatja sorrendben, hogy a kitöltők hány százaléka mely öko címkét ismeri. A három legismertebb és Magyarországon széles körben elterjedt tanúsítvány a Kiváló Magyar Termék, a ZöldPont és a Környezetbarát termékjelzés, a fogyasztók nagyobbik hányada ismeri őket. A többi öko címke esetében viszont jelentősen kisebb az azokat ismerők aránya.

Szerintem azon kívül, hogy bizonyos öko címkéket mennyien ismernek, az is fontos információt hordoz, hogy egy-egy ember a felsorolt öko címkék közül mennyit ismer.

Kitöltők százalékos eloszlása aszerint, hogy mennyi öko címkét ismernek

A kapott eredmény sajnálatos módon az, hogy a legtöbb fogyasztó három darabot ismer összesen. Azt viszont pozitívnak találom, hogy majdnem mindenki ismer legalább egyet, és vannak olyan fogyasztók is, akik viszonylag sokat ismernek.

Azon az információk kívül, hogy mennyien ismerik a tanúsítványokat még fontosabb, hogy tisztában vannak-e az általuk hordozott információval, ami az ökocímke tényleges funkciója. Kérdőívemben arra kérdeztem rá, hogy az előbb felsorolt ökocímkek közül mely jelenthet meg textilipari terméken. A következő ábra mutatja a kapott eredményt. Az OEKO-TEX® tanúsítványról azonosították a legtöbben, hogy textilipari termékek tanúsítására szolgál. Az ökocímken szerepel az a felirat, hogy „bizalom a textíliában”, ami segített a felismerésben. A Környezetbarát terméket meglátásom szerint azért jelölték be, mert azt ismerik. A többit a kitöltők mintegy negyede jelöltbe be, valamelyiket többen, mint annál a kérdésnél, hogy ismerik-e, feltehetően csak véletlenszerűen. Szerintem Magyarországon a fogyasztók többségben nem ismerik az ökocímkek által hordozott információt.

Ökocímkek jelentéstartalmának ismertsége százalékosan

Ahhoz, hogy a fogyasztó igényei között megjelenjen, hogy az adott termék rendelkezzen ökocímkevel, és hogy esetleg többletfizetési hajlandóságot mutasson érte, ahhoz ismernie kell az ökocímkeket. A kapott eredményből arra lehet következtetni, hogy kevésbé fontos textilipari termék vásárlása esetén az ökocímke. A megkérdezettek közel 70%-a vallotta azt, hogy egyáltalán nem fontos vagy kis mértékben fontos (hatos skálán maximum hármas) az ökocímke, és összesen csak 0,6% azt, hogy nagyon fontos. Azt, hogy mely szempontokat tartanak fontosnak a vásárlók, későbbi részben fejtem ki. Nem találtam összefüggést a között, hogy fontos szempont-e az ökocímke megléte, illetve hogy mennyivel hajlandóak többet fizetni a címkevel

rendelkező termékért. A kitöltők 13%-a vallotta azt, hogy nem hajlandó többet fizetni, viszont azok közül, akiknek egyáltalán nem fontos a megléte, azok többségben hajlandóak lennének többet fizetni. Akiknek fontos, azok akár 50%-kal is hajlandóak többet fizetni adott termékért.

Meglátásom szerint a fogyasztók számára az ökocímke pozitív dolog, mivel annak ellenére, hogy nem tartják fontosnak a meglétét, hajlandóak lennének többet fizetni érte. Viszont hazánkban nem elterjedt széles körben, a vásárlók ritkán találkoznak velük, nem ismerik a jelentéstartalmukat, a fogyasztói igények között kevés esetben jelenik meg a címke megléte. Az előbb említett problémákon javíthatna, ha felhívnák a vásárlók figyelmét rájuk, ismertetnék velük az általuk hordozott információt

Hazai textilipari vállalatok fenntarthatósági törekvései

Véleményem szerint a vállalatok elsődleges célja az európai uniós és a magyar környezetvédelmi jogszabályoknak való megfelelés. Ennek oka, hogy a környezeti bírságok összege magas, emellett a versenytársakkal szemben hátránnyal indul az a vállalat, akit bírsággal büntettek. Ebből kifolyólag a vállalatok környezeti politikája az ezeknek való megfelelést tartalmazza. A nagyobb környezeti felelősségvállalással rendelkező vállalatok környezetpolitikája további célkitűzéseket és a vállalat személtétét is tartalmazza. A környezetvédelmi szakember foglalkoztatása is a jogszabályoknak való megfelelést és a magasabb szintű környezeti felelősségvállalást segíti. Azoknál a vállalatoknál elengedhetetlen a környezetvédelmi munkatárs, ahol olyan folyamatok zajlanak, amelyek jelentősen hatnak a környezetre, mivel, ha valami gond történik a gyártás során, rögtön közbe kell lépniük, emellett folyamatosan figyelniük kell a kibocsátásokat.

Alvállalkozó megbízása elegendő olyan esetben, ahol nem használnak vegyszereket, nincs szükség szennyvíztisztításra, és ahol a légszennyezés is könnyen kontrollálható. A minőségirányítási és környezetközpontú irányítási rendszerek megléte segíti a jogszabályoknak való megfelelést. Az auditok alkalmával felhívják a jogszabályi kötelezettségükre a figyelmet, és segítenek azoknak megfelelni. A környezetközpontú irányítási rendszerek főként a vállalat működéséhez szükségesek környezeti szempontból, a minőségirányítási rendszer pedig lehetővé teszi az egyszerűbb és könnyebb minőségbiztosítást, és általa a terméket jobban nyomon lehet követni, mivel minden adatot rendszerbe foglaltak. Két vállalat nem rendelkezik ISO rendszerrel, ennek az oka, hogy a minősítés, valamint a felülvizsgálati auditok milliós tételek, amelyet a piac nem honorál számukra, így nincs rá kapacitásuk és pénzügyi keretük.

A vállalatok többsége úgy gondolja, hogy a felelősség az egész ellátási láncra kiterjesztett, a vevői igények nagyban befolyásolják a gyártás folyamatát, a beszállítóikra pedig ők bírnak hatással. A tanúsítványokkal kapcsolatos tapasztalatokat az előző részben foglaltam össze. Azok a vállalatok vallották kiemelkedőnek hazai szinten a környezeti felelősségvállalásukat, akik belső motivációkkal is rendelkeznek, akik fontosnak tartják a környezet védelmét. A felelősségvállalás abban is megmutatkozik, hogy javítani próbálnak teljesítményükön, évente újabb és újabb célokat tűznek ki. Emellett a vállalat egész működésében megjelenik az elhivatottságuk a környezetvédelem iránt, mivel nemcsak a gyártási folyamatban törekednek rá, hanem a vállalat minden tevékenységénél. Emellett a szervezet valamennyi munkatársa ismeri és magáénak vallja a szervezet politikáját. A foglalkoztatott emberek folyamatos oktatásban vesznek részt, minden lényeges változásról tájékoztatják őket. A környezetvédelemhez nagy

elhivatottság szükséges, és jelentős pénzbeli ráfordításokkal jár, ezáltal a vállalatok abban az esetben tudnak kiemelkedően teljesíteni, ha rendelkeznek megfelelő pénzügyi kerettel.

Pozitívnak találok, hogy a hazai piacon jelen vannak olyan textilipari vállalatok, amelyek fontosnak tartják a környezet védelmét, és próbálnak felzárkózni Nyugat-Európához. A hazai vásárlók környezeti tudatossága folyamatosan nő, ami arra ösztönzi a vállalatokat, hogy fejlesszék a környezeti teljesítményüket, ebből kifolyólag az iparág egyre kevésbé mondható környezetszennyezőnek.

Hazai fogyasztók fenntarthatósági törekvései

Szerintem a társadalom, a fogyasztók „kezeben van a hatalom”, mivel mikro szinten kell megtenni az első lépéseket, vagyis az egyéni szerepvállalás a legfontosabb. Ahhoz, hogy tudatos fogyasztóvá válhassunk, megfelelő információkkal kell rendelkezünk a választási lehetőségekről, és felelősen kell választani ezek közül. A fogyasztói döntések befolyásolásra külön iparág alakult, marketingnek nevezik, viszont az eszközei sokszor félrevezetőek lehetnek a laikusok számára. Ezért is fontos, hogy birtokosai legyünk a legfontosabb tudnivalóknak, hogy ne tudjanak félrevezetni minket [Lewis Akenji, 2004]. A primer felmérésem során ötös skálán értékelték magukat a fogyasztók azon a téren, hogy mennyire tudatos vásárlók. A következő ábra mutatja a kapott eredményt, amit pozitívnak találok. A fogyasztók nagyjából 15%-a, aki egyáltalán nem vagy csak kis mértékben vallja magát annak, de megjelenik a társadalom azon része is, aki teljes mértékben annak vallja magát.

Meglátásom szerint a magyar fogyasztók nagy része törekszik arra, hogy tudatos vásárló legyen és rendelkezik fenntarthatósági törekvással, de a szemléletmódjukon, tájékozottságukon és a motivációikon még javítani kellene. A divatipar és a reklámok hatására nehéz pontosan annyit vásárolni, amennyire szükségük van, és csak akkor, mikor egy konkrét termékre van szükségük, de nagyobb részüknél sikerül ezeket teljesíteni. Textilipari termék vásárlása során a legfontosabb szempontok a minőség és ár. Sajnálatos módon az, hogy környezetbarát és/vagy magyar termék legyen és rendelkezzen ökocímkével, kis arányban jelenik meg az elvárások között. Ennek oka az lehet, hogy hazánkban nincs megfelelő mértékben elterjedve a környezettudatos szemléletmód, és nem rendelkeznek a fogyasztók megfelelő anyagi háttérrel sem. Viszont azoknál a termékeknél, ahol a fogyasztók a hatásviselők is egyben, ott jobban figyelembe veszik a környezetvédelmi szempontokat. A fogyasztók jellemzően egyéb márkaboltban és bevásárlóközpontokban vásárolnak textilipari terméket, azonban a használt-ruha-kereskedést is sokan látogatják, ami pozitív. Viszont mindössze a fogyasztók negyede ismer olyan üzletet, ahol környezetbarát textíliát lehet vásárolni, ennek az aránynak magasabbnak kellene lennie. A nem használt ruhákat a hulladék hierarchia szerint megfelelő módon kerülnek el, hogy ne keletkezzen belőle maradék. Összességében, a fogyasztók szerintem egyre tudatosabbak, és remélhetőleg ez a tendencia így is marad.

Összegzés és javaslatok

A szakirodalom feldolgozása mellett kérdőíves felmérést végeztem, mert úgy gondolom, hogy a gyakorlati szakemberek, egyes piaci szereplők és fogyasztók tapasztalata és véleménye kiegészíti, árnyalhatja a szektorra vonatkozó ismereteinket. Mélyinterjú, illetve kérdőív segít-

ségével felmértem az általános tájékozottságukat, az ágazattal kapcsolatos tapasztalataikat és fenntarthatósági törekvéseiket mind a termelőknek, mind a fogyasztóknak.

A vezetők belső motivációja és a vevők környezettudatosság növekedésének köszönhetően növekvő tendenciát mutat a vállalatok környezeti felelősségvállalása, emellett a fogyasztók is törekszenek a tudatos vásárlásra, és megjelenik az a réteg, akiknek fontos a környezet megóvása. A szigorú kibocsátási határértékeket pozitívnak találom, ezeknek köszönhetően azok a vállalatok is kötelesek környezetvédelemmel foglalkozni, amelyeknél a vállalatvezetés egyébként erre nem fordítana figyelmet, ami szintén hozzájárul a fenntartható fejlődéshez.

Az általam vizsgált vállalatok szakemberei szerint az iparágon belül nehéz fennmaradni, a versenytársak közül kiemelkedni. A magyar textilipari vállalatok nem tudják felvenni az ázsiai termékek árával a versenyt, ezért úgy tudnak versenyelőnyhöz jutni, ha minőségibb és egyedibb termékeket gyártanak, emellett a vállalat pozitív környezeti felelősségvállalása is hozzáadódik pozitív értéként a termékhez.

A magyar fogyasztók jelentős százaléka hajlandó magasabb árat fizetni azért, hogy a termék magyar legyen, ami segíthetné a hazai ágazat helyzetét. Viszont a fogyasztók szerint „gyakorlatilag nincs magyar textilipar”, nem találkoznak hazai termékekkel az üzletekben, ezek reklámozására többet kellene költeni. A hazai iparág másik jelentős problémája, hogy kevés a szakképzett munkaerő mind a szakmunkások, mind pedig az értelmiségiek terén, a vállalatok számára pedig nagy költség kitanítatni őket. Az államnak támogatni kellene az oktatásukat.

A vállalatok és a vásárlók nem rendelkeznek a megfelelő információkkal, beleértve a tanúsítványokat, menedzsment eszközöket, rendszereket. A vállalatok munkáját és előnyhöz jutását segítené a tájékozottságuk ezekben a témakörökben. A vásárlók pedig, ha nem ismerik őket, nem fogják előnyben részesíteni azokat a termékeket, vállalatokat, amelyek rendelkeznek velük. Emellett a vásárlók környezeti tudatossága is segítené a textilipart.

Az óvodákban, általános iskolákban változtatni kellene a gyerekek környezeti oktatásán, tájékoztatásán, nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a fenntartható fogyasztásra nevelésre és az ökocímkekkel kapcsolatos ismeretek terjesztésére. A vállalatokat pedig értesíteni kellene az új trendekről, meglévő fenntarthatósági eszközökről.

A textilhulladék kezelésének problémája jelenleg még nem megoldott. A textilipari vállalatoknál a gyártás során keletkező textilhulladék nagy része nem kerül további hasznosításra, a lakosság és különböző szervezetek, pl. kórházak, katonaság nagy mennyiségű textilhulladékot termel. Ezek szervezett összegyűjtését és feldolgozását meg kellene szervezni. A kérdőív kitöltőinek jelentős része próbálja csökkenteni a keletkező textil hulladék mennyiségét, feltételezhetően ez a lakosság jelentős részére is igaz, ami kis mértékben segíti ezt a helyzetet.

Sok probléma vár még megoldásra a textilipar ágazatában. Mind a vállalatok, mind pedig a lakosság kezében nagy lehetőségek rejlenek a felelősséget illetően, amivel jól kell rendelkezniük.

Források:

Bhardwaj, V.; Fairhurst, A. (2010): Fast fashion: response to changes in the fashion industry. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research Volume 20, 2010. 01. pp. 165–173.; <https://goo.gl/wufJfQ>, letöltve: 2018. szeptember

- Dr. Cseh József (1997): A textil- és textilruházati ipar helyzete, versenyképességet meghatározó tényezők, 1997. 02. pp 6—10.; <https://goo.gl/ioxCtD>, letöltve:2018 szeptember
- Kiss Ferenc (2011): A fenntarthatóság transzdiszciplinális megközelítése; <https://goo.gl/oAbtBK> letöltve: 2017. 10. 29
- Kósi Kálmán–Valkó László (2006): Környezetmenedzsment Typotex Kiadó, 2008, Bp.
- Lázár (2011), Károly: A textil- és ruhaipar a fenntartható fejlődés szolgálatában Magyar Textiltechnika LXIV. évf. 2011/2, pp. 68-72.
- http://www.lazarky.hu/08pub/111_2011_02_pdf/68_Fenntarthato.pdf. letöltve:2018. szeptember
- Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület (2009): A magyar textil- és ruhaipar kutatás-fejlesztési és innovációs stratégiája,; <https://goo.gl/EjZwFn> letöltve: 2018. szeptember
- <http://www.ff3.hu/fejlodes.html>
- <https://goo.gl/w4nGL3>
- <https://goo.gl/WZxmcj>

Szabóné Szikszai Boglárka

A GYÓGYSZERGYÁRTÁS PARÁNYI MUNKATÁRSAI

Több mint 20 évvel ezelőtt Jánoshidáról indulva a Lehel Vezér Gimnáziumból jutottam a Műszaki Egyetemre. A biomérnöki pálya választásakor is sejtettem, hogy gyorsan fejlődő, szép jövő előtt álló tudományágat választok. (A diplomamunkámmal elnyertem a Fiatal Biotechnológusok Nívódíját.) Valóban, azóta is töretlenül felfelé ível a biotechnológia fejlődése. Definíciójának meghatározása ezért is nehéz feladat. Mind a mai napig minden, a biotechnológiával foglalkozó tanulmány azzal kezd, hogy hosszú oldalakon keresztül definiálja és újradefiniálja magát. Számos leírás létezik, melyek közül egy sem vált mindenhol elfogadottá. Jellemzően minden elemzés a saját szempontjainak és céljainak legjobban megfelelő definíciót használ. A biotechnológia pragmatikusan két szinten írható le.

Mint tudomány- és alkalmazási terület: A biotechnológia a tudomány és technológia alkalmazása élő szervezeteken, azok részein, termékein vagy modelljein azzal a céllal, hogy megváltoztassunk élő vagy élettelen anyagokat tudás, termékek vagy szolgáltatások létrehozásáért. A biokémia, a mikrobiológia és a mérnöki tudományok alkalmazása integráltan történik.

Mint szektor: olyan vállalkozások, amelyek modern biológiai technikákat alkalmaznak termékek vagy szolgáltatások fejlesztésére és/vagy előállítására öt nagy terület valamelyikén: a bioinformatikai, az egészségügyi (piros biotechnológia), a mezőgazdasági (zöld biotechnológia), a vegyipari és élelmiszeripari (fehér vagy ipari biotechnológia) és környezetvédelmi alszektorok.

Attól függetlenül, hogy jelenleg virágkorát éli a biotechnológia, a mikroorganizmusok használata régmúlt időkre tekint vissza. Nem ismeretes olyan történeti korszak vagy helyszín, ahonnan az írott feljegyzések ne tudósítanak a bor és az élesztővel kelesztett kenyér fontos, sokszor kultikus társadalmi szerepéről. A Bibliában a Teremtés Könyve szerint maga Noé is fogyasztott alkoholt. Mezopotámiából előkerült leletek szerint az ottaniak mézből erjesztett sört ittak, az ókori Egyiptomban pedig valódi sörfőzdék működtek. Mellettük a tejből előállítható élelmiszerfélék (sajt, túró) és az ecet is nagy jelentőséggel bírtak.

A bibliai időktől az újkor hajnaláig túl sok haladás a tudomány ezen területén sem történt. Noha a biotechnológiához közvetlenül nem kapcsolódott, mégis a holland Antonie van Leeuwenhoek (1632–1723) felfedezései jelentették a következő mérföldkövet. Saját készítésű, egyetlen lencséből álló mikroszkópjain egy addig teljességgel ismeretlen világ kapuit tárta szélesre. Az állóvizek vizsgálatával útjára indította a mikrobiológia tudományát. Kezdetleges mikroszkópján megfigyelt többféle egysejtű, illetve többsejtű élőlényt. A csillósokon és baktériumokon kívül először írta le a vörösvérsejteket és az izmok rostjait is. Akkor még nem sejtette, hogy a parányi élőlények nemcsak az élelmiszeriparban bizonyulnak hasznosnak, hanem az egészségügynek is pótolhatatlan szolgálatot tesznek majd.

A két világháború közti időszakra tehető a citromsav, a glükonsav, a glicerol és a pékélesztő nagyüzemi gyártásának, fermentációjának kezdete. (Az erjesztés, idegen szóval fermentáció egy olyan művelet, amelyben mikroorganizmusok által hozunk létre hasznos terméket.) Ezen folyamatok egy része kifejezetten aerob volt, s hamar kiderült, hogy gazdag táptalajon a sej-

tek gyors növekedése oxigénhiányhoz vezet, aminek erjedéssel melléktermékek megjelenése, vagyis kihazatal-csökkenés lesz az eredménye. Ezt a táptalaj „gyengítésével” küszöbölték ki, a növekedést tehát a szénforrással, s nem az oxigénnel korlátozták. A szénforrás lassú, folyamatos adagolásával a termelés elnyújtható lett. Ez a ráadagolásos vagy „fed-batch” technikának nevezett eljárás lett az alapja világszerte az aerob termelő folyamatoknak az addigi süllyesztett, szakaszos, („batch”) fermentációkkal szemben. Az oxigénellátás fokozására levegőbefúvató csöveket és kompresszorokat kezdtek használni, s megjelentek a mechanikus keverők is. Az intenzív levegőztetés habképződéshez vezetett, amivel szemben mechanikus habtörőket alkalmaztak. Ezek gyakorlatilag lecentrifugálták a habot, különválasztva benne a folyadékot és a gázt. A sejtek növekedésének mértékét a hőmérséklet erősen befolyásolja, ezért mind pontosabb hőmérőket és hőcserélő rendszereket fejlesztettek ki, s megjelentek az első pH-elektrodák („off-line”, azaz levett minták alapján történő, nem folyamatos) szabályozással.

A II. világháború során – a tudomány egyéb területeihez hasonlóan – az ipari biotechnológia is jelentős fejlődésen ment át.

Alexander Fleming (1881–1955) skót bakteriológus, immunológus véletlenül bukkant a penicillinre, amely más, később kifejlesztett antibiotikumokkal a leghatékonyabb gyógyszer lett többféle bakteriális fertőzésnek. Az I. világháború frontján szerzett katonai tapasztalatai arra ösztönözték, hogy olyan baktériumölő szert keressen, ami nemcsak felületi fertőtlenítésre alkalmas, hanem az emberi szervezetben is hatékony. 1928-ban, amikor már elismert bakteriológus volt, a nyári szabadságáról visszatérve bosszúsán tapasztalta, hogy az egyik laborban hagyott *Staphylococcus* (sebfertőző baktérium) tenyészet mellett egy idegen mikroorganizmus is megjelent. Meglepetten látta, hogy a véletlenül odajutott penészgombát az agaron széles, baktériummentes sáv övezte. A *Penicillium* nemzetségbe tartozó penészt tiszta tenyészetbe tette és kivonatával különböző baktériumfajokat kezelve felfedezte, hogy a „penészlé” (a fermentlé) hatékonyan gátolja számos patogén mikroorganizmus (többek között a skarlát, a tüdőgyulladás, az agyhártyagyulladás, diftéria, tripper) kórokozóinak fejlődését. Ugyanakkor magasabb rendű szervezetekre (emberre) nem toxikus. Sikert ért el izolálni a penicillinnek elnevezett hatóanyagot is, amit akkor még enzimnek gondolt (valójában egy viszonylag kis szerves molekula).

Fleming penicillinről tett akadémikus megállapításai hamarosan a klinikai gyakorlatban is lényegesek lettek – a penicillin révén legyőzhetővé váltak a harctéri sérülések során szerzett, addig végzetes sebfertőzések. Az egymásra sokszor féltékeny brit és amerikai gyárak összefogva próbálták a „csodafegyver” gyártását olcsóbbá tenni, az Egyesült Államokban pedig valóságos népi mozgalommá vált a penészgombák gyűjtése és ellenőrző központokba küldése. A sok penészminta feldolgozása végül is sikerrel járt, mert egy gyümölcs piac szeméjéből elkülönített rothadt, penészes dinnyéről sikerült egy olyan *Penicillium chrysogenum* nevű törzset izolálni, ami két nagyságrenddel magasabb termelőképességet mutatott, mint az eredeti *Penicillium notatum* törzs. A penicillin története kapcsán mindenképpen meg kell említeni a ma DSM néven ismert holland gyógyszergyár kutatóit, akik a német megszállás alatt a Gestapo orra előtt jutottak el csaknem ugyanoda, ahová a szövetséges országok egyesített erői. Sokan azt mondják, hogy a penicillin a második világháború terméke, nélküle talán nem is jött volna létre, mert a költségek – a kezdeti alacsony hozamok mellett – olyan magasak voltak, hogy békeidőben ezt senki nem fizette volna meg.

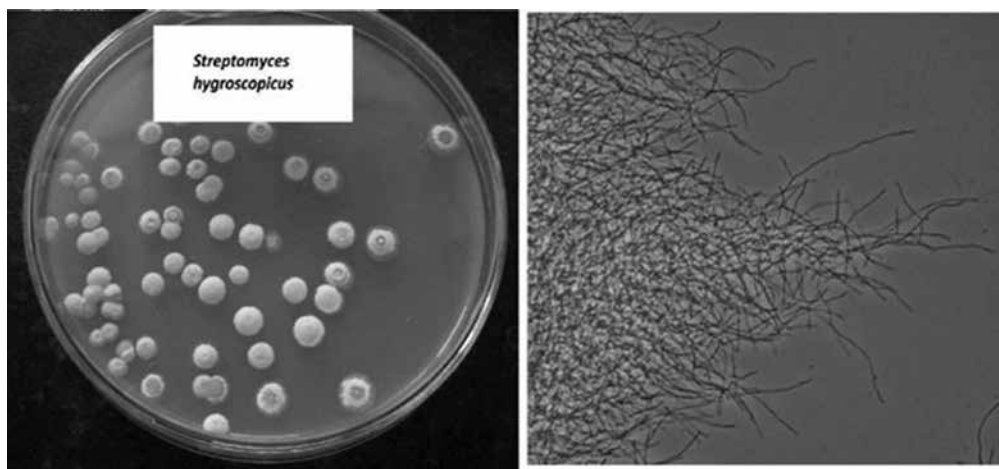
Fleming nem engedte eljárását szabadalmaztatni, hanem az 1950-es évektől kezdve a világ minden országának rendelkezésére bocsátotta. A milliók életét megmentő tudós 1945-ben kapott Nobel-díjat Howard Florey-val és Ernst Boris Chain-nel együtt. Magyarország a penicillin sikertörténetéhez csak évekkel később tudott kapcsolódni kutatóintézetei, illetve elsősorban a Debrecenben felépülő gyára, a Hajdúsági Gyógyszergyár (mai néven Teva Gyógyszergyár) munkája és eredményei révén.

A penicillin előállítása nem egyszerűen aerob folyamat, hanem kifejezetten magas oxigénzientiát igényel. A háború folyamán a költségeket nem kímélő fejlesztések a fermentorok (bioreaktorok) levegőztetésének műszaki/mechanikai problémáira is sok szempontból megoldást kínáltak. Több száz köbméteres, gőzzel *in situ* (helyben) sterilizhető és túlnyomás alatt működő bioreaktorok épültek, a levegőbuborékok hatékony porlasztását központi elhelyezésű mechanikus keverők biztosították. A kontroll-műszereket mérőkörök váltották fel, melyeket hamarosan számítógép vezérelt. A másik óriási lépés a modern törzsfelkészítő programok beindulása volt, ez máig a biotechnológia egyik legfontosabb részterülete. Az eredeti *Penicillium notatum* törzs a maiak teljesítményének tízezredrészét tudta előállítani, s ez az arány sok termelésre fogott sejttypus esetében is érvényes. A mikrobák fejlesztését hasonlóan lehet elképzelni, mint a növénytermesztésben a nemesítést. Csak itt a jobb hozamra való törekvés során a kiválogatáson túl indukált mutáció is (pl. UV sugárzással, kémiai mutagénnel) történik az eredmény még gyorsabb elérésének érdekében. A fejlesztés egyik fontos állomása volt a kísérleti üzemek elterjedése, ahol kisebb költség mellett, de „ipari körülmények” között tesztelhetők az adott törzset.

A penicillin mellett a streptomycin, az erytromicin, a tetraciklinek, a kloramfenikol, számos aminosav, gibberellin, nukleotid és vitamin mikrobiális előállítása is fellendült, s megtörténtek az első biokonverziós kísérletek. A sterilitás megőrzése jelentett újabb kihívást, amit a szelepek és pumpák folyamatos fertőtlenítésével, valamint – az emberi hiba lehetőségét csökkentendő – minél magasabb szintű automatizálással igyekeztek legyőzni. Az 1940-es évektől kezdődően robbanásszerűen nőtt az újonnan felfedezett antibiotikumok száma, amit a gyógyszeriparon kívül az állattenyésztésben, a mezőgazdaságban, illetve a kutatásban használtak fel. A 70-es évekre viszont jelentősen visszaesett az új találatok száma. Megközelítőleg 6000 féle antibiotikumot írtak le és ebből kb. 160 féle antibiotikum és antibiotikum származék van forgalomban. Ezek jelentős részét *Actinomycesek* (sugárgombák) termelik. Ilyen pl. a számos vegyületet előállító *Streptomyces hygroscopicus* (1. ábra).

Nemcsak a baktériumokat képesek pusztítani az *Actinomycesek* által termelt egyes hatóanyagok, hanem a ráksejteket is. Az actinomycinek 1941-es felfedezése óta ez a mikrobacsoport szolgáltatja az elsődleges forrását a tumorellenes szereknek (pl. mitomycin C, bleomycin, daunorubicin stb.). További elterjedt felhasználási gyógyászati terület a koleszterincsökkentés, ahol fonalas gombák által termelt sztatinoátokat alkalmaznak. A humán orvoslásban nagy jelentőségűek az immunszuppresszánsok (pl. ciklosporin, tacrolimus, mikofenolat-mofetil stb.). Ezek meggátolják a különböző átültetett szervek kilökődését a szív-, máj- és vese-transzplantációk után.

A múlt század hetvenes éveiben a laboratóriumok már elterjedten használtak rögzített sejteket, illetve enzimeket specifikus reakciók kivitelezésére. Ipari léptékű felhasználásukat az enzimelektrodok és a biokatalitikus szerves szintézisek kifejlesztése, elterjedése hozta magával. Az ipari biotechnológia talán leginkább költség- és munkaigényes része a hatóanyag fermentáléból történő kinyerése és tisztítása.

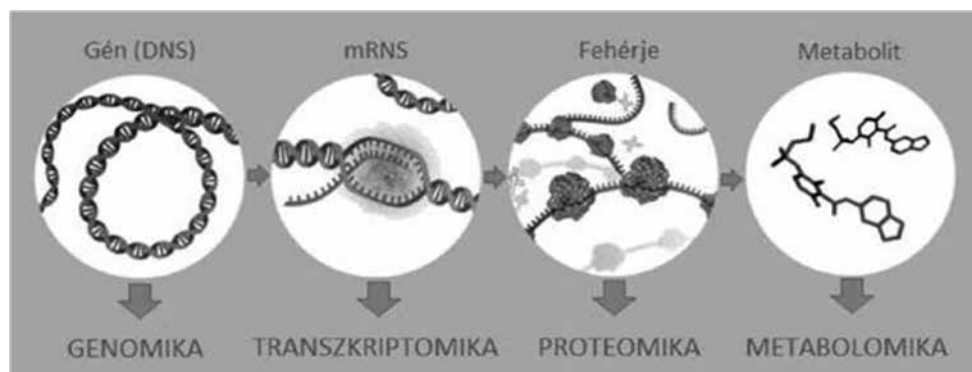

1. ábra *S. hygroscopicus* telepek egy Petri-csészén és mikroszkópon

A céltermék mellett sejteket, sejtörmelékeket, tápkomponenseket és a sejtek által termelt sokféle metabolitot (anyagcsereterméket) is tartalmazó összetett mátrix komoly kihívást jelent analitikai és preparatív szempontból egyaránt. A gyártási folyamat ezen részét, valamint a szennyező anyagok megfelelő kezelését összefoglalóan „downstream processing”-nek (DSP) nevezzük, elkülönítve ezzel az „upstream processing” (USP) résztől, mely a törzsfelzárkózást, a táptalaj-optimalizálást, az oltóanyag előállítását és a fermentációs művelettani lépéseket foglalja magába.

A korábban említett klasszikus törzsfelzárkózás mellett megjelent a genetikai állomány célzott módosítása. A laboratóriumokban végzett első sikeres molekuláris biológiai manipulációk hamarosan a termelésben is változást hoztak. Lehetővé vált a genetikai anyag átvitele egyik élőlényből a másikba – pl. mikrobiális inzulin vagy interferon termelés –, másfelől az adott organizmus genetikai állományát is igény szerint lehetett módosítani. Noha a klasszikus izolációs és szelekciós törzsfelzárkózás jelentősége megmaradt, ezek a lehetőségek új távlatokat nyitottak a biotechnológiában is. A molekuláris biológiai módszerek gyors elterjedése és viszonylagos olcsósága számos új tudományterület (pl. proteomika, metabolomika, bioinformatika, genomika) és ezek részterületeinek világra jöttét eredményezte (2. ábra), melyek eredményei korábban elképzelhetetlen gyorsasággal kerülnek be az ipari gyakorlatba. A termelésre fogott élőlények és sejtípusok diverzitása látványosan növekszik, a baktériumok, fonalas gombák és élesztők mellett ősbaktériumokat, növényi-, rovar- és állati sejteket is széles körben használnak.

Az eddig elért eredmények okot adnak a derűlátásra, de a kutatás ettől függetlenül nem állhat meg. Hiszen a kórokozó baktériumok is tovább alakulnak, kifejlesztve az ellenállás (rezisztencia) képességét a különböző antibiotikumok ellen. A természetes hatóanyagok még hatásosabbá tétele érdekében sok esetben szintetikus módosításokat hajtanak végre rajtuk. Ezek a fél-szintetikus vegyületek még hatékonyabban támadják a kórokozókat, illetve kevesebb mellékhatással rendelkeznek.

2. ábra: A különböző „omikák” kapcsolata

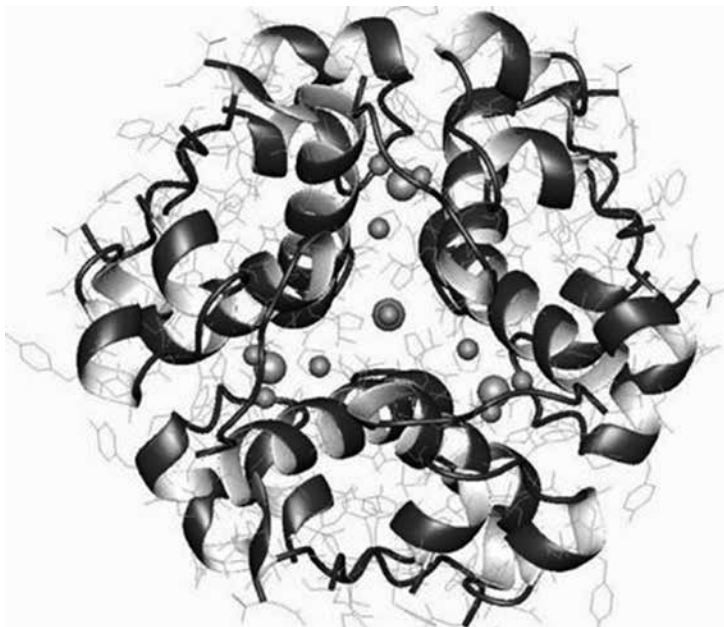
Az orvostudomány már több mint száz éve felismerte, hogy a testünkben lévő fehérjék létfontosságúak az egészségünk megőrzésében. A fehérjék szerepet játszanak sejteink működésében, azok szerkezetéért és a bennük zajló folyamatokért is felelősek. Számos gyógyszerkutatás zajlik jelenleg is azért, hogy ezeket a molekulákat az orvostudomány szolgálatába állítsák, a gyógyászatban pedig egyre nagyobb hangsúlyt kap a belőlük készült, úgynevezett biológiai gyógyszerek használata.

Az élő szervezetekből kinyert fehérje természetű készítmények orvosi alkalmazása a cukorbetegség számára elengedhetetlen inzulinnal kezdődött. Az influenzajárvány előtt kiosztott védőoltásoknál, számos daganatos és autoimmun betegség esetén használnak ilyen szereket. Biologikumoknak is hívják ezeket a fehérje természetű gyógyszereket, melyeket mesterségesen átprogramozott sejtek termelnek. Előállításuk során módosított géneket ültetnek valamilyen élő sejtbe, amellyel a kívánt fehérje termelésére ösztönzik azt. Az emberi szervezethez jobban illeszkedő, a kémiai hatóanyagoknál nagyobb specificitást mutató gyógyszerek előállításának megvan az „ára”, hiszen jóval összetettebb és bonyolultabb technológiát igényelnek. Emellett fehérje természetűből adódva szerkezetük heterogén. Ezeknek a készítményeknek bonyolult és költséges az előállítása.

Jelenleg 350 millió embert kezelnek világszerte biológiai készítményekkel eredményesen: a biológiai gyógyszerek új reményt adhatnak például a sclerosis multiplexben, gyulladásos ízületi megbetegedésekben, rákban, Crohn-betegségben, cukorbetegségben, valamint májgyulladásban szenvedő betegek számára.

A biológiai gyógyszerek a kémiai úton előállított szereknél sokkal nagyobb méretű molekulák: míg például a népszerű hazai (acetilszalicilsav hatóanyagú) fájdalomcsillapító (Aspirin) 21 atomból épül fel, a biológiai úton gyártott inzulin már 788 atomból áll (3. ábra). A még komplexebb antitestek akár 20 000 atomból is állhatnak.

Számos érv szól ezen szerek használata mellett. A biológiai terápiák célzottak, tehát a betegség általános, uniformizált kezelési módja helyett a betegséget kiváltó mechanizmusra hatnak. 2011-ben 650 új biologikumot fejlesztettek ki, a lendület pedig azóta sem hagy alább, száznál is több betegség kezelésére van már lehetőség az új terápiákkal.

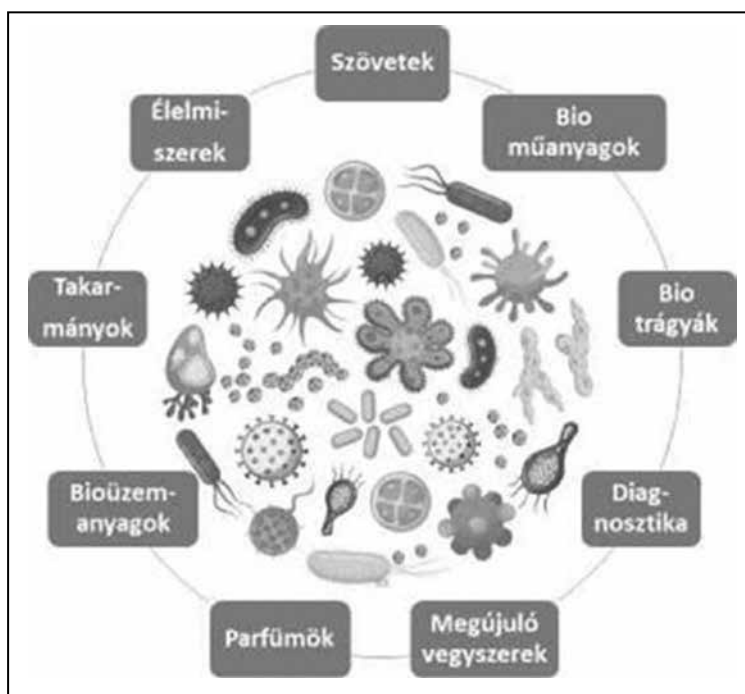
3. ábra A humán inzulin szerkezete (hexamer)

A jelenlegi pandémiát okozó koronavírus ellen is ilyen típusú gyógyszer gyors kifejlesztésében bizakodhatunk. Ez a hatóanyag egy fúziós fehérje, két fő egységből áll. Az egyik része egy molekuláris csapda, ugyanis a vírus a tüdőben a hámsejtek felszínén lévő ACE2-receptorhoz kapcsolódik, így jut a sejtekbe. Ha ebből a molekulából nagyon sokat be tudnak juttatni a szervezetbe, akkor a COVID-19 vírus ezekhez fog kötődni ahelyett, hogy a sejteket ölné meg. Nemcsak a bekerült vírusokat semlegesíti, hanem a már beteg szervezetben hatalmas mennyiségben termelődő újabbakat is. A fúziós fehérje másik része pedig egy antitest meghatározó szakasza, ami azért felelős, hogy hosszú heteken át keringjen a szervezetben a gyógyszer, lassabb legyen a kiürülés. Ezt a molekuláris elemet már huszonöt-harmenc éve használják, az antitest-terápia különösen a rákkezelésben és a krónikus gyulladások kapcsán vált be és bizonyítottan biztonságos. Az alegységek külön-külön bizonyítottan nem veszélyesek, de együtt egy új molekulát alkotnak, ami eddig nem fordult elő az ember szervezetében, vagyis a továbbiakban preklinikai és klinikai tesztekre van még szükség. A bonyolult előállítás után ezek a vizsgálatok határozzák meg az új gyógyszer elkészültét.

A kémiai úton előállított szintetikus szerek teszik ki jelenleg a gyógyszertárak kínálatának 95 százalékát (a fájdalom- és lázcsillapítóktól kezdve az antibiotikumokon keresztül a bétablokkolókkal bezárólag szinte az összes gyógyszer kémiai eredetű), a gyógyszerfejlesztések több mint 50 százaléka viszont már biotechnológiával készült gyógyszerre irányul. A jövő azért a biotechnológiával előállított gyógyszereké, mert a tünetek helyett a betegségek okát célozzák meg, ezért ezekkel a szerekkel a hagyományos kezeléseknél gyakran sokkal jobb

eredmények érhetők el. Különösen a daganatos betegségek kezelésében, ahol a hagyományos kemoterápiás gyógykezelések a ráktípustól függően csak 20-75 százalékban hatásosak.

Manapság a mikrobiológia a modern globális ipar egyik fő szereplője. Nehéz elhinni, hogy az egész 80 évvel ezelőtt kezdődött el a citromsav fermentációjával. A fejlett országok várható élettartamának megkétszereződése nagymértékben az antibiotikumok felfedezésének és kiaknázásának köszönhető. A modern genetika és a molekuláris biológia felfedezéseivel mindössze 50 évvel ezelőtt indult az első biotechnológiai cég. Ma ez a biotechnológiai iparág látványos előrelépéseket tesz az orvostudományban. A legjobb még csak ezután jön, mivel a mikroorganizmusok beköltöznek a gyógyszergyártásból és az élelmiszeriparból a környezetvédelmi és az energiaszektorba is (4. ábra), amint azt Louis Pasteur sok évvel ezelőtt kijelentette: „A mikrobáé lesz az utolsó szó.”

4. ábra Az ipari biotechnológia fejlődésben lévő területei

Felhasznált irodalom

Diggins, F.: The true history of the discovery of penicillin by Alexander Fleming Biomedical Scientis, Institute of Biomedical Sciences, London (March 2003)

biography.com Alexander Fleming

Fekete Erzsébet– Karaffa Levente: Ipari Biotechnológia tankönyv, Debreceni Egyetem (2013)

Arnold L. Demain: The business of biotechnology, Industrial Biotechnology (2007)

Besenyi Vendel

JÁSZBOLDOGHÁZA SZARVASMARHA TENYÉSZTÉSÉRŐL

Jászboldogháza középkori eredetű jász település. Amikor jász őseinket a Zagyva és a Tarna völgyébe betelepítették, egy népcsoport a mai csíkosi határrészen telepedett le. Vélhetően egy Árpád-kori falu helyén, mely település a tatárjárás alkalmával pusztulhatott el. A középkori forrásokban a település neve többféle formában fordul elő: Boldogszállás, Bodokfalva, Bódokháza stb.

Őseink megélhetési forrása elsősorban az állattenyésztés lehetett, hisz az állatok legeltetése és téli takarmányozásának biztosítása érdekében hatalmas legelőterületek álltak rendelkezésre, és elegendő ivóvíz is volt a település határában folyó Tarna folyóban. (Ma Zagyva a folyó hivatalos neve, a régiek Tarnának nevezték.) A folyóban elegendő mennyiségű hal is volt az emberek táplálkozásának kiegészítésére. A növénytermesztés kisebb volumene mellett az állattenyésztés és a halászat biztosíthatta a lakosok fő megélhetési formáját.

A török kori adóösszeírásokat vizsgálva szembeötlő az állatállományon belül a juhok tartása. A szőréért, bundájáért és húzáért tenyésztették. A Jászságban a juhtenyésztés mindig jelentős volt, napjainkra viszont intenzitása lecsökkent. Ennek ellenére még ma is tény, hogy a családi összejövedelek, a szüret, a búcsúk, a lakodalmak, a bankettek és társas ebédek elmaradhatatlan fő étele a birkapörkölt, vagy ahogy népiesen nevezik, „birgepörkölt”.

A fő bevételi pénzforrás azonban a szarvasmarha-tenyésztésből származhatott. Az itt nevelt marhák – lábon hajtva – a nyugat-európai vásárokon találtak gazdára, a bécsi, a nürnbergi és itáliai vágóhidak előszeretettel keresték a jó magyar marhát ízletes és rostos húsa miatt.

A szarvasmarha-tenyésztés a török korban sem csökkent, inkább még növekedett a külföldre való kivitel. 1952-ben a csíkosi határrészen szántás közben több száz XV–XVI. századból származó pénzérme került elő. Ezek a pénzek Nyugat-Európából kerülhettek ide, szinte biztos, hogy szarvasmarha-eladásból származhattak. A gazdája a törökök elől menekülve rejthette el.

A Jászság a török birodalom északi részén terült el, ütköző zónává vált a királyi Magyarország és a török birodalom határán. A végvári katonák és a török csapatok portyázásai következtében gyakoriak voltak az összecsapások, s ennek legnagyobb kárát a lakosság látta. Az emberek a létbizonytalanság elől elmenekültek a környező nádasokba vagy a biztonságosabb távolabbi településekre. Boldogháza teljes elnéptelenedése a 15 éves háború idején (1591–1606) következett be. Az egri vár 1594/95. évi összeírásában még szerepel, s utána Boldogházáról hosszú ideig nem lehet hallani.

A lakosság zömében Jászberénybe menekült, ott kerestek védelmet családjaik és maguk számára. Jászberény szultáni város, úgynevezett khász város volt, közvetlenül a szultánnak adózott, így bizonyos védelmet élvezett a törökök túlkapásaival szemben. A város ugyanis a török szultán tulajdona volt.

Hogy mikor került Boldogháza Jászberény tulajdonába, csak következtetni tudunk. Egy 1667-ben kelt dokumentumból tudjuk, hogy a berényiek 48 éve használják legeltetésre, s azok után a megfelelő járandóságokat is fizetik. Ebből arra következtethetünk, hogy a végleges elnéptelenedés 1619-ben vagy az előtte való években következhetett be. Ettől kezdve Boldogháza története összefonódik Jászberény történetével.

A 100 férőhelyes szarvasmarha istálló az Aranykalász Tsz-ben (1961)

Aranykalász Tsz

A török uralom ellenére továbbra is igen jelentős a város állattenyésztése. Erre csak egy adat példaként. A nyugatra hajtott marhákat ebben az időben a váci hídon hajtották át. Fennmaradt egy beszámoló, mely szerint 1563–64-ben két és fél hónap alatt 30 248 db marhát tereltek át a hídon, ebből 2150 db jászberényi volt, a bécsi vásárba hajtották. Ezek között boldogházi marhák is lehetnek szép számmal, bár Makóról indították a legtöbbet (3175 db-ot). Olyan nagy hódoltsági mezővárosok, mint Debrecen, Szeged, Kecskemét, Cegléd, Mezőtúr mind Jászberény után következtek. Ezek a marhák a bécsi vásárban keltek el, s nagy részük a délnémet területek vágóhídjaira vagy Velencébe került. Velencében az alföldi magyar marha igen keresett áru volt.

1699-ben Pentz János Összeírásában Boldogháza pusztaként volt említve: „jó szántóföldjei és rétjei vannak”. „Mindig az alkapitányhoz (jászkn alkapitány?) ... akitől a berényiek bérlik... Itt kinn tartják egyéb állataikat mind nyáron, mind télen.” Ebből arra következtethetünk, hogy rideg szarvasmarha-tartást folytattak ezen a várostól távoli területen.

1745-ben, a földmegváltáskor a város 8000 Ft-ot fizetett be a kincstárnak Boldogházáért, de $\frac{1}{4}$ résznyi területet 2000 Ft értékben átadtak Alsószentgyörgynek (Alsószentgyörgy Kőhatár nevű része a Tarna (Zagyva) folyó bal oldalán). Ezt a 2000 Ft összeget az alsószentgyörgyiek fizették meg, így Berénynek Boldogházáért csak 6000 Ft-ot kellett fizetni.

A földterületből mindenki az adott településen az általa befizetett összeg alapján részesült. Mindenki részére osztottak jobb és rosszabb minőségű földet és legelőt is. Földközösségben használták a területet, és kétnyomásos rendszerben gazdálkodtak. A használatba adott földeket kezdetben évenként osztották, így az egyes egyének földjei évenként is változó helyeken voltak. A földhasználat mikéntje egy külön történetet igényelne, ezen írás kereteit ez meghaladná.

A lakosság a városban, Jászberényben élt. Jászberény ebben az időszakban két beltelkes település volt. A belterületen volt a lakóház, a belterületet a szérűskertek vették körül. A belső telkek viszonylag nagyok voltak, kezdetben itt tartották a kezes állatokat, a szérűskertekben végezték a nyomtatást, és ott tárolták a takarmányt is. A lakosság szaporodásával a belső telkeket beépítették, és onnan az állatok kivonultak a szérűre, így azok ólaskertekké váltak. Nyáron a jószág a határban volt vagy távolabbi legelőre hajtották – Lajosmizsére. Télen a jószágok viszont bent voltak az ólaskertekben. Amikor a határban a tanyásodás elkezdődött, a jószág kikerült a tanyára. Kezdetben csak egy istállót építettek oda, annak a végében építettek egy helyiséget, ahol az időjárás viszontagságait a gazda át tudta vészelni. Később a tulajdonos a lakóházat is kivitte a tanyára, így helyben tudott gazdálkodni. Az ólaskertek a városban okafogyottakká váltak, a város kiosztotta azokat házhelyeknek.

A Jászágban a tanyásodási folyamat Boldogházán kezdődött el, az első tanyák itt létesültek. Feltehetően ezt a területet a várostól való távolsága miatt véglegesen magánhasználatba adták, tanyaföldeknek vagy kerti földeknek osztották ki. Az egész Jászkunságban Boldogházáról ismert az első tanyaeladás.

1758-ban Cseri György eladta egy kötél kertjét a rajta lévő tanyával és istállóval a Kalocsai testvéreknek. Az 1850-es években végrehajtott tagosítás után mindenki állandó helyen kapta meg a földjét, ez felgyorsította a tanyásodás folyamatát. Ezt elősegítette a vasút megépítése is, melyet 1873-ban adtak át. 1854-ben volt az utolsó tagosítás. A tanyarendszer kialakulása 1941-re fejeződhetett be.

Az 1783-ban készült kataszteri térképen Boldogháza területén 149 tanyaszerű szállást, építményt lehet megolvasni. Az 1798-ban készült Bedekovich-térképen 209, az 1883-ban készült kataszteri térképen pedig már 408 tanyát olvastam meg.

Jászberény városa a tanyakörzetek kialakítását és a tanyák számozását 1938-ban határozta el, és 1939-ben kezdték el a tanyaszámok legyártását. A város külterületét négy körzetre osztották, a IV. körzet: Boldogháza, Tápió és Csíkos. Ez lefedi a mai Boldogháza területét. 1939-ben Boldogházán 275, Tápióban 105, Csíkosban pedig 122 tanya volt. Ez összesen 502 tanya.

Visszatérve a szarvasmarha-tenyésztésre:

A XIX. század elejéig Magyarország szarvasmarha állománya a magyar szürke marha volt. A kor igényeinek megfelelően a XIX. század második felében az extenzív gazdálkodásról az intenzív gazdálkodásra való áttérés követelményeként átkeresztették jobb tejelő és jobb húsformákat mutató svájci szimentáli marhával, és a XX. század elejére kialakult a magyar tarka állomány. Minőségi fejlődést jelentett ugyancsak a külterjes tartásról az istállózott állattartásra való áttérés. Boldogházán ennek a feltételei biztosítottak látszottak, nagy kiterjedésű legelők álltak rendelkezésre. A község területe 9609 kh (= 5530 ha) volt. Ebből rét és legelő 2652 kh (= 1526,2 ha), az összes terület 28%-a. Minden tanya mellett legelők voltak, de szinte minden tanyatulajdonosnak a Tápióban vagy a Csíkosban volt kaszálója, ahol a téli takarmányozáshoz a szénát megtermelte. A tanyatulajdonosok földjének zöme a tanyája körül volt, a minőségibb, értékesebb takarmánynövényeket megtermelték. A takarmányt nem adták el, hanem az állatokkal feletették, az állatokat pedig eladták, s ebből bevételeik voltak. Az a mondás járta, a jó gazda bőrből értékesíti a megtermelt javait. (A pontos szólásra már nem emlékszem.)

Boldogházán nagyon kevés föld nélküli ember élt, még a vasutasoknak is volt pár hold földcsékjük. Zömében kis- és középparasztok éltek a tanyákon.

A második világháború előtt mintegy 260-280 cseléd dolgozott a boldogházi tanyákon.

Ez meghökkentő számadat, de ha figyelembe vesszük a boldogházi ember már akkori fejlett gazdálkodási módját, nem csodálkozunk ezen a számon. Intenzív földművelést és még intenzívebb állattenyésztést folytattak. Egy 10-12 kh-as gazda annyi állatot tenyésztett, hogy éves gazdasági cselédet tudott tartani. A befolyt jövedelem elegendő volt a családja fenntartására, jutott ruházatkódásra és gyermekei esetleges taníttatására is.

A két háború között már törzskönyvezés folyt, tejszövetkezetet hoztak létre, két tejcsernok üzemelt, egyik a Csíkosban, a másik Boldogházán. A tejet vasúton, hűtővagonokban szállították el. Főleg tenyészbikákat neveltek. A tehenek fedeztetését az állam által kihelyezett bikák végezték: az egyik a híres Hadúr volt – a másik nevét nem tudom –, Konkoly Béla bácsihoz voltak kihelyezve. Ezek a bikák minőségi szarvasmarha-állományt hoztak létre Boldogházán.

Jött a második világháború, a német és a szovjet csapatok átvonulása következtében az állatállomány jelentős része megsemmisült. A maradék állományt a Tápiógyörgyén állomásozó román csapatok fosztogatták. Egy alkalommal Konkoly Béla bácsi a saját élete kockáztatásával mentett meg az elrablástól egy szarvasmarha csordát.

A második világháború után jött a jóvátételi kötelezettség. Az állatállomány megmentése érdekében ez már további összefogást sürgetett. Szarvasmarha-tenyésztő szakmacsoportot hoztak létre, melyet Tenyészállatmegmentési Társulásnak neveztek – elnöke Konkoly Béla lett. A csoport tagjai pénzt adtak össze (katasztrális holdanként megállapított összeget). Ezen más területeken vásárolták meg a jóvátétel teljesítéséhez szükséges szarvasmarha mennyiséget. Volt, amikor lovakat vásároltak, s azokat cserélték szarvasmarhára. Így sikerült a megmaradt állományt megmenteni és fejleszteni is, s 1949-re többé-kevésbé helyreállt a község szarvasmarha-tenyésztése.

És ebben az évben történt az 1949-es trauma, amikor is 63 tehetőes gazdát a hatalom kegyetlenül megveretett, állatállományukat és gazdasági felszereléseik egy részét kártalanítás

nélkül elvették, s azt az állam az akkor alakult termelőszövetkezeti csoportoknak juttatta állami támogatásként. Ekkor Boldogházáról összesen 258 db szarvasmarhát vittek el. Ennek megoszlása: 104 tehén, 27 üsző, 84 ökör, 33 borjú, 6 bika és 4 tinó. Ezenkívül 24 lovat, 4 csikót, 266 juhot és 294 sertést koboztak el, valamint nagyobb számban gazdasági felszereléseket. Fennmaradt egy összesítés, mely az 51 személytől elvett „közadó tartozás címén” igénybe vett javakat tartalmazza. Ez a kimutatás részleges, emlékezetem szerint másoktól és saját családjunktól is több mindent vittek el. Ez a dokumentum az események után hat hónappal készült a megyénél.

A boldogházi emberek szívósságára jellemző, e három csapás után (II. világháború, a háború utáni jóvátétel teljesítése, 1949-es trauma) újra talpra álltak, és újra kezdték a tenyésztői munkát. Ennek a mozgatórugója ismét Konkoly Béla volt. Az állattenyésztés, ezen belül pedig főleg a szarvasmarha-tenyésztés érdekében Állattenyésztő Szakcsoportot hoztak létre.

Elnöke Konkoly Béla lett. A szakcsoport feladatait az alábbiakban határozták meg:

- a törzskönyvi ellenőrzés megszervezése, illetve kiszélesítése
- tenyészállatok beszerzése
- képviselni a tagságot a törzskönyvi felügyelőségen.

A szakcsoportnak mintegy 140-160 kiváló állattenyésztő gazda volt a tagja, akik az ország törzstenyésztői és a köztenyésztés számára kiváló minőségű, javító hatású tenyészállatokat neveltek és adtak el. Az állam szakszerű munkájukat különböző kedvezményjuttatásokkal és a tenyészállatok magas felvásárlási árával honorálta. Így jövedelmük az állami lecsapolások ellenére is az átlagnál kedvezőbben alakult. A gazdálkodók ismereteinek bővítése érdekében gazdatanfolyamokat szerveztek, előadóknak neves szakembereket hívtak meg. Tapasztalatcserére utaztak híres szarvasmarha-tenyésztő községekbe. Az állatoknak megfelelő minőségű és mennyiségű takarmányra volt szükségük. Így a gazdák igyekeztek új termelési eljárásokat alkalmazni és jobb eredményeket elérni. Jó minőségű nemesített vetőmagvakat szereztek be, és nagy gondot fordítottak a talajerő gazdálkodásra is.

Munkájukat a Hazafias Népfront is lelkesen támogatta. Tenyészállataikkal részt vettek az Országos Mezőgazdasági Kiállításokon is, ahol igen jó eredménnyel szerepeltek. Részt vettek járási és megyei kiállításokon is. 1955-ben Jászsági Állattenyésztési Hónapot szerveztek. Ennek nyitórendezvénye Jászboldogházán, a záró rendezvénye pedig Jászberényben volt. 1957-ben jól sikerült szarvasmarha-tenyésztési bemutatót tartottak. A szakcsoport 1959-ig tevékenykedett.

1959 a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdő dátuma, ebben az évben jöttek létre a termelőszövetkezeti városok és községek. Jászboldogháza is termelőszövetkezeti község lett. Jászboldogházán a meglevő – 1949-ben alakult – Új Élet Tsz mellett még négy tsz jött létre, az Aranykalász, a Zöldmező, a Hunyadi és a Zrínyi Tsz.

Az első tsz egyesítés 1960. február 1-jén történt, az Új Élet és az Aranykalász egyesült. 1961-ben a Zöldmező és a Hunyadi egyesült Bercsényi néven. A Zrínyi Tsz az 1963-as árvíz után egyesült az Aranykalász Tsz-szel. Az utolsó egyesülés 1964-ben történt, a Bercsényi Tsz egyesült az Aranykalász Tsz-szel. Ezek a szövetkezők gyakorlatilag felülről irányítottak voltak. Az állattenyésztő szakcsoport tagjainak zöme az Aranykalász Tsz-be lépett be – melynek elnökévé Konkoly Bélát választották – és állataikat is oda vitték be. Így lényegében az Aranykalász Tsz törzstenyésztete a szakcsoport törzstenyésztetéből alakult, annak utóda, illetve továbbfolytatója lett.

A tsz-be lépéskor minden tag egy tehenet tarthatott meg. Az e tehenek által termelt tej beszállítását megszervezték, a tanyavilágban négy tejbegyűjtő járatot üzemeltettek.

Az Aranykalász Tsz-ben kezdettől fogva nagy gondot fordítottak az állatállomány minőségi fejlesztésére, főleg pedig a szarvasmarha tenyésztésére. Mivel a bevitt tehenek zöme törzskönyvezett volt, így az állomány szinte azonnal bikanevelő törzstenyészet lett, élvezte annak előnyeit (kedvezmények, magasabb felvásárlási ár az eladott tenyészállatok esetében).

Az egyesületek után is a szövetkezet fő tevékenységeként az állattenyésztést határozták meg. 1974-ig az alábbi törzstenyészetek jöttek létre szarvasmarha esetében: magyar tarka, szimentáli és osztrák tarka; sertés esetében: magyar nagy fehér hússertés és berkshire; juh esetében: fésűs merinó és ló esetében: mezőhegyesi félvér. Az állattenyésztés fejlesztését az is indokolta, hogy a szövetkezet összes földterületének közel 30%-a legelő volt.

1962-ben a Tápióban 260 kh-as intenzív gyepgazdálkodást létesítettek, majd ezt 1967 után 400 kh-dal bővítették, és ott 400 férőhelyes legelőre alapozott tehenészetet hoztak létre. A központi tehenészetet is felfejlesztették 400 férőhelyesre.

1962-ben kezdték el a szarvasmarha-állomány TBC-mentesítését, 1965-re fejezték be. Közben csapások is sújtották a szarvasmarha-állományt. 1965. január 9-én másfél óra alatt takarmányozási hiba miatt 54 db tehén pusztult el. 1965-ben, 1968-ban és 1972-ben súlyos száj- és körömfájás söpört végig az állatállományon. Mindezeket sikerült kiheverni. A szövetkezet 1964-ben, 1967-ben és 1970-ben is részt vett állataival az Országos Mezőgazdasági Kiállításon.

1964-ben: 1 db tehén I. díjas, 1 db pedig II. díjas lett. bikából 1 db I. díjas, 1 db második díjas, 1 db III. díjas lett.

Állattenyésztési munkánkat – aminek magam is részese lettem – már ekkor is elismerték, szövetkezetünk megkapta a Földművelésügyi Minisztérium örökös vándordíját a legjobb állattenyésztési eredményt elérő tsz-ként.

1967-ben szarvasmarha vonatkozásában üszőt, tehenet és bikát állítottunk ki. 1 db üszőnk nagydíjas, 1 db I., 1 db pedig III. díjas lett. Két bikánk volt a kiállításon, az egyik II., a másik pedig III. díjas lett. Az 1970-es kiállításról nincsenek feljegyzéseim, de igen szép eredményeket értünk el itt is. Megemlítendő viszont, hogy ezen a kiállításon a háztáji gazdálkodást mi mutattuk be az állattenyésztés vonatkozásában, Rácz Pál volt a háztáji gazda.

Két fontos tényről még említést kell tennünk. Elért eredményeinkre országosan is felfigyeltek. 1967-ben az ekkor létrehozott Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium bemutató és szaktanácsadó gazdaságnak jelölte ki a boldogházi tsz-t, elsősorban az állattenyésztés tekintetében elért eredményei miatt. Járt nálunk: Erdei Ferenc, Fehér Lajos, Tisza József, Somogyi Miklós, Szabó István (a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának elnöke), Dimény Imre miniszter és még sokan mások. Vendégünk volt a lengyel kormányküldöttség, észt delegáció, szovjet pártküldöttség, csehszlovákok, németek, svédek, franciák, olaszok, amerikai mezőgazdasági főiskolai hallgatók és mások – keletről és nyugatról egyaránt.

Az állattenyésztésben elért eredményeinkre a nemzetközi szakma is felfigyelt. 1970-ben Magyarországon rendezték meg az Európai Tarkamarhatenyésztők kongresszusát. A programban szerepelt szövetkezetünk állattenyésztésének megtekintése és tanulmányozása. A kongresszus gyakorlati bemutatóját Boldogházán rendezték meg.

A szövetkezetben a szarvasmarha-tenyésztésben elért eredmények az állattenyésztésben dolgozó emberek – mind a fizikai dolgozók, mind a szakemberek – lelkiismeretes és jó

munkájának köszönhetően alakultak dicséretre méltóan. A boldogházi ember mindig állatszerető volt. A kisüzemben kialakult tenyésztői szellem nem tört meg, a nagyüzemi gazdálkodás keretei között is úgy gondozták a rájuk bízott állatokat, mint régen otthon a sajátjukat. Minden állattenyésztésben dolgozó (dolgozott) ember munkáját a legnagyobb elismerés illeti meg.

Két személy nevét külön is meg kell említeni: dr. Konkoly Mihályét, aki ezt a munkát kiváló szakmai tudásával irányította és szervezte, valamint Konkoly Béla nevét, aki bölcs élettapasztalatával átfogta ezt a tevékenységet. Ő mindig tudta, hogy mikor mit kell vagy mit nem kell csinálni. Legendás alakja hozzátartozott Boldogháza mindennapi életéhez, munkájában soha nem az egyéni érdekeit nézte, hanem a közösségét, szinte az egész életét a közügynek és a közösségnek szentelte.

Felhasznált irodalom

Jászboldogháza 1945–1970. Kézirat – Jászboldogháza, 1970.

Évek könyve. Jászboldogháza régen és ma – Jászboldogháza, 1996.

Besenyi Vendel: Arc a félműltből. Konkoly Béla – In: Jászsági Évkönyv 2003. 209–215. p.

Emlékek a boldogházi tanyavilágból – Jászboldogháza Község Önkormányzata, 2006.

Besenyi Vendel: Nem beszéltek a velük történekről – In: Jászsági Évkönyv 2008. 197–203. p.

Fábián-Rigó Attila

EGY KIS NÉP, AZ OSZÉTEK VITÉZSÉGE

E könyv hasábjain jó néhányszor jelentek már meg írárok a jászok és oszétek rokonságáról, oszét rokonaink kultúrájáról, történelméről, konyhájáról. Kevésbé ismert tény, hogy a XVI. századtól magyar, vagy magyarországi születésű személyek milyen nagy szerepet játszottak Oszétia területének meghódításában, földrajzának, kultúrájának és népének tudományos megismertetésében a nemzetközi nagyközönséggel. A XIX–XX. század háborúiban és békés évtizedeiben is kölcsönösen megfordultak magyarok és oszétek egymás országaiban. Ezekből villantunk fel néhány érdekes, tanulságos történetet.

A magyarok abban az időben élhettek az alánok szomszédságában, amikor azok a kazárok és a volgai bolgárok fennhatósága alá tartoztak. A Csodaszarvas monda alapján Hunor és Magor vitézeikkel a Meotisz mocsarai között rálelnek Belár bolgár király fiainak asszonyaira, akik a kürt ünnepét tartják. Az asszonyok között vannak Dúlnak, az alánok királyának leányai is, akiket Hunor és Magor feleségül vesznek, tőlük erednek a hunok és a magyarok. A magyar nyelvben az *asszony* szó az alán nyelvből származik, ahol az „*ahszin*” úrnőt jelent, így hát a magyar uralkodók ősanycit tisztelhetjük az alán hercegnőkben. Az oszétek a magyarokat ma is tréfásan unokatestvéreiknek (хәрәфырте) (Kuznyecov, 1993) nevezik. A monda valóságalapja, hogy a magyarokat erős „sztyeppe-iráni” hatások érték ebben az időben. A „leányrablás” valószínűleg dinasztikus házasságot és népesség-összeolvadást jelentett, valójában a magyar, a bolgár és az alán nép vagy arisztokrácia közös gyökereire utalhat.¹ Ma is van olyan kaukázusi mondás, hogy „A boldogsághoz három dolog kell: kubáni kindzsál (tőr), kabard ló és oszét(alán) feleség”.

Több mint két évszázados szünet után Julianus és három társa, mindannyian domonkos rendi szerzetesek, 1236-ban érkeztek az alánok földjére. Ekkor még virágzott Alánia, katonáik a Kaukázus fő vonulatát birtokolták, az átjárók ellenőrzése révén kontroll alatt tartották a Selyemút ezen szakaszát.

Julianus beszámolója értékes forrás az oszét történészeknek. Éppen a magyar szerzetes beszámolójára alapozzák azt a véleményüket, hogy az ország ekkor a feudális széttagolódás állapotában lehetett: „Ahány falu, annyi a fejedelem, s egyikőjük sem tekinti magát alávetve a másiknak. Örökös harcban van fejedelem fejedelem ellen és falu falu ellen.” Ebben az állapotában éri Alániát az 1230-as évek végén a mongolok támadása. A főváros (Magas) eleste után a síkvidéki nemesek csapataikkal csatlakoztak a megszállókhoz, nehéz fegyverzetű csapataik feltűntek az európai tatárjárásban – így Magyarországon is –, míg a nép másik része a kunokkal nyugatra menekült. A mongolok nem merészkedtek a Kaukázus hegyei közé, de titkos történetükben fennmaradt, hogy az alánok és a magyarok támadásokat intéztek ellenük a hegyekből. A néhány helynévi (Toborzó) és nagyszámú családnévi (Tavaszi, Balla, Csata stb.) azonosság miatt elképzelhető, hogy a keleten maradt magyarok töredékei a hegyekben találtak új hazát maguknak. A magyarországi jász etnikai csoport máig egyetlen nyelvemléke az 1422-ből származó „jász szójegyzék” ma is értékes „csemege” az oszét nyelvészeknek. Kezdő köszönési formulája, a „Daban horz nahéca” ma is így hangzik Oszétia Digor területein: „Dae

¹ Kovács J. Béla: Redemptio, XXI. évf., 6. sz.

bon Horz na Hicau” – Adjon az Isten jó napot. A mongol pusztítás nem érintette Alánia hegyvidéki részét, de 150 évvel később, 1395-ben Timur Lenk seregei évszázadokra letörlik a térről az országot. A háború túlélői a Kaukázus hegyei között a helyi arisztokrácia, az „aldar”-ok (Aladár – 100 harcos parancsnoka) uralma alatt éltek a XVIII. századig. Érdekes, hogy a XVI–XVII. századból származó legenda szerint a Digor törzs élén álló Badil nemzetség egyenesen a „Magyari uralkodók” leszármazottja. A Badil nemesi családok, Abiszalov, Tuganov, Kubajti közös eredetét a modern genetikai vizsgálatok is megállapították.²

Jászberénytől Vlagyikavkazig. Két Thököly története a XVIII. századból

Amikor 1709-ben Tököli-Popovics János [Tekelija (Tököli) Jovan Popovich (Csanád, 1662 körül – Arad, 1722) szerb katonatiszt, a császári hadsereg ezredese] szerb csapatai kifosztják a kuruc párti Jászberényt és felgyújtják a nagytemplomot, senki sem gondolta volna, hogy 65 év múlva unokája, Thököly Péter (Пётр Абрамович Текели, 1720. Arad – 1793. Alexandrovszk) orosz tábornok, a kaukázusi háború egyik hadseregének győztes vezére Nagy Katalin cárnő altábornagya lesz, akinek felügyelete alatt elkezdődik a kaukázusi jászok, Oszétia területének megszállása. Popovics János részt vett a töröktől Buda visszafoglalásában és a zentai csatában is. 1703-ban az aradi vár császári őrségének főkapitánya lett. I. Józseftől 1706-ban kapott magyar nemességet. A késmárki Thököly-család kihalása után Jovan Popovich megkapta a család nevét, így magyar nemesi neve Tököli-Popovics János lett.

A Rákóczi-szabadságharc kitörése után fiával, Ránkóval és az irányítása alá tartozó szerb határőrökkel részt vett a kurucok elleni hadműveletekben. Később Ránkónak megromlik a viszonya a Habsburgokkal. „Mária Terézia idejében – 1751-ben – mintegy 100 ezer szerb hagyta el Magyarországot, s nem messze Kievtől a zaporozsjei kozákok helyén kaptak földet Erzsébet cárnőtől. Vezetőik voltak: Horváth János, Tököli Péter (Ránkó fia). Az orosz új hazát Uj-Szerbiának nevezték el. Az akkori térképen ilyen nevek fordultak elő: Pécska, Szemlak, Világos (a Dnyeper mellett), Kuvín stb. Ámde mentek velük románok, bulgárok s kisebb számban magyarok is. Mintegy 32 ezer fegyverfogható férfi volt közöttük, akik részt vettek a hétéves háborúban (1756–1763) is. Tököli Péter altábornaggyá, Horváth és Csernovics tábornokokká lettek.” (Thököly Péter szerb husárjaival végigharcolja a hétéves háborút, majd az orosz–török 1768–1774-es háborúban is kitünteti magát.³ A háborút lezáró békekötés eredményeként, amelyet 1774. július 21-én Kücsük-Kajnardzsiban (ma Kajnardzsa [Кайнарджа], Bulgária) kötött a két hadviselő fél, az Orosz Birodalom kijáratot kapott a Fekete-tengerre, hozzájuk került a Kercs-félsziget, valamint a Dnyeper és Déli-Bug folyók közti terület. Thököly – Potemkin herceg távollétében – a Novorosszjszki Területen található csapatok parancsnoka lett. 1775 májusában Katalin cárnő parancsára megindul a Zaporozsjei kozákok meghódoltatására. A terület Oroszországhoz csatolását harcok nélkül oldja meg, ezért kinevezik egy 18 000 fős hadsereg főparancsnokává, amely a Fekete-tenger keleti partján a Kaukázus északi oldalán fekvő orosz határok biztonságát őrizte. Parancsnoksága alatt indul meg a Kabard és Oszét területek csatlakozása Oroszországhoz, mely 1781-ben Digoria megszállásával fejeződik be.

² <http://www.slavakubani.ru/geography/neighbors/c-h-ih-service-of-russia/osetinskaya-aristokratiya-v-rossijskoy-voenno-administrativnoy-sisteme-vtoraya-polovina-xviii-nachal/>

³ Kollárov Mózés István: Arad város és Arad megye szerb népe

Eleinte Oroszország gazdasági érdeklődésének központjában az érckészletek voltak, főleg a színesfémbányászat lehetőségei foglalkoztatták őket. Már 1784-ben II. Katalin orosz cárnő rendeletére – mint katonai erődítményt a Tyerek két partján – a Kaukázus lábánál megalapítják Vlagyikavkáz városát. Nevének jelentése: „Urald a Kaukázust!”. Osztét neve: Dzaudzsikau, ami annyit tesz: Dzaug faluja. A várostól 30 km-re található a Darial-szurdok és az úgynevezett Alán vagy Grúz hadiút, amely ősidők óta az egyetlen átjáró dél – Grúzia és Perzsia – felé. Thököly Péter unokaöccse, Thököly-Petrovics Száva(Sabbas) a budapesti Tökölyanum és a Matica megalapítója sokat tett a magyarokkal történő kiegyezés érdekében.

Alig telik el harminc év, és újra egy magyarországi születésű tábornok a Kaukázusi körzet parancsnoka. Emanuel György magyar testőr, a Digor és Tagaur osztét terület meghódítója, a lipcei csata orosz hőse, az Elbrusz meghódítója (1775. április 2-án született a Temes megyei Versecen, meghalt 1837. január 26-án Kirovgrádban). „A szentpétervári Ermitázs csodálatos termeit járva minden turista szívesen időz el a „Vojennaja gallereja 1812”-ben, a Napóleon elleni honvédő háború hőseinek csarnokában. Itt láthatók a világhódító Grande Armée-t legyőző orosz hadsereg legkiválóbb tábornokainak művészi kivitelű arcképei. Magyar szempontból Georgij Arszenyevics Emánuel tábornok, a lipcei csata hőse ragadja meg figyelmünket, hiszen Magyarországon született és Kisfaludy Sándorral együtt volt gárdista a bécsi magyar nemesi testőrségben, ősei Szerbiából vándoroltak be. Emánuel György 1794 decemberétől 1797 februárjáig szolgált a bécsi magyar testőrségnél, melynek haladó, hazafias közszelleme hazánk művelődéstörténetében, irodalmi életünk kialakításában játszott nagy jelentőségű szerepe közismert.

Gárdista éveit azonban idő előtt félbeszakadtak, Emánuel merész fordulattal Oroszországba távozott, ahol ekkor már sok hazánkfia pályafutása ívelt magasra. Különös véletlen folytán már Moszkvába érkezése napján a „vengerszkij mundir”-ba öltözött Emánuel alakja magára vonja I. Pál cár figyelmét. Magához kéri a volt testőrt, és főhadnagyi ranggal felvéteti a testőr-huszárezred állományába. Ezzel kezdetét veszi Emánuel György eseményekben, dicsőségben gazdag, végig töretlen orosz katonai pályafutása. A kijevei dragonyos ezred kötelékében vesz részt 1806–1807-ben a franciák elleni háborúban. 1808-ban már az Anna-rend lovagja. 1809-ben Oroszország és Ausztria között is hadiállapot keletkezik. Emánuel fontos beosztás várja, de a sok csatát látott tiszt kérelemmel fordul az uralkodóhoz, mert volt magyar tisztként „összeférhetetlennek érzi, hogy esetleg honfitársai ellen kelljen harcolnia, ezért más beosztást kér. Augusztus 24-én Borogyinónál a Tolsztoj által örök hírnévre emelt sevardinói erődöt fedezi ezredeivel. Ez volt a hadjárat legvéresebb ütközete. Emánuel is megsebesült, apósa mellette esett el. A csatában tanúsított vitézségéért megkapja a György-keresztet. December 26-án már vezérőrnagy. A hadiszerecsé a háború végéig hűségesen kitart Emánuel tábornok mellett. Végig részt vesz az ütközetekben, ő foglalja el a Párizs melletti erődöket, majd Clichyn keresztül Neuillybe érkezik és részt vesz Párizs megszállásában. Egy hónapig tartó párizsi állomásozás után hazavezeti ezredeit Oroszországba. Útközben azonban nem tagadja meg önmagától, hogy meglátogassa szeretett szülővárosát, Versecet és nagyszámú rokonait. Hazaérkezve altábornagyi rangot kap, majd 1825. december 14-én az új cár, I. Miklós kinevezi a kaukázusi határvidék parancsnokává.”⁴

4 Tardy Lajos: Emanuel György magyar testőr, a lipcei csata orosz hőse. Hadtörténelmi Közlemények, 11. évf., Hadtörténelmi Intézet (Bp., 1964) 2. sz.

Emánuel György – már lovassági tábornokként, mai elnevezéssel vezérezredesként – szervezte meg és vezette személyesen 1829-ben az addig ember nem járta Elbruszra az első tudományos felfedező expedíciót, melyben egy másik honfitársunk, Besse János Károly is részt vett. Besse számtalan reánk maradt feljegyzésében és levelében emlékezik meg arról, hogy Emánuel tábornok amellett, hogy Oroszország hűséges fiává vált, teljesen megőrizte szülőhazája iránti szeretetét és ragaszkodását is. Besse Jánosnak nem volt oka a csalódásra, Emánuel generális honfitársi szeretettel fogadta a magyar világjárót, aki csatlakozott az expedícióhoz, melyen az Orosz Tudományos Akadémia négy tagja is részt vett. Az expedíció eredményei alapján Emanuel tábornokot a Szentpétervári Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Később tiszteletére az Elbrusz lejtőjén elneveztek róla egy területet [Emmanuel Pojána 43° 26'00 „É 42° 31'00” E (G) (O)], amely továbbra is az alaptábor azok számára, akik meg szeretnék mászni a hegyet.

Észak-Oszétiát 1774-től kezdte meghódítani Oroszország. A terület 1806-ra az Orosz Birodalom része lett a muszlim oszétek lakta területek kivételével. 1827-ben a tábornok tárgyalások útján – harc nélkül – csatolja Oroszországhoz az oszét digorok, tagaurok falvait, valamint a balkárok és csecsenek egy részét. 1827 januárjában a balkár és digor feudális urak petíciót nyújtottak be az orosz csapatok parancsnokához, Emmanuel altábornagyhoz, hogy a terület Oroszországhoz csatlakozhasson. Kérték, hogy népük esküt tegessen, kifejezték készségüket, hogy fiúgyermeküket amanátoknak adják. A petíciót aláírók között ott találhatjuk a „magyar” nemeseket is mint Kasszet Kubatjevot, Davletuko Abisalovot, (...) Tatarkhan Tuganovot.(5) Az Orosz Birodalom Oszétiában az arisztokrácia hűségének biztosítására az „amanát”-ok ősi intézményét használta. Az „amanat” arab fordításban „túszt jelent”, a nemesi családból származó gyermekek a béke zálogai voltak. A békeszerződés felbontása rabszolgaságot vagy az amanat halálát jelentette. A fiatal oszét nemesek klasszikus katonai oktatásban részesültek Oroszországban. Úgy gondolták, hogy hazájukba visszatérve közvetíteni fogják a hegylakók felé a civilizált társadalom, az oktatás és az európai kultúra gondolatait, valamint a lojalitást Oroszország iránt.(5) Ilyen amanánt volt Musza Kudukhov tábornok (1818. Tagaur-Oszétia – 1889. Erzerum, Törökország), a későbbi Musza pasa is.

1848–49-ben is megfordultak oszét katonák Magyarországon. 1849 június közepén Rüdiger és Paszkevics orosz tábornokok vezetésével több oszlopban közel 200 000 fős orosz hadsereg tört Magyarországra. A cári orosz intervenció hadsereg alakulatait a Föld leghatalmasabb hadseregéből állították ki. Világtörténelmi léptékét mutatja, hogy ennél nagyobb orosz haderő sohasem járt külföldön, még a napóleoni háborúk idején sem. Az irreguláris lovassághoz tartoztak a 844 fős kozák ezredek, amelyek ezredenként hat szotnyából (századból) álltak. A kozákok egy része a Kaukázusi hegyi lovassághoz tartozott, ennek két százada a fiatal oszét őrnagy, Musza Kudukov parancsnoksága alatt állt. Megtörténhetett, hogy a jász huszárok összemérték huszárkardjaikat a Terek-kozákok kötelékében harcoló nagyszámú oszétek saskáival. Érdekes és talán nem véletlen, hogy a kék-fekete katonai egyenruha színek miként kísérik a kunok és jászok katonáskodását, és hogyan maradnak fenn az Észak-Oszétiában toborzott Terek-kozákok egyenruháján. Musza 1818-ban született muzulmán-oszét nemesi családba, Oszétia Tagaur nevű falujában a falu „aldarjának”, katonai vezetőjének ötödik fiaként. Tizenkét éves korában Szentpétervárra kerül lovassági katonai iskolába. A tehetséges fiú 1841-ben már kapitány, 1848-ban Varsóban állomásozik. A magyarországi hadműveletekben Goncsarov herceg seregében a váci csatában, majd a tiszafüredi átkelésben vesz részt, a hadjárat végén megkapja a

Lipót rendet. 1852-ben a Kaukázusban orosz részről ő vezeti a tárgyalásokat a csecsen és dagesztáni függetlenségi harcokat vezető Samil imámmal. A Krími háborúban alezredes majd ezredes, a Terek régió katonai parancsnoka. 1860-ban vezérőrnagy, a Szent György, Szent-Vlagyimir, Szent-Stanislaus, Szent-Anna rendek birtokosa. 1864-ben, látva a kaukázusi muszlim népekre nehezedő nyomást, titokban tárgyalásokat kezd a Török Birodalommal oszétok, csecsenek, cserkeszek, dagesztániak áttelepítéséről. 1865-ben ötezer kaukázusi telepes Kudukov vezetésével Grúzián keresztül június 22-én megérkezik Karsba. Vele tartanak Törökországba a fiai, Aslanbek és a nemrég született Bekir Sami. Megkapja a török állampolgárságot, majd 1867-ben a szultán kinevezi Musza Bejt mirlivává, dandártábornokká. 1877–1878-ban kitör az orosz–török háború, Musza pasa 4 ezer lovas parancsnokaként Kars városa mellett május 17-én (Begley falunál) száll szembe a Kerim-Bey Novruzov vezette Nyizsnyij Novgorodi Dragonyos ezreddel, és vereséget szenved a túlerőben lévő oroszoktól. Utolsó éveit Erzerumban tölti a helyőrség parancsnokaként. Itt hal meg 1889-ben, és itt is temetik el a helyi mecsetben.

Fia, Bekir Szami Kunduk 1865-ben született még Észak-Oszétiában. A galataszeráji középiskola elvégzése után Párizsban politikai tudományokat és diplomáciát tanult, majd Törökországot képviselte Szentpéterváron a cári udvarban. Hazatérése után Trabzon, Bursa, Bejrút majd Aleppó kormányzója lett.

Az I. világháború végén a győztes antant hatalmak elkezdték megvalósítani azt, amiről korábban titkos egyezményekben állapodtak meg, vagyis az Oszmán Birodalom felosztását maguk között. 1920. március 16-án angol fegyveres erők elfoglalták és megszállták Isztambul, hadihajók jelentek meg a Galata-hídnál.

1920. április 24-én Musztafa Kemal Atatürköket elsőprő többséggel megválasztották a nemzetgyűlés elnökévé, a külügyi tárcát Bekir Szami Kunduk kapta. A hat nyelven beszélő volt diplomatának komoly hírneve és presztízse volt az antanthatalmak szemében is. Kemál kijelentette: „Isztambul erőszakos megszállása véget vetett a hétszáz éves oszmán államnak. Ma felhívjuk a török nemzetet, hogy védje meg kultúráját, civilizációs vívmányait, az élethez és függetlenséghez való jogát, vagyis jövőjét.” Miközben a nemzeti erők a görögökkel és a lázadókkal küzdöttek, 1920. augusztus 10-én a szultán küldöttei és az antanthatalmak aláírták a sèvres-i békeszerződést, amely megfosztotta az Oszmán Birodalmat területei nagy részétől, amely a magyar Trianonnál is nagyobb terület és lakosságvesztést jelentett. A Boszporusz nemzetközi ellenőrzés alá került. Augusztus 19-én a nemzetgyűlés határozatban hazaárulónak ítélte a békediktátum oszmán aláíróit, és kijelentette, hogy nem hajlandó elfogadni annak egyetlen tételét sem. Kemálék külön delegációt küldtek Londonba Bekir Sami külügyminiszter vezetésével. A török delegáció az ország 1913-as határainak visszaállítását, Szmirna evakuálását, a szövetséges csapatok Konsztinápolyból való kivonását és a Boszporusz feletti teljes felügyeletet követelte. Bekir Szami visszatérése után, 1921. május 8-án lemondott posztjáról, ő volt a független Törökország első külügyminisztere. Lemondása után a nemzetgyűlés tagja maradt, tovább dolgozott a török függetlenségért. (1927-ben visszavonult az aktív politizálástól, Isztambulban halt meg 1933-ban.)

A Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia hallgatói között az 1920-as években nagy számban jelentek meg a török nemzetiségű hallgatók, mivel Kemal Atatürk, a modern Törökország atyja, a török agrárium korszerűsítéséhez itt képeztetett szakembereket országga mezőgazdaságának vezetésére. Köztük volt Bekir Sami fia, Şevket(Shevet) Kunduh is.⁵

„A Kaukázus az 1800-as években egyértelműen felkerült a magyarság mentális térképére, és fontos helye lett a történeti tudatban. Tanulmányok, monográfiák, kaukázusi–magyar szótárak jelentek meg. Első kutatója, Déchy Mór (1851–1917) utazó, geográfus, a Magyar Földrajzi Társaság alapító tagja hegymászóként sorra hódította meg a Kárpátok és az Alpok legmagasabb csúcsait. Ő volt az első magyar a Mont Blanc-on és a Matterhornon is, majd olyan hegyvidéket keresett, ahol még nem jártak hegymászók. Így esett a választása az akkor még ismeretlen Kaukázusra, amelynek csúcsai meghódítása mellett a hegység földtani, felszínalaktani, néprajzi megismerését is céljául tűzte ki. Összesen hét expedíciót szervezett a hegység minél alaposabb megismerésére. Eredményeit 1907-ben egy gyönyörűen illusztrált kötetben (*Kaukázus. Kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban*) jelentette meg magyarul. Megfigyelései és fotói ma is komoly néprajzi forrásanyagnak számítanak az oszét kutatók munkájához. Déchy 1884 nyarán vezette első expedícióját a Kaukázusba, majd ezt még hat követte. Szinte mindegyik expedícióját Vlagyikavkazból indította, bátorságára jellemző, hogy részletes, megbízható térképek, pontos magassági adatok ismerete nélkül már első alkalommal vállalkozott a hegy megmászására. 1884. aug. 23-án este jutott fel az Elbrusz főcsúcsára (5642 m) a két svájci hegyi vezető és Mollei Tirbolasz helybeli vadász kíséretében. Így emlékezik erre a pillanatra: „Ezeken a magaslatokon, ezeken a jeges régiókban csak egyetlen egyszer jártak emberek. Azóta évek múltak el, s mikor a Kaukázus felé vettem utamat, ennek a csúcsnak a meghódítása volt legforróbb vágyam. Most íme, elértem a célomat. Péter kibontotta a magunkkal hozott kis háromszínű lobogót, s rúdra erősítve, amelyet hosszú ágból metszett és fáradhatatlanul cipelt fel magával, kitűztem az Elbrusz-csúcs havába. Hazám színeit ott lobogtatta a szél a Kaukázus legmagasabb ormán.”⁶

A magyarság eredetkérdését kutatók korai előfutára volt Zichy Jenő gróf (1837–1906, politikus, Ázsia-kutató, az MTA tiszteletbeli tagja) három – 1895–1898 közötti – kaukázusi és közép-ázsiai expedíciója. Gróf Zichy Jenőnek a 19. század végén az volt a meggyőződése, hogy a Zichy név grúz eredetű, az őt vendégül látó Cicianov grúz hercegi család neki csak Zicsijanov volt, és ez mi más, mint a Zichyk kaukázusi ősi gyökereit bizonyította. Ennek felderítésére három expedíciót is szervezett régészekkel, néprajzkutatókkal a Kaukázusba. Az expedíció tagjai elsősorban a kaukázusi őshazát keresték, az ott élő népek életét, sorsát, múltját is a világ elé tárták. Az expedíció eredményeit hat kötetben, magyar és német nyelven publikálták. Az utazás nem várt nehézségeket is hozott. Jankó János néprajzkutató egy 1898-ban kelt, Kludik Imrének írt levelében a következőképpen számolt be: „Végre márcz. 31-én este Tifliszbe(Tbiliszibe) érkeztem s csatlakoztam az expedícióhoz. Négy nap múlva elmentünk Goriba a Cicianov hercegekhez, akiket ő [Zichy Jenő] atyafiainak tart; ezek ennek örömeire már három nap óta itták kecskebörtömlőből bűdös borukat, de csak a hetedik napra rugtak be, amikor az expedíció három tagja is (a zoológus, filológus és fotográfus) már tökrészeg vala.”⁷ Hazatérve az MTA részéről Hermann Ottó keményen bírálta az expedíció tudományos eredményeit és módszereit. Minden kritika ellenére az expedíció óriási munkát végzett. „A Kuma völgyéből visszafordulva a kutatóút mai Oszétitát (Észak-Oszét Alán Köztársaság) és az azzal szomszédos területeket is érintette. Rövid vlagyikavkái tartózkodásuk alatt a helyi múzeum gyűjteményét is megtekintették.”⁸

6 Déchy Mór: 111 éves expedíciója – Természet világa 2018. 8. sz.

7 Kránitz Péter: Magyarok a Kaukázusban

8 Szabó Géza: Az első Zichy-expedíció http://www.eletestudomany.hu/az_elso_zichy-expedicio

Egy másik Zichy – Zichy Mihály (festő, grafikus, az illusztrálás és a magyar romantikus festészet kiemelkedő alakja) – fiatalon került ki Oroszországba, ahol a cárok udvari festőjeként 49 évet töltött el. Több évig alkotott Grúziában is, ahol huszonhét illusztrációt készített a grúzok eposzalkotó óriásának, Sota Rusztavelinek hősről, Tamar királynőről. Zichy Mihálynak a korabeli lovagvilágot érzékletesen ábrázoló illusztrációi örökre összeforrtak a georgiai nép számára oly sokat jelentő nemzeti eposszal. Az 1888. évi díszkiadásnak van még egy különös, megint csak magyar vonatkozású érdekessége: azzal a grúz betűkészlettel nyomtatták ki, amelyet majd' kétszáz évvel korábban Misztótfalusi Kis Miklóstól rendelt meg az akkori uralkodó.(9) „Tamar grúz királynő a később Grúzia aranykorának nevezett időszakban uralkodott, alattvalóitól a »királyok királya, királynők királynője« melléknévét kapta. Az ortodox keresztények szentként tisztelik, Nagy Szent Tamara néven. Tamar apja III. Giorgi grúz király, anyja Burduhan alán hercegnő – a jászok királyának – Huddannak az idősebbik lánya volt. Tamar egyedüli uralkodóként apja halála után, 1184-ben lépett trónra, és mint szuverén uralkodónak a címe „király” volt: grúz nyelven „Tamar király” néven („Mepe Tamar”) említik. 1185-ben házasságot köt az anyai ágon szintén jász származású Jurij novgorodi herceggel. 1187-ben elvált tőle és maga választott új férjet a kaukázusi jászok közül, Dávid Szoszlant, Alánia herceget, aki a Bagrationi-ház egyik oldalágából származott. Férjét a kor szokásaihoz híven uralkodótársává tette, akire a hadsereg vezetésének terhe hárult. Tamara sokat tett a grúz kultúra és vallás felvirágoztatásáért. Nagyszámú grúz ortodox templomot építtetett. 1213-ban halt meg, és a grúz ortodox egyház szentté avatta.”(F.R.A.)

A XX. század elején véget érnek a békés expedíciók. Az első világháború kitörésével, 1914 júliusában az oszét lovas hadosztályt azonnal elindították a frontra, és már augusztus elején átlépték az osztrák határt. 1914. augusztus 13-án és 14-én a 3. hadsereg, amely magában foglalta a 3. kaukázusi kozák hadosztályt, komoly veszteségeket okozott a monarchia csapatainak. 1914 szeptemberében Agojev százados, a későbbi fehér kozák atamán is súlyosan megsebesült az uzsoki hágóért folytatott harcokban. A következő hónapokban az oszét lovas hadosztály végig a Kárpátok és Galícia lábánál harcolt, a limanowai csata után az orosz hadsereg visszavonulását fedezték. 1915 őszén parancsot adtak a hadosztály ezredde történő átszervezésére. 1916 nyarán a Terek hadosztály vívta a legnehezebb csatákat, ismét megrohamozva a Kárpátokat. Az oszét Hetagurov ezredes július 10-én elfoglalja Kimpulung(Hosszúmező) városát, 40 tisztet, 1500 katonát ejtenek fogságba és 11 géppuskát zsákmányolnak. A háború második szakaszában az oszét egységeket visszavonják a Kaukázus védelmére. Az egységek tisztjeik vezetésével hűségesek maradnak a cárhoz, és a fehérek oldalára állnak. Vrangel tábornok seregével a Krím félszigetre vonul vissza, ahonnan végül a Frunze és Kun Béla vezette Vörös Hadsereg kiszorítja. Vrangel sikeresen kimenekíti Törökországba seregét – köztük több ezer oszét tisztet és közkatonát. Az oszét emigrációnak megvoltak a maga sajátosságai. Ismeretes, hogy a forradalom előtt a cári hadseregben több mint háromezer oszét tiszt szolgált, akiknek a fehér mozgalom leverése után Oroszországból történő kivándorlása meghatározta a katonaság magas százalékát az oszét emigránsok körében. A kozák emigránsok között is sok volt az oszét származású. Nagyszámú oszét emigráns telepedett le kezdetben Magyarországon és Csehszlovákiában. 1921 decemberében Budapesten létrehoztak egy egyesületet, amelynek élén a „fiatal oroszok” vezetője, L. A. Kazim-Bek állt. Az emigránsok szervezeteiknek nagy segítséget nyújtott T. G. Masaryk kormánya. A csehek által megszerzett orosz aranytartalék terhére 1920-ban Csehszlovákia kormánya úgynevezett „orosz akciót” indított, ötezer fiatal oroszországi

emigránst hívtak meg Prágába, lehetőséget biztosítva számukra a diploma megszerzésére. Az itt kialakult úgynevezett „orosz Prága” a kaukázusi emigráció egyik szellemi központjának szerepét töltötte be, ide és Párizsba költöztek Budapestről is a menekült katonák és családjaik.⁹

Az első világháborúban fogságba esett oszétok közül néhányan hamarosan a magyar nyelvtudomány szolgálatába álltak. Az oszét nyelv első magyar kutatója, Munkácsi Bernát (Nagyvárad, 1860 – Budapest, 1937) magyar nyelvész, orientalista, néprajztudós 1901-ben adja ki az *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben* című nagy művét. Idevágó tanulmányait sosem hagyta abba. Amikor 1917-ben kiderült, hogy a fogolytáborokban kaukázusi iráni nyelvű oszétek is vannak, először Budapesten, majd a csehországi Égerben (ma: Chebb), később ismét Budapesten tanulmányozta a magyar őstörténet szempontjából olyan jelentős nyelvet. 1917 júliusában három oszétal foglalkozott Munkácsi Égerben egy hónapig reggeltől alkonyatig, és jelentős anyagot gyűjtött össze. 1918-ban sikerült a három oszét hadifoglyot Budapestre helyezettetnie, és ott folytatta velük a munkát. Értékes szóanyaga, akárcsak szövegei, a keleti nyelvjárásból valók. Oszét szövegei még megjelentek élete végén *Blüten der ossetischen Volksdichtung* címen. (Keleti Szemle 20–21. [1927., 1932.])⁽¹¹⁾

A második világháborúval újra oszét katonák érkeznek a magyarok földjére. A történelem fintora – vagy szerencse –, hogy a Jászság németektől történt „megszabadítását” egy akkor alig negyvenéves oszét tábornok irányította. „A Jász Múzeumnak a harci dicsőség emlékére annak a lovas-gépesített csoport egykori parancsnokától, amelyik elsőnek lépett Magyarország területére” (Issza Alekszandrovics Plijev hadseregtábornok – 1978-ban – Jászberénybe küldött dedikált fényképének szövege.)

A hitleri Németország megszálló katonáinak kiűzése egyben Magyarország szovjet megszállásának kezdete is volt, ezért a rendszerváltástól kezdve viták tárgya, hogy beszélhetünk-e felszabadításról a Vörös Hadsereg magyarországi katonai tevékenységével kapcsolatban. Teleki Pál, Magyarország miniszterelnöke mondta: „Ha Németország veszít, veszítünk, de ha Németország nyer, elveszünk!” 1945-ben Magyarország az egyik diktatúra szorításából a másikéba csúszott át, fogalmilag talán a hatalomváltás lenne a legjobb szó, de lehetséges kompromisszumként volt javaslat a „megszabadulás” használatára is. Mivel a források a „felszabadulás” szót használták, nem tisztünk igazságot tenni a kérdésben. „Mindannyian tudtuk, hogy mit lett volna kívánatos tenni, de mindig azt tettük, amit lehetett, és az adott körülmények megengedtek.” – volt gróf Bethlen István credo-ja, és ebben a néhány szóban benne van a magyar történelem. Mindkét oldalnak fel kell dolgoznia múltját, át kell éreznie az egymásnak okozott fájdalmakat éppúgy, mint ahogy tisztelnie kell egymás hősi halottait.

1944. november 11-én éjszaka Plijev tábornok Jászladány és Jászboldogháza között áttöri a német védelmet, és még ezen a napon felszabadul a két község. Másnap a szovjet csapatok felszabadítják Jászsószyentgyörgyöt, Jánoshidát és Alattyánt. A német védelem centruma a megerősített Jászberény lesz, a városban a 23. páncélos és a 4. SS karhatalmi páncélgránátos hadosztály foglal pozíciókat. A várostól nyugatra a Feldhernhalle páncélgránátos hadosztály és az 503. „Tigris» páncélososztály, keletre Jászárokszállásig a 18. SS páncélgránátos és a 13. páncélos hadosztály harcocsijai, Jászárokszállástól délre a Tarna folyó vonalában ássa be magát a 113. páncélgránátos ezred Bradel ezredes parancsnoksága alatt. A szovjetek nem intéznek frontális támadást Jászberény ellen, hanem megpróbálják bekeríteni a várost, ezzel

⁹ Tószegi Zsuzsanna: Zichy Mihály (1827–1906), Tamar királynő népének hőse. Bp., 40. évf. 12. sz. (2017. dec.)

megmentik a lakosságot egy hosszú és véres ostromtól. A várostól nyugatra és délre november 13-án végrehajtott támadás során Jásztelek elfoglalásával a támadó szovjet egységek Jászberényhez érnek. Ugyanezen a napon Plijev tábornok Jászakisér és Jászapáti körzetében megtöri a német ellenállást, ezzel egyidejűleg felszabadul Jászivány majd Jászkóhalma is. A németek csak Jászdózsza előtt 2 km-re képesek rövid időre megállítani a támadást. November 14-én a szovjetek nyugatról is áttörik a német védelmet és bekerítik a Jászberényben rekedt erőket, valamint felszabadítják Jászdózsát. Fretter-Pico tábornok kiadja a parancsot a Mátra lejtőin kiépített „Karola” állásba történő visszavonulásra. November 15-én a Jászberényben bekerített visszavonuló németek és a támadó szovjet csapatok között súlyos harcokra kerül sor, de a nap végére felszabadul a város, valamint Jászfelsőszentgyörgy és Pusztamonostor. A már Jászárokszállás vonaláig előrenyomuló Plijev lovas gépesített csoporthoz november 15-én erősítés érkezik. Másnap felszabadítják Jászárokszállást majd Jászágót, és végül november 17-én a Jászság utolsó településéről, Jászfényszaruról is kiűzik a németeket.”¹⁰

Az oszét származású Issza Alekszandrovics Plijev tábornok, a második világháború szovjet hadvezére 1903-ban született Batakojurt faluban Észak-Oszétiában. A fiatal Plijev 1922-ben kezd katonai tanulmányait a Leningrádi Lovassági Iskolában. A tehetséges fiú felkelti parancsnokai figyelmét eredeti ötleteivel a lovasság harctéri alkalmazásával kapcsolatban. 1939-ben már a 6. lovashadosztály parancsnokaként vesz részt a Molotov-Ribbentropp paktum alapján Kelet-Lengyelország (később Nyugat-Belorusszia) megszállásában. 1941-ben befejezi a Vezérkari Katonai Akadémiát, ezt követően kinevezik az 50. lovashadosztály parancsnokává. A Szovjetunió elleni német támadást először 1941 októberében Dovator vezérőrnagy egységei – köztük Plijev lovasai – állítják meg Moszkva előtt, amiért megkapják a „gárda” kitüntető címet. 1941. december 19-én a teljes lovas hadtest parancsnokává Plijevet nevezik ki. Lovasai rajtaütésekkel nyugtalanítják Paulus tábornok Sztálingrádot ostromló seregét, majd részt vesznek a város felszabadításában. (13) 1943 novemberében a 4. kubányi gárda lovas hadtest, majd 1944 tavaszán a 4. gárda lovas hadtest és a 4. gépesített hadtest összevonásával kialakított hadseregcsoport vezetésével bízzák meg. Odessza felszabadításáért megkapja a Szovjetunió Hőse kitüntetését. A sikeres „Bagration” hadművelet lezárása után 1944 szeptemberében Plijev altábornagy hadtestét a 7. gépesített hadtesttel és a 6. gárda lovas hadtesttel és nagyszámú harckocsival kiegészítve Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontjához rendelik erősítésként. Plijev csapatai 1944. október 6-án a Szeged–Arad szakaszon áttörik a 3. magyar hadsereg védelmét és elfoglalják Nagyváradot majd Debrecent, míg végül a Tisza vonalán, Nyíregyháza környékén megállítják őket. 1944. október 31-én a polgári és tiszalöki német hídfők feladásával ért véget az alföldi páncéloscsata. Plijev tábornok gyorshadteste a 23. harckocsi hadtesttel megerősítve átkelnek a Tiszán és támadást indítanak Jászberény, Adács, Hatvan térségében. A tiszai átkelés után 4-5 napon belül már Jászárokszállás, Jászberény határában voltak. 1944. november 3-án Szolnokról a német IV. páncélos hadtest harcálláspontja áttelepül Jászberénybe.

A Plijev csoport részt vesz Morvaország és Prága felszabadításában, de az Elba partján számkra nem ért véget a háború, a hadseregcsoportot Mongóliába vezénylik, ahol mongol lovas hadosztályokkal kiegészítve a japán Kvantung Hadsereg ellen vetik be őket. A sikeres mandzsúriai hadműveletek után Plijev másodszor is megkapja a „Szovjetunó Hőse” majd később a „Mongol Népköztársaság Hőse” kitüntetését is. Plijev 1958 és 1968 között az észak-kaukázusi

katonai körzet parancsnoka volt, 1962-ben hadseregtábornokká léptették elő. Közben rövid időre, éppen a kubai rakétaválság idejére átvette a szigetországban állomásozó szovjet katonai kontingens főparancsnokságát.¹¹

A rakétaválság 1962. október 14-én kezdődött és október 28-ig tartott. Talán ez volt a hidegháború „legforróbb” pontja, amikor a világ egy atomháború kirobbanásának szélére került. A feszült hidegháborús helyzetben amerikai becslésekkel ellentétben nem 10 000, hanem 40 000 szovjet katona állomásozott Kubában. Közép-hatótávolságú atomrakéták mellett taktikai atomfegyverekkel is felszerelték a szovjet csapatokat. Hruscsov felhatalmazta Plijev tábornokot, hogy amerikai támadás esetén akár Moszkvával való előzetes egyeztetés nélkül is bevesse azokat.¹² Október 26-án Issza Plijev tábornok atomrakéta-szállítmányt küldött Bejucalból az R-12-es rakétákat őrző Sagua La Grande raktárába, amelyeket Washingtonra és New Yorkra irányítottak. Plijev 1968 után a Hadügyminisztériumban dolgozott. 1979 februárjában bekövetkezett haláláról a magyar sajtó is megemlékezett.

Magyarok a nuzali Gupvi-lágerben (1946–1949)

Amikor évekkel ezelőtt e sorok írója megállt Nuzal pici középkori temploma előtt, különös érzések kavargtak benne. Nem gondolta volna senki a járszági delegációból, hogy az 1946-ban „málenkij robot”-ra hurcolt Kassa környéki magyarok jeltelen sírjain járunk. Az Ardon folyó völgyének parányi falvaiban Alagir felé utazva csodálkozva figyeltük az óriási, romjaikban is impozáns – zömében még a cári időkben emelt – ipari- és bányaépületeket. Buron, Nuzal, Szadon, Galon és Mizur ólom, ezüst, horgany és cinkbányaiból az ércet 1904-től a belga „Alagir” részvénytársaság kohóiba szállították Vlagyikavkazba, 1930-ig egyedül itt volt cinkkohászat a Szovjetunióban.

„Oroszország nélkül nincs Kaukázus, Kaukázus nélkül Oroszország” – tartja az orosz mondás. A második világháborúban a Kaukázus védelmében oroszlánrészt vállaltak a földjüket védő oszétok. A háború során az 1918 és 1924 között született oszét férfiak 60-70 %-a elesett a frontokon. Az orosz nemzetiségük után a második legtöbb kitüntetést kapták harctéri bátorságukért, miközben számarányuk a Szovjetunió lakosságán belül kevesebb mint 1% volt. 1942. november 5-én von Kleist tábornok II. páncélos hadteste és a román 2. hegyivadász hadosztály óriási harcok árán elfoglalja Alagirt, a hullámozó front és a légitámadások lerombolják a bánya és iparvidéket. A szovjet erők 1943 januárjában foglalják vissza a várost. 1945-ben a frontról hazatérő „győztesek” csak romokat, éhezést és nélkülözést találnak. Megindul az újjáépítés, hatalmas volt a munkaerőhiány, az 1910–25 között született férfiaknak nagyobb része a fronton vesztette életét. A Gupvi-lágereket Lavrentij Pavlovics Berija belügyi népbiztos 1939. szeptember 19-i rendelete alapján állították fel, ide tartoztak a kaukázusi rész ezüst-, cink- és ólombányái is. A hadifoglyok 15-25 év kényszermunkára ítéletét az 1943. április 14-én kelt törvény tette lehetővé. A nuzali táborba, Oszétia közelében Bódva-völgyi és Kassa környéki személy, zömében magyarok, de németek és szlovákok is kerültek.¹³ A nuzali láger az Ardon folyó bal partján fekszik Mizur és Buron városkák közt mintegy 1200 méterre a tengerszint felett. Közvetlen szomszédságában 2500-3000 méter magas hegylancok

¹¹ Blüten der ossetischen Volksdichtung címen. (Keleti Szemle 20–21. [1927., 1932.])

¹² Bagi Gábor: Alekszandroviics Plijev / Múzeumi levelek: Írások az oszét kultúráról. 1989/61–62., p. 39–56.

¹³ Ján Košút 1926. 08. 26 – 2013. 07.

húzódnak. A Kaukázus legmagasabb pontja az 5642 méter magas Elbrusz. A környék tele van ólom-, cink- és rézbányákkal, amelyeket még a 19. század közepén francia mérnökök tártak fel. Alagútjaik hossza 30-50 kilométer. (...) Ide kerültek a Bódva-völgyi magyarok is. (...) A lágerben összesen 1025 férfi és 975 nő volt, ebből öt év alatt (1945–1950 között) 720 férfi és 500 nő halt meg. (...) A bányákban honfitársainkat rabszolgaként dolgoztatták. A tárnák egészen 800 méterrel a felszín alatt voltak, az emberek hátára csöpögött a meleg, sőt forró víz, eközben állandóan fújt a szellőzőből a hideg fuvallat. Az ércet kézi fűrőgéppel fejtették, az ólompor a levegőben elviselhetetlen volt, belepte a bányászok egész izzadt testét és a tüdejüket. Csak egy év elteltével szerelték fel az első meleg vizes zuhanyozókat, ami azonban már nem segített a megmérgezett bányászokon. „Azok éltek túl legtöbben, akik kőművesként, ácsként, asztalosként, villanszerelőként építették a közeli Mizur, Szadon, Galon házait, üzemeit vagy a helyi kollektívákban kertészként dolgozhattak.”¹⁴

Hadzsi Umar Mamszurov altábornagy (1903–1968) 1956-os magyarországi szerepe

Hadzsi Umar Mamszurov oszét parasztcsaládban született 1903-ban. Katonai iskolát végez, majd a Vörös Hadsereghez csatlakozik. 1936–37-ben „Ksanti Ezredes”-ként a spanyol anarchisták katonai tanácsadója lett, ő volt, aki megszervezte és vezette Madrid védelmét. Ebben az időben találkozik a híres amerikai íróval, Ernest Hemingway-el. Bátorsága, határozottsága, szakértelme annyira lenyűgözi az író, hogy róla mintázza az „*Akiért a harang szól*” című regényének főszereplőjét, Jordant. 1939-ben a finn fronton harcol, 1945-ben az I. Ukrán Front lovasságának parancsnokaként részt vett Berlin ostromában. Még ebben az évben Szovjetunió Hőse kitüntetést kapott.

1956. októberében a „Forgósél” fedőnevű hadművelet előkészítésével bízták meg Mamszurov altábornagyot, a szomszédos Kárpáti Katonai Körzet parancsnokát, a 38. összefegyver-nemi hadsereg vezetőjét. Parancsnoksága alatt november 4-én hajnalban a „Grom” („Mennydörgés”) fedőkód elhangzásakor 60 000 katona, 17 hadosztály kezdte meg a hadműveleteket Magyarországon. A több ezer löveg és páncélos mindent elsöpörve esélyt sem adott a néhány ezer fős felkelőnek, nemzetőröknek, akik zömmel kézfegyverekkel vették fel a kilátástalan küzdelmet. Mamszurovot megviselik a magyar események – itt kapja első infarktuszát. Egyes kutatók szerint neki köszönhető a menekülők tömegének kiengedése Ausztria irányába. Az 1959-ben az USA-ban készült 1956-ról szóló filmben a tábornokot játszó színész szájából hangzik el: „Soha nem gondoltam, hogy ennyire utálnak bennünket.”¹⁵. További fontos adalék, hogy az 1954-ben Budapestre kinevezett Jurij Vlagyimirovics Andropov szovjet nagykövet, a későbbi pártfőtitkár szintén Észak-Oszétiában, Mozdokban nevelkedett.

Mamszurov 1962–1968-ig a hadsereg hírszerző és elhárító apparátusának, a GRU-nak az elnökhelyettese volt – a szovjet katonai titkosrendőrség helyettes vezetője, vagy ahogyan ma is nevezik: „a szovjet Specnaz (Különleges egységek) atyja”.

A Madridhoz közeli Fuenlabradaban 2015-ben szobrot állítottak neki

14 1946 – Egy évvel a világháború után. Kárpát-medencei Értékmentő Alapítvány
<http://mek.oszk.hu/20300/20330/20330.pdf>

15 Honvédségi Szemle 1991/21991/10. sz. Hadtörténelem. Gosztonyi Péter – Györkei Jenő: Kerekasztal-beszélgetés 1956 katonai eseményeiről

A konszolidáció után ismét a tudományé és a kultúráé a főszerep. A neves régész – Erdélyi István – az 1960-as és 70-es években többször járt a Kaukázus vidékén honfoglaló magyar jellegű leletek után kutatva. Az 1960-as évek közepén a jászberényi Sisa Béla és Fehér Zsolt tanulmányozza a helyszínen az oszét népi építészetet. A Fővárosi Nagycirkusz állandó vendégei voltak a Kantemirov és a Tuganov családok képviselői kozák lovas számaikkal. Sir George Solti a *Világzenekar a békéért* együttesét végakarata szerint Valerij Gergijev oszét karmesternek adta át. Vendégszerepel Budapesten az oszét Veronika Dudarova, a világ első női karmestere. Énekel az Operaházban Veronika Dzshiojeva, a Bolsoj oszét sztárénekes. Dr. Gyimesi György – szlovákiai magyar orvos-vadász – Oszétiában vadászik kaukázusi túrra és írja meg élményeit. A hazai mozikban láthatta a közönség a korszak híres oszét színészeit – Vagyim Berojevet Vihar őrnagy szerepében, Konsztantyin Butajevet *A bég* csapdjában főszerepében, Temina Tuajevát, a későbbi híres filmrendezőt, a jász-oszét kapcsolatok egyik motorját fiatal színésznőként Jergata szerepében Pécsi Ildikó magyar hangjával *A Kívánság fája* című filmben.

1977. augusztus 17-én Jurij Kucsijev – egy oszét kapitány – az Arktyika parancsnokaként elsőként éri el hajóval az Északi-sarkot. Végakarata szerint a hamvait 2006. augusztus 19-én a Yamal atomjégtörő legénysége ünnepélyesen a tengerbe szórta az Északi-sark térségében. 2008 elején a Ferenc József-föld szigetcsoporthoz délnyugati részén egy szigetet Kucsijev szigetnek neveztek el. Az új sziget békésen megfér a környék „magyar szigeteivel”. 1872–74-ben a Ferenc József-földet, ezt a Jeges-tenger azóta is gyakorlatilag lakatlan, 192 szigetből álló csoportját véletlenül és akarata ellenére fedezte fel az „Osztrák–Magyar Északi-sarki Expedíció”. Ma is vannak itt magyar vonatkozású nevek a térképen. Egy nagyobb szigetcsoporthoz az expedíció egyik szponzora után Zichy-föld lett, de került ide Deák Ferenc-sziget, Hungária-öböl, Vámbéry-szigetcsoporthoz és Budapest-fok is.

A magyar népi birkózás egyes elemeit ma is a beköltözött jászokkal hozzák összefüggésbe. „Az oszét fiúk (legények) gáncsvetéses övbirkózással és olyan övbirkózással is birkóznak, ahol az övet nem lehet elereszteni, s ha a küzdelem közben valamelyik fél keze érinti a talajt, az veszít. Nálunk ezt »kiskunsági derékhúzás« néven ismerték.” A sportág észak oszét ereje a népi birkózás nagy hagyományaira épül, ám a sikerek a modern birkózás legkorszerűbb személyi, tárgyi és szemléleti alapjain épülnek fel. Vlagyikavkaz tíznél több klubjában több mint ezer igazolt versenyző edz. Van olyan oszét falu (Nogir), amely négy olimpiai bajnokkal büszkélkedhet. Magyar és oszét birkózók sok esetben küzdöttek egymással világversenyeken. A leghíresebb párharc az olimpiai aranyért kétszer is megismétlődött. Szoszlan Petrovics Angyijev – kétszeres olimpiai bajnok birkózó – az 1976-os montreali és az 1980-as moszkvai olimpián is aranyérmes lett. A döntőben mindkétszer a magyar Balla Józsefet győzte le. A Los Angeles-i olimpiát követően Szoszlan Petrovics a szovjet birkózóválogatott edzője volt, majd nyolcvankilencben Észak-Oszétia sportminiszterévé választották. 1990 és 1998 között az Orosz Olimpiai Bizottság alelnöke volt. Ballával később igazi sportbarátság kötötte őket össze.

Magyar tudósok is jártak a Kaukázusban. Földvári Aladár [Budapest, 1906. jan. 5 – 1973. júl. 20. Ordzsonikidze (Vlagyikavkaz)] geológust, egyetemi tanárt a föld- és ásványtani tudományok doktorát a Cej gleccserén érte halálos baleset, amikor tanítványait szakmai gyakorlaton vezette.

A baleset helyén tábla őrzi a tudós professzor emlékét. 1984. április 16. és május 16. között Szabó László és Szabó István, a szolnoki Damjanich Múzeum munkatársai egy hónapot töltöttek a Szovjetunióban, ebből két hetet Oszétiában.¹⁶

1995-ben a Szpartak Alánia Oroszország első vidéki futball bajnoka. A csapat 1996-ban ezüstérmes. 1997-ben Budapesten győzelemmel, majd Vlagyikavkazban döntetlennel az MTK búcsúztatja az UEFA-ba jutott csapatot véget vetve ezzel a sokéves sikerszériának.¹⁷

2015-ben Budapesten a jeles oszét költő, Dzaszohti Muzafer kapta – Kiss Anna magyar költő mellett – a Balassi Bálint emlékkardot. A költő munkásságát Kovács J. Béla irodalomtörténész, a Jászok Egyesületének tagja méltatta. Láthattuk, hogy – a hatalmas földrajzi távolság ellenére – nem kizárólag az oszét és a jász, hanem az oszét és a magyar nép története is két bűvópatakként időről időre összekapcsolódik. Illyés Gyula 1966-ban a Kaukázusban járt, neves költőnk szavaival zárom ezt a rövid válogatást: „A legérdekesebb, hogy az oszétból kölcsönzött híd szavunk megvan a grúzban is, ők is az oszétból vették át. Jó értelmű, barátságos hangulatú szó, amennyire régi, a benne levő jelkép miatt annyira időszerű, s amennyire nagy távolságot ível át időben és térben, annyira közelíti az amúgy is meglevő rokonszenvet.”¹⁸

16 Szabó László (1939–2012) – Szabó István (1942–2012): Múzeumi levelek 61–62. sz.; Írások az oszét kultúráról 17 Nemzeti Sport. 1995. dec. (6. évf., 328–354. sz.) 1995-12-02. 329. sz.; Nizskács László: Az Észak-Oszét diadal titka

18 Ország-Világ. 1966. júl.–dec. (10. évf., 28–52. sz.) 1966-10-19. 42. sz.; Tíz nap Grúziában – Beszélgetés Illyés Gyulával

Goda Zoltán

CSAK AZT TETTEM, AMIT KÖTELESSÉGEMNEK ÉREZTEM –

INTERJÚ BENIAMINO BENETAZZOVAL

A két város: Conselve és Jászberény testvérvárosi kapcsolata több évtizede folyamatosan fejlődik, és ebben kulcsszerepe volt olasz barátunknak, akit 2020 júliusában az együttműködés alakulásáról kérdeztem.

– *Milyen ismereteid voltak Magyarországról, és rólunk, magyarokról az első jászberényi látogatásod előtt?*

– 1978-ban ismerkedtem meg az első magyarral. A munka mellett kezdtem akkor tanulni, és szerencsére a tanárom, aki francia nyelvet tanított, a jászberényi születésű Varga Katalin volt. Szívélyes kapcsolat, mondhatni barátság alakult ki közöttünk, és így az első magyar vonatkozású tapasztalatom igen kedvező volt. A magyar nyelvről is lett némi fogalmam, amikor Varga tanárnő a gyermekeivel beszélt.

– *Hogyan jött létre a testvérvárosi kapcsolat, kik voltak a kezdeményezők, és te mikor kapcsolódtál be a folyamatba?*

– A múlt század 80-as éveiben merült fel az óhaj más európai országok megismerésére, elsősorban nyugati országokra gondolva. Conselvében is mutatkozott ilyen irányú érdeklődés. Vasco Varotto polgármester úrra viszont nagy hatással volt a magyarok 1956-os megmozdulása és a magyar nép büszkesége, így azt kívánta, hogy keresni kell egy olyan magyar várost, amellyel kapcsolatot lehet létesíteni. Erről a kívánságáról tájékoztatta az önkormányzati testületet is. Akkor Drago Fiero Angelo tanácsnok közölte, hogy abban az iskolában, amelyben ő tanít, van egy tanárnő, Varga Katalin, aki Magyarországról jött. Őt kérték meg, hogy írjon levelet szülővárosa önkormányzatának. Így is történt, Jászberényben a javaslatot örömmel fogadták, Buzás Sándor tanácselnök koordinálásával megkezdődött a két város kapcsolata.

Vasco Varotto polgármester úr engem kért fel, hogy foglalkozzam a testvérvárosi kapcsolat adminisztratív ügyeinek intézésével, annál is inkább, mert már ismertem Varga Katalin tanárnőt. Így kezdtem kiépíteni a kapcsolatokat magyar barátainkkal, elsősorban a Jászberényi Önkormányzat tagjaival.

– *Melyek voltak az első benyomásaid Jászberényről?*

– 1989 februárjában jöttem először Jászberénybe a conselvi iparosok egy csoportjával. Az első benyomásom a szívélyes fogadtatás volt, és megfigyelhettük a helyiek nagy munkakedvét. Meglátogattuk a jászberényi iparosokat is, és szembetűnő volt az a tenni akarás, ahogy túl akartak lépni az előző időszak megszorításain. A várost és épületeit illető első benyomásom kedvezőtlen volt, mert téli időszak lévén füst és köd borította a települést. Későbbi látogatások alkalmával megtapasztalhattuk a fejlődést: csodálatos város lett, ahol úgy éreztem magam, mint otthon.

Conselvei diák színjátszók Jászberényben

– Az első évek után nagy lendülettel alakultak ki a kapcsolattartás különböző formái. Te aktív részese voltál ennek a fejlődésnek. Kérlek, beszélj erről az időszakról!

– A két város kapcsolatának fejlődése és egymás megismerésének óhaja egyre növekedett az idő múlásával. A beosztásom – mint önkormányzati tisztségviselő – lehetővé tette számomra a testvérvárosi kapcsolat kiterjesztését különböző területekre, mint például társadalmi, iskolai, gazdasági, vallási stb. kapcsolatokra is.

A két város polgármestere, Vasco Varotto és Magyar Levente urak állandó támogatása mellett szerveztük a látogatásokat és a találkozásokat. Jól emlékszem a jászberényi néptáncos gyerekek conselvei szereplésére, valamint a conselvei tanárok és iskolaigazgatók jászberényi látogatására, amelyet diákcsoportok kölcsönös cseréje követett. De sorolhatnám a sportolók találkozóit, a gazdasági ügyek intézőinek, templomi kórusok, zenekarok stb. kölcsönös látogatásait is. Minderre emlékezve eszembe jutnak azok a személyek is, akikkel ismeretségbe, sőt olykor baráti kapcsolatba kerültem.

– Sok fiatal: focisták, tanulók, hallgatók jöttek Jászberénybe a te közreműködéseddel. Milyen benyomásaik voltak?

– Valóban nagyon sok alkalommal kísértem csoportokat, tanulókat, sportolókat stb. Jászberénybe. Minden esetben más és más érzést keltett bennük a látogatás, de ami leginkább megmaradt az emlékezetükben, az a szíves fogadtatás volt a családoknál. Különösen a hallgatók között alakult ki szoros kapcsolat és barátság, ami még most is tart. A legjelentősebb élményeik egyike a Parlament épületének megtekintése volt Budapesten. A gyerekek lelkesedése csak fokozódott, hogy megtekinthették ezt a csodálatos épületet belülről is.

Jászberényi és Conselvei polgármesterek (Buzás Sándor volt tanácselnök)

– Az olasz delegációk sok helyre kirándultak. Te mely nevezetesebb tájakon, városokban fordultál meg?

– Nehéz erre a kérdésre válaszolni, mert a jászberényi Önkormányzat által szervezett kirándulások csodálatos helyekre vittek bennünket, amelyeknek kulturális, történelmi és tájképi vonatkozásai is voltak. Néhány meglátogatott város: Gödöllő, Eger, Budapest, Esztergom, Hollókő, Salgótarján, Mátra hegység, Hortobágy. Az összes meglátogatott helyen szép élményekben volt részünk, és ismereteket szerezhettünk a magyar nép életéről és kultúrájáról is.

– A testvérvárosi kapcsolaton túlmenően a te közbenjárásodra tudott megvalósulni a Jászberényi Főiskola és a Padovai Egyetem közötti Erasmus kapcsolat. Meséld erről!

– A két egyetem közötti Erasmus megállapodás egyike azoknak a dolgoknak, amelyek bővítették a testvérvárosi kapcsolatot, bár nem szorosan Conselve és Jászberény viszonylatában. Amikor a kedves Bartos Kinga közvetítésével (és tolmácsolás révén) kapcsolatba kerültem Palláné Szénási Magdolna tanárnővel, az Erasmus program koordinátorával, és tudomást szereztem erről a témáról, azonnal felvettem a kapcsolatot a Padovai Egyetem Erasmus hivatalával. Santipolo professzorral megszerveztük az Erasmus jászberényi felelősének padovai látogatását. 2010. október 5-én Jászberényben aláírásra került a szerződés a Padovai Egyetem részéről Matteo Santipolo professzor és a Szent István Egyetem Jászberényi Pedagógiai Kar részéről Barkó Endre dékán között. Emlékszem Molnár Mária Edit hallgató boldogságára, aki jelen volt az aláírásnál. Később Mária másik két hallgatóval együtt néhány hónapot Padovában tölthetett.

– *Nagyon sok emberrel és családdal ismerkedtél meg Jászberényben. Kik voltak ők, és kikkel tartod még most is a kapcsolatot?*

– Meggyőződésem és vallási beállítottságom alapján első helyen az embert nézem és csak azután a származását, hitét, gondolkodását: tehát maga az ember a fontos. A jászberényiekkel immár harminc éve tartó baráti kapcsolat során nagyon sok embert ismertem meg. Először 1989-től kezdve az önkormányzati tisztségviselőket, akikkel oly sokszor szerveztük a látogatások programját. Meg kell említenem az Önkormányzat sofőrjeit, akik fuvaroztak bennünket, továbbá az iskolák tanárait és a sok berényi polgárt, gyerekeket, családokat, a kulturális és sport vezetőket stb. Mindnyájukról őrzök egy-egy emléket.

Emlékszem a szíves fogadtatásra, a kölcsönös tiszteletre, amely aztán baráti kapcsolattá vált. Amikor Jászberénybe jövök, úgy érzem magam mint otthon. Kik ezek a személyek? Hosszú lenne a lista és félő, hogy valakit kifelejtjenék. Egy családnak mégis meg akarom köszönni a szívélyes vendéglátást és a barátságot, Szikszai Sándor családjáról van szó. Lányuk, Anita 1991-ben a táncosok csoportjával jött Conselvébe, és a mi vendégünk volt. Azután is kapcsolatban maradtunk, és minden alkalommal, amikor Jászberénybe jövök, ha csak tehetem, meglátogatom őket. Külön meg kell emlékezni azokról a személyekről, akiknek meghatározó szerepe volt a kapcsolatok létrehozásában. Időrendi sorrendben (remélem, hogy nem hagytam ki senkit): *Mária Lehel Hamza (Mária néni), Tóth Marianna, Goda Zoltán, Wittrédi Mónika, Puruczki Klára, Gálik Adrienn, Kátai Szilvia, Soós Andrea, Bartos Kinga, Kiss Andrea*. Ők azok, akik a tolmácsolás igényes szerepét látták el, és a két nyelv kifejezéseinek hiteles visszaadásával segítették a testvérvárosi kapcsolatot.

Városnapi ünnepség – Szabó Tamás átadja a Pro Urbe díjat Beniamino Benetazzo-nak

– *Mi volt a legkedvesebb emléked a Jászberénnyel való kapcsolat sok éve alatt?*

– Nehéz megmondani, hogy az emlékek közül melyik volt a legkedvesebb, hiszen oly sok emlék volt, pozitívak és negatívak vegyesen, de ezek mind a két város és az emberek közötti minél jobb kapcsolatokhoz kötődtek.

– *A testvérvárosi kapcsolatot segítő aktív tevékenységedet 2012-ben Jászberény városa Pro Urbe díjjal ismerte el. Hogyan élted meg ezt az eseményt?*

– Nos, különleges és meglepő esemény volt, amikor közölték velem, hogy az Önkormányzati Testület ebben a megtisztelő kitüntetésben részesít. Nem akartam elhinni, mert csak azt csináltam, amit úgy éreztem, kötelességem megtenni. Ezért is éreztem megtiszteltetésnek, hogy számomra ítélték oda a díjat. Kiderült, hogy én voltam az első külföldi, aki megkapta ezt a magas kitüntetést, s ez még inkább fokozta az örömeimet. Még ma is hálás vagyok azoknak az önkormányzati tisztségviselőknek, akik megtiszteltek ezzel a kitüntetéssel, amelyben osztozom mindazokkal, akik közreműködtek a testvérvárosi kapcsolat fejlesztésében.

– *Kevésbé ismerjük a családotod, kérlek, mutasd be őket is!*

– Feleségemmel, Annával 1975-ben kötöttünk házasságot, ebben az évben ünnepeljük a házasságunk 45. évfordulóját. Három lányunk van: Silvia 1978-ban született, házas, a férje Alessandro, és van egy 9 éves kisfiuk, Giacomo. Silvia egyébként kereskedelmi ügyintéző. Sara 1978-ban született, az ő férje Mirko. Nekik kislányuk van, a 8 éves Anita. Sara egy könyvelési iroda alkalmazottja. A harmadik lány Martina, 26 éves, kulturális idegenforgalmi szakon diplomázott, és a Velencei tartomány városainak művészeti szövetségében dolgozik.

– *Mikor mentél nyugdíjba, és mivel foglalkozol a nyugdíjas éveidben?*

A conselvei önkormányzatnál voltam a pénzügyi osztály vezetője, és onnan mentem nyugdíjba 2004 januárjában, 39 munkában töltött év után. Azonban most is dolgozom, egy saját könyvelőirodát nyitottam, és kb. tíz kis vállalkozás adóügyeivel foglalkozom, és azon felül még 4 önkormányzat könyvvizsgálója is vagyok.

– *A koronavírus járvány nagyon sok kapcsolatot szakított meg országok és városok között. Milyen volt a járvány Conselvében? Remélhetjük-e, hogy a mi testvérvárosi kapcsolatunk a jövőben ugyanúgy működik majd, mint régen?*

– Valóban, a járvány nálunk is nyomasztóan hatott, mint ahogy az egész világban. A félelem valamitől, amit nem is ismerünk, teljesen megváltoztatta az emberek és a népek viszonyát. Conselvében mintegy harmincan fertőződtek meg, de szerencsére mindnyájan meggyógyultak. A legsúlyosabb gond a gazdasági krízis, a különböző vállalati tevékenységek megszűnése. Különösen az idegenforgalomhoz kapcsolható terület érintette, a vendéglátásban pedig szinte megszűnt a bevétel, a tartalékok pedig elfogytak. Jelenleg Olaszországban nem szabad felmondani a dolgozóknak, de amint ez a rendelkezés megszűnik, igen nagy lesz a munkanélküliség. Egészségügyi szempontból nézve, remélem, hogy nagyon gyorsan megtalálják az oltóanyagot, és ezáltal biztonságosabbá válnak az emberek közötti kapcsolatok. Azt kívánom, hogy mielőbb utazhassunk nyugodtan, és visszatérhessünk a találkozásokhoz, hogy kapcsolataink még erősebbek legyenek, mint régen.

Néhány szót váltottunk még. Én megköszöntem, hogy rendelkezésre állt, Beniamino pedig elmondta, hogy a kialakult körülmények miatt kénytelen volt lemondani az idei jászberényi útját, de azt is hozzátette, hogy már lefoglalta szállását a jövő évi látogatásához, mert bízik benne, hogy 2021-re visszaáll a világ rendje. Úgy legyen!

Lukácsi László

IN MEMORIAM FODOR ISTVÁN FERENC

(1949 – 2020)

Micsoda szörnyű játéka a természetnek, hogy minduntalan legjobbjaink közül dönt ki harcosokat. Most már nem lesz módunk többé Fodor Pistával elcsevegnünk a világ gondjairól és szűkebb hazájának, a Jászságnak az eseményeiről. Idő előtti és váratlan halála március 21-én mindannyiunkat megdöbbenített. Sok-sok emlék kavarg bennem, ha rágondolok. „Ide sereglik, aki tovatűnt.”

1971-ben ismertem meg őt. Abban az évben lettem a jászalsószentgyörgyi Községi Könyvtár vezetője, ő pedig akkor éppen a jászjákóhalmi Művelődési Ház igazgatója volt. Nem sokkal később a jászberényi Városi-Járasi Könyvtárban dolgozott, és ettől kezdve sűrűn találkoztam vele. Már ekkor feltűnt nekem az ő széles körű tájékozottsága, az, ahogyan az emeleti olvasóteremben informálja és segíti a hozzá forduló olvasókat. Ismeretségünk akkor mélyült el igazán, amikor

kiderült, hogy Pista ismerte édesapámat, aki jákóhalmai származású volt, és így engem rögtön a bizalmába fogadott. Barátságunkat tovább erősítette a honismeret, a helytörténeti kutatás iránti közös érdeklődésünk. Az ő hatására kezdtem el aktívan foglalkozni helytörténeti kutatással és rendeztem a könyvtárban e témában kiállítást. Ekkor már híres volt a jákóhalmi helytörténeti gyűjtemény és a honismereti szakkör. Számomra Pista helytörténeti, honismereti munkássága mintául szolgált és szolgál ma is a helybeli Helytörténeti és Hagyományőrző Egyesületünkben.

Az 1970-es évek közepén mindketten elvégeztük a Debreceni Tanítóképző Intézet népművelő-könyvtár szakát. Ezt követően ő a nyíregyházi főiskolán magasabb fokú könyvtárosi, majd Budapesten az ELTE-n szociológusi diplomát szerzett. Jómagam szintén Nyíregyházán magyar-könyvtár szakon szereztem diplomát, és községünkben az általános iskolában tanítottam. Ez idő tájt sokáig megszakadt a kapcsolatunk azért is, mert ő Jászjákóhalma polgármestere lett. Ő volt a Jászság közsékeit tekintve az egyetlen rendszerváltó polgármester. Az iránta megnyilvánuló bizalmat jelenti, hogy három cikluson át lehetett Jászjákóhalma polgármestere. Irányítása alatt szépen fejlődött és gyarapodott a község.

Munkásságát és a jákóhalmi eseményeket a megyei sajtóban figyelemmel kísértem. Nekem Jákóhalma mindig is egyet jelentett Fodor Pistával. A honismereti és hagyományőrző tevékenysége ekkor már meggyeszerzte ismertté tette őt. Helytörténeti kutatásai könyvekben, tanulmányokban, számtalan cikkben láttak napvilágot. A „*Fodor Pista kiskönyvtára*” sorozat füzeteit – amelyet saját

költségén jelentetett meg – mindig megkaptam tőle. Szerkesztette és írta a *Jákóhalmi Polgár* című lapot. Alapító tagja, rendszeres szerzője volt a *Jászsági Évkönyvnek*, a *Redemptio* című honismereti lapnak állandó munkatársa, amelyekben biztatására én is elkezdtem írogatni. Mellesleg számtalan társadalmi és civil szervezetben dolgozott. Megalapította a Jászsági Honismereti Egyletet, melynek én is tagja lehettem. Negyedévenként mindig más jászsági településen találkoztunk mi, akik saját községünk, városunk honismereti munkásai vagyunk. Megismerhettük egymás tevékenységét közelebbről, és az adott település életét is. Közülünk többen Pista miatt mentünk el, mert őt hallgatni, amint anekdotázó humorát megcsillogtatja, az külön élmény volt számunkra. Ilyenkor rendszerint kaptunk tőle valamilyen kiadványt, amit éppen frissen megjelentetett. Nagyszerűen tudott írni, nemcsak szakszerűen, hanem rendkívül olvasmányosan is.

Az idei Évkönyv lapjain már csupán emlékezhetünk rá. 1994 és 2019 között 33 írása jelent meg a Jászsági Évkönyvben. Minden év nyarán azon elmélkedett, hogy miről is írjon az év végén megjelenő kiadványban. Ismeretterjesztő, érdekfeszítő, olykor tanulságos vagy éppen humoros írásaival mindig időben elkészült, és az évkönyvet a megjelenés után lelkesen terjesztette is. Különösen értékesnek tartom a Jászság (egészen kis) lexikonjait, amelyekben név szerint összegyűjtötte a honismeretben, a kertbarát és pávakör mozgalomban dolgozó jeles személyeket. Ugyancsak maradandóan értékes dolog együtt látni az I. és a II. világháborús, az '56-os emlékműveket, az 1848/49-es szabadságharc, a kommunizmus áldozatainak emléktábláit az évkönyv lapjain. Jó lenne az ő életművét is egyszer összegyűjtve látni és láttatni valamilyen formában. Nagy feladat lenne!

Amit viszont nem lehet összegyűjteni, azok az előadásai. Fodor Pista nemcsak kiválóan írt, hanem nagyszerű előadó is volt. Papír nélkül (de mindig felkészülten), szabadon, érdekfeszítően beszélt. Szemléltető eszközöt nem használt. Köztudottan visolygott a 20. század technikai vívmányaitól, mondván, hogy azok épp előadáskor romlanak el. Elutasította a mobiltelefont, a digitális fényképezést. Velem rendszerint képeslapokon keresztül tartotta a kapcsolatot. Ritkábban késő este telefonon hívott fel arra hivatkozva, hogy mi régi népművelők úgyis „éjjeli baglyok” vagyunk, tehát ilyenkor is beszélgethetünk.

Legutóbbi előadásai bennem élnek tovább. Nem sokkal halála előtt, február 28-án, nálunk (Alsószentgyörgyön) tartott egy hangulatos előadást *Jászsági anekdoták* címmel. Másfél órán keresztül bővérű humorral ízesen és sziporkázóan beszélt. Erről az előadásról a helyi sajtóban írtam egy cikket, és a megjelent újságot szándékomban állt elküldeni címére. Már nem olvashatta el, ekkor kaptam az értesítést, hogy Fodor István nincs többé. Utolsó találkozásunk március 6-án volt a Jász Múzeumban, ahol a *Nemzedékek kulturális jellemzői* című konferencián a tanyasi emberek életmódjáról tartott előadást. A szimpózium utáni közös ebédnél még együtt voltunk és beszélt a terveiről...

Egy ember életét és munkásságát – a szűkre szabott terjedelmi korlátok miatt – nem lehet a maga teljes valójában összefoglalni és méltatni. Ez az emlékezés csupán néhány pillanat felidézésére nyújt potenciált „FIF” tartalmas, nagy ívű pályafutásról. Amit mi itt, a könyv lapjain – számos közeli és távoli ismerőse nevében – megtehetünk: azok a hála szavai. Köszönjük a sorsnak, hogy Fodor István Ferenc munkatársai, kollégái, barátai lehettünk.

Fodor István Ferenc Jászsági Évkönyvben megjelent írásai (Összeállította: Gulyás Erzsébet)

1. Benda Kálmán - a félig jász történész: (1913-1994) – 1994. - 7-17. p.: ill., fotó
2. Jászkóhalmi zárandokutak a Szentkúthoz – 1996. - 209-216. p.: ill., fotó

- 3.70 éve épült a varjasi iskola - 1997. - 249-253. p.: ill.
4. 35 éves a „Horváth Péter” Honismereti szakkör - 1998. - 147-152. p.: ill., fotók
5. Jászfákóhalma belső és külső térkapcsolatai - 1999. - 92-108. p.: ill.
6. Hol a Jászság közepe? - 2002. - 156-158. p.: ill.
7. Hogyan értékeli az elmúlt 10 évet és mit vár ön 2003-tól? - 2002. - 159-165. p.
- Fodor István Ferenc, polgármester válaszai. - 161-162. p.
8. A Szent József tér kalandos negyedszázada - 2003. - 221-227. p.
9. A nagy bejelentés 15. évfordulóján: Jákóhalmi találkozás Pozsgay Imrével - 2004. 171-174. p.
10. „A vasfejtő kunok közé tartozónak számítom magam” - (Körmendi Lajos 1946-2005) - 2005. 267-268. p.
11. Falusi gimnáziumok alapítása a hatvanas években - 2005. 218-222. p.: ill.
- Jászsószentgyörgy, Jászárokszállás, Jászfákóhalma, Jászládány
12. Arcképvázlat a közelmúltból: Kerékgyártó Mihályné Varga Amália - 2006. 188-194. p.: ill.
13. 250 éve született Kóhalmi Horváth Péter: Emlékezés a Jászkunság első történetírójára 2006. 195-196. p.
14. Jászfákóhalmi civil szerveződések - 2007. 295-303. p.
15. In memoriam Tóth János (1934-2007) - 2007. 340-341. p.
16. Prielle Kornélia rokona vagyok...: Egy jászfákóhalmi vándorszínész család a XX. század elején - 2008. 209-215. p.: ill.
17. Halász Mátyás 1931-2008 - 2008. 251-252. p.
18. Béreltük Pákát - 2009. 255-269. p.
19. Hegyfoki Kabos nyomában - 2009. 33-36. p.: ill.
20. Jászsági honismereti (egészen kis) lexikon (1960-2010) - 2010. 117-124. p.
21. Jászsági pávaköri (egészen) kis lexikon - 2011. 205-207. p.
22. Kertbarátok (egészen) kislexikona - 2012. 245-247. p.
23. Három a szőlő - 2012. 294-301. p.
24. Négy szállás volt-e Négyszállás? - 2013. 89-95. p.
25. I. világháborús emlékművek a Jászságban - 2014. 201-213. p.
- Fotók: Bugyi Gábor, Farkas Kristóf Vince, Nagy Dezsőné, Sas József
26. Beleszippantottunk a „rothadó kapitalizmusba” - 2014. 241-253. p.: ill.
27. Második világháborús emlékművek a Jászságban / Farkas Kristóf Vince - 2015. 33-40. p.: ill., fotók
28. Bathó Edit: A szőlő termesztése a Jászságban. - 2015. 264. p.
- Könyvismertetés
29. 56-os emlékművek és emléktáblák / fotó: Bugyi Gábor és Farkas Kristóf Vince. - 2016. 139-151. p.: ill.
30. Egy tanyasi asszony élete / Fodor Istvánné – 2017. 211-223. p.: ill., fotó Fodor István Ferenc kiegészítésével
31. Hadifogoly történetek a Jászságból: (Lejegyzők és visszaemlékezők: B. Béla, Kuli Mátyásné, Lukácsi László, Pesti János, Szüle Katalin).- 2018. 244-253. p.
- Apám levele a fogságból / (Fodor István Ferenc). - p. 246-248.
32. A kommunizmus áldozatainak emléktáblái / fotó Bugyi Gábor. - 2018. 190-195.p.: ill., fotó
33. Képek 1848/49 jászsági emlékeiből – 2019. / fotó Bugyi Gábor, Nagy Dezsőné). - 2019. 219-232. p. ill., fotó

Szabó László

SZERETEM EZT A MENEDÉKET, EZT A JÁSZ TELEPÜLÉST KŐ PÁL JÁSZSZENTANDRÁSI KÖTŐDÉSE

A nemrégiben elhunyt szobrászművész 1941. június 2-án született a Heves és Jászszeptandrás között fekvő Perespusztán. Ezt a helyet Jászszeptandrásról indulva a volt járás tanyai iskolájának érintésével lehet megközelíteni a Határ útról. A hajdani tanyaközpont, ahol született, már nem létezik, elbontották, széthordták az épületeket.

Az első igazi szentandrászi kapcsolatát az jelentette, amikor a templom stációit 14 éves korában rendelte meg tőle az akkori egyházközség vezetője, Kompér Faragó István. Ő jó ismeretségben volt Kő Pál édesapjával, és mivel hallotta, hogy a gyerek igen tehetséges a rajzolás-festésben, elment hozzájuk és megkérte, készítse el a képeket. Jézus kínszenvedéseiről 14 alkotást festeni – szokatlan és nagy kihívást jelentő ajánlat volt egy kisdíák számára.

Ott a templomban szembesült először Aba-Novák Vilmos freskóival. Szavaival élve: „Megfaroltam egy kicsit, de a hályogkovács bátorságával nekiláttam. A stációim ma is láthatók és vállalhatók.” (Kő Pál: *Cífrázzuk a történetet Szabad Föld 2015. 01. 01.*) A huncut fiatalember a 12. stációban saját magát is megfestette: csikos pulóverben, háttal ülve, bal kezével fejét támasztva látható.

Ugyancsak templomunk történetéhez, valamint Kő Pál és Jászszeptandrás kapcsolatához tartozik az az esemény, amikor 1994. október 6-án a római katolikus templom külső falán elhelyezett, Kő Pál által készített dombormű került átadásra Aba-Novák Vilmos halálának 50. évfordulója alkalmából. A vendégek között ott voltak a tanítványok: Somogyi József szobrászművész, Redő Ferenc, a Szépművészeti Múzeum nyugalmazott igazgatója. Jelen volt a művész lánya, Aba-Novák Judit is. A szomszéd városból, Hevesről is érkeztek diákok, tanárok és még sokan mások, valamennyien a domborművet készítő művész tisztelői. Az ünnepséget Kő Pál nyitotta meg. Szólt arról, hogyan hatott művészi pályafutására Aba-Novák Vilmos festészete, műveivel való első találkozása, mely irányadó, fokmérő lett a későbbiekben. A dombormű elkészítésének alapgondolata a művésztől származik.

Részlet az 1991. október 6-án átadott Aba-Novák dombormű avatási beszédéből. „Egy amatőr képet láttam róla, amint ül az állvány tetején, mindkét kezében egy-egy nagy lapos ecsettel, fölötte kazettás mennyezet, amit éppen fest. Jobb keze fellendül, baljával a térdén támaszkodik. Mögötte egy fiatal férfi szénnel készített, hatalmas apostolfejeket ábrázoló kartont tart. A fejek félembertny nagyságúak, frissen, ropogósan rajzolt gigászok. Elötte egy thonet széken festékes tégelyek, a karfára festőrongy van dobva. Ez a fénykép adta az ötletét annak a domborműnek, amit itt helyeztünk el a jászszeptandrászi templom falán 1991-ben.” (Belső Tárlat, Kő Pál könyve, 1996.)

A példakövető utód Aba-Novák Vilmos festőművész iránti tiszteletből készítette el a műalkotást, amelynek finanszírozását is ő vállalta. A község önkormányzata – megköszönve Kő Pál szobrászművész szíves felajánlását – viszonzásképpen egy kiállítást rendezett 1998-ban a művelődési házban, melyet Péterffy László szobrászművész nyitott meg. (*Jász Szó, II. évf. 6. sz.*)

Kő Pál a perespusztai emlékműnél

Emlékszem arra a testületi ülésre, amikor arról született döntés, hogy legyen-e *Szent András apostol* szobra Szentandrásnak. Polgármesterünk, Banka Ferenc terjesztette elő a létesítés lehetőségeit, anyagi feltételeit. A testület egyértelműen támogatta a gondolat megvalósítását, szabad utat engedtek a szobor elkezdéséhez. A kezdeti szakaszban nem volt konkretizálva a teljes bekerülési összeg, abban csak később sikerült egyezségre jutni a művésszel. Először 7 millió Ft volt a tiszteletdíj, de később Kő Pál redukálta ezt az összeget 5 millióra. Módosítását azzal indokolta, hogy a gyerekei Szentendrán, a Waldorf iskolában tanulnak, ezért döntött a méltányosabb ár mellett. Néhány hónap múlva képviselőtársaimmal ellátogattunk a hevesi műterembe, ahol megismerhettük az öntésre váró szobrot. Vizitációnk hivatalos része ezzel tulajdonképpen véget is ért. Ezt követően hamarosan előkerült a kötött üveg és a pálinkás butykos, meg a kolbász és a szalonna, Csilla asszony pedig sós süttikkel kínált bennünket. A szíves vendéglátás során a művész úr bemutatta a művét és vázolta a szobor készítésének további folyamatait.

Az elkészült műalkotás finanszírozásáról az önkormányzat gondoskodott. Múlhatatlan érdemei voltak ebben Szántai Lajosnak, aki nem Szentandrás szülötte, de szívügyének tartotta a mű létrejöttét. A község képviselője ugyanis igen jó ismeretségben volt a Budapesti Szabó Öntőde tulajdonosával, Szabó Józseffel. Az ő kontaktjának és segítségének köszönhetően minden időben elkészült. Abban az esztendőben Jászszentandrás rendezte a 13. Jász Világtalálkozót. Ennek a jeles rendezvénynek egyik központi eseménye a szobor felszentelése volt. Az átadáson részt vettek a település elöljárói, Kő Pál az alkotó, Seregély István egri érsek úr, Járvas István az akkori országgyűlési képviselő, és azon érdeklődők, akik a Jászok világtalálkozójára érkeztek a községbe. A szobor létrejöttének különösebb negatív visszhangja nem volt, a település lakói örömmel fogadták, hogy a község egy szép műemlékkel gazdagodott.

A 12. stáció a jászszentandrási templomban

A szoborról makettek is készültek, amelyeket a művész a településen élők között osztott szét. Az egyik Dávid Áronhoz került, aki ezen kívül még egy képpel is büszkélkedhet, melyet Kő Pál készített. Az alkotást nászajándékként kapta a művésztől és a családjától.

Kapcsolataink alakulását és bensőséggé válását jól illusztrálja Kő Pál és Dávid Sándor jászkapitány levélváltása:

„Nyílt levél barátomnak

Kedves Pataki Lajos!

Maczky Lajos, Maczky Levente, kit egyszemélyben itt és most úgy ismerünk, Kő Pál szobrászművész.

Ennyi névváltozás után én nagyon elégedett vagyok a téged oly jól kifejező Kő Pál névvel, mert ez a név eszembe juttatja a kő keménységét, meg magában hordja az idővel szembeni ellenállás lehetőségét, az elmozdíthatatlan magatartást, a szikla méretű kő nagyságát, a hasítható szálegyenes igazságot. De benne van az alázat is az anyaggal, a mesterséggel szemben. Megbízást kaptál Jászszentandrásról egy névavató Szent András köztéri szobor elkészítésére. A XIII. Jász Világtalálkozó alkalmával fel is avattuk, megszentelte Seregély érsek úr. Köszönjük. Ez az alkotás a miénk, a falué. A miénk és egyben a magyar nemzet kulturális kincse is. Méltó helye van a szakrális alkotásaid között! Mondd, van annál szebb, mikor csakúgy elmenőben a szobor mellett ekképpen üdvözlük: Adj' Isten Bangyi bácsi! Ez az elfogadást, a szeretetet jelenti. Igen, a helyiek benne érzik a szoborban a mindennapi ember keresztségét, saját terheiket a sziklára nemesedett paraszti életet éppúgy, mint a szkíta földjét is bejáró hittérítő Szent András keresztútját. Köszöni Neked Jászszentandrás ezt az örök értéket! Baráti üdvözlettel Dávid Sándor” (Jász Szó, 2007. XIII. évf. 6. sz.)

A levél nem maradt válasz nélkül:

„Tisztelt Jászkapitány Uram!

Kedves Dávid Sándor!

Nyílt levelet írtál nekem és ez azt jelenti, hogy közlendőd közérdeklődésre tart számot. Gyermekkoromban a falu kisbírója, dobbal a nyakában állt ki a Főtérré és a dobpergés után így kezdte: »Közhírré tétetik, hogy ...«

Nagyon jól érintett a nyílt levél, köszönöm szépen. Szívesen válaszolok rá! Honnan is kezdjem?! Éppen elvégeztem a VIII. osztályt a hevesi Krakkói Általános Iskolában. Ez azért fontos, mert ha nem olyan a világ, amilyen ez 1955-ben volt!!! – talán semmi közöm nem lett volna Szentandrásához, pedig ott születtem. Perespusztá a Tadrához közeli tanya volt, s csak később húzódtunk be Császra és onnan Hevesre. Volt még egy nagy különbség, hogy a megyehatár miatt a távolság fényévnnyire volt. Mivel dupla X-es voltam, osztályidegen, ezért az ország egyetlen középiskolájába sem vettek fel. Odahaza maradtam a Maczky Házban és elkezdtem Édesapám felügyelete alatt rajzolni, festeni. Ennek meglehetősen híre kerekedett! Így esett meg a csoda. Engem kértek fel a gyönyörű neogótikus templom – 1903-ban épült! – stációinak megfestésére. A kurátor úr, Kompér Faragó Pista bátyám bízott meg a munkával. Ott szembesültem a magyar festőzseni, Aba-Novák Vilmos freskóival.

Döbbenet!!!

Azt azért ide szerénykedem – már így 70 felé! –, hogy egész életemben világhírű festőnek készültem!

Munkácsy Mihályt tekintettem példaképemnek.

A szobraimat, azért ma is kifestem. A későbbiekben tisztelegtem a bronz domborművel a nagy magyar festő emléke előtt. Az avatásán megjelentek: Aba-Novák Judit, a festő lánya, Supka Magdolna /Manna/ muzeológus, Somogyi József szobrászművész, a mesterem és Sümei György író, aki mint minisztériumi tisztviselő a dombormű költségeit pászorolta. Chiovini Feri bácsit, a két oldali freskó festőjét még Kecskeméten ismertem meg és rögtön a szívembe zártam.

Egy elmagyarosodott olasz ember és kolorista. Tanú! És társ a templomfestésben. A fantasztikus ünnep, a XIII. Jász Világtalálkozó Jászszenandráson felejthetetlen számomra. Lehetetlen a hangulatát leírni, csak azt éreztem, hogy ünnepélyes, de fennkölt és csodaszép.

Szeretem ezt a menedéket, ezt a fiataloktól és mokány öregektől lakott jász települést.

Ide járnak – Isten kegyelméből! – a gyerekeim a Waldorf Napsugár Általános Iskolába, Benedek (9 éves), Bálint (6 éves). Itt könyvtáros a keresztlányom, André Lajosné Pataki Éva. Itt áll Szent András vértanú szobrom 2007. 06. 22 óta, ami Dávid Sándorral közös munkánk. Igen, én kértem fel, hogy az andráskeresztet Ő maga készítse el akácfából vagy tölgyből a bronzszoborhoz. Régen is ismertem, tiszteltem Sándort. Tehetségéért, tudásáért és emberi tartásáért. Szántai Lajos kedves, ám könyörtelen következetessége, sürgetése nélkül talán még ma is félúton téblábolnánk! Ő volt a spiritusz rektora a szobor létrejöttének. Tegnap esőben láttam a munkámat, mert kimentem a kis hevesi focistákért úgy 6 óra körül. A tujáktól meg kell válnunk, mert rontják a szobor magasságát, erejét. Különben el is száradtak. Túl sok a vertikális elem. Ki kell szedni őket. Nem kellenek oda.

A feliratot is el kell készíteni:

Kő Pál szobrász – Dávid Sándor népi iparművész – Szent András mártír és apostol

Jászszenandráson – 2007. 06. 22. – ez legyen.

Köszönetet kell mondanom az egész falunak, előjáróinak a megbízásért.

Banka Ferencnek, Boxinak, hogy ezt végig vitte, Dávid Sándornak a régi barátsággal és tisztelettel híve,

Kő Pál

A perespusztai”

Kő Pál nemcsak művészként fordult meg nálunk, hanem a hétköznapiakon is velünk élt. Rendkívül egyszerű, szerény, nagyon közvetlen személyiség volt, megtalálta a hangot a 3 évestől a 100 évesig mindenkivel. Sohasem foglalkozott a külsőségekkel.

Nemegyszer hozta el a gyerekeit edzésre. Nagy természetjáró volt, imádta az állatokat, kutyáival rendszeresen járta a határt. Noha református volt, szeretettel jött templomunkba, a vasárnapi szentmiséken rendszeresen részt vett.

Keresztlánya emlékkönyvébe golyóstollal rajzolt egy képet ezzel a szöveggel:

„Keresztlányomnak rajzoltam, Mert pont erdőt, lovat és kislányt Gondoltam.”

Fehér Attila vállalkozó idézte fel nekünk a következő történetet. 2011 telén egy csikorgóan hideg, havas napon fácánvadászatra indult egy 10-12 fős társaság. Banka Béla vállalkozó ötlete volt, hogy hívják meg Pali bácsit. Rádasképpen még meglepetést is készítettek, mert Perespusztára, a szülői ház egykori helyétől pár száz méterre lévő kőkereszthez invitálták a résztvevőket. Pali bácsi meghatódott, majd előállt a saját ötletével. Futó Tamás grafikusművész társával performansz alakítására kérte a társaságot. Amikor kérésüket teljesítve kört alakítottak, ő befeküdt középre angyalának.

Aba-Novák dombormű a templom falán

A Szent András szobor

Mondani sem kell, ezt a mutatványt mindenki megtapsolta. Azon a hideg napon a hajtók többször elakadtak a magas hóban, ezért Banka Béla kénytelen volt segítséget kérni a traktorosától, aki a járművel kihúzta őket a hótömegből. Az emlékező napot Béláék-nál beszélgetéssel, poharazgatással zárták.

2020. június 7-én elhunyt a Nemzet Művésze címmel kitüntetett Kossuth-díjas szobrászművész, akit szülővárosában, Hevesen helyeztek örök nyugalomra. A szertartáson községünk számos polgára is megjelent, kifejezve részvétét a jeles művész, a mi Pali bácsink elhunytá alkalmából.

Halálával az alkotás ért véget, a tervek, a gondolatok sokasága. Amit örökölt hagyott a világnak és nekünk, jászszentandrásinak az örök és megismételhetetlen. Óvjuk, őrizzük általuk Kő Pál szobrászművész emlékét!

Tóth Tibor

GYÜTTMENTBŐL JÁSZ LETT

Macsi Sándor 1926. január 14-én született Nyírábrányban egy református parasztcsalád negyedik gyermekeként. Két lány és egy fiú testvére volt. A bátyja még kiskorában meghalt, így legkisebb gyermeküket a szülők kényeztették. Gyenge fizikumú, beteges kisgyermek volt, ezért a szülei elhatározták, hogy taníttatni fogják, mert fizikai munkára nem tartották alkalmasnak. Az elemi iskola 5 osztályát Nyírmártonfalván végezte, majd négy év polgári iskolával folytatta a nagy múltú Debreceni Református Kollégiumban. Ezt követően beírták a tanítóképzőbe, ami abban az időben öt évfolyamos volt. A tantárgyak közül kedvelte az irodalmat, mert fejlesztette a szépérzékét, esztétikai igényét, a matematikát, mert szerette a logikus gondolkodást, a rajzot, mert fejlesztette az alkotóképességét, segítette az önkifejezést, a testnevelést, mert kielégítette a mozgásigényét és a földrajzot, mert egy falusi kisgyermek számára világismeretet nyújtott.

Felsőfokú tanulmányait levelező tagozaton folytatta. A földrajz–biológia szak első évét Pécsen, a másodikat Debrecenben végezte, a harmadikat pedig Szegeden fejezte be. Rajz szakos diplomáját Szegeden kezdte, gyakorlatát Baranyó Sándor festőművésznél Szolnokon és Blaskó János festőművésznél Budapesten tanulta. Diplomáját végül Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán vehette át, ahol Balog Jenő festőművész volt a mestere.

Mindemellett folyamatosan tanított. A tanítóképző elvégzése után –1946-ban– Tiszavárkonyba került kántortanítónak. Ez plusz munkát jelentett, hiszen a hétvégekre, ünnepekre, esküvőkre, temetésre is készülnie kellett. Ezután betegsége miatt áthelyezését kérte más megyébe, lehetőleg hegyvidékre. Így került a Mátrához közeli Ágóra 1951-ben, amikor az iskola és a település is Jászárokszálláshoz tartozott.

1952-ben a szomszédos községből, Pusztamonostorról elment az igazgató, s a jászberényi felettes szervezet őt nevezte ki a helyére – egészen 1954-ig. Akkor viszont az ágói igazgató is távozott, így visszakerült Jászágóra igazgatónak. 1977-ig töltötte be ezt a tisztséget. 1975-ben a községi tanács címzetes örökös igazgatónak nevezte ki.

A közigazgatási átszervezés során 1977-ben körzetesítették az általános iskolát, Jászárokszálláshoz csatolták. Az iskola összevonásával nem értett egyet, ezért nem vállalta a jászárokszállási általános iskola igazgatását, amelyet felkínáltak neki. Helyettesként dolgozott 1986-ig, nyugdíjba vonulásáig.

Voltak választott tisztségei: szakszervezeti bizalmi, hosszú évekig volt a Községi Hazafias Népfront elnöke, tanácstagként is képviselte a lakosságot, volt községi párttitkár, amikor ezt a feladatot kapta. Felnőtt éve során mindig baloldali gondolkodás vezérelte, melyhez végig hűséges maradt.

Hivatásából eredő céljait elérte, hiszen embereket indított el az életük pályáján, tudást, emberséget tanított, s hogy őt idézzem: „más millió dolgot.”

Ravatalánál Szécsényi István főorvos – a volt tanítvány Budapestről – búcsúbeszédében idézte fel tanítói munkáját: *„Minden diákról tudta, hogyan teljesít, mi az erőssége, miben kell fejlődnie és ehhez milyen segítségnyújtás szükséges. Mai szóhasználatlaltal interaktív földrajzóráit imádtuk. Számítógép és okostelefon nélkül is a tárgyi tudáson túl megismertette és megszeretette velünk környezetünket, hazánkat és kinyitotta nekünk a nagyvilágot. Rajzóráin játékosan művészettörténetet tanultunk, megismertük a filozófia nagyjait. Későbbi tanulmányaim során ezt kamatoztattam, akkori tanárain csodálkoztak, hogy egy kis faluból származó diák milyen ismeretekkel bír.*

Ki ne emlékezne az esernyő fémszálából faragott vésőre, végén parafa dugóval, és készítettük a linóleum lenyomatokat. Néhány sikeres darabot még a mai napig is őrzök. Lelkesen szervezte az osztálykirándulásokat, amit mindig összekötött az adott település történelmének, építészeti látnivalóinak megismertetésével. És hát azok a nyári vándortáborok. Iskolás éveim legszebb emlékei közé tartoznak. Gimnáziumi osztálytársaim irigykedve és csodálkozva hallgatták a tábori élményeket. Nem is tudtak róla, hogy ilyen típusú táborok léteztek.

Minden diákja szüleivel tartotta a kapcsolatot. Megszervezte a Szülői Munkaközösséget, és számukra nagy sikerű kirándulásokat szervezett.

Visszaemlékszem, hogy a tanyákról, a nagyszülőktől lelkesen gyűjtöttük a kincseket a falumúzeum és az iskolatörténeti múzeum számára. Felnőttként is mindig hívott, hogyha hazajövünk, látogassuk meg. Kérésének eleget téve családommal meglátogattuk őt. Nagy örömmel vezetett végig minket az iskolatörténeti múzeumon. Egyszer csak a fiaimhoz fordult és kérdezte: »Na, vajon ki készítette ezeket? Hát az apukátok és a nagymamátok.« Mert édesanyámat is tanította.”

Természetismereti tudását az iskolán kívül a TIT szervezetén keresztül osztotta meg másokkal. Igazgatói működése alatt nagy gondot fordított a szülők oktatására, nevelésére, tájékoztatására, így nem maradhatott el a Szülők Akadémiája sorozat.

1962-től tagja volt az Országos Földrajzi Társaságnak is. Nagyon sokat utazott, és nagyon sok kirándulást szervezett és vezetett a jászágóiak számára. Ugyancsak ettől az évtől nagy lelkesedéssel és nem kevesebb szakértelemmel szervezte és irányította a felnőttekből álló honismereti szakkör munkáját. Lerakta a helytörténeti és iskolatörténeti gyűjtemény alapjait, amelyek 1981-től rendezett állapotban látogathatóak, megelőzve ezzel több jászvási települést.

Sokat munkálkodott azon, hogy a jászágói középkori templom ásatása megtörténjen, s naponta látogatta a Selmeczi László által vezetett kis régészcsapatot. A fiatalok meg is emlékeztek róla. Jó Péter tollából: *„Dinnyét hozott, cukrot adott, cserébe egy követ kapott. Ő nem a falusi kántor, az ő neve Macsi Sándor!”*

1986-tól részt vett az Árokszállásiak Baráti Körének szervezésében, melynek alakuló ülésén elnökhelyettesnek választották. Szerkesztette az Árokszállásiak Baráti Körének újságját mindaddig, amíg a város hivatalos havi lapja, a Jászvidék meg nem jelent. Szorgalmazta az árokszállási nagypolgári Jász-ház vásárlását, berendezésének beszerzését. Sokat tett a jász hagyományok felkutatásáért, feltárásáért, megőrzéséért.

Támogatta másokkal együtt a jász művészek összefogását, életútjuk feldolgozását, emlékkiállítások rendezését. Maga is közel állt a művészetekhez, több festményében, rajzában gyönyörködhattunk. Rendszeresen részt vett Jászapátin a Jász Alkotók Körének táborában. 1992-

ben kezdeményezésére megalakult az Ágóiak Baráti Egyesülete, melynek alapító tagja volt, s munkáját elismerve később örökös tiszteletbeli elnökké választották. 1992 óta folyamatosan szerkesztette az Ágóiak Baráti Egyesületének hírlevelét, összesen 39 számot. Jó kapcsolatot tartott a helytörténeti, honismereti szakkörökkel, nemcsak a Jászságban, hanem a Jászságból kirajzottak egyesületeivel is.

A Jászságért Alapítvány kuratóriuma a jászságói helytörténeti és iskolatörténeti gyűjtemény létrehozása és három évtizedes fejlesztése érdekében kifejtett önzetlen munkájáért neki ítélte a Jászságért díjat 1993-ban.

Az aranydiplomát 1996-ban Debrecenben kapta, a rubin diplomát 2016-ban Jászberényben Sipos Imre köznevelési helyettes államtitkár adta át köszöntve a 90. születésnapja alkalmából is. 2001-ben Jászárokszállás Város Önkormányzata jubileumi emlékéremmel ismerte el a városban végzett tevékenységét. 2002-ben Jászárgó Önkormányzata Jászárgó Díszpolgára címmel tüntette ki. 2003-ban a Magyar Kultúra Lovagja kitüntetésben részesült, 2006-ban Bél Mátyás emléklaplakkal ismerték el munkásságát.

Az iskolatörténeti gyűjteményben olvasható egy általa választott idézet József Attilától, ami rá teljes mértékben igaz, hiszen magánéletét mindig háttérbe helyezve dolgozott mások, a gyermekek boldogulásáért: *„Mert mi teremtünk szép, okos lányt és bátor értelmes fiút, Ki őriz belőlünk egy foszlányt, mint nap fényéből a tejtűt.”*

Legutóbb édesapja, Vitéz Macsi József életútjának megörökítésén dolgozott, melyet kiadni már nem tudott.

Az emlékezet véges, mint az emberi élet. Maradandó érték az írott anyagok, a tárgyi emlékek. Macsi Sándor a Jászságban eltöltött 69 éve alatt „gyűttmentből” példamutató jászszá vált. Hogy mit hagyott az utókor számára az emlékezet mellett: elsősorban a három jászságói „múzeumot”, ami páratlan a Jászság viszonylatában is. A kistelepülésen igen gazdag Helytörténeti Gyűjtemény, egyedülállóan Iskolatörténeti kiállítás és berendezett „Öreg” ház található, amely létrehozásában múlhatatlan és meghatározó szerepe volt.

Jászárgó 1952-től fényképekkel illusztrált 25 éves krónikája (ismerve az anyagot) jelentős érték. Megírta és szerkesztette *Jászárgó történetét*, amely a település önállóvá válásának 50. évfordulójára 2002-ben jelent meg. Társszerkesztője volt a 2017-ben kiadott *Múlt és Jelen Jászárgó története* kiadványának. A Jászsági Évkönyv négy számában jelent meg írása. Sok-sok szakmai és egyéb folyóiratokban írt cikkei, rajzai, festményei is fennmaradnak az következő nemzedékeknek.

A jászságói temetőben június 11-én a ravatalozóhoz egy száll virággal tanítványok, volt kollégák és tisztelőinek sokasága érkezett, hogy végső búcsút vegyenek Macsi Sándortól. Végakarátának megfelelően hamvait – szülei sírjában – július 3-án a nyírmártonfalvi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Írásai a Jászsági Évkönyvben:

- * Iskolamúzeum Jászárgón (1993)
- * Görbe János a színpadon és a hétköznapiakban (1998)
- * Görbe János a filmszalagon (1999)
- * Jászárgó ötven éves (2002)

Dinnyés István

A JÁSZSÁG KAPUJA, JÁSZFÉNYSZARU RÉGÉSZETI TANULMÁNYOK

A Jászfényszaruért Alapítvány 25 éves évfordulójára megjelent, a Hild Viktor és Kiss József emléke előtt tisztelgő kötet szép adomány a város és a Jászság minden lakója részére.

Hild Viktor (1865–1929) újságíró és közéleti személyiség, a Jászság (és Jász-Nagykun-Szolnok megye) régészeti és történelmi emlékeinek kiemelkedő kutatója és gyűjtője, aki a Jász Múzeumnak is volt munkatársa. Régészeti gyűjteménye pedig a szolnoki Damjanich János Múzeum alapításához járult hozzá. Munkásságáról a Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 25–26. és 27. (1975) számában Kaposvári Gyula ny. megyei múzeumigazgató emlékezett meg, a Hild-gyűjtemény régészeti és antik numizmatikai tárgyait Stanczik Ilona és H. Vaday Andrea dolgozta fel. Kiss József (1924–1989) tanár, helytörténész, Jászfényszaru néprajzi és történeti emlékeinek kutatója, akinek a régészeti leletek, lelőhelyek felderítésében is komoly szerepe volt. Ő hozta létre a város helytörténeti gyűjteményét is.

A kötet népes, 19 fős szerzőgárdája jó példája a több korosztályba tartozó, 8 intézményben dolgozó kutatók együttműködésének.

Ki kell emelni dr. Selmeczi László régész-néprajzos, címzetes docens bevezetőjét, a Jász Múzeum 2019. évi, Jászfényszaru emlékeit bemutató kiállítást megnyitó beszédét. Hiszen ő a jászok és a kunok régészeti hagyatékának meghatározó kutatója, aki – ebben a tekintetben – folytatója lett Hild Viktor munkásságának.

A bevezető után dr. Langó Péter Jászfényszaru régészeti kutatástörténetét dolgozta fel igen részletesen és olvasmányosan. Kiemelte a régészeti leletek, lelőhelyek gyűjtésében, felderítésében sokat vállaló személyek (amatőrök és régészek) munkásságát, a 2000-es évek megelőző feltárásainak jelentőségét a város régmúltjának megismerésében, a város vezetőinek a régmúlt emlékei megmentésében játszott fontos szerepét.

Cikke után a régészeti korszakok relikviáit bemutató, feldolgozó tanulmányok következnek. Több korszak esetében a helyi és a környékbeli régészeti emlékeket áttekintő cikket a helyi leleteket feldolgozó értekezések követik. Szerencsés megoldás ez minden esetben, ahol a jászfényszarui leletek ezt lehetővé teszik: a késői őskőkor (Kr. e. 15–10. évezred), a római kor (jazig szarmaták, 1–5. század eleje), az avar időszak (567/568–9. század eleje), a honfoglalás és az Árpád-kor (895/896–1301).

Gutay M.–Gulyás A. Z.–Kerékgyártó Gy. szerzőhármas első tanulmánya a Jászság (benne Jászfényszaru) és a szomszédság felső őskőkor végi (epipaleolitikum) lelőhelyeit, második tanulmányuk a Jászfényszaru-Szeméttelép I. lelőhely őskőkor végi leleteit mutatja be. Szintén szerzőhármas, F. Kovács P.–Gulyás A. Z.–Mali P. cikke foglalkozik a város őskori (kb. Kr. e. 6000–Kr. születése körül) elég szerény emlékeivel.

Jászfényszaru római kori, szarmata emlékeinek gazdagsága indokolja, hogy a kötetben Masek Zsófia a mintegy 400–450 éves szarmata időszak történelmét és a régészeti emlékeket áttekintő cikkében az Alföld szarmata időszaka kutatásának főbb kérdéseit is bemutassa –

kitekintve az 5. századi leletekre is. Cikke után Skriba P. és Larsson N. a Hatvani-határ és a Pipis-halom lelőhelyek emlékeit, Gulyás A. Z. és Masek Zs. a Szeméttelép I. lelőhely leleteit ismerteti. A kötet régészeti részének vége felé, a legújabb feltárások között Polgár Z. a Gyékényes II. lelőhely hosszú életű szarmata településről és jórészt körárkos temetőjéről, F. Kovács P. és Hoppál K. a Gyékényes IV. lelőhely feltárásáról számol be röviden. Farkas K. V. írása a Csörsz-árok, a szarmata sánc-árok rendszerrel foglalkozik.

Madaras László cikke az avar kor (567–9. század eleje) történeti áttekintése után mutatja be a Jászság avar kori sírleleteit és a településkutatás eredményeit. A Jászfényszaru–Csépe-lapos II. lelőhelyen feltárt, 63 síros temetőrészlet főbb jellegzetességeit tárja az olvasók elé Schilling L., majd Búr Luca a temetőrészlet néhány sírjának antropológiai vizsgálatát foglalja össze.

A magyar honfoglalás- és kora Árpád-kor emlékeinek rövid számbavételét Langó Péter cikkében találjuk. Ezután a jászfényszarui, honfoglalás kori sírleleteket, az 1914-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott leleteket és a Kőrös határrészen 2002-ben előkerült, módos női sír leleteit tárgyalja részletesen, megemlítve az Agyagoson, a Szeméttelép I. lelőhelyen 2017–2018-ban feltárt sírokat. A 10. századi sírleletek után következnek a város 21 lelőhelyének 11–13. századi emlékei Bíró Gyöngyvér feldolgozásában. Legjelentősebbek a Samsung parkoló (Szőlők alja) területének megelőző feltárása során előkerült Árpád-kori falu emlékei (lakóházak, szabadtéri kemencék, gödrök, karámok, árkok) és leletei, melyek szerint a falu a 13. században, esetleg a 14. század elején szűnt meg. Cikkét az Árpád-kori települések elhelyezkedésének Jászfényszarun is megfigyelt jellegzetességeivel és a falvak életének bemutatásával zárja. F. Kovács P. és Gulyás A. Z. a Béke Tsz lelőhelyen 2016–2017-ben végzett feltárásról, Árpád-kori településről és őskori sírokról tájékoztat röviden.

Selmeczi László tanulmánya méltó zárása a könyv régészeti részének, benne foglalja össze a jászok történelmére vonatkozó kutatásainak eredményeit. Részletezi a jászok történetéről szóló korábbi és újabb eredményeket, beszámol a vitás megállapításokról. A történeti forrásadatok elemzését összeveti saját régészeti kutatásainak eredményeivel. Gazdag történeti és régészeti – legfontosabbak a Kozma-parton és a kat. templom mellett végzett ásatásai – ismeretanyag birtokában fejti ki Jászfényszaru és a jászok kapcsolatát, a jász település kialakulásának folyamatát. Feltételezi, hogy a városhatár más részein is lehettek korai, a 13. század közepe táján létesített jász települések.

Végül ki kell emelnünk a címlapon és a Mellékletben színes fényképen megjelenített, 15. századi, német területről származó, a szerelmespárt ábrázoló, sajnos hiányos, 5,6 cm magas bronzöntvény kispasztikát. A hazai régészeti leletek között ritka kispasztika a Szeméttelép I. lelőhely fémkeresővel történt átvizsgálása során került elő 2017-ben.

A „Jászság kapuja...” könyv régészeti tanulmányai, cikkei nem a régészeti emlékek feldolgozását, hanem összefoglaló jellegű bemutatását, értékelését tárják az olvasók elé. Mégis szokatlan megoldás, hogy a leletek leírása (a Katalógus fekete-fehér fényképei és a Melléklet színes tárgyfotói) és a Melléklet régészeti tanulmányokhoz kapcsolódó négy színes térképe, három ábrája a régészeti írással lezárását követik külön részben. Mind a város múltja iránt érdeklődők, mind a szakember olvasók számára ez az elrendezés nehézkessé teszi a tanulmányok használatát, megértését, hiszen állandóan lapozni kell a könyvet, keresni a gyakran csak katalógusszámként hivatkozott tárgyakat a Katalógusban és a Melléklet színes fotóin. A tárgyak – akár rövid – leírása és a fotók szövegek közti képként, vagy a fotók a cikkek végére, képes táblákba rendezve a vonatkozó tanulmányokba illenének. A Melléklet térképei és ábrái

igazán az illető tanulmány szövegébe illesztve töltenék be rendeltetésüket: pl. az 1. térkép (Jászfényszaru régészeti lelőhelyeinek térképe) Langó Péter kutatástörténeti írásának a végére, a 2. térkép és az 1–3. ábra a Gutay–Gulyás–Kerékgyártó szerzőhármasnak a Jászfényszaru–Szeméttelep I. lelőhely késő paleolit leletanyagát feldolgozó cikkébe.

Gutay M.–Gulyás A. Z.–Kerékgyártó Gy. Paleolitikus lelőhelyek a Jászságban című cikkében a Jászfelsőszentgyörgy–Szúnyogos őskőkor végi lelőhely korának meghatározásánál talán célszerűbb lett volna a köznyelvi, nem szakembereknek is érthető formát alkalmazni a radioaktív szénizotópos (C^{14}) kormeghatározás kapcsán: BP = a hagyományos meghatározású kor években, a cal. BC = a C^{14} lebomlására vonatkozó, újabb adatok alapján módosított kor.

Még egy megjegyzés: a Katalógus 116. csizmazveretek tárgyleírásában *cipőveret* megnevezés szerepel, ami egyértelműen téves, bizonyára elírás, mert honfoglalóink nem viseltek-hordtak cipőt.

A kötetet a Jászfényszaruért Alapítvány 25 éves tevékenységéről szóló részletes beszámoló zárja. Megismerkedünk az Alapítványnak a város és lakói életében betöltött, szerteágazó szerepével az oktatás, a kultúra, a környezet- és természetvédelem területén. A beszámoló azt is bizonyítja, hogy az Alapítvány sikereit a helyi, a jászsági lakosság és a vállalkozások anyagi támogatása teszi lehetővé. Jelen kötet megjelenéséhez sem volt szükség állami költségvetési szerepre.

(*A Jászság kapuja, Jászfényszaru – Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról.*
Jászfényszaru, 2019.)

Földi Erzsi

JÁSZÁROKSZÁLLÁS TÖRTÉNETE KRÓNIKA A KEZDETEKTŐL 2020. I. FÉLÉVÉIG

Közel száz éve nem született történeti összefoglaló mű Árokszállásról, Herbert János *Jászárokszállás Nagyközség monográfiája*¹ ugyanis 1928-ban jelent meg. Ezt az űrt kívánja betölteni Földi József szeptemberben megjelent új könyve.² A kötet egyszerű megjelenésében is szép (a borító természetesen kék, fehér betűkkel), tartalmának jelentősége azonban egyáltalán nem mondható szerénynek. A tartalom ugyanis többet nyújt, mint amit a cím mond, bár a cím kifejezi a szerző szándékát.

A mű elsődleges célja az, hogy a ma élő és a jövő nemzedékeket megismertesse a jászok életútjával, az ősök tetteivel, küzdelmeivel, azok tanulságaival, melyekből példát vehetnek és erőt meríthetnek. Jelentősége abban is áll, hogy ugyan Árokszállás története van benne a legrészletesebben kifejtve, de a Jászság szerves részeként sok szálon kapcsolódik a Jászság, a két Kunság (Jáskun-Hármas-Kerület), a környező megyék, Magyarország és Európa történelmével. A könyv tárgyalja továbbá a Lehel vagy Jászkürt, valamint a ferencesek szerepét stb. is. A szerző ezek összefüggésében láttatja az eseményeket, segíti az egyes események, döntések mozgatórugóinak megértését.

A könyv létrejöttét ötven éven át tartó, a szerzőre jellemző alapos, kitartó kutatás előzte meg. A könyvtári, levéltári kutatómunka mellett minden elérhető jász témájú könyvet, kiadványt összegyűjtött és elolvasott. Jegyzetelt lépten-nyomon: előadásokon, rádió, televízió műsorok alatt, beszélgetések során. Eltököltségének 1997-ben az Új *Néplapban*,³ a *Jászvidékben* stb. többször is bizonyását adta.

A témakörben megjelent írárok gazdagsága miatt döntött úgy a szerző, hogy rendhagyó monográfiát ír – nem történelemkönyvet hosszabb elemzésekkel, ezt a történészek már megtették, hanem naplószerű krónikát. Műfaja összetett, monografikus elemeket tartalmazó kronológia, időrendi esemény- és adattár (néhol megjegyzésekkel kiegészítve), ezért valóban az alcímében szereplő „Krónika” fejezi ki legjobban a tartalmat.

A könyv szerkezete a fentiekből következően letisztult, jól áttekinthető, folyamatos olvasásra és kézikönyvként is használható. Időrendi sorrendben tartalmazza az eseményeket és az adatokat 12 fejezetben. Az első fejezet már a címében is eltér a többitől: a Jászság és a jászok történetét foglalja össze dióhéjban az őskortól a X. század végéig. Már itt is szolgál meglepetésekkel, új információkkal, ahogy a későbbiekben is. A további fejezetekben Árokszállás áll a középpontban: Árokszállás és a Jászság története évszázados tagolásban, egy-egy fejezetben (századon) belül évekre, az éveken belül pedig hónapokra/napokra bontva. A fejezetek terjedelme eltérő, hiszen történetünk elejéről kevesebb ismert adat áll rendelkezésre (nagyon sok

1 Jászárokszállás Nagyközség monográfiája / Herbert János. Karcag: Kertész József könyvny., [1928]; 220 p.

2 Jászárokszállás története: Krónika a kezdetektől 2020. I. félévéig / Földi József; [kiad. Fodor Ágnes e.v.];

[Jászárokszállás]: Új Berea Kft. ny., 2020.; 646 p.

3 1997. május 9. Színes oldalak – Simon Cs. József: Elszármazott jászok nyomában – Árokszállásról a bankok bankjába. Az ország pénztárnoka című írás.

dokumentum semmisült meg háborúk, harci cselekmények, megtorlások stb. következtében), és ahogy haladunk az időben előre, egyre növekszik az információ mennyisége.

A jászok társadalma, egykor kiváltságos jogállása, a nagy történelmi eseményekben játszott szerepe (török idők, szabadságharcok, háborúk stb.), az eladatás és a redemptió hangsúlyosabban jelenik meg a kötetben. Képet kapunk arról, hogyan működött a közigazgatás, a gazdálkodás a különböző korszakokban Árokszálláson (is), milyen volt a lakosság társadalmi összetétele, anyagi helyzete, milyen gondokkal küszködött és milyen eredményeket ért el, kik voltak az előjárói, lakói (pl. török és más összeírások, egyházi és települési adatok), kik tettek legtöbbet a közösségért, az oktatás- és művelődésügyért stb., de a kevésbé dicső tettek, érdekességek sem maradnak el az ismertetésből.

Az árokszállási telepítésű Jászágó (újratelepítés), Jászszentandrás, Kerekegyháza és Újireg megalapítása, önállóvá válásának folyamata is a történet szerves része. Hantos és Nagylók sem maradt ki, ahol szintén sok árokszállási család telepedett le. Ezen települések történeti kutatásának is alapjául szolgálhat ez a mű.

Földi József megtörtént, dokumentált eseményeket ír le, nem magasztal és nem ítélkezik. Tárgyszerűen közöl információkat, adatokat (ahol eltérő adatokat talált, felhívja erre a figyelmet) nem csak Árokszállásról. Szűkebb hazájának szeretete azért számos szófordulatban megnyilvánul.

A kötetet hat oldalas forrás- és irodalomjegyzék zárja. Lábjegyzetek, kötetvégi jegyzetek nem szerepelnek a könyvben, a szerző a folyamatos szövegben helyezi el az odaillő megjegyzéseket, magyarázatokat, hivatkozásokat, ezzel megkönnyíti az olvasást. A vastagon szedett évszámok kiemelése és a kelezés kövérítése áttekinthetővé teszi a szöveget, és megkönnyíti az adatok keresését. Az első visszajelzések alapján is elmondhatjuk, hogy ez a szerkezet jó választás volt. Szinte mindenki először a számára fontos esemény, személy, időszak keresésével kezdi az olvasást, és utána olvassa el az igen terjedelmes⁴ művet. A szöveg tömörsége és adatgazdagsága ellenére is olvasmányos, mindenki számára érthető és élvezhető. Szerkesztőként jómagam elejétől a végéig elolvastam a kéziratot nagy élvezettel, mert érdekes időutazáson vettem részt a jászokkal, az elmúlt évtizedeket pedig átélhettem Árokszálláson.

A kézirat lezárva: 2020. június 30-án, az utolsó bejegyzés dátuma június 27. A szerző – határozott szándéka szerint – nem írt befejezést, utószót. Üzeneteit sajátosan az előszóban foglalja össze, hiszen Árokszállás és a Jászság él, története folytatódik, és bízunk abban, hogy az utódok között mindig lesznek „szabad jász” krónikások.

Egy idézet az előszóból: „Könyvem sok adatot, információt tartalmaz nemcsak Árokszállás, hanem a Jászság többi településéről is, de a két Kunság, Heves megye, Pest megye, az Alföld, a Dunántúl, Erdély, sőt Magyarország és Európa történetéhez is találhatók adalékok. Ez a könyv tehát nemcsak az árokszállási és általában a jászági jászoknak, hanem az elszármazott, kirajzott vagy máshol őshonos jászoknak is íródott, sőt azoknak is, akik nem jászok ugyan, de érdeklődnek egy ma már kicsinyke, de egykor a Római Birodalommal is büszkén és lényegében eredményesen dacoló, dicső múlttal, gondokkal teli jelennel, de nem kilátástalan jövővel rendelkező népcsoport iránt.”

4 646 p., vágott A/4-es oldal, egy kötetben. A nyomda remek munkát végzett, szép borítót tervezett, igényes a nyomtatási és kötetzeti kivitelezés.

Kovács István László

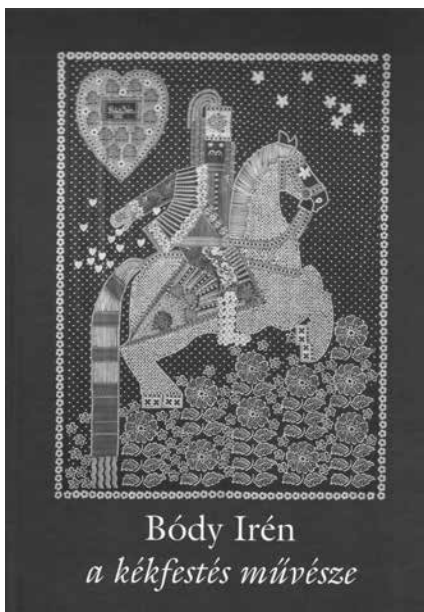
BÓDY IRÉN, A KÉKFESTÉS MŰVÉSZE

Egy kivételes művészi életút és egy századokon át hazánkban is virágzó mesterség termékeny egymásra hatásának állít emléket a közelmúltban megjelent könyv. A rendkívül igényes kiállítású művészeti album lapjain Pásztor Emese művészettörténész ismerteti Bódy Irén életművét, számos – jelentős részben színes – fényképen bemutatva alkotásait, a kékfestés magyarországi történetéről pedig Erdei T. Lilla etnográfus, muzeológus írását olvashatjuk. Fekete György belsőépítész emelkedett hangú előszóban méltatja a művész munkásságát, egyúttal kiemeli, hogy „...ez a könyv nem pusztán az emlékezés kötelező dokumentuma, hanem a magyar iparművészeti történetírás nélkülözhetetlen fejezete és a hazai textilművészet élő népművészettel szoros kapcsolati lehetőségeit feltáró intés is egyben.”

Teljes áttekintést ad a könyv Bódy Irén munkásságáról, életművéről, életrajzi adatokkal, bemutatva főiskolai tanárait, kékfestő mestereit, felsorolja a harminchárom egyéni és hatvanöt csoportos kiállítását, és közli a róla megjelent írások, kritikák, kiállítási katalógusok teljes bibliográfiáját.

„A kékfestő iránti szeretete Veszprémhez kötődik. A Festő utcában, Husvéth Lajos kékfestő műhelye szomszédságában laktak, így a faállványon száradó kék vásznak a felcseperedő kislány számára mindennapos látványnak számítottak. A Bódy család rendszeresen festetett a mesterrel ruhának, asztal- és ágyneműnek valót, és nyaranta szinte csak »festőben« jártak.” – idézi fel a szerző a művész gyermekkorának világát. 1947-ben is pöttyös mintás kékfestő ruhában indult Pestre, az Iparművészeti Akadémia (az Iparművészeti Főiskola, a mai MOME elődje) felvételi vizsgájára. Tanulmányait az 1948-ban főiskolai rangra emelkedett intézmény Nyomott textil tanszékén folytatta, majd 1952-ben friss diplomásként a Kispesti Textilgyárban és a Textilmintagyártó Vállalatnál helyezkedett el. „Szépet – sok szépet – olyan árért, hogy mindenki megvehesse, hogy mindenki megtalálhassa a magának valót, de csak a szépből válasszhatson” – fogalmazta meg alkotói célját diplomamunkájában.

A gyári munka azonban nem kedvezett művészi ambícióinak. Csupán illúzió maradt, hogy „saját arcú kollekcióval” állhasson elő. Az ipart elhagyva, 1958-tól az Iparművészeti Vállalat Textil Stúdiójában alkotott, szabadságot élvezve a kísérletezésben és a tervezésben. Az elkövetkező években már nagy sikerű kiállításokon mutathatta be elsősorban növénystúdiumaira épülő, kézzel festett és nyomott faliképeit, lakástextiljeit.

*Mángorlás Jakkel Sándor mihelyében
1977. november (Fotó: Kovács I. L.)*

Pásztor Emese végigvezeti az olvasót Bódy Irén művészpályájának periódusain. 1962-ben megvált az Iparművészeti Vállalattól, hogy saját műtermében, függetlenül dolgozhasson. Több önálló kiállítást követően az 1968-ban, a Népi Iparművészeti Tanács bemutatótermében megnyílt egyéni tárlata hozott számára igazi áttörést, végleges elköteleződést a képfestés technikája és motívumkincse mellett. *„Megtaláltam a kevés képfestő mesterek közül egyet, a hetvenkét éves Jakkel Sándort Jászapátiban, aki még ma is a két évszázados technikával dolgozik.¹ Még körben járó lóval – a Vilmával – mángorol. Úgy érzem, már megmaradok a képfestő mellett. Meg akarom szerezni a képfestő mesteri képesítést”* – idézi a művészt a szerző.

A Népi Iparművészeti Tanács támogatta a művész kezdeményezését a kihalófélben lévő képfestő mesterség újjáélesztésére, azonban Bódy Irén mégsem lehetett Jakkel Sándor inasa, ugyanis mai szemmel abszurdnak tűnő akadályba ütközött: *„az érvényben lévő szabályok nem engedték, hogy az idős mester tudását átadva szakmai utódot neveljen.”*

Bódy Irén kiállításainak hatására ismét divatba jött a képfestő anyagok használata. Készített ruhaanyagokat, lakástextileket és nagy méretű falikárpitokat egyaránt, létrehozva a képfestő falikép műfaját. Nemcsak a technológiát, hanem – motívumként alkalmazva – a képfestő dúcokat is saját festői világának szerves részévé tette. Az 1970-es évek közepétől munkássága külföldön is elismerést váltott ki, erről tanúskodik Európa nagyvárosaiban rendezett egyéni- és csoportos kiállításainak visszhangja. A pápai Képfestő Múzeumban állandó kiállításon tekinthetők meg művei. Több hazai és külföldi díj, valamint az Érdemes Művész cím jelezte számára a szakma és a társadalom elismerését. 1991. augusztus 20-án „a hazai képfestés kézműves technikájának megújításáért, egész művészi életútja elismeréseként” a Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki Mádl Ferenc köztársasági elnök.

Pásztor Emese párhuzamot von William Morris (1834–1896) és Bódy Irén tevékenysége között. Ahogyan a 19. század végi Angliában Morris, Bódy Irén is a hagyományos kézművesiséget emelte a művészet színvonalára. *„A képfestés történetében elsőként alkalmazta képkalkoló művészként a hagyományos és a maga tervezte dúcokat, s egyedi kompozícióival a képfestő mestermunkák kereteit túllépve művészi értékű alkotásokat hozott létre.”*

A kötet második részében Erdei T. Lilla etnográfus foglalja össze a magyarországi képfestés múltját és jelenét. Említést tesz az előzményekről, azaz a textilfestés bajor, szász és flamand betelepülők által történt 12–13. századi meghonosításáról és az indigófestés 17. századi elterjedéséről. Külön fejezetet szentel a képfestés technológiájának, a képfestő termékek használatának és a mesterség II. világháború utáni helyzete ismertetésének. Arról is szól, hogy 2018-ban az UNESCO felvette a képfestés hagyományát az emberiség szellemi kulturális örökségének listájára.

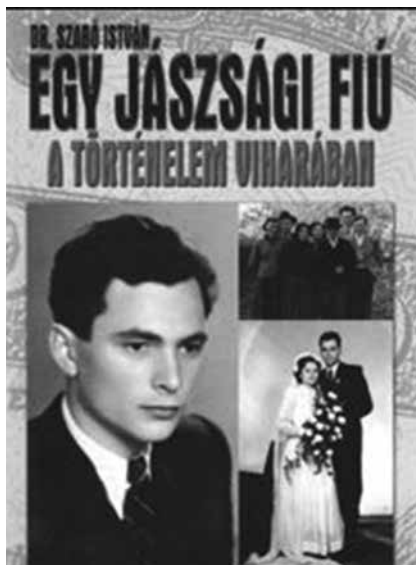
Angol nyelvű összefoglaló és képjegyzék teszi teljessé a kiadványt.

A könyvet Erdei T. Lilla és Sz. Farkas Aranka szerkesztette, a hiánypótló mű a Magyar Képek Kiadó és a Gyomai Kner Nyomda igényességét, magas színvonalú munkáját dicséri.

¹ Az utolsó pillanatokban sikerült legalább rajzokban és fényképeken megörökíteni a jászapáti műhelyt az utókor számára. Az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából ugyanis 1977 novemberében építészeti felmérési dokumentáció készült, akkor, amikor a műhely még hiánytalan, működőképes állapotban volt. Jakkel Sándor 1977 decemberében hunyt el. Halála után „a műhely épületeit lebontották, felszereléseit szétszedték. Elmúlásával egy régi, patinás szakma tűnt el, mely sok néprajzi, népművészeti, háziipari és technikatörténeti hagyományt, értéket vitt magával.” – írta Fodor Dénes A jászsági képfestés és hagyományai című, a Jászsági Évkönyv 2000. évi kötetében közölt írásában.

Papp Izabella

SZABÓ ISTVÁN EGY JÁSZSÁGI FIÚ A TÖRTÉNELEM VIHARÁBAN

„Pillanatok alatt elrepült a XX. század, s vele együtt fiatalságom is. Hihetetlen, mennyi történelmi esemény történt eddigi 80 évem alatt.” – írja Szabó István. Életéről, átélt élményeiről mindig szívesen mesélt gyermekeinek, unokáinak. Fiai arra kérték, írja le ezeket a történeteket. Nem könnyen vállalkozott rá, s amikor mégis hozzáfogott, maga is meglepődött, milyen sok már-már elfeledett részlet került elő a gyermekkor, a fiatalság, a szeretett tanári pálya emlékeiből. Mindehhez háttérként a 20. századi történelem szolgált, ami mélyen befolyásolta az egyének és közösségek életét egyaránt. Így szövődött az emlékek sora, melyből összeállt egy vaskos kézirat, amit átadott a fiainak. Igazi meglepetés volt, amikor 2009-ben a 80. születésnapján egy szép kivitelű, gondosan illusztrált kötetben látta viszont a leírtakat.

Az ünneplésre összegyűlt családtagok mindannyian megkapták azt a 235 oldalas kötetet, amiben nyomon kísérhetik egy jázsági fiatal útját a zsombi-

kusi tanyától a szegedi tanári pályán át egészen a nyugdíjas évekig.

A szerző a 27 fejezetből álló kötet nagy részét a család, az útra bocsátó környezet, a gyermekkor leírásának szentelte. Ez alapozta meg azt az értékrendet, erkölcsi tartást, ami mindig biztos eligazodást jelentett élete legnehezebb időszakában is.

Szemléletesen mutatja be gyermekora helyszínét, a Jászberény és Jákóhalma közötti zsombikusi tanya és lakóinak életét, mindennapjait. Mindössze három tanya állt ezen a részen, és a várostól a legtávolabbi volt a Szabó családé. A szülők 40 hold földön gazdálkodtak, amelyhez 10-15 holdat béreltként használtak. Ehhez tartozott még a szántó, a diós, és a Neszürben lévő kis szőlő. Édesapja és testvére jól menő gazdaságot működtetett, szakszerű gazdálkodást folytattak, s a korral haladva törekedtek a modernizálásra, gépesítésre is. Kezdetben közösen gazdálkodtak, majd megosztottak, és kettévált a gazdaság.

Meglepően élesen, szinte filmszerűen elevenednek meg a gyermekkor emlékei, a tanya és környezetének képe, a nagyszülők, dédszülők emléke. A tanya, mint írja, távolból szépnek látszott, de az élet bizony nem volt itt könnyű. Szabó Istvánék négyen voltak testvérek, és természetes volt, hogy kisgyermekkoruktól részt vettek a tanya körüli gazdasági munkákban, ami a tanulás mellett komoly feladatot, egyben felelősséget is rótt rájuk. A gyakran nehéz munkák mellett a tanyai élet szabadságot, maradandó élményeket is jelentett számukra. Megelevenednek a közös játékok, a halászás, a felnőttek meséivel színesített kukoricafosztások vagy a jákóhalmi búcsú emlékei is.

A szerző leírásából megismerhetjük a családtagokat, így a dédszülők határozott, kemény jellemét, és azt a patriarchális rendet, ami a családban uralkodott. A dédapa amíg élt – 96 éves koráig – a családfő, a gazda volt, minden birtok a nevében szerepelt. A dédszülők a jászberényi, ún. városi házban éltek, ami abban az időben a környező tanyai családoknál általánosnak mondható életformát jelentett. Az idős szülők, nagyszülők a városi házba költöztek, és betegségük esetén a család valamelyik tagja vállalta gondozásukat, ápolásukat. A városi házhoz is tartozott jóság, kert, és a pénteki jászberényi piacnapon árulták a tejet, tojást. Így a városi ház termelő- és eladóhely is volt.

Szeretettel ír az anyai nagyszülőkről, a nagyapa bölcsességéről, akinek tájékozottsága, olvasottsága rá is komoly hatással volt, csakúgy, mint a nagymama jósága, szeretete, vallásossága. Édesapja jó gazda volt, de a gyerekekkel nem sokat foglalkozott, ezt az édesanya jósága és szeretete pótolta. Ő volt a család összetartó ereje, a gyerekek mindenben számíthattak rá – olykor az édesapa akaratával szemben is.

A dolgozós hétköznapi megszokott rendjének, az eredményes gazdálkodásnak a háború vetett véget, ami nem kerülte el a tanyát sem. Német és orosz katonák, szökött magyar katonák váltották egymást a tanyán, ahol a szülők etették, bújtatták őket. Bántódásuk nem esett ugyan, de javaik nagy részétől, állatállományuktól „megszabadították” a családot. Jászberényi felvonulási területet jelentett Budapest ostromához, és volt, amikor a front egészen közel került a tanyához. A 15 éves fiú – mintha filmet nézne – a háztetőről figyelte a németek és oroszok összecsapását. Megrendítő élményt jelentett másnap a gránátok által széttrancsolt halottak látványa. A család számára bunkert készítettek, ahová veszély esetén menekültek. Húga így emlékezett az egyik alkalomra: *„Mielőtt beléptem [a bunkerbe], láttam a bedöntött víjjagó repülőt, benne a bórsapkás pilóta arcát is. Nyilván neki is látnia kellett azt a 7 éves gyereket, akire ráeresztette a sorozatot. Utólag ez az eset testesíti meg számomra az okatlan gyilkolást, amit a háború jelentett.”* 1944-ben ideiglenes repülőtér készült a Zsombikuson, és István itt kapott különböző feladatokat. A fiatal fiú a háborús események nagy részét kalandként élte meg. Bár többször is volt életveszélyes helyzetben, inkább csak utólag érezte ennek súlyát.

A háború óriási károkat, veszteségeket okozott a gazdaságban, de nagy erővel igyekezett talpra állni a család. Aztán jött a cserekereskedelem, a feketézés, a súlyos infláció – később a Jurcsék rendszer és a beszolgáltatás terhei. Megváltozott a család élete, egyre inkább elvesztették azt a biztonságot, amit a föld, a munka jelentett egész életükben.

Hogyan alakult ebben a helyzetben Szabó István további életpályája? Kiváló tanuló volt, és a polgári iskola után az osztályfőnök biztatására a tanítóképzőben tanult tovább. Jó osztályközösségre talált, és kialakult az érdeklődése a történelem, földrajz, magyar nyelv és irodalom iránt. Továbbra is kemény munka mellett tanult, a kötelező olvasmányokat például a húga olvasta el helyette. A szülők számára – bár a munka, a föld volt életük értelme – a tudás értéknek számított, és úgy tartották: *„Nem árt egy úr a családban.”* A legidősebb fiú, József továbbtanulása ezért természetes volt, de István számára ez már nem volt ilyen egyértelmű, hiszen a munkáskézre nagy szükség volt a gazdaságban.

A szülők nagy bizonytalansággal, sok félelemmel éltek meg ezeket az éveket. Formálisan kuláklísta-ra kerültek, hiszen a bérelt földdel túllépték a 25 kh-s határt, ezért lemondtak a bérletekről. Csak így kaphatták meg a szegénységi bizonyítványt, ami a továbbtanulás egyik feltétele volt. A „kolhozrendszer” egyre inkább fenyegető veszélye miatt – elsősorban az édesanya jó szívének köszönhetően – végül István is továbbtanulhatott. 1949-ben felvették a Pázmány

Péter Tudományegyetem történelem–földrajz szakára. Így a Szabó családban nem egy, hanem két „úr”, két egyetemet végzett fiatal próbált boldogulni az 50-es évek nehéz, ellentmondásos, olykor kegyetlen világában. József jogászként helyezkedett el, Istvánt pedig a pedagógiai pálya vonzotta, ahová azonban jelentős kitérőkkel érkezett meg.

A kötet nagyon fontos fejezete az 50-es évek krónikája, amit nem a szerző, hanem a húga leírásából ismerhetünk meg, hiszen István ezeket az éveket az egyetemen töltötte. Járomi Józsefné Jucika viszont a családdal élte meg ezt a nehéz időszakot, annak számtalan megpróbáltatását. Leírásából pontosan tükröződik, milyen félelmetes megbélyegzést jelentett a kulák szó. Családja ennek peremén ingadozott a föld mennyisége és minősége alapján. Megélték, hogyan alakult ki a földművelő emberek félelme a földtől. A biztos alap, ami évszázadokon át a megélhetés forrásának számított, egyszerre félelmetessé vált, amitől szabadulni kellett. Eladással, megosztással, átíratással – ahogy lehetett. A parasztság 20. századi tragédiáját jelentette, amikor megszűnt a földdel való természetes kapcsolatuk.

A család számára óriási terhet jelentett a beszolgáltatás, az aránytalanul magas adók, a kötelező békekölcsön. Közben szinte mindentől félniük kellett: a finánctól, a vadőrtől, a „feketevágásoktól”, amire ha rájönnek, börtön járt volna érte. Ezeken túl pedig a sok hazugság, ami behálózta a mindennapokat. Az átélt megpróbáltatásokat így összegzi: *„Ezek az idők a háborúnál is mélyebb nyomot hagytak bennem.”* Sokak helyzetére jellemzőnek tekinthető megállapítása szüleiéről: *„a felszabadulásba csak belefásultak, de az 50-es évekbe belerokkantak.”* 1956 után valamivel könnyebb lett az élet, de jött a tévesztetés, vele a tragédiák sorozata. Az édesapa lelkileg összeroppant, úgy érezte a földdel együtt elvették élete értelmét, és a gondok elől egyre inkább az alkoholba menekült.

A tévesztetett emberek idővel rájöttek, hogy lényegében könnyebb lett az életük: kevesebb a munka, és nincs felelősség. Kezdték annyira magukénak érezni a „közöst”, hogy természetessé váltak a lopások. Azok a becsületes parasztemberek, akik soha egymástól semmit el nem vettek volna, egészen természetesnek tartották, hogy amit lehetett, vitték haza, ami az erkölcsi értékrend teljes felbomlásához vezetett.

Járomi Sándorné írása azért is nagyon fontos, mert még mindig keveset tudunk arról a rombolásról, amit az 50-es évek, a tévesztetés okozott nem csupán a jól menő gazdaságokat illetően, hanem a lelkekben, emberi életekben is. A mindenüktől megfosztott emberek közül hányan menekültek az italba, olykor az öngyilkosságba, amikor a nehezen megszerzett és évszázadokon át öröklődő földet, állatokat, munkaeszközöket – mindenüket – elveszítették.

A régi világ pusztulásának szomorú jelképe is lehet, hogy a zsombékos tanyát lebontották, helyét felszántották.

István közben az egyetemi éveit töltötte, amelynek eseményeit három fejezetben örökíti meg. A tandíjmentesség nagy segítség volt számára, hiszen otthonról csak csomagokkal, élelemmel tudták segíteni. Ezért fizikai munkát vállalt, rakodással, zsákolással szerzett némi pénzt. Az egyetemen csoportvezetőnek választották. A tanulók és a tanárok közötti kapcsolattartás volt a feladata, ami vezetői képességekre és integráló személyiségre utal.

Az egyetemen olyan meghatározó tanáregyenységeket ismert meg, mint Váczi Péter, Szabó Árpád, Kosáry Domokos, a földrajz területéről Bulla Béla, Láng Sándor, Kéz Andor és mások, akik nagy hatással voltak rá. Különös élményként említi a Molnár Eriknél tett vizsgákat, aki külügyminiszter volt, ezért fegyveres őr kísérte az órákra. Itt élték meg a politikai változásokat, a Rajk-pert, a szerzetesrendek feloszlatását. Az egyetem bizonyos értelemben

mégis védettséget jelentett számukra. Felidéződnek a kollégiumi élet élményei, a termelési gyakorlatok, az első udvarlások, barátságok emléke. Élete meghatározó eseményévé mégis az a jászberényi tanítóképzős bál vált, ahol megismerte későbbi feleségét, akiben igazi társra lelt.

1953-ban kapta meg a diplomáját, és joggal gondolhatta, hogy egyenes út vezet majd élete céljához, a tanári pályához, hiszen felvették a jászberényi Lehel Vezér Gimnáziumba. Hamar kiderült azonban, hogy a hatalomnak más terve van vele. Váratlanul – mintegy kitüntetés-ként – a belügyminisztérium állományába helyezték rendőrfőhadnagyi kinevezéssel. Próbált tiltakozni, de a korabeli meggyőző érvek hatására kénytelen volt beletörődni az új helyzetbe. Testvére ebben az időben a Budapesti Rendőrkapitányságon dolgozott jogászként. Már az ő felvételekor bizonyára alapos megfigyelést, környezettanulmányokat végeztek, és mindent tudtak a családról. A jó tanuló, jó kiállású István esetében úgy ítélték meg, hogy a kevésbé tehetséges munkáskaderek mellett szükség van a felkészült parasztszármazású fiatalokra. Számára azonban annyira idegen volt ez a világ, hogy kezdettől mindent megtett a leszerelés érdekében.

1954-ben kétévi udvarlás után feleségül vette Váczi Mária Zsuzsannát. Nagy szeretettel ír feleségéről, aki szintén pedagógus volt, emellett pedig a szeretetteljes és nyugodt háttérrel biztosította férje, majd két gyermekük számára. *A mi családuk* című fejezetben örökíti meg közös életük kedves emlékeit, az otthonteremtést, a gyermekek, majd az unokák érkezését, a család kiteljesedését.

A házasságkötés évében költöztek Szegedre, ahol rendőr tiszthelyettesi iskolába nevezték ki igazgatóhelyettesnek. Több kérelem, személyes utánajárás után 1956-ban hozzájárultak a leszereléséhez. Végre elkezdődhetett az a pálya, amire mindig is készült!

Szegeden először nevelőotthonban tanított 12-18 éves fiúkat. 1957-ben került a Ságvári Gimnáziumba, ami a József Attila Tudományegyetem gyakorló gimnáziuma volt, s ez lett a munkahelye egészen a nyugdíjazásáig, ahol kibontakozhatott igazi hivatása. Felesége ugyanabban az épületben, a gyakorló általános iskolában tanított. A tanítás élményei, a tanári pálya sok öröme, sikerélménye és gondjai egyaránt jelen vannak írásában. Jól érzékelhető, hogy nem csupán a tananyagot tanította, de személyes példájával nevelte is a diákokat. Szorgalmát, elhivatottságát jelzi, hogy 1962-ben ledoktorált, amire senki nem kötelezte. Ennél azonban fontosabb volt számára a tanulók és tanártársai tisztelete és szeretete, amit mindvégig érezhetett. Maga is sokat tett ezért, természetesnek tekintette, hogy a diákoknak és a tanároknak egyaránt segített mindenben. Jászsági kötődését azzal is kifejezte, hogy mindig támogatta az iskolába jelentkező jászsági diákokat.

„Örökös igazgatóhelyettesként” 31 éven át látta el ezt a tisztséget, miközben lényegében az iskolát vezette. Ha belép a pártba, lehetett volna igazgató, de sosem törekedett karrierre, a tanítás volt fő célja. Egyik módszere ma is példa lehet: félévben egyszer a tanuló felelőskor nemet mondhatott, ami csökkentette a számonkérés miatti szorongást. Az értelmetlen utasítások ellen a diákok és tanártársai érdekében mindig határozottan kiállt, ugyanakkor nem jelentettek kivételt számára a „kádergyerekek” sem. Az igazságosság mellett konfliktusokat is felvállalva a szókimondás jellemezte, amiből bizonyára felkészültsége miatt nem lett komolyabb gondja.

A tanítás mellett sokrétű feladatokat végzett. Volt érettségi elnök, diákcsera programokat, hangulatos nevelői kirándulásokat szervezett, fél évig egyetemen is tanított, miközben pedagógiai segédanyagokat készített. Külön fejezetben ír a szakmunkások egyetemi előkészítő tanfolyamáról (SZET), amellyel a hatalom a munkás-paraszt számarányt kívánta növelni a

felsőoktatásban. Eredményes és sikeres pályáját több kitüntetéssel is díjazták. Már fiatalon, 1962-ben megkapta a pálya legnagyobb elismerését, *Kiváló Tanár* kitüntetést vehetett át a parlamentben.

Amikor 1991-ben feleségével egy időben nyugdíjba vonult, így összegezte pályáját: „*Az élet kárpótolt bennünket a gyermekkori nehézségeink miatt. Jó egészségben és megelégedve telnek – nagyon gyorsan – a napok, hónapok és évek.*”

Szabó István (1927–2018) emlékeiből egy rendkívül életszerű és sok tekintetben tanulságos családtörténet született, amelyben a 20. század számtalan fordulata, nehézsége és tragédiája is tükröződik. Közvetlen, természetes hangon, könnyed stílusban írott munkája nem csupán a család, de szélesebb olvasóközönség számára is értékes és érdekes olvasmány lehet. Bár maga átlagosnak tekinti életpályáját, úgy véljük, több tekintetben inkább rendhagyó volt. Már az is különleges, hogy a kulák megbélyegzés határán egyensúlyozó család két tagja is egyetemen tanult, az pedig még inkább, amikor váratlan fordulattal a belügyminisztériumba került. Sokan szívesen vállalták volna az ebből adódó előnyöket és karrierlehetőséget, ami előtte is nyitva állt. Ő azonban szabadulni akart a számára idegen világtól, ami abban az időben felért egy komoly lázadással. Külön rejtély – talán rendszerhiba, talán az éberség hiánya –, hogyan sikerült mindvégig elkerülnie, hogy elveit feladva belépjen a pártba.

Szabó István számára a valódi karriert az jelentette, hogy azt tette, amit igazán szeretett: pedagógus volt a szó legnemesebb értelmében. Emellett pedig a családjának élő, elégedett és boldog ember – és ez a legtöbb, amit elérhet valaki. Láta gyermekei, unokái előrejutását, érezhette szeretetüket és tiszteletüket, ami e kötet megjelentetésében is megnyilvánult. Emlékeinek leírásával ösztönzést kívánt adni családjának is: „*Bízom benne, hogy írásom indítást ad arra, hogy utódaim is írjanak hasonló családtörténetet, és így több emberöltő anyaga állhat össze. Ha így lesz, azt szeretném, ha azokban az írásokban már nem szerepelne a sok szenvedés, főleg a háború.*”

Elmondható, hogy a Zsombikusról indult jázsági fiú megállta a helyét a történelem viharában, és biztosan haladt életcélja felé, amit becsülettel ellátott. Azzal, hogy leírta emlékeit, a saját élettörténete mellett magát a történelmet hozta emberközelbe, ami ezáltal sokkal inkább átélhető, megérthető, mint bármely tudományos értekezésből. Visszaemlékezését olvasva Pekár István szép gondolatát érezzük megvalósulni: „*Valahol a lelünk mélyén sok-sok régi történet pihen megszépülve, mesévé nemesedve. Merjünk emlékezni, és meséljük tovább gyerekeinknek, unokáinknak, mert amit ők megjegyeznek, az tovább él, a velünk haló történet pedig végleg az enyészeté lesz.*”

Joggal remélhetjük, hogy lesz majd követője a családból és a tágabb közösségből egyaránt.

Szabó István: Egy Jázsági fiú a történelem viharában – zsombikusi családtörténet. 2009. 235 oldal, fekete-fehér fotókkal. Családi kiadás.

Az Évkönyv kiadója – a Jászsági Évkönyv Alapítvány – hálásan
megköszönve az eddigieket, továbbra is szívesen fogad felajánlásokat
és várja újabb támogatóit.

(Adószámunk: 18821725-1-16, számlaszámunk 11745035-20009362)